

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

III

A miskolci Herman Ottó Múzeum egyéb kiadványai mellett — különösen a külföldi tudományos intézetekkel és múzeumokkal történő csere érdekében — Évkönyvet is megjelentet. Ezek sorában ez a III. kötete.

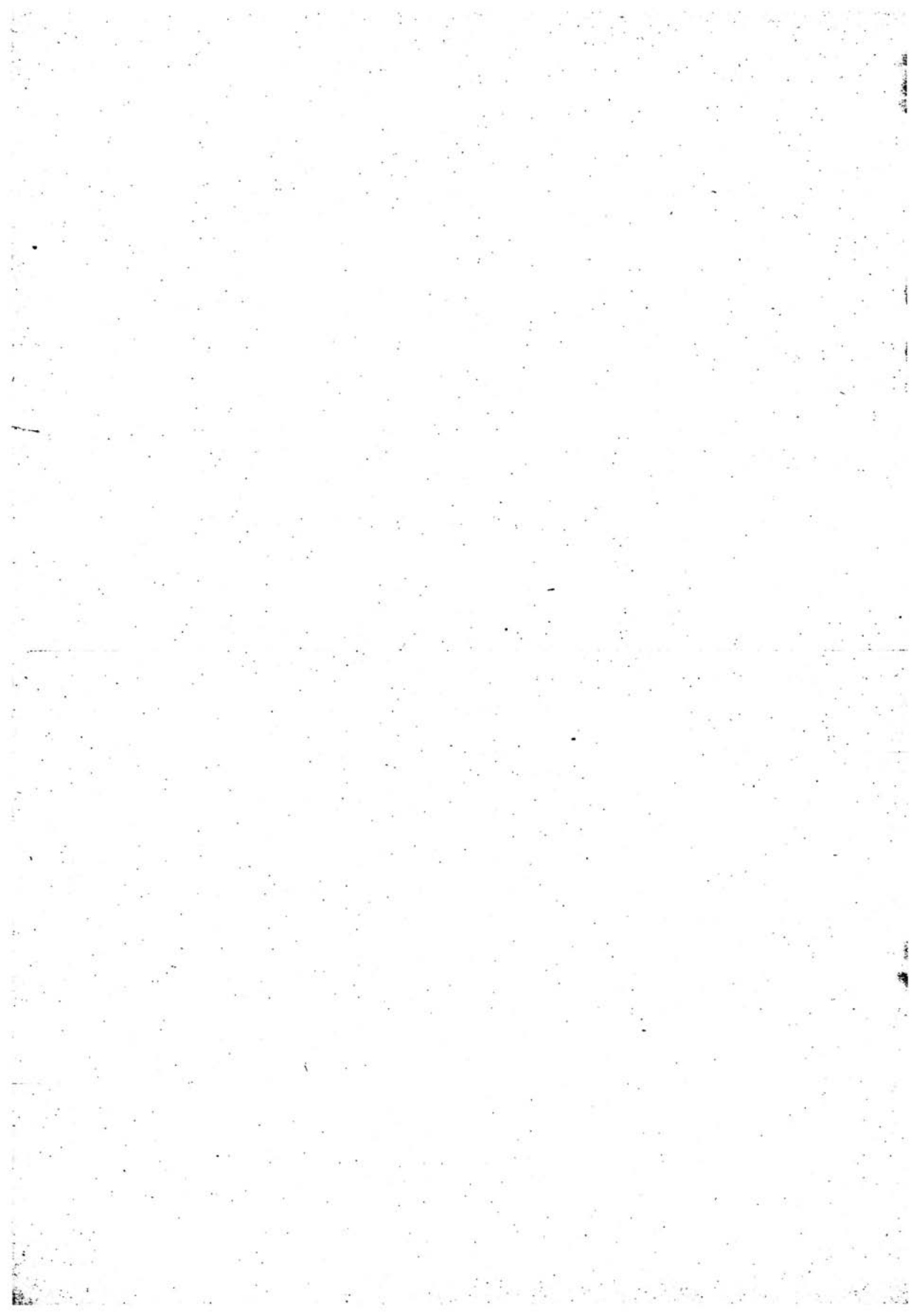
Ebben az Évkönyvben a múzeum gyűjtőterületén végzett jelentősebb kutatások anyagát és eredményeit teszi közzé, ismerteti a külfölddel és a hazai intézetekkel, valamint a fejlettebb igényű érdeklődő olvasókkal.

Az Évkönyv lapjain ennek alapján olvashatunk vezető tanulmányt Herman Ottóról, aki a magyar őskőkorkutatásban is méltó helyet vívott ki magának. A tanulmányt Banner János az Eötvös Lóránd Tudomány Egyetem tanszékvezető professzora írta. A régészeti vonatkozású cikkek a Tiszakesziben talált későbronzkori leletekkel, a Mezőzomboron előkerült honfoglalás kori magyar temetővel és a Felsőkelecsényben feltárt középkori vasolvasztóhely ismertetésével foglalkoznak.

Miskolc iparában régebben is nagy szerepet játszott a vasművesek fejlettsége és felfedező kedve. A keréklakatos puska feltalálásában európai hírnevet vívtak ki maguknak, erről szól egy ismertetés, egy másik pedig néhány jobbágykérvény közlésével fest

ANNALES
MUSEI
MISKOLCIENSIS
DE HERMAN OTTÓ
NOMINATI
1959—1961

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

III

MISKOLC

1963

A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve
Анналы Музея им. Отто Германа Мипкольд, (Венгрия)
Jahrbuch des Herman Otto Museums, Miskolc (Ungarn)
Yearbook of the Herman Otto Museum, Miskolc (Hungary)
Les Annales de Musée Herman Otto, Miskolc (Hongrie)

Szerkeszti
KOMÁROMY JÓZSEF

A Herman Ottó Múzeum kiadása, Miskolc. Kiadásért felelős a múzeum igazgatója
Készült az MSZ 3402—52. sz. szabvány szerint 19⁵⁸ A/5 ív terjedelemben.

Borsod megyei Nyomdaipari Vállalat, Miskolc — Felelős vezető: Méry György
7958 — 1961 — 700 példány

T A R T A L O M

BANNER JÁNOS: Herman Ottó helye a magyar őskőkorkutatás történetében	7
Место Отто Хермана в истории венгерского исследования палеолита	
Ottó Herman, der erste Forscher des ungarischen Paläolithikums	13
BÓNA ISTVÁN: Tiszakeszi későbronzkori leletek	15
Находки позднего бронзового века в Тисзакеси	
Spätbronzezeitliche Funde in Tiszakeszi	31
MEGAY GÉZA: A Mezőzombor-bálványdombi honfoglaláskori magyar temető	37
Венгерское кладбище 9-ого в. в Мезёзомбор—Бальваньдomb	
Das landnahmezeitliche ungarische Gräberfeld von Mezőzombor-Bálványdomb	52
NOVÁKI GYULA—VASTAGH GÁBOR: Középkori vasolvasztóhely feltárása Felsőkelecsényben	55
Вскрытие средневекового железноплавильного места в Фельшекелечень	
Ausgrabung eines mittelalterlichen Eisenschmelzplatzes	61
KALMÁR JÁNOS: A keréklakatos puskáról	63
О ружье с колесным замком	
Über das Radschlossgewehr	67
KUBINYI ANDRÁS: Miskolci jobbágykérvények 1563-ból	69
Заявления мискольцских крепостных в 1563 г.	
Bittschriften der Hörigen von Miskolc aus dem Jahr 1563	74
KOZÁK KÁROLY: A sajlóádi háromszög alaprajzú temetőkápolna	75
Кладбищенская капелла с треугольным фундамтным чертежом в Шайолад	
Kapelle mit dreieckigem Grundriss im Friedhof von Sajólád	78
DOMONKOS OTTÓ: Adatok a miskolci festő céh megalakulásához	79
Данные о создании цеха мискольцских красильщиков	
Beiträge zur Bildung der Färberinnung in Miskolc (1822)	85
DANKÓ IMRE: Vámosújfalú települése	87
Поселок Вамошуйфалу	
Ansiedlung in Vámosújfalú	
DAJASZÁSZYNÉ DIETZ VILMA: Mezőkövesdi kötények	95
Фартуки из с. Мезёкёвешд	
Die Schürze von Mezőkövesd	
LAJOS ÁRPÁD: Díszes faragás a Hór völgyén	103
Украшенные резьбы по дереву в долине Хор	
Kunstvolle Holzschnitzerei im Hór-Tal	134

NAGY DEZSŐ: Az izsófalvi „ördögös bányász” (Adatok a folklorizáció kérdéséhez)	137
„Дьявольский шахтёр” в с. Ижофальва	
Der „Dämonische Bergmann” von Izsófalva	148

Várostörténeti adalékok

KOMÁROMY JÓZSEF: A diósgyőri vár rondellájában 1958—59-ben végzett régészeti kutatás	151
Археологические раскопки в ронделле диондерской крепости в 1958—59. гг.	
Die in der Rondell der Diósgyőrer Burg durchgeführten archäologischen Forschungen im Jahre 1958—59.	
KOMÁROMY JÓZSEF: A miskolci MOKAN-komité dokumentumai	183
Документы мишкольского „Комите МОКАН“	
Die Dokumente des Miskolcer „MOKAN-Komitee”	

Múzeumtörténeti adalékok

Múzeumunk 60 éves	195
Музею — 60 лет	
Unser Museum — sechzig Jahre	
BODGÁL FERENC: Néprajzi munka 1958-ban	207
Этнографическая работа в 1958. г.	
Die ethnographische Arbeit im Jahre 1958	

HERMAN OTTÓ HELYE A MAGYAR ŐSKŐKORKUTATÁS TÖRTÉNETÉBEN

Amikor a természettudományok művelői Herman Ottó emlékére ünnepi ülést tartanak, az emlékezésből és az ünneplésből a magyar régészet is kéri a maga részét. Kéri azért, mert a magyar őskőkorkutatás tudományos alapjairól csak azóta beszélhetünk, amikor Miskolc környékének 1906-ban végrehajtott geológiai felvétele, ha nem is tette kétségtelenné a Herman Ottó által 1893-ban bemutatott leletek eredeti diluviális rétegből előkerülését, de megindította azokat a tudományos igényeket kielégítő kutatásokat, amelyeknek eredményeként — az addig el nem ismert leleteket is figyelembe véve — beigazolódott, hogy az emberi élet Magyarországon is a negyedkorban kezdődött.

Őskőkorról foglalkozó irodalmunk kezdetei azonban jóval korábbi időre nyúlnak vissza és kutatásunk megindulása elválaszthatatlan a természettudományok művelőinek kitartó munkásságától.

Ha a két esztendővel több, mint 100 évet értékelni akarjuk, jobbára olyan neveket kell említenünk, amelyeknek viselői elsősorban természetvizsgálók voltak, s akiknek fellépése egy-egy új korszak megindítását jelenti.

Nem beszélve Kiss Ferencnek — pesti egyetemünk egykori tanárának — 1838-ban, a palaeolith kérdést nálunk először felvető, tapogatózó értekezéséről, még senki sem gondolt arra, hogy a diluviális ember emlékei valaha is elő fognak kerülni Magyarországon, amikor a külföldi szakirodalom visszhangjaként Szabó József — Litré munkáját ismertetve — cikket írt a Budapesti Szemlében, megtartva az eredeti közlemény címét: „Éltek-e emberek a mostanit megelőző geológiai korszakban?” címen.

A kérdés lényegére ismételten is visszatért. Egyebek között a Math. és Tud. Közleményekben a negyedkori kőszerszámokkal foglalkozott és kisebb cikkekben is igyekezett megvilágítani a külföldön akkor már mindegyre gyakrabban jelentkező hiteles emlékek problémáit.

Alig jelentettek ezek a közlemények egyebet, mint felfigyelést a külföldön már addig is jelentős eredményekre. A kovaszerszámokkal foglalkozó cikkében, az erről 1863. június 22-én elhangzott előadásában, nyoma sincs a kételkedésnek, sőt határozottan kijelölte a magyar feladatot: a barlangok, a lösz és a trachyttartalmú kavicsok átvizsgálásában.

A cikk megjelenése idején a bécsi geológiai társaság már ismerte a Vág-völgyi Moravány — azóta, napjainkig is oly sokszor említett — őskőkori leleteit. Ezekről azonban Szabó József még nem tudhatott.

Nem tudott — két évvel később — Römer Flóris sem. Műrégészeti Kalauzában ezt írta: „Egy példát se tudok hazánkban, hogy valahol ilyenféle eszközt találtak volna.”

Ipolyi Arnold volt az első, aki Rómer Flóris munkájának részletes bírálataiban — hiányolva az őskőkori emlékeket — említette a Kárpát-medencében tudtunkkal mindezideig elsőnek ismert ilyenkorú, fentebb hivatkozott leleteket.

E kritika után a Párizsban, 1867-ben tartott második Nemzetközi Embertani és Ősrégészeti Kongresszuson — ahol a Habsburg elnyomás alól, annyira-amennyire, felszabadult Magyarország először volt képviselve — Rómer Flóris előadásában hangoztatta, hogy: „Pattintott kőeszközöknek a mai napig is kevés nyoma van... Pozsonyban, a császári geológiai társaság néhány sílex eszköz mintát mutatott be, amelyeket a Vág völgyében, Moraványban találtak.” Ezzel az európai tudományos nyilvánosság előtt pótolta azt a mulasztást, amelyet a hazai használatra írt könyvében elkövetett. De nemcsak ezzel pótolta.

1866-ban, a szerkesztésében megindult Archaeológiai Értesítő első számában vezető cikket írt: „Őskőkori eszközök Magyarországon” címen. Ebben egyebek között ezeket írta: „... alig van az őstörténelemben korszak, melynek nyomát hazánkban nem találjuk, és ha csakugyan vannak határainkon túl ipartárgyak, melyekhez hasonlókat honunkban eddig nem ismerünk, avval még nincs bizonyítva, hogy e tárgyak nálunk egyáltalán nem találhatók, hanem, hogy eddig nem elég ügyesen és kitartóan kezeltük (!), azaz, hogy máig nem találtuk.” Ez a megállapítás alig nevezhető többnek, mint még mindig kételkedő elméleti megnyilatkozásnak, de hatással volt olyan emberekre, akik a gyakorlat terére léptek.

Az első kutatásokat Majláth Béla, Róth Samu és Badányi Mátyás indították meg. A minden új felfedezéssel szemben megnyilvánuló kételkedés következménye volt, hogy a három érdemes kutató közül csak Badányi Mátyás eredményei jutottak a budapesti 1876. évi Nemzetközi Embertani és Ősrégészeti Kongresszuson tartott előadása révén a nemzetközi tudományos nyilvánosság elé. Az előadáshoz hozzászóló külföldi szakemberek nem ismerték el a leleteket őskőkoriaknak, s ezzel — ámbár Pulszky mind a Badányi, mind a Majláth leleteiben eleinte felismerte a palaeolith szerszámokat, — ez a kérdés —, hogy az őskőkori kutatás egyetemes történetéből ismert kifejezést használjuk —: a tudomány küszöbén volt.

Bizonyítja ezt Rómer Flóris titkári előadása is, amely szerint: „A jelenben új mező nyílik tudományos kutatásunk előtt és bizonyára el kell vetnünk azt a rossz, kényelmes és általában elterjedt gondolatot, hogy abban az időben, amikor a kő mindenütt olyan nagy szerepet játszott, Magyarország lakatlan volt, mert csaknem teljesen tenger borította.”

Általánosság ez is csupán, de a kérdést már nem hagyta levenni a napirendről. Ugyanazoknak a szakembereknek, sokszor önmaguknak is ellentmondó megállapításait Ortvay Tivadar, a történész pap kötötte bokrétába, és az Akadémián, 1885-ben tartott előadásában véleményét — csak kivonatosan idézem — a következőkben foglalta össze: „... amit a fajáramlás általános jelensége, continensünk földirati helyzete s az európai ősrégiségi leletek mellett... határozottan állítani merek, az, hogyha a Szajna-, az Oise-, a Meuse- és a Neander-völgyekben előkerült ásatagok; ha továbbá az aurilaci, a joslaviczi, a stahrenbergi, Krakkó-vidéki, a thiedai, a Vieszka-völgyi stb., stb. leletek csakugyan constatálják az embernek diluviális állatokkal való coexistenciáját, akkor hazánk kétségtelenül már a régibb quaternär embert látta mindinkább szikkadó térségein.”

Ezek a szavak zárták volna le azt a korszakot, amikor a valóban nem mindig helytálló megállapítások alapján kételkedni lehetett abban, hogy az őskőkor embere a Kárpát-medencében is élt, bár még ez a korszak sem ismerte el az első valóban biztató eredményeket.

Az utat ebben az irányban Herman Ottó fellépése nyitotta meg, amely sok harc, szenvedélyes, de kitartó tudományos vita után mégis elérte célját, valóban megindította a magyarországi őskőkori kutatásokat.

Erről beszélnek az elismertetés érdekében tartott előadások, a megírt közlemények, értekezés számba menő — sajnos hiányosan megmaradt — levelek és az ellenfelek cikkei, ellenvetései, óvatos megnyilatkozásai.

Nehéz volna ma már megállapítani, hogy mi készítette Herman Ottót arra, hogy a „Miskolczi tűzkő szakócák” című előadásával ne a régészeti, hanem a természettudományi társulatban jelentkezzen, s csak később, felkérésre, de akkor sem személyesen mutatta be azokat amott is.

Magyarázhatnók talán azzal, hogy — mint láttuk — régészeink még mindig csak feltételesen, vagy éppen sehogy sem foglaltak állást a lehetőségek tekintetében, de ez aligha fedné az igazságot, hiszen maga Herman Ottó sem fogadta el, sőt részben nem is említette az eddig előkerült, igaz, hogy még mindig vitatott leleteket. Olyan volt a helyzet, mint a nyugat-európai eolithophilek és eolithophobok idején, amikor egyik kutató nem ismerte el a másiknak harmadkorinak és emberkéz által készítettnek meghatározott leleteit. Nemcsak a történelemben, de az attól el nem választható tudománytörténetben is ismétlődnek az események.

Nem kétséges azonban, hogy a lelet hitelességét a geológiának kellett kimondani, az ebben az esetben bizonytalanak látszó és félrevezető tipológiával szemben.

A miskolci Bársony-ház pincéjének ásása közben előkerült leletek indították meg azt a szenvedélyes, egymást nem kímélő vitát, amelynek kiindulása Herman Ottó ellentmondást nem tűrő megállapítása volt: „csak egy pillantásomban került — írta és mondotta —, hogy a kezemben lévő rendkívül jellemző darabokban egy Magyarország őskorára nézve mondhatni korszakot alkotó történelem előtti régiség típusát ismerjek föl.”

Ilyen határozott hangot csak az első kutatók mertek megütni a maguk idején... eredmény nélkül. Szerénységük és a — tévedésektől nem mindig okvetlenül mentes — szakemberek tekintélye lelkiismeretesen végzett munkájuk iránt is kételkedővé tette őket.

A nagy polihisztort azonban sem az eltérő vélemények, sem másoknak a szokottnál szenvedélyesebb hangja nem térítette el meggyőződésétől. „A magyar társadalom tudja rólam, hogy tudok magyarul, hogy tollam és előszómban elég erős arra, hogy — magyarán mondva — visszavágjak” idézi egyik beszédéből Gáboriné Csánk Veronika.

És mindezt akkor mondta, amikor már a harmadik lelet is a kezeiben volt, amely a kérdést véglegesen eldöntötte.

A szenvedélyes harc erősen felszaporodott irodalma — amely még ma is talán mondanivalós — itthon és a külföldön könnyen hozzáférhető minden érdeklődőnek. A jellemző apró hullámveréseket — sajnos — csak néhány megmaradt levele tükrözi. A többi észrevétlenül lappanghat valamelyik irattárban.

Milyen érdekes, de főleg jellemző volna ismerni azt a teljes levelezést,

amelyet nem a polihisztor, hanem a függetlenségi politikus Herman Ottó írt a geológiai kutatások megindítása érdekében Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek és a tudós, a bécsi tudós, Moritz Hoernesnek.

A tüske, amely a szenvedélyes vita során megsértette, beletört a szívébe. Ez tűnik ki Hampel Józsefhez tíz esztendővel később, 1903-ban írt leveléből.

„Az ősfoglalkozások történeti részén dolgozva, — írta —, szólnom kellene a miskolczi palaeolith leletről, amelyet Dr. Hoernes a diluviális emberről írt könyvében... mint „Solutréen von Miskolcz” besorozott — Halaváts úr minden berzenkedése dacára.”

Két évvel később, amikor már az említett harmadik lelet is a kezében volt, amelynek sem formáját, sem korát nem lehetett tagadni, újra írt Hampelnek, még mindig megmaradva az első szakócákat illetően eredeti álláspontja mellett.

„A Bársony-ház építésének további folyamán napfényre került sok apró kovaszilánkon kívül, amelyet — fájdalom — visszadobtak, egy nagyobb, kés vagy vakaró alakú darab, mely hozzám jutott. Ennek egy régi pattintása... igen jellemző és az a körülmény, hogy az anyag a nagy leletével azonos, sokat levon az „erraticusság” felvetéséből.

De, hogy alkalmam van, megnéztem az avasi temetőt is, mely az 1891-iki lelhely fölött van, s melyről Halaváts mondja, hogy ott a sírok a homokkőbe vannak ásva (!), Én azonban gyerek koromból emlékeztem, hogy mi az avasi friss sírokról szedtük a legjobb parittyá kavicsokat.

Szemlélődésem eredménye az, hogy az avasi sírok mind ún. mogyorókő földre vannak ásva... Már ez is elég annak kimondására, hogy az Avas terasza nem, mint Halaváts mondja „szarmata kor üledéke”, hanem diluvium maradványa.

„Előtte világos, hogy az a friss sír, amelyet Halaváts látott, a szerű felületen — sárga homokos — alsó réteg volt s azt hitte, hogy a miskolcziak csakugyan homokkőbe vagdalják sírjaikat.”!

„Már megtettem minden lépést, hogy Miskolcz környékének stratigraphikája felülvizsgáltassék. Az természetes, hogy publikálni is fogok. A mi m. k. földtani intézetunktől én az életben soha véleményt kérni nem fogok.”

Hampel a levélre azonnal válaszolhatott, mert nyolc nap múlva Herman újra írt neki. A levél két szempontból is érdekes. Először azért, mert a válaszból is kitetszően a nagy figyelmet keltő első levelet nem engedte közölni: „...levelem — írja — kiadásra nem elégséges, különösen Halaváts úrnak elég palaeolith ízű fejtegetéseire (tekintettel), melyet azonnal hozzáfűzne”. — Másodszer azért, mert bár az első közleményt annak idején Hoernes kívánságára közölte Bécsben is, most egyenesen hozzáfűzött, „s hogy teljes belátása legyen az ügybe, német nyelvű értekezésbe foglaltam össze — mint írta — mely már kezében van.”

„Azt proponálom — folytatja — várjuk meg Hoernes véleményét s halaszszuk el a közlést addig, amíg egy kicsit lélekezethez jutok, hogy a magyar, némileg és kívánsága szerint recapituláló dolgozatot megírhassam.”

A levélváltás ebben az ügyben még ezzel sem szűnt meg. Októberben újra írt, válaszként egy ismeretlen levélre.

„A kitűzött terminust — írta — elfogadom s csak azt óhajtanám tudni, hogy ki viseli a klisé költségeket és áll-e az a dispositio, hogy recapitulálva írjak. Az utóbbi már Hoernes könyvére való tekintettel is szükséges.”

Az összefoglaló munka elkészült ugyan, németül és Magyarországon sohasem jelent meg. Nem ártott volna pedig a magyar régészeti nyelvet egy kissé felfrissíteni, magyarabbá tenni Herman Ottó izes magyar stílusával.

Az általam ismert utolsó levél 1907. január 31-én kelt és Pósta Bélának szól. — Nemcsak Herman Ottó hajthatatlansága tűnik ki belőle, de közéleti viszonyaink bizonyos vonatkozásaira is élénk — ha nem is éppen derűs — fényt vet.

„A miskolci palaeolith ügyét utolsó német értekezésem — amiről Hampelnek írt levelében szolt — hozta folyamatba, melyben kétségbe vontam Halaváts felvételének helyességét, az avasi teraszról új leletet mutattam be s a teraszt diluviálisnak fogadtam el, tehát Halaváts ellenében, ki ezt tagadta s még a sírokat is „homokkőbe” faragtatta. Hoernes erre azt írta nekem, hogy minden következtetésem logikus és rajta lesz, hogy a stratigráfiai viszonyok újra felvétessenek. De Böck is megmozdult, mert két geologusa ugyancsak stigmatizálva volt. Kapta magát s Darányihoz fordult avval, hogy ezt a dolgot már tisztázni kell. És a derék miniszter megadta hozzá a módot.” — Papp Károly és Kadič Ottokár „a két fiatal, lelkes tudós kiszállott s az eredmény a következő: Az egész terasz rendszer Halaváts ellenében diluvium, az is, melyen a református templom áll és a temető terjed. A Petőfi utcában, mely a teraszhoz tartozik, került elő az a remek kis szakócza, melynek képét küldtem...” — Evvel Halaváts összes állításai és feltevései megsemmisülnek. Habeat sibi. Ezt derítette ki Papp Károly, ki az értekezést már írja.”

Úgy látszik, nincsen olyan nagy ember, aki a maga tévedését mások előtt szívesen beismerné. Herman Ottóval is ez történt. Igaz ugyan, hogy a diluviomot kétségtelenül megállapította a vizsgálat, de a Bársony-házi leletek tekintetében nem cáfolta meg Halaváts állítását. Erről nem szól a levél.

„Kadič útmutatásomat követve, — írta továbbá —, fölkereste a Szeleta-barlangot, abban a felső humuszréteg alatt egy kb. 5 m hatalmasságú agyagréteget fedezett föl, melyben megkezdte az ásatást. Ennek az eredménye egyelőre számos Ursus Spelaeus csont és primitív csontszerszám. Ennek az ásatásnak folytatása májusban következik és lassanként a többi barlangra is sor kerül. A Földtani Intézet pedig a barlangkutatót felvette rendes programjába. Ez eddig van.”

Ezzel talán ki is békült az intézettel, hiszen nem személyek ellen, hanem olyan közügyért — tudományos kutatásért — folytatta küzdelmét, ami nem utolsó sorban az ő kitartása következtében, tizenöt évvel az első lelet megtalálása után elindulhatott a maga útján.

Jellemző: a világszerte ismert magyar tudósnak, a függetlenségi politikusnak, magyar tudományos probléma megoldására, illetőleg a probléma megoldásához szükséges kutatások megkezdésére bécsi közbenjárót kellett keresnie.

„Ez eddig van”, írja az utolsó idézett mondatban. Valóban úgy volt, de ma már tudjuk, hogy csak pillanatnyilag volt addig.

Az 1906-ban megindult kutatások, Kadič Ottokár, Hillebrand Jenő, Kormos Tivadar és Erdélyben Roska Márton munkájának eredményeként a problémák özönét vetették fel, de hagytak belőle bőven a nyomukban új utakon járó legfiatalabb kutatóknak Vértés Lászlónak, Gábori Miklósnak és Gáboriné Csánk Veronikának is.

Lehet, hogy a munkára előbb-utóbb sor került volna, hiszen a rövidre fo-

gott kutatástörténet is mutatja, hogy a gondolat első felvetése óta mindig kerültek lelkes kutatók, de a valóság az, hogy Herman Ottó fáradhatatlan munkája, kitartása, a jó ügy érdekében vívott harcai nélkül sokkal nehezebben indulhatott volna el és csak később vezethetett volna azokra az eredményekre, amelyekkel ma, nálunk jobb körülmények közt dolgozó kutatókkal is fel tudjuk venni a versenyt, új problémákat tárva a nemzetközi tudományos világ elé.

A tapogatózó előzmények ellenére is, több mint félszázados, valóban tudományos őskőkor kutatásunk megindítóját, alapítóját ezért tiszteli Herman Ottóban a magyar régészet és születésének 125. évfordulóján hálás elismeréssel emlékezik róla.

(1960. május.)

BANNER JÁNOS

OTTÓ HERMAN, DER ERSTE FORSCHER DES UNGARISCHEN PALÄOLITHIKUMS

An den festlichen Gedenkfeiern, mit denen die Freunde der Naturwissenschaften dem Andenken Ottó Hermans huldigten, möchten auch die ungarischen Archäologen aufrichtigen Anteil nehmen.

Von den wissenschaftlichen Grundlagen des ungarischen Paläolithikums kann erst seit der geologischen Aufnahme der Umgegend von Miskolc im Jahre 1906 die Rede sein. Obwohl sie nicht restlos den Erweis erbrachte, dass die 1893 von Ottó Herman veröffentlichten Funde aus einer ursprünglich diluvialen Schichte zum Vorschein gekommen waren, wurde sie zum Anlass von Forschungen, die allen wissenschaftlichen Ansprüchen gerecht wurden, und deren Ergebnisse die Bestätigung erbrachten, dass das Leben auch in Ungarn im Quartär begonnen hatte.

Doch reichen die Anfänge der ungarischen Fachliteratur weit über die erwähnte Zeit zurück.

Vor allem sei die Abhandlung von Ferenc Kiss aus dem Jahre 1838 erwähnt, die zum ersten Mal in Ungarn die Frage des Paläolithikums aufwirft. Als Widerhall der ausländischen Fachliteratur erschien eine Rezension von József Szabó, in der er die Arbeit Litrés bekannt machte, und die in der „Budapesti Szemle“ erschien und auch in den „Mathematikai és Természettudományi Közlemények“ veröffentlicht wurde. Als Szabós Artikel erschien, waren die seither bereits oft erwähnten paläolithischen Funde von Moravány im Tal des Waag der Wiener Geologischen Gesellschaft bereits bekannt.

Auch Fl. Rómer wusste zwei Jahre später, als sein „Műrégészeti Kalauz“ erschien, noch nichts von diesen Funden. Diese Funde wurden zuerst von Arnold Ipolyi erwähnt.

Ottó Herman war es, der als erster den richtigen Weg unter harten Kämpfen, leidenschaftlichen und andauernden Diskussionen betrat.

Anlass zu diesen Debatten boten die bei nicht fachmännischen Grabungen im Keller des Bársony-Hauses in Miskolc zum Vorschein gekommenen Funde. Im Zusammenhang mit den Faustbeilen aus Feuerstein tat Ottó Herman — Widerspruch nicht duldend — folgenden Ausspruch: „Für die Vergangenheit Ungarns müsste ich in diesen Steinen einen epochalen vorgeschichtlichen Fund erkennen.“

In der Folge macht Verfasser die Einzelheiten der Debatte bekannt. Im Jahre 1906 begannen die Forschungen. Die Ergebnisse von Ottokár Kadić, Jenő Hillebrand, Tivadar Kormos und Márton Roska zeitigten eine Unmenge von Problemen, doch blieben deren genug auch für die jüngere Generation, wie László Vértes, Miklós Gábori und Veronika G. Csánk übrig.

Ohne der Ausdauer und dem zähen Kampf Ottó Hermans hätte diese Arbeit viel schwerer ihren Anfang genommen und hätte erst viel später zu jenen Ergebnissen geführt, die auch die internationale wissenschaftliche Forschung anerkennt.

JÁNOS BANNER

TISZAKESZI KÉSŐBRONZKORI LELETEK

A tiszakeszi Szódadomb nevű tell-jellegű telep leleteiről a kutatás csupán említésszerűen vett tudomást.¹ Az alábbiakban megkísérlem, hogy a lelőhelyről régebbi gyűjtések és ásatások eredményeként a miskolci Herman Ottó Múzeumba került leletek egy részét lehetőleg széleskeretű régészeti összefüggéseiben ismertessem.

A Szódadomb első telepese, az eddigi anyag alapján, a hatvani kultúra embere volt. Hagyatékából egy amforaszerű korsó és egy áttört talpú felfüggeszhető edényke emelkedik ki. Mind ezek, mind a telepről bekerült hatvani cserepek a kultúra korábbi I. szakaszának díszítését viselik. A hatvani település élete tehát itt és általában a Sajó és a Zagyva közti területen a középső bronzkor első harmadában virágjában megszakad.² A helyébe nyomuló füzesabonyi nép korai hagyatékát mindössze egy edény s néhány cserép képviseli eddig a múzeumba jutott anyagban. A középső bronzkorra ezeken kívül nem utal más, mint két parázsborító töredéke. Ha a leletek megritkulása vagy hiánya nem is jelenti okvetlenül azt, hogy a Szódadombon a füzesabonyi hódítással az élet megszakadt,³ annyi bizonyos, hogy a telep korábbi jelentőségét elvesztette, s valószínűleg kis falu vagy tanya színvonalára süllyedt. Bizonyos mérvű folyamatosságot sejtet, hogy a késő bronzkor elejétől kezdve a halomsíros, majd az egyeki, végül a muhi kultúrák népe egymásután megtelepült a tellen. E korszak anyagát szeretném itt röviden ismertetni.

Halomsíros kultúra

A halomsíros kultúra népének kis csoportjai a középsőbronzkor végén a Tisza jobb partja mentén egészen a Sajóig hatoltak előre. Vonulásuk során felégették és lerombolták az útjukba eső füzesabonyi telepeket.⁴ Rövid ideig tartó uralmuknak a mediterrán jellegű földműves kultúra elpusztításán kívül kevés nyoma maradt ezen a területen: Tószegen, Rákóczi falván, Mezőcsáton és Tiszakeszin. Az egyidőben kibontakozó egyeki kultúra népének déli terjeszkedése csakhamar magába olvasztja a kis halomsíros csoportokat. E keveredés eredményeként jelentős halomsíros hagyományokat találunk a korai egyeki temetők és telepek keramikájában. Ilyenek pl. a rákóczi falvi bordadíszes urnák, bordadíszes edénytöredék az Egyek-bodajcsoldali telepen, hengeres nyakú edények az igrici temetőben,⁵ végül Mezőcsáton és Tiszakeszin halomsíros előképeket utánzó hengeres-nyakú egyeki edények.

A Tiszakeszi-Szódadombon talált halomsíros edény egyike a kultúra legjellegzetesebb készítményeinek (I. t. 1). Magassága 10 cm, színe sötétszürke, leltári száma 53,431,3. Párhuzamait Szeged-Bogárzóról,⁶ Mezőcsátról és Szentés-

Nagyhegyről említhetjük. Alakja és díszítése alapján a Késő Bk. 1-re (Reinecke B. B/2) keltezhető.

Egyeki kultúra

1. Egyfülű, alacsony talpon álló bögre (I. t. 2). Felülete gondosan simított, színe narancssárga. M: 10,4 cm. Ltsz. 53,431,8.

2. Szürkeshínű egyfülű bögre (I. t. 3). M: 8,5 cm. Ltsz. 53,431,5.

3. Kisméretű, kihajlóperemű, bütyökdíszes tálacska. Alacsony talpcsöve letörött (I. t. 4). M: 5,7 cm. Ltsz. 53,431,7.

4. Bronztör, ovális markolatszorító lemezén két szöggel (II. t. 8). H: 14,4 cm. Ltsz. 53,431,2.

5. Bronztű, feje a túsárra tekert dróthurokban végződik. Tüje S alakban hajlik (II. t. 7). H: 16 cm. Ltsz. 53,431,1.

A fenti leletek a már ismertetett halomsíros edénnyel, a korábban említett parázsborítókkal, néhány borostyángyönggyel és egy muhi típusú urnával (Ltsz. 53,431,10) együtt Gálffy Ignác *szódadombi* ásátásából jutottak a miskolci múzeumba.

6. Bepödrött végű bronztű (III. t. 1). H: 13 cm.

7. Csavartszárú, hajlott bronztű. Bepödrött, szélesre kalapált feje letörött (III. t. 6). H: 14,5 cm.

8. Szívalakú bronzcsüngő (III. t. 2). H: 3,7 cm.

9. Szívalakú bronzcsüngő, belsejét kettéosztó pálcattaggal (III. t. 3—5) 3 db. H: 3,4 cm.

10. Körszelet átmetszetű bronz karperec. Díszített (III. t. 7a). Átm: 7,2 cm.

11. Hasonló, egyik vége hiányzik (III. t. 8). Más díszítéssel (III. t. 8a).

A 6—11 valószínűleg egy sír bronzmellékletei. A *Szódadombról* ajándékozta Székely Attila. Ltsz. 53,441,1—7.

12. Egyenesen kihajlóperemű, egyfülű bögre. Lilásszürke színű. Lelőhelye a *Szódadomb* (I. t. 6). Ltsz. 53,440,5.

13. Kis egyfülű, szögletes profilú bögre. Sötétszürke színű. A *Pipisdomb* és *Szódadomb* közti területen találták (I. t. 5). Ltsz. 53,443,1.

14. A Koszideri-típusú kincsek csoportjába tartozó egyeki ékszerlelet. Lelőhelye a *Szódadomb*. Közölve.⁷ Vétel. Ltsz. 53,436. Tiszakesziről a Nemzeti Múzeum Őskori Gyűjteményébe került még egy az 1. bögrével rokon, rövid csőtalpon álló füles bögre (II. t. 1).

A fenti leletek kivétel nélkül az egyeki kultúrába tartoznak ugyan, de korántsem a kultúra azonos fázisába. Az 1—5. és a 6—11. együttes a kultúra korábbi szakaszába keltezhető, míg a többi lelet, beleértve a korszakot és művelődést egyaránt lezáró kincset, a későbbi második szakaszba tartozik. A két szakasz a Késő Bk 1—2-nek (Reinecke B. B/2—C) felel meg.

Ami az ismertetett tárgyak közelebbi lelkörülményeit illeti, erről keveset tudunk. A *Szódadombon* rejtették el a kincset, tehát azon kétségkívül település is volt. Talán a 12. bögre is telepről került elő. Viszont Gálffy ásátása, a későbbi ajándékozók közlései és a leletek nagyobb része alapján nyilvánvaló, hogy ugyanezen a helyen temetkeztek is. A korai egyeki leletek — számos hasonló siregyüttes alapján is — minden bizonnyal hamvasztásos sírból kerültek

elő. A 6—11. számú bronzkészleten jól látszik, hogy felületét égés rongálta meg. A temetkezés a kultúra későbbi szakaszában a 13. bögre alapján alighanem a Pipisdomb irányában terjedt.

Az élet a Szódadombon a későbronzkorban erősen megváltozott a középsőbronzkorhoz képest. A csekély számú egyeki lakosság nem népesítette be többé az egykori nagy földműves tellt, hanem csupán egy részén húzódhatott meg. A rombadőlt telep dombjának egyéb részeit temetkezésre használta. Nyilvánvalóan bizonyítja mindez a mediterrán falukultúra és a talajváltó földművelés megsemmisülését még egy olyan telepen is, amelyen az élet nem szakadt meg.

Az 1. sz. bögre s a Nemzeti Múzeumba jutott rokona az egyeki kultúra vezérformáját képviseli. Az előbbi érdekessége a hasát díszítő borda, amely halomsíros díszítőelem az edényen. (Vö. a vele együtt előkerült halomsíros edénnyel.) Az ilyen bordadísz⁸ nem jellemző az egyeki bögrékre, mindössze a halomsíros kultúra szomszédságában fekvő Alpárról⁹ említhetnek hasonlót. Ellenben a bordadísz egyekivé vált változata már gyakoribb. Megtaláljuk bodrogszerdahelyi¹⁰ bögréken, bodrogközi¹¹ bögrén, végül egy a Kosziderre¹² eljutott darabon. Ami bögrénk közelebbi formai és díszítésbeli párhuzamait illeti, a már említettek kivül a jellemző egyeki bögrétípus alábbi felsorolásából a tiszatardosi, nagykevézdi és bodrogközi példányokra utalhatok.

Az egyeki kultúra eddig még nincs körülhatárolva és teljes lelőhely felsorolása néhány tiszakeszi edény kapcsán elhamarkodott is lenne. Az alábbiakban talán mégsem lesz haszontalan, ha vezető edényformájának elterjedéséről rövid, s korántsem teljes jegyzéket adok. Hangsúlyozom, hogy ezzel a kultúrának csupán térbeli elterjedését kívánom érzékeltetni, tekintet nélkül a főtípuson belüli időbeli és lokális eltérésekre.

1. Egyek. Több darab a debreceni, tiszafüredi és nyíregyházi múzeumokban. Hitelesen az 1911. évi ásatás 6. és 7. sírjában. *Zoltay L. DVMJ. 1911. 18. kép.*
2. Hajdúbagos 2, 10, 17 sír. (Debrecen) *Zoltay L. DVMJ 1909. 43. o. kép*
3. Tiszakeszi-Szódadomb (Miskolc, Budapest) (I. t. 2, II. t. 1)
4. Tiszafüred-Ásotthalom (Tiszafüred) (IV. t. 1, 3—4, II. t. 4)
5. Gesztely (MNM Budapest) *Tompa F., BdRGK 24/25 (1934/35). 30. t. 8. (II. t. 2)*
6. Rákóczifalva. *Tompa i. m. 31. t. 4, 7 és közöletlen (MNM Budapest)*
7. Bodrogkeresztúr (MNM Budapest 45/1929, 48/1929, 2/1934, 3)
8. Zalkod (MNM Budapest 40/1936)
9. Jászberény-Belsőszőlő. *Komáromy J., JJÉ 1938—42, 117. old. 2. kép*
10. Kunszentmárton-Bohonya (MNM Budapest 52, 11, 14)
11. Csépa-Csipsárdal (MNM Budapest 42/1889, 113)
12. Tiszakürt (MNM Budapest 101/1891)
13. Szelevény (MNM Budapest 307, 1876, 650)
14. Bodrogköz. *Dókus Gy. Arch. Ért. 31 (1911) 80. old. képe. Szemere M. Vasárnapi Újság, 1857, 293, 2. kép (II. t. 6)*
15. Debrecen-Haláppusztá, *Zoltay L. DVMJ 1905, 184. old. 6. kép.*
16. Debrecen-Köntöskert (Debrecen)
17. Debrecen-Tócópart (Debrecen), *Sőregi J. DDME 1933, 31. o. 6. kép 1.*

18. Hajdúsámson, *Zoltay L.* DVMJ 1908, 22. old. B. kép
19. Sárospatak (Sárospatak) (II. t. 3)
20. Viss (Nyíregyháza)
21. Pusztabánháza (Nyíregyháza)
22. Tiszatardos (Nyíregyháza)
23. Nyíribrony (Nyíregyháza)
24. Szabolcs (Nyíregyháza)
25. Alpár. *Majláth B.* Arch. Ért. 18 (1898) 263. old. 20. kép
26. Kurtics. *Posta B.* Arch. Ért. 14 (1894) 19. o. I. B. kép 5—6.
27. Békés-Városerdő (Békéscsaba — az 1959. évi ásatásból)
28. Pécska F. réteg. (Arad), *Milojčić*, V. i. m. 2. kép, 25—28.
29. Pitvaros (Szeged)
30. Bodrogszerdahely.¹³ *Polla* i. m. 194. kép, 1—3, 5; *Ondrouch* i. m. 9. kép 7.
31. Bodrogszék. *Eisner, J.* Slovensko v praveku, Bratislava, 1933, 16. kép 2.
32. Nagykevezd. *Eisner* i. m. 48. t. 4.
33. Bárca (Kassa)
34. Haniska (Kassa) *Pastor J.* AR 7 (1955) 737, 339—341. kép
35. Kengyel. *Mozsolics A.* Acta Arch. Hung. 9 (1958) 255. old. 2. kép
36. Kisterenye. *Kubinyi M.* AK II (1861) 12. t. 58; 16. t. 104 stb.
37. Vizslás (MNM Budapest)
38. Piliny (MNM Budapest)
39. Nagybátony. *Patay P.* Arch. Ért. 81 (1954) 33—3. kép 3. (pilinyi változat).
40. Igrici-Matata. *Kalicz N.* Borsodi Szemle 2 (1958) 35. o. 8. kép.

Nem az egyeki kultúra lelőhelyeit soroltam itt fel, hanem csupán tájékoztatásul, vezető edényalakjának elterjedését. A kultúra eddig ismert lelőhelyeinek száma majdnem eléri a 100-at.

A 2. sz. egyszerű gömbtestű, tölcséresszájú bögre nem különösebb típus. Késő Bk. 1. keltezését az ebben a korban általános, vállán benyomott három kis mélyedése teszi lehetővé. Alakjához és díszítéséhez közel áll az egyeki 13. sír bögréje.

A 3. számú kis tál alakját és díszítését tekintve, az egyeki kultúra „füzesabonyi” jellegű készítményei közé tartozik. Ez a füzesabonyi tálaktól már különböző tálforma a korai egyeki időkben teljesen általános.¹⁴ Nagyméretű alakban ilyen talpcsőves tálal találunk a hajdúbagosi II. urnafészek 1. urnáján fedőként.

A mi példányunkhoz nagyon hasonló kisméretű tálacskát Bodrogszerdahelyen ástak ki. Ezen egyeki jellegzetessége: kis csőtálp is épségben megmaradt.¹⁵ Töredékes csőtálpú kisméretű tálacska került elő még Biharkeresztesen.¹⁶

A 12. sz. bögre lényegében az egyeki vezérforma bütyökdíszes változata.

Végül a Pipisdomb irányában talált 13. sz. kis szögletes bögre a kultúra legkésőbbi szakaszának lehet a készítménye. Párhuzamát Tiszafüredről mutatjuk be (IV. t. 2).

BRONZOK. A Szódadombon előkerült bronztárgyak kapcsolatai is figyelemre méltók.

Tekercseltvégű füles tű. A délkelet-európai régióban a korai bronzkorban és a középső bronzkor első harmadában gyakori ciprusi tűkre emlékeztet. Ezért

az egyeki kultúrához sorolása meglepőnek tűnhet, de nem az. A későbronzkorunkban uralomra kerülő nyugati és északi népek számos olyan eredetileg délkeleti formát honosítanak meg hazánkban másodsor, amelyek itt már a középső bronzkor első felében kimentek a divatból.¹⁷ Ezek közé tartozik a tekercseltvégű tű is. Közép-európai helyi változata a mi középső bronzkorunkkal egyidőben válik általánossá, s hazánkban ebben a továbbfejlődött alakjában jelenik ismét meg. Ugyanílyet ismerünk a Tisza és Körös találkozás vidékéről származó egyeki sírokból.¹⁸ Egyenesszárú halomsíros változata gyakori.¹⁹

Tőr. Meglehetősen egyéni forma. Helyét a megyaszói temető sírjának töre²⁰ és egy Hajdúsámsonban²¹ talált tőr közé lehet tenni. Nyilván helyi hagyományokra támaszkodó készítmény.

A csavartszárú, bepödrött fejű tűvel sem egyeki, sem halomsíros temetőkben nem találkozunk. Annál jellemzőbb a késői füzesabonyi temetőkre (Megyaszó, Füzesabony, Szikszó stb.). A darabban tehát — a fenti törhöz hasonlóan — füzesabonyi hagyományt, vagy egyenesen készítményt kell látnunk.

Az egyszerű bepödrött fejű tű sorsa hasonló a tekercseltvégű tűéhez. Későbronzkorunkban egyaránt megtaláljuk egyeki,²² pilinyi²³ és halomsíros²⁴ lelőhelyeken.

Az egyszerű, zárt szívalakú csüngők szintén gyakoriak a késői bronzkorban. Öntőminta leletek alapján többek között Alsókubinban²⁵ és Soltvadkerten²⁶ készítettek ilyeneket.

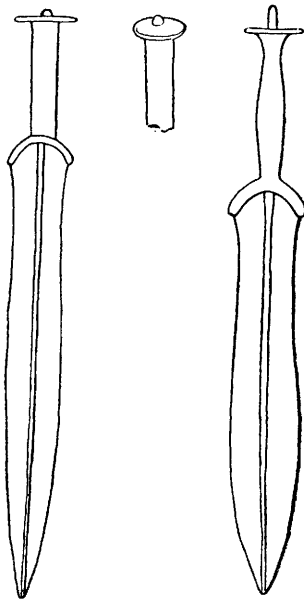
A középen pálcátaggal kettéosztott csüngőtípus lényegében az előbbi változata. A típus, többnyire az előző változattal együtt, gyakori a halomsíros művelődés alföldi területein (Madaras, Katymár, Szeged-Röszke és Tömörkény, Hódmezővásárhely-Kishomok, Kiskundorozsma, Szentés-Nagyhegy, Ebed, Kéménd és Ausztriában Asparn), később is tovább él a pilinyi temetőkben (Piliny, Zagyvapálfalva, Nagybátony stb.). Egyeki területről csak az utóbbi típushoz említhetünk párhuzamot az egyeki 38. sírból és Jászberény-Belsőszőlőből.²⁷

A körselet átmetzetű, díszített karperec jellegzetesen halomsíros forma. (Pl. Szerbkeresztúr, Madaras, Röszke, Szentés, Kiskundorozsma, Csongrád, Rákóczifalva, Szeged-Bogárzó, Hódmezővásárhely-Kishomok, Ebed, Kéménd stb.) Egyeki területen csak ritkán találkozunk vele, általában a hamvasztásos temetkezés következtében erősen összeégve. Egyekről ismerünk ilyen szórványos darabot, a hajdúbagosi 10. sírból került elő töredéke,²⁸ végül Tiszafüred környékéről származik egy szép példány (IV. t. 6—6a). Az utóbbi a szintén jellegzetesen halomsíros eredetű, bordázott karperecekkal valószínűleg együtt került elő hamvasztásos sírból (?).

Ennyiben kívántam ismertetni a tiszakeszi egyeki kultúrába tartozó leleteket. Szélesebb körű, részletesebb elemzésük a kultúra anyagának kiadatlan volta miatt alig lehetséges. Arra azonban elég, hogy a Szódadomb későbronzkori életéről fogalmat adjon és megrajzolja az itt előkerült jelentős későbronzkori ékszerkincs történeti hátterét.

A tiszakeszi bronztőr

1927-ben a miskolci múzeum az egyeki típusú ékszerkincessel majdnem egyidőben bronztört is vásárolt. A tőr szintén a Szódadombon került elő. (Régi ltsz. R. 5894, új ltsz. 53,435,1.)

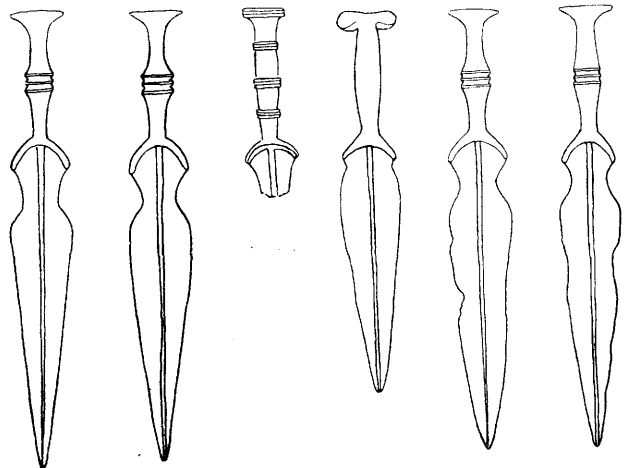
1. kép

A tőr 36,2 cm hosszú, 28 cm-es pengével és 8,2 cm hosszú tömör markolattal. Markolatának felső végét 3,8 cm átmérőjű korong díszíti, amelyet 0,5 cm-es kis dudor zár le. Markolata alsó széle félköríves bordában hajlik a pengére. A markolat alatti bordához csatlakozva, erőteljesen kiemelkedő éles borda osztja két részre a közepén 3,3 cm-re kiszélesedő hosszú pengét (V. t. 1, 2).

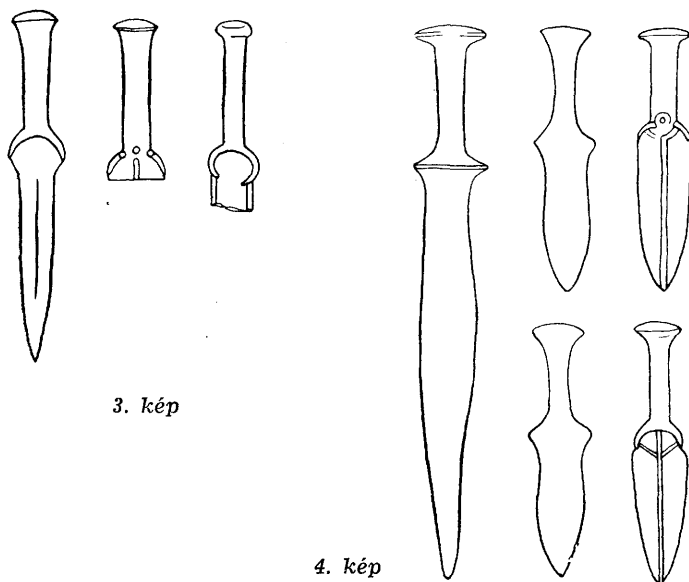
A tőr készítés-technikájának legfontosabb sajátossága az, hogy noha felépítésében, szerkezetében eredetileg külön felerősített markolatú, a markolatra ismét külön felerősíthető gombbal koronázott zárókorongos típust utánoz, valójában az egész tört egyetlen darabból öntötték. A hibás öntés következtében a zárókorong nem az ovális átmetszetű markolat tengelyébe került, a zárógomb pedig sem a markolat tengelyével, sem a korong közepével nem esik egybe.

Ha ennek a magányosan előtérbe került érdekes és különös törnek eredetét és korát vizsgáljuk, a tiszakeszi Szódadomb fentebb ismertetett települési viszonyainak ismeretében észszerűnek látszana az egyeki kultúrába, annak mindenesetre végső szakaszába keltezni.²⁹ Ez

azonban valószínűtlen, hiszen az egyeki fémművességben és az egyeki bronzkincsekben nyeles törnek, tőr kardnak eddig nincs nyoma. Ugyanezt kell mondanunk a kultúra jelenleg ismert leletanyagáról is. Az egyeki harcosok nyilván az alföldi bronzkor hagyományos harcibaltáival (Alsónémedi—Rákospalota fejlődési szakasz) és lándzsákkal voltak felfegyverkezve.

2. kép

3. kép

4. kép

A tiszakeszi bronztőr párhuzamai után kutatva, legközelebbi rokonát egy Mátészalkán,³⁰ sajnos közelebbi lelőköriülmények nélkül, előkerült törben mutathatjuk be (V. t. 4). A két tőr közti különbség mindössze annyi, hogy az utóbbi zömökebb, markolata hosszabb és kissé ívelt, végül korongzáró gombja is hosszabb, csúcsosabb. Legfontosabb sajátásaik azonban megegyeznek. Mindkettőt egy darabból öntötték, pengéjük és markolatuk félköríves bordában találkozik, a pengét erőteljes borda tagolja két részre. Ezeket az ismertetőjegyeket követve, típusunkhoz számos párhuzamot találunk.

A tiszakeszi tőr markolatának pontos párját a Debrecen-látóképi³¹ bronzkincs markolat-töredékében találjuk meg (1. kép 2). A töredékes markolat a kincs legkorábbi darabjai közé tartozik.

A Berkesz-Csonkásdülön³² talált kis bronzkincsben hasonló tőr töredéke került elő (V. t. 3). Markolata azonban legyezőszerűen alakított lemezben végződik, magát a markolatot lyuk töri át, alsó vége pedig háromszögű bordával csatlakozik a pengéhez.

A hajdúböszörményi kard-kincsben többek között négy hasonló rövid kardot is találunk. Kettő³³ nagyon közel áll a tiszakeszi típushoz, mindössze nagyobb méretükkel és két-két dudorral díszített markolatukkal különböznek (VI. t. 3—4). A markolatot leszámítva, a másik két kard is rokon. Markolatuk félgömb alakú. Az egyik³⁴ sima, kissé ívelt markolatot koronáz, míg a másikon³⁵ nem tömör markolatot, hanem erőteljes peremmel határolt nyélnyújtványt találunk. A hajdúböszörményiekkel közeli rokon még egy Hajdúhadházán³⁶ előkerült kard. Az első kettőtől csupán csészés markolatvégződése különbözteti meg. A teljes kard, éppúgy, mint az eddigiek, egy darabból öntött.

A tiszakeszi tőr, illetve a hajdúböszörményi kard típus legkésőbbi változatának tekinthető a zsujtai³⁷ lelet egyik kardja (amely valószínűleg a lelet leg-

régibb darabja) és két podheringi³⁶ kard. Ezek abban különböznek az eddigiektől, hogy a még mindig egy tagból öntött csúcsos, illetve csészés markolatukat már külön erősítették a pengére.

Az eddig felsorolt leletek aránylag kis zárt területen kerültek elő, lényegében a Felső-Tisza-vidéken (Borsod-Abaúj, Szabolcs, Hajdú, Bereg m.). Fejlődésüket tehát elsősorban ezen a területen kell vizsgálnunk. Mielőtt azonban erről rátérnénk, bemutatok még néhány olyan tört, amely típusunk elterjedési területét lényegesen kiterjeszti, s végső soron eredetére is fényt vet majd.

Az egyik tör csoportot az Alföld déli felében találjuk és a tamásfalvi kincs után, amelyben négy példányban fordul elő, tamásfalvi³⁹ típusnak nevezhetjük. Három ezek közül teljesen azonos (2. kép 1, 5—6). Az eddig megismertektől elsősorban abban különböznek, hogy pengéjük felső negyede beívelődik, ovális átmetsetű tömör markolatukat közepén hármás gyűrű-dísz tagolja, végük pedig pecsétlő-szerűen kiszélesedik. Ugyanilyen egy a Tolna megyei Zombán⁴⁰ talált tör, amely nyilván a tamásfalvi műhelyben készült (2. kép 2). A negyedik tamásfalvi tör kisebb, sima markolatú, végét pedig ∞ alakú tag díszíti (2. kép 4). A tamásfalvi típushoz kell még sorolnunk egy ismeretlen lelőhelyű magyarországi tör⁴¹ töredékét (2. kép 3), amelynek markolatát azonban háromszor ismétlődő hármás gyűrű tagolja.

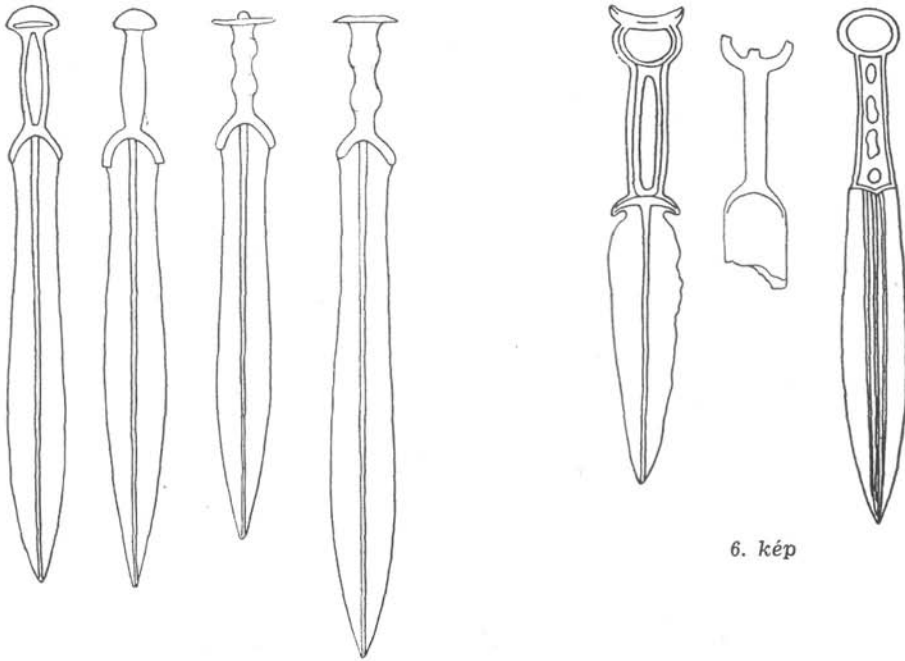
Első pillantásra nyilvánvaló, hogy a tamásfalvi típusú török szerkezete és előállítás-technikája közeli rokon az eddig megismerteknek.

Egy másik tör csoportot északon találunk a pilinyi kultúra területén. Legjellemzőbb darabjait miniatűr töröcskék nyomán ismerjük. Egyik abban a jól ismert Pilinyben talált miniatűr bronzleletben⁴² került elő, amely talán e kultúra legjobb bronzművességi leltárát nyújtja (V. t. 5). A tiszakeszi típustól csupán abban különbözik, hogy pengéjének bordája villaszerűen szétágazva találkozik a markolat alsó részét záró félköríves bordával. Hasonló miniatűr tör Süttön⁴³ került elő (V. t. 6). A típus változatát valóságban egy Gödöllőn⁴⁴ talált kis tör képviseli (3. kép 1). Az eddigiek segítségével még két ismeretlen magyarországi lelőhelyű töredéket⁴⁵ sorolhatunk ide (3. kép 2—3).

Az eddig megismert, témánkhöz tartozó töröket és kardokat tehát négy típusba csoportosíthatjuk: 1. tiszakeszi típus (1. kép), 2. tamásfalvi típus (2. kép), 3. pilinyi típus (3—4. képek), 4. a már kard-szerű hajdúböszörményi típus (5. kép).

A tiszakeszi, s a vele rokon pilinyi és hajdúböszörményi típusok elterjedési területe alapján — mint már említettem — töreink előzményeit ÉK-Magyarországon kell keresnünk. Valóban a Közép-dunamedencei tör és rövid kard készítés éppen ezen a területen jelenik meg először, s fejlődése egyedül itt kísérhető figyelemmel. A Középső Bk. 3 idejében az apa-gaurai műhely északi példák nyomán, de helyi és égei díszítő elemek alkalmazásával itt készíti a Középdunamedence első tömörmarkolatú rövid kardjait.⁴⁶ A bordával kettéosztott, ívelt pengéjű, korongos-csúcsos tömör markolatú hajdúsámsoni kard⁴⁷ és csoportunk készítményei közt figyelemre méltó hasonlóságokat vehetünk észre.

A középsőbronzkor végének nagy összeomlása után az apa-gaurai műhely hagyományai tovább élnek a Szamos—Felső-Tisza vidék felsőszőcsi csoportjában. Világosan látható ez a csoport egyetlen biztosnak tekinthető kincsében, a zajtai fegyverleletben.⁴⁸ Akár hosszú kardjait, akár a leletben talált rövid tört (VI. t. 5) nézzük, a helyi hagyományok világosan leolvashatók róluk. Szem-

5. kép

6. kép

betűnők viszont rajtuk a halomsíros fémművesség rövid töreinek (Simontornya-Wetzleinsdorfi típus) hatásai is. Nem jelentéktelen végül az sem, hogy az egyik zajtai kardot és a tört egy darabból öntötték.

A zajtai kinc azonban Magyarország területének utolsó — legalább még külszínében — mediterrán jellegű későbronzkori csoportjának régészeti értelemben vett pusztulását, végét, átalakulását jelzi. A koszideri típusú kincsek közé tartozik, tehát egykorú a szomszédos nagy egyeki kultúra kincseivel.⁴⁹ Ezekben, mint említettem, törnek, kardnak nincs nyoma.

Az Apa—Hajdúsámson—Zajta típusú kardok és török fejlődése és elterjedése a Késő Bk. 2 végéig tehát csak kis lokális (törzsi) körben a Szamos alsó völgyének vidékén játszódott le. Hogy ebből a szűk törzsi területből távolabbi vidékekre elterjedjen, az utolsó kis merev törzsi határokat ezen a területen is összetörő mozgalomra volt szükség. Ez be is következett.

A Késő Bk. 3 elején lejátszódó mozgalom gyűjtőpontjában kétségtelenül a gyulaháza-karászi kurgánsírral⁵⁰ jellemezhető kelet pásztorcsoport állott. Be-törésük nem pusztította el a későbronzkori termelő erőket. Nyilvánvaló ez a gyulaházi sír harcbaltájából, vagy a pécskai és tamásfalvi kincsek bordás karte-kercseiből. A pásztornéppel együtt beáramló és a Muhi—Demecser—Berkesz urnatemetőkkel azonosítható (valószínűleg thrák) földművelők, mind a temetők kontinuitása (pl. Egyek, Muhi, Berkesz), mind az anyagi művelődés, elsősorban az edényművesség formáinak folyamatos átmenete alapján összekeveredtek az

egyeki és felsőszöcsi lakossággal. Az ország északi és keleti felében egységes, rendkívül termelékeny, mennyiségre dolgozó fémművesség alakul ki.

Széleskörű elterjedésük alapján nyilván ez a tiszakeszi, s a vele rokon török kialakulásának és készülésének kora. A berkeszi- látóképi, tamásfalvi és pilinyi leletegyüttesek a Késő Bk. 3-ból (Reinecke B. D.) és a H. A. első feléből álló újonnan körülhatárolt⁵¹ nagy átmeneti korszakba tartoznak. Ez a korszak egészében az északi (Montelius) III. periódusnak felel meg.

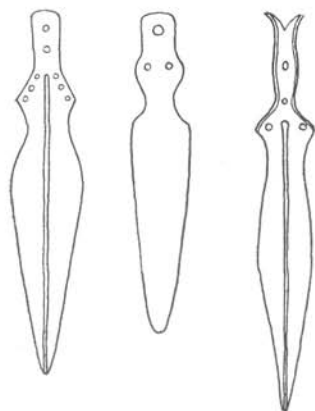
A hajdúböszörményi és hajdúhadházi kardleletek a bennük többségben előforduló külön felerősített korongos és csészés markolatú vésetekkel díszített kardok alapján már a valódi H. A. elején (Mont. IV. eleje) kerültek földbe. Bennük típusunk a legkorábbi, továbbélő hagyománynak tekinthető. A zsujtai és podheringi H. A. második felébe tartozó leletekben pedig csupán reminiscenciáknak.

A fentiekből arra lehetne következtetni, hogy a tiszakeszi típusú töröket a hajdúsámsoni—zajtai kardok egyenes helyi továbbfejlődésének tekintjük. Továbbá arra, hogy e lokális típus széleskörű elterjedését és változatainak kialakulását a későbronzkori átmeneti korszak nagy területeket átfogó hatalmi átalakulásával magyarázzuk. Valójában egyáltalában nem így van. A helyi kardművesség fejlődésének érzékeltetésével csoportunknak csupán néhány kétségtelen helyi, illetve közép-európai elemének (markolatzáró csúcsos korong, csészés markolat) származására akartam rávilágítani. Egyéb helyi elem ugyanis nincs főreinken.

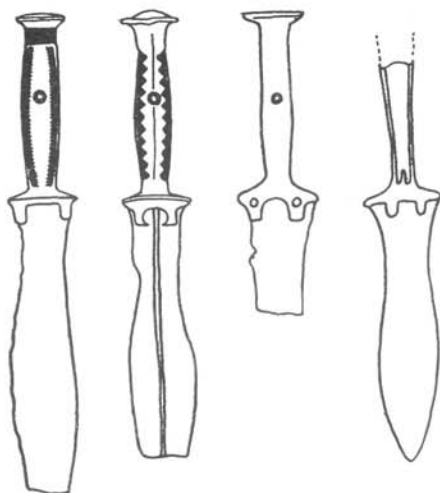
Alakjuk első pillantásra más. Pengéjük egyenes, egyenletesen keskenyedő, felső felében a legszélesebb, legfeljebb a középső harmadában. A pengét kettéosztó bordájuk sokkal határozottabb. A markolatok túlnyomó része egészen más. Az egész fegyver mindig egy darabból öntött, ami a helyi töröknél csupán kivétel, avagy éppen csoportunk hatása. Felületük általában sima, nincs mintákkal borítva stb.

Az a néphullám, amely a Kárpátmedence keleti felének művelődését egysegiesítette, kelet felől érkezett hozzánk. Nem lehet tehát meglepő, hogy főreink alaptípusai, legfontosabb szerkezeti és díszítő elemei, szintén keleti eredetűek. Olyan elemek ezek, amelyek korábban a Kárpátmedencében ismeretlenek voltak. Ezeket a keleti sajátságokat a következő ismérvekben jelölhetjük meg: 1. a keleti — steppei — fegyverek mindig rövid, szúrára alkalmas török, 2. markolatuk és pengéjük egy tagból van öntve, 3. pengéjüket túlnyomórészt élesen kiemelkedő borda osztja kétfelé,⁵² 4. a pengéhez a markolat gyakran félköríves bordával⁵³ csatlakozik, 5. a penge bordája a markolattal gyakran Y vagy háromszög alakban⁵⁴ találkozik, 6. a markolat sokszor félgömb vagy lapos gomb alakú⁵⁵ taggal záródik, 7. a tömör markolatot középen lyuk töri át.⁵⁶ A lyukba szíjat fűztek, s a tört ezzel csuklójukra erősítve viselték (több évezreden át megfigyelhető keleti sajátság!), 8. a nyélnyújtványt erőteljes bordák határolják, és hosszú rések törik át,⁵⁷ 9. a markolatot több esetben dudorokkal vagy gyűrűkkel díszítik.⁵⁸

Ha a fenti keleti alapelemek eredete után kutatunk — még ha futólagosan is, mint itt — megállapítható, hogy a Kárpátoktól a Kaukázusig, onnét Belső-Ázsiáig húzódó steppék fémművességében, s csakis ott, kivétel nélkül megtalálhatók. Igaz, hogy ezek a kelet-európai török alakjukban, sokszor részleteikben és kivitelükben is többnyire elő-ázsiai mintákat utánoznak, korszakunkban —

7. kép

8. kép

a II. évezred végén — azonban ezekből a déli elemekből már többségben sajátosan steppeivé ötvöződtek.

A Közép-dunamedence keleti felébe jutott steppei török különböző típusokhoz tartoznak. A főtipusok azonban egyenes elődei a tiszakeszi, pilinyi és tamásfalvi változatnak. Az egyes keleti részelemek sokszor a legkülönbözőbb módon keverednek más-más típusokon.

Tipológiaiilag legkorábbi a pécskai típus. Ugyan a pécskai kincsben⁵⁹ talált darabról (7. kép 3) már erősen kétséges, hogy keleti készítmény lenne, de az alsójárai kincsben⁶⁰ talált változata (7. kép 2) több, mint valószínűleg az. Ezzel a típussal rokon a mezőbándi⁶¹ tör is. A típus ismertetőjegye a felső negyedében beívelt penge és a rendszerint éles középborda. A steppék legáltalánosabb tör formája.⁶² Telepeken, sírokban, kincsletekben és öntőmintákon Szibériáig mindenütt gyakori. Nyugat felé a gerendaváz síros kurgánok korai szkítának tartott népének előnyomulásával terjed el a 12. sz. folyamán. Hozzánk az ezzel kapcsolatba hozható gyulaházi kurgán népével kellett eljutnia, legalábbis egyik irányból. Magában a gyulaházi kurgánban már ugyanúgy helyi (? utánzata fordul elő, mint a pécskai kincsben (7. kép 1). Hazai változatai ÉK-Magyarországon gyakoriak. Megtaláljuk a sajóvamosi⁶³ kincsben, két példányban is a vilyi kincsben,⁶⁴ Boldogkőújfalun,⁶⁵ Ungvár vidékén.⁶⁶ Hogy helyben is készültek, azt a gyulaháziakhoz is közel álló fugyivásárhelyi⁶⁷ öntőműhely ilyen törmintája igazolja.

Egy másik típus keleti kapcsolatainak gondolatát már Mozsolics Amália megemlítette.⁶⁸ Huszti típusnak nevezhetjük a Mozsolics által ismertetett példány alapján (VI. t. 1) (Herman Ottó Múzeum, Miskolc). A típushoz a névadó darabon kívül (8. kép 1) egy ismeretlen magyarországi lelőhelyű⁶⁹ tör (8. kép 2) az olcsvaapáti⁷⁰ tör (8. kép 3), s félig-meddig az erdélyi felsőújvári kincshez⁷¹ tartozó tör számítható (8. kép 4). Közös jellemzőjük az azonos alakú pengén kívül az ebben az esetben különálló markolat felerősítésének módja. Az első

háromnak pecsétlős markolatvége van, tömör markolatukat pedig lyuk törí át. A felsőújtvarinak csupán nyélnyújtványa van.

A huszti típus és a berkeszi tör átyukasztott nyeléhez a Kaukázusban és a minuszinski medencében találunk egykorú vagy közel egykorú párhuzamokat.⁷² Ott fordulnak elő hasonló rendszerű, szög nélkül a pengére erősített markolatok is.

Keleti készítmény a Borsod megyei Kácson, néhány szintén keleti jellegű tokosbalta kíséretében, előkerült tör. Sőt, egyenesen kelet-európai-szibériai típus.⁷³ Két ágból álló nyélnyújtványa, markolatát záró karikája és az egyenes, hangsúlyozottan különálló keresztmarkolatbordája mutatja ezt (VI. t. 8; 6. kép 1).

Szintén steppei készítménynek látszik az erdélyi Hídalmáson⁷⁴ előkerült tör töredék. Tagolt markolat-karikájához a Kaukázusból és Szibériából⁷⁵ ismerünk párhuzamot (6 kép 2). Tömör markolata, félköríves alsó markolat bordája közel áll a tiszakeszi törhöz.

Keleti készítmény valószínűleg a pilinyi csoport gödöllői töre⁷⁶ is. De kifejezetten keleti jellegű a pilinyi csoport valamennyi említett töre, valódi és miniatűr egyaránt (4. kép). Különösen jelentősek ebből a szempontból a lapos miniatűr török (VI. t. 6), amelyeknek pontos miniatűr párhuzamait ismerjük a Kaukázusból.⁷⁷ Ezek az összefüggések egyúttal a pilinyi fémművesség egyik összetevőjét keleti, sőt, egyenesen kaukázusi komponensben határozzák meg.⁷⁸

A fentebb megállapított helyi változatoknál nem nehéz felismerni ezek után az egyes keleti összetevőket. A tamásfalvi típus töreinek pengéje (2. kép) pontosan másolja a pécskai (7. kép 3) és alsójárai (7. kép 2) törpengéket. Pecsétlős markolat végződését az olcsvaapáti (8. kép 3) törön látjuk először. Ívelt ovális átmetszetű tömör markolatával, a markolat alsó szélének félköríves bordájával és pengéjét kettéosztó bordájával az egész keleti körhöz csatlakozik. Hármaggyúrkából álló markolat díszítése is keleti eredetű.⁷⁹ A tamásfalvi kincs az átmeneti korszak déli (Csorva, Pécska, Tamásfalva, Szeremle, Lengyel, Zomba) csoportjába tartozik. Mindössze az vár még vele kapcsolatban tisztázásra, hogy keleti elemeit milyen irányból kapja: a Marostól északra benyomult csoportoktól, Erdélyből, avagy az Aldunán át. Az utóbbi két lehetőség valamelyike látszik valószínűbbnek.

A hazai készítmények közé tartoznak a tiszakeszi típusú (1. kép) török is. Noha alakjában és technikailag a pilinyi típust (3—4. kép) másolják a már korábban említett helyi, illetve közép-európai elemei, elsősorban markolatának záródása, nyilvánvalóan ezt igazolja.

Egyelőre egyedül áll a berkeszi töredék (V. t. 3). Egyetlen helyi elem sem található rajta. Keleti jellegét fokozza átyukasztott markolata, amely nyilván a huszti típusú török hatása. Bár eddig nincs párja (vö. Piliny VI. t. 6—7) kétségtelenül keleti jellegű legyezős markolat végződése⁸⁰ is. Viszont háromszögű markolatkezdő bordája a hajdúböszörményi kardokéval rokon, ezért részben még nem ismert keleti mintaképek helyben keletkezett változatának tartható. Kísérő mellékletei is a korszak későbbi idejére kelteznek.

Tanulmányunkban az Alföld és Erdély egész területére kiterjedő keletről jövő népmozgalom⁸¹ eredményeként idekerült steppei fegyvertípus bontakozott ki előttünk. Fejlődését a legkorábbi, még keleten készült, vagy egészen keleties példányokból kiindulva, egészen a H. A. második feléig kísértük helyben nyomon. A H. A. korszak elején, keleti töreink elterjedésével egyidőben helyi és

közép-európai alapokon kialakulnak az ún. „magyar” kardok. Ezek a korszak közepéig versengenek a keleti törökkel és kardokkal, hogy a H. A. második felétől kezdve célszerűbb, nagyobb méreteik következtében csaknem kizárólagos használatra jussanak.

A tiszakeszi tör és a róla elnevezett típus e két alapforma találkozása, keveredése időszakában készült. Műhelye É—ÉK-Magyarországon keresendő. Készülésének kora az átmeneti időszak dereka, közelebbről a Késő Bk. 3 és a H. A. határa az 1100 körüli idő. Használója a muhi csoport embere volt.

*

Végezetül talán nem lesz lényegtelen, ha a tiszakeszi későbronzkori leletek feldolgozásából adódó, két észrevételemet röviden ismertetem.

Az egyeki kultúra új fogalom kutatásunkban. Néhány évvel ezelőtt még csupán rokonáról, a pilinyi kultúráról voltak elképzeléseink. Amikor azután az egyeki típusú leleteket — Tompa keltezését megváltoztatva — sikerült a füzesabonyi kultúra előttről, a későbronzkorba helyezni, majd elterjedését a Tisza-vidék jelentős területein kimutatni, viszonya egyik-másik szomszédjával tisztázatlan maradt. Az kétségtelen volt, hogy az egyeki és a halomsíros kultúrák egykorúak. Annál kétségesebb azonban, hogy ez a fogalom: „Egyek és Piliny” — amelyen valamennyien azt értették, hogy ez a két kultúra legalábbis ami kezdetüket illeti, egykorú —, megállja-e a helyét? Pilinyt és Egyeket eddig tehát más-más területen élő párhuzamos jelenségként értékeltük.

Ha azonban megfigyeljük az egyeki kultúra leleteinek elterjedését, azt látjuk, hogy mindenestől magába foglalja a pilinyi területet is. A későbbi pilinyi területen előkerült két koszideri típusú egyeki jellegű kincs Méhiben és Bárcán nyilvánvalóan bizonyítja, hogy a bronzkor végének megrázkódtatásából, átalakulásából ez a terület sem maradhatott ki. Az eddig sem volt vitás, hogy a pilinyi kultúra jóval túléli az egyekit, mélyen belenyúlva a H. A. korszakba. Nincs azonban területén egyetlen olyan temető, telep vagy kincslelet, amelynek zárt „pilinyi” jellegű együttesét a Késő Bk. 2 végénél korábbra lehetne keltezni.

Egyek és Piliny viszonya tehát mint egymást felváltó két fokozat fogható fel. A későbronzkor elején — a kis felsőszőcsi csoportot leszámítva — Magyarország földjén két nagy művelődési egység alakul ki. A két művelődés közti határt nagyjából az Ipoly, Dunakönyök, Tápió, Zagyva, Tisza, Körös—Fehér-Körös mentén lehet meghatározni. Mindkét művelődés lezáródását a koszideri típusú kincsek jelzik. Először az egyeki kultúra nagy területi egységét számolja fel keleti népek behatolása, majd a halomsíros alapokon keletkezett nyugati művelődést olvasztják magukba újonnan betörő csoportok, többek között friss halomsíros törzsek. Az egyeki művelődés helyébe a Tisza mentén a Muhi—Demeçser—Berkesz típusú urnatemetők thrák kultúrája lép. A Bükk és Mátra hegyeitől védett egyeki lakosság megőrzi vagy visszanyeri önállóságát. Művelődésére az egyeki hagyományok mellett a szomszédságába jutott váli és lausitzai urnasíros csoportok fejtenek ki irányadó hatást. A muhi kultúrától első-sorban keleti eredetű bronztípusokat kölcsönöz, hogy az egészet összeötvözve, kialakítsa a sajátos, összes szomszédaival rokon, s mégis önálló pilinyi művelődést.

A fentiek értelmében eddig használatos időrendünk a következőképp módosulhat:

Késő Bk. 1—2 (Reinecke B/2—C) Mont. II.	Halomsíros kultúra	Egyeki kultúra	Felsőszőcs
„Átmeneti korszak” Késő Bk. 3 (Reinecke B. D.) — H. A. 1. fele (Mont. III.)	Csakai csoport Farkasgyepői csoport Magyaralmási csoport Lengyeli csoport Csorvai csoport	Pilinyi kultúra	Gyulaháza Muhi—Demeccser

Figyelemre méltó, hogy a Kárpátmedence keleti fele már a XII. sz. folyamán keleti népi és művelődési hatásokat kap. Ezeket a hatásokat természetesen nemcsak a török, hanem az edényművesség és bronzművesség számos képzőművelete is mutatja.

E Késő Bk. 3-ban megjelenő keleti elemek élete tartósnak látszik. Az alföldi korai vaskor sohasem válik teljesen közép-európai jellegűvé, az első keleti betelepülők fejlődése marad egészen a La Tène korig a terület művelődését meghatározó, döntő tényező. Az a kapcsolat, amelyet a H. B. ún. „praeszkiták” kincsek tárnak elénk az Alföld és a steppék között, szintén ebből az alaphoz táplálkozik. Ezeket a kincseket nem rejthették el az „első” lovasnép elől, hiszen lényeges alkotórészük éppen a már itt élő keleti elemek évszázados fejlődésének és meg-megújuló keleti kapcsolatainak eredményéből áll. A szkíta tárgyakkal jellemzett korszakról is csak e helyben fejlődő keleti hagyományok és a kelettel mindvégig intenzív kapcsolatokat ápoló lakosság szemszögéből vizsgálódva nyerhetünk világosabb képet.

(1960. február.)

BÓNA ISTVÁN

J E G Y Z E T E K

1. F. Holstenak a miskolci múzeumban készült vázrajzai alapján összeállított közlés tiszakeszi leletekre vonatkozó adatai és rajzai téves következtetések levonására vezethetnek. V. *Milojčić* ezt az anyagot is felhasználó cikkének (*Actes de la IIIe Session Zürich 1950, Zürich 1953, 264. o. és 38. kép*) hibáira, téves következtetéseire más helyen volt alkalmam rámutatni (vö. *Rég. Dolg. — Diss. Arch. 2 (1959) számban*).
2. *Bóna I.*: A középső bronzkor Magyarországon, 1958 (Kézirat). Füzesabonyi csoport.
3. A füzesabonyi nép Borsod és Heves megyei települési viszonyairól tudottak (pl. Füzesabony, Tiszafüred-Ásotthalom) is folyamatos településre mutatnak, bár ellenkező példánk is van, igaz csupán a füzesabonyi-vatyai határvidékről (pl. Hatvan). Vö. *Bóna i. m. i. h.*
4. *Bóna I.*: *Acta Arch. Hung. 9 (1958) 230.*
5. *Kalicz N.*: *Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc, 1958).*
6. *Foltiny I.*: Halomsíros és lausitzi kultúra nyomai Szeged környékén. *Rég. Füz. 4 (1957) 1. t. 5.*
7. *Bóna I.*: *Acta Arch. Hung. 9 (1958) 214—216. o.; 4. t.*
8. A dunavölgyi halomsíros urnákra jellemző bordadíszeket néha átveszik az egyeki urnákat készítő fazekasok is. Ilyeneket ismerünk Egyek-Kótaoldalról (telep) és Rákóczi-falváról (temető). (A debreceni és szolnoki múzeumban.)
9. *Majláth B.*: *Arch. Ért. 18 (1898) 263. o. 20. kép.*

10. *Polla, B.*: Arch. rozl. 10 (1958) 511-, 194. kép 5: *Ondrouch, V.* Keltké mince typu Biatec, Bratislava 1958, 9. kép 7.
11. *Dókus Gy.*: Arch. Ért. 31 (1911) 80. o. balra.
12. Sztálinváros (—Dunapentele).
13. A szlovák kutatás a fűzesabonyi csoport és az egyeki kultúra közt nem tesz különbséget, mint ahogy többnyire nem tesz a fűzesabonyi és ottományi csoport közt sem. Így B. Polla a „birituális” bodrogszerdahelyi egyeki temetőt fűzesabonyinak tartja, holott az a korszakban általános urna és csontvázas kevert ritusú (és népeségű) temető. Bizonyos fűzesabonyi edénművészeti hagyományai vannak ugyan, de valójában későbronzkori már. (Arch. rozl. 10 (1958) 511—515). V. Ondrouch i. m. 167—168 a temetőt „Otomani”-nak nevezi.
14. Példák: Szabolcs (Nyíregyháza), Hajdúbagos 5, 10, 18. sír (Debrecen — Részben bemutatja *Zoltay L.* JDVM 1909, 39. és 43. o. képein), Egyek — számos példány (MNM, Debrecen, Nyíregyháza, Kassa, Munkács), Hajdúsámson (Debrecen — *Zoltay L.* JDVM 1908, 14—15. o. képe). Debrecen-Tócsópart (*Zoltay L.* JDVM 1928, 39. o. 5. kép 3), Oros (Nyíregyháza), Bodrogszerdahely (*Polla* i. m. 194. kép 6—8); *Ondrouch* i. m. 9. kép 6), Kunszentmárton (Szolnok), Törökszentmiklós (Szolnok), Tószeg (MNM), Csépa (*Hampel J.*: A bronzkor emlékei Magyarhonban, Bp. 1886—1896, III. 21—22. kép).
15. *Ondrouch* i. m. 9. kép 5, 8.
16. MNM. Óskori Gyűjt. 1 (1933).
17. *Bóna I.*: Középső bronzkor i. m. Bronzművészet fejezet több helye.
18. *Hampel J.* i. m. 224. t. 11 — az ún. „marosvásárhelyi” sírokból.
19. Pl. Kiskundorozsma (*Foltiny* i. m. 11. t. 14). Tolnatamási (Szekszárd), Velká Dobrá (*Stocky, A.*: La Bohème à l'âge du bronze, Prague 1928, 21. t. 4.), Nainhof-Hohenfels (*Torbrügge, W.*: Die Bronzezeit in der Oberpfalz, Kallmünz 1959, 50. t. 2), Ronsolden (*Torbrügge* i. m. 46. t. 24).
20. *Tompa* i. m. 45. t. 6.
21. *Zoltay L.* JDVM 1908, 34. o. képe.
22. Egyek 29. sír. *Zoltay* JDVM 1909, 39. o. képe.
23. *Patay* i. m. 11. kép 1; 17. kép 2—3 stb.
24. Pl. *Foltiny* i. m. 6. t. 3; 10. t. 1.
25. *Kubinyi M.*: Arch. Ért. 3 (1883) 244. o. képe.
26. *Gazdapusztai Gy.*: Acta Arch. Hung. 9 (1958) 277—, 4 t. 1, 3.
27. *Komáromy J.* JJÉ 1938—1943, 2. kép.
28. *Zoltay L.* JDVM 1909, 39. o. képe.
29. *Milojčić, V.* i. m. 264. o. és 38. kép 1. valóban egykorúnak veszi az összes eddig említett tiszakeszi leletekkel, beleértve a hatvani kultúra edényeit is.
30. *Supka G.*: Arch. Anz. 1915, 20. o. és kép.
31. *Zoltay L.* JDVM 1926, 34. o. és 4. t. Leírása szerint markolata tömör, sima, díszítetlen és ovális keresztmetszetű. A kincs legkésőbbi darabjai a H. A. korszak középeére keltezhetők.
32. Közöletlen a nyíregyházi Jóna András múzeumban.
33. *Hampel, J.*: Antiquités préhistoriques de la Hongrie, Esztergom 1876, (—továbbiakban APH) 11. t. 3, 7, *Hampel*: Bronzkor i. m. 23. t. 1.
34. *Hampel*: APH 11. t. 6.
35. *Hampel*: APH 11. t. 4; *Hampel*: Bronzkor 20. t. 9.
36. *Zoltay L.*: MKÉ 3 (1909) 27. o. 13. kép. Leírása szerint egy darabból öntött 47,5 cm-es rövid kard, amely egy csészés és egy korongos markolatú karddal együtt került elő.
37. *Hampel*: Bronzkor 102. t. 1.
38. Uo. 90. t. 1—2.
39. Uo. 19. t. 4—5. és 126. t. 1—4. — utóbbi a teljes lelettel.
40. *Wosinsky M.*: Tolna vármegye története. Bp. 1896, I. köt. 64. t. 3.
41. Közöletlen a MNM-ban.
42. *Hampel*: Bronzkor 70. t. 4. (rossz ábra), *Tompa F.*: Vezető a régészeti gyűjteményben. Bp. 1938, 62. kép — a lelet nagyobb részével. Teljes közlése *Hampel*: APH 17. t. 1—35. Törünk a 4. számú.
43. Az esztergomi Balassi Bálint múzeumban. H: 11,6 cm.

44. *Hampel*: APH 9. t. 6.
 45. Közöletlenek a MNM-ban.
 46. *Bóna*: Középső bronzkor i. m. Apai típusú kardok.
 47. *Zoltay L.* JDVM 1908, 14—15, *Uő. MKÉ 1* (1901), *Holste, F.*: Die bronzzeitlichen Vollgriffschwerter Bayerns. München, 1953, 5. t. A. 4. stb.
 48. *Tompa F.* BdRGK i. m. 35. t. 4—7. Számunkra különösen a 4. sz. tör és a 6—7. sz. kard fontos.
 49. A koszideri típusú kincsek új történeti időrendjéről *Bóna I.*: Acta Arch. Hung. 9 (1958) 211—. Ezekon belül az egyeki kincsekről és az egyeki fémiparról *Bóna I.*: Annales Univ. SB de R. Eötvös nom. 2 (1958).
 50. A nyíregyházi múzeumban őrzött leletet Mozsolics Amália fogja ismertetni. Keleti kapcsolataival bizonyára részletesen foglalkozik majd.
 51. *Kőszegi F.*: Acta Arch. Hung. 12 (1960) és *Bóna I.*: Annales i. m.
 52. Példák: *Klemenc, P.*: Drevnoszti minuszinszkoگو muzeja, Tomszk 1880, 4. t. 7; *Tallgren, A. M.* ESA 2 (1926) 84. kép 2; 87. kép; 88. kép 1—2; 109. kép 4, 8, 9, 11., *Tallgren, A. M.* ESA 11 (1937) 103—, 1. kép 2; 2. kép; 3. kép, *Tallgren, A. M.*: Collection Tovostine, Helsingfors 1917 (a továbbiakban Coll. Tov.) 12. t. 3; 3. t. 10—11, *Krivcova—Grakova, O. A.* MIA 46, Moszkva 1955, 14. kép 13; 30. kép 2—5; 33. kép 1—2; 34. kép 2, 4—8, *Kiszjelov, Sz. V.*: Drevnaja isztorija juzsnoj Szibiri, Moszkva 1951, 11. t. 5—6, *Ocserki po isztorii SzSzsZR. I.* Moszkva 1956, 149. o. kép. *Kozlowski, L.*: Zarys pradziejów polski południo-wschodniej, Lwow, 1939, 20. t. 6 stb. Ugyanilyen éles közép-bordákat találunk a Transzkaukázus II. évezred 2. felébe tartozó töreibe is. Eredete is itt kereshető. *Schaeffer, Cl. F. A.*: Stratigraphie Comparée et Chronologie de l'Asie Occidental, London 1948, 217. kép 3, 14; 219. kép 1; 227. kép 6—10; 231. kép 1; 236. kép.
 53. Példák: *Tallgren* ESA 2 (1927) 87. kép; 88. kép 1—2; 109. kép, *Tallgren* ESA 11 (1937) 3. kép; 4. kép 5, *Krupnov, E. I.* MIA 62, Moszkva—Leningrád 1958, 4. kép 6. stb., *Kozlowski* i. m. 20. t. 1, *Ocserki I.* i. m. 149. kép, *Klemenc* i. m. 4. t. 7, *Krivcova—Grakova* i. m. 14. kép 13; 30. kép 3—5, *Kiszjelov* i. m. 11. t. 6, *Gimbutas, M.* PPS (1956) 13. kép 1—2, *Schaeffer* i. m. 217. kép 14; 219. kép 1; 227. kép 6—9; 236. kép 1. Lurisztánból 265. kép 15.
 54. Példák: *Tallgren* ESA 2 (1926) 84. kép 2; 87. kép; 88. kép 1—2; 109. kép 11, *Tallgren* ESA 11 (1937) 3. kép, *Krivcova—Grakova* i. m. 14. kép 13; 30. kép 3, 5; 33. kép 1—2; 34. kép 9, *Ocserki I.* i. m. 149. kép. — 5 db törőn.
 55. Példák: *Tallgren* ESA 2 (1926) 109. kép 11, *Tallgren* ESA 11 (1937) 4. kép 5, *Klemenc* i. m. 3. t. 8; 4. t. 1, 7, 10, *Kiszjelov*, i. m. 13. t. 5, *Kozlowski* i. m. 20. t. 1, *Tallgren* Coll. Tov. i. m. 3. t. 16, *Uvarova, G.* MAK VIII. (1900) 8. t. 3; 94. t. 4; 97. t. 5, *Komarova, M. N.* MIA 24, Moszkva 1952, 24. kép, *Krivcova—Grakova* i. m. 14. kép 13, *Ocserki I.* i. m. 149, 175, 5: 193, 1, 5, *Schaeffer* i. m. 227. kép 6. — eredete valószínűleg Lurisztánba vezet vő. uo. 265. kép 14. — Ez a félgömbben végződő bronz markolat töretlenül fejlődik tovább a „Preszkita” korszakban is. *Vő. Terenozskin, A. I.*: Voproszi szkifo-szarmatszkoj arheologi, Moszkva 1952, 103. o. 11. kép 1—2, 7—9 — közte az erdélyi pánádi törrel. Hasonlót a Kaukázusból *Jesszen, A. A.* MIA 3, Moszkva 1948, 4. kép 1. alatt közöl.
 56. Példák: *Klemenc* i. m. 4. t. 9, *Uvarova* i. m. 8. t. 3—4; 28. t. 1; 64. t. 3, 97. t. 5, *Tallgren*, Coll. Tov. 3. t. 14, *Gallus S.—Horváth T.* Diss. Pann. II. 9. Bp. 1939, 81. t.
 57. Példák: *Kiszjelov* i. m. 13. t. 5—6, *Gimbutas* i. m. 13. k. 2, *Schaeffer* i. m. — ld. az 52. j.-ben felsorolt valamennyi tört. De ilyen az eddig említett törők jelentős része is.
 58. A tamásfalvi típusoz tartozó ismeretlen lelőhelyű tör nyeléhez Szibériából (*Kiszjelov* i. m. 13. t. 4) és a Kaukázusból ismerünk jó párhuzamot (*Schaeffer* i. m. 236. k. *Hiveri*, 1350—1200 között). A hajdúböszörményi kard markolatát díszítő dudorhoz szintén a Kaukázusból említhetünk párhuzamot (*Schaeffer* i. m. 227. k. 6 — *Veri*, 1450—1200 közé tehető). Mindkét összefüggés rendkívül fontos!
 59. *Éber L.*: A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Bp. 1902, 19—23. o. képei.
 60. *Hampel*: Bronzkor 18. t. 3.
 61. *Roska M.*: Erdély régészeti repertórium I. Óskor, Kolozsvár 1942, 207. kép.
 62. Példák: *Krivcova—Grakova* i. m. 4. kép 5; 12. kép 7—8; 30. kép 2—5; 34. kép 1—3, *Jesszen* i. m. 88. o. 14. kép 1—3, *Krupnov, E. I.* MIA 23 (Moszkva 1952) 64. o. 23. kép

- 1—2, Komarova i. m. 8. kép 10, Szalnikov, K. V. MIA 21, Moszkva 1951, 129 o. 14. kép 9—10. Ocserki I. i. m. 151. o. kép, Krupnov, E. I. MIA 62, Moszkva—Leningrad, 1958, 184. o. 4. kép 1—2, Tallgren ESA 11 (1937) 103— 1. kép 1—2; 2. k., Tallgren ESA 2 (1926) 109. kép 2 — távolabbról 3—4, 7—9, Gimbutas i. m. 12. kép 4; 20. kép: 22. kép 1—2; 23. kép 8. Előzményei vsz. az ókori keletre vezetnek, vö. Schaeffer i. m. 45. kép és 126, kép 22.
63. Hampel: Bronzkor 18. t. 6 — markolata letörött.
64. Uo. 18. t. 8 — markolata letörött — és 19. t. 3.
65. Mihalik J. Arch. Ért. 18 (1898) 76—77. o. és kép.
66. Jankovich J. M.: Podkárpatáká Rus v prehistorii, Mukačevo 1931, 5. t. 1.
67. Arch. Ért. 24 (1904) 205. o. 2. kép.
68. Mozsolics A.: Arch. Ért. 79 (1952) 69—99. és 22. t. 1.
69. Hampel: Bronzkor 19. t. 7.
70. Uo. 19. t. 8.
71. Holste, F.: Hortfunde Südosteuropas, Marburg/Lahn 1951, 49. t. 6.
72. Pl. Uvarova i. m. 8. t. 4; 64. t. 3 — továbbá Schaeffer i. m. 282. kép 1.
73. Vö. Klemenc i. m. 4. t. 7; 10, Tallgren ESA 2 (1926) 109. kép 11, Tallgren ESA 11 (1937) 3. kép 1—3; 4. kép 5, Krivcova—Grakova i. m. 14. kép 13, Uvarova i. m. 94. t. 4, Ocserki I. i. m. 149. kép, Kozlowski i. m. 20. t. 1, Kiszeljov i. m. 13. t. 4—6, 25. t. 7—8, Tallgren: Coll. Tov. 3. t. 10 — részben részleteihez, részben egészben.
74. Roska i. m. 129. kép.
75. Pl. Kiszeljov i. m. 23. t. 13—14; 25. t. 7, Tallgren: Coll. Tov. 12. t. 13.
76. Vö. pl. Klemenc i. m. 3. t. 8.
77. Jesszen, A. A. MIA 3, Moszkva 1948, 4. t. 8—9. Makulan (Bakszan mellett).
78. A steppei-kaukázusi hatás a korabeli pilinyi bronzművesség számos egyéb készítményén is megállapítható.
79. Ld. az 58. j.-t.
80. A legyező alakra szélesedő markolatvég általános a Transzkaukázus törein, vö. Schaeffer 217. kép 3, 14; 219, 1: 227. kép 7—9; 236. kép 1.
81. A népmozgalomhoz Bóna Acta Arch. Hung. 9 (1958) 241—242 és Bóna Annales i. m.

SPÄTBRONZEZEITLICHE FUNDE IN TISZAKESZI

(Zusammenfassung)

Die ersten Siedler des Tells Szódadomb bei Tiszakeszi in der Frühbronzezeit und zu Beginn der Mittleren Bronzezeit waren die Träger der Hatvaner Kultur. Um die Mittlere Bronzezeit 2 wurde die Siedlung durch den Angriff des Volkes der Füzesabonyer Gruppe zerstört und entvölkert.^{2—3} Erst zu Beginn der ungarischen Spätbronzezeit (Reinecke B. B/2 Periode) beginnt auf dem Szódadomb wieder ein bedeutungsvolleres Leben. Zuerst erscheint hier das — die Gebiete und Siedlungen der Füzesabonyer Gruppe verheerende und von Südwest vordringende Volk der Hügelgräberkultur in dem Landteil zwischen den Flüssen Zagyva und Sajó und auch in Tiszakeszi (Taf. I/1).

Doch gehen die kleinen, nach Norden vorgedrungenen Gruppen der Hügelgräberkultur alsbald in der, sich in der Mittleren Bronzezeit in den Gebieten der Füzesabonyer- und Ottomány-Gyulavarsándi Gruppen entwickelnden Egyeker Kultur auf.

Zahlreiche Denkmäler der spätbronzezeitlichen Egyeker Kultur kamen bei Ausgrabungen kleineren Ausmasses oder aber als Einzelfunde vom Szódadomb zum Vorschein. Bei den Funden im Museum in Miskolc können wir chronologisch zwei Abschnitte unterscheiden. Der früheren Egyeker Epoche (Spät BZ 1

— Reinecke B. B/2), gehören die Gefässe 1—3 und die Bronzefunde 4—11 an. Dem zweiten, späteren Abschnitt der Egyeker Kultur (Spät BZ 2 — Reinecke B. C) angehörenden Funde sind die Gefässe 12—13 und der aus der Siedlung stammende und bereits früher veröffentlichte Schatzfund vom Koszider-Typ.⁷

Nur der kleinere Teil der besprochenen Funde stammt aus der zerstörten Siedlungsresten, wie z. B. Gefäss No. 12 und der Schatzfund. Die meisten Funde waren Urnengräberbeigaben. Die Bevölkerung des einst so grossen, Landwirtschaft treibenden Tell war so spärlich, dass sogar ihr Gräberfeld dort Platz fand.

Die Tasse No. 1 ist die keramische Leitform der Egyeker Kultur (Taf. I/2). Verfasser führt insgesamt 40 Fundorte dieses Leittyps aus den beiden Phasen der Kultur an. Es versteht sich von selbst, dass sich diese Aufzählung nicht auf das ganze Verbreitungsgebiet der Egyeker Kultur bezieht, von dem der Forschung viel mehr Fundorte bekannt sind.

Die kleine Schüssel No. 3 (Taf. I/3) mit Standingrings bewahrt sowohl in ihrer Form als auch in ihrer Verzierung Füzesabonyer Überlieferungen, ist aber dennoch kennzeichnendes Egyeker Erzeugnis¹⁴ der besprochenen Epoche.

Die Nadel No 5 gemahnt an den in der Frühbronzezeit und zu Beginn der Mittleren BZ in Südosteuropa so häufigen Cyprischen Nadeltyp (Taf. II/7). Obwohl sie in Ungarn seit dem Ende der Mittleren BZ 1 (Reinecke B. A) bereits nicht mehr gebräuchlicher war, gelangte sie von hier zu den Völkern der Frühbronzezeit Mitteleuropas, wo sie sich weiterentwickelte und unmittelbar in den Besitz der Hügelgräberkultur¹⁹ gelangte. Das Volk der Hügelgräberkultur verbreitete (ebenso wie später die Velatice-Vál-Gruppe) solche Typen, die im mittleren Donauraum bereits seit langem nicht mehr gebräuchlich waren (um nur die glatten Ösenhalsringe, verschiedene Nadelformen, usf. zu erwähnen), von neuem. Dasselbe bezieht sich auch Nadel No 6. (Taf. III/1.)

Die ursprünglich Ruderkopfnadel mit dem tordierten Schaft ist in der Egyeker Kultur ein Erbe der Füzesabonyer Gruppe. (Taf. III/6.)

Die herzförmigen Anhänger No 8—9 sind in der Spätbronzezeit in den Gräberfeldern der Hügelgräber- und Egyeker Völker allgemein verbreitet. (Taf. III/2—5.)

Die für die Hügelgräberkultur kennzeichnenden Armreifen sind im Gebiet der Egyeker Kultur als Handelsware zu betrachten. (Taf. III/7—8, IV/6.)

Das sind jene spätbronzezeitlichen Egyeker Funde, die den Hintergrund des für diese Kultur kennzeichnenden Schatzfunde von Tiszakeszi bilden.

Der Bronzedolch von Tiszakeszi

Der 36,2 cm lange, aus einem Stück gegossene Bronzedolch kam ebenfalls am Szóladomb in Tiszakeszi zum Vorschein. (Taf. V/1—2.) Doch gehört er keinesfalls der oben besprochenen Egyeker Kultur und ihrem Fundbestand, aus dem uns bisher kein Vollgriffdolch bekannt war, an. Auch typologisch gehört dieser Dolch einer späteren Zeit an.

Parallelen kann man bei Mátészalka³⁰ (Taf. V/4), aus dem Bronzeschatz von Látókép bei Debrecen³¹ (Abb. 1, 2) und einen ferneren Anklang aus dem Schatz von Berkesz-Csonkásdűlő (Taf. V/3). Die beiden letztgenannten Schätze waren in der — in neuerer Zeit festgestellten, sogenannten Übergangsperiode,⁵¹

dem Zeitraum zwischen der ungarischen BZ und Eisenzeit (Spät- BZ 3 — Beginn der Früheisenzeit, — Reinecke B. D- erste Hälfte der H. A. — Montelius III) vergraben worden.

Die ältesten Stücke der aus der zweiten Hälfte der H. A-Periode stammenden Schwertschätze von Hajdúböszörmény und Hajdúhadház sind die Bronzedolch verwandten, aus einem Stück gegossenen Kurzschwerter. Ein gemeinsames Kennzeichen ist die die Schwerter betont entzwei teilende Rippe, und die sich vom Griff halbmondförmig auf die Klinge neigende Rippenverzierung. Die spätesten Abwandlungen und Nachbildungen sind uns aus dem Schatz von Zsujta und Podhering bekannt.

Den Dolchen vom Typus Tiszakeszi ist der im südlichen Teil des Tieflandes verbreitete Dolchtypus von Tamásfalva verwandt. Sie gehören ebenfalls der Übergangsperiode an. Auch in den nördlichen Landteilen treffen wir auf ganz nah verwandte Abarten, häufig sogar in Miniaturform.

Die bis jetzt besprochenen Dolche lassen sich demnach auf folgende Gruppen aufteilen:

1. Typus Tiszakeszi (Komitate Borsod, Szabolcs, Hajdú), (Abb. 1).
2. Typus Tamásfalva (Landstrich zwischen den Temesflüssen und Südungarn), (Abb. 2).
3. Typus von Piliny (Komitate Nógrád, Heves, Esztergom), (Abb. 3—4).
4. Und letzten Endes der bereits schwertähnliche Typ von Hajdúböszörmény, (Abb. 5), (Komitat Hajdú).

Nach einem Überblick der Verbreitungsgebiete der verschiedenen Typen spricht Verfasser im Rahmen einer kurzen Rückschau über den Entwicklungsgang des Schwert-typus Apa-Hajdúsámson-Zajta im nordöstlichen Teil des mittleren Donaubeckens, im Zeitraum zwischen der Mittleren BZ 3 und der Spätbronzezeit 2. Er stellt fest, dass in diesen Landteilen beachtenswerte Überlieferungen der Dolch- und Schwertherstellung bis zum Ende der BZ, u. zw. in der Metallkunst der Ottományer und später bei der Felsőszöcsér Gruppe bestanden. In anderen Gebieten Ungarns sind weder solche Schwerter, noch ähnliche Überlieferungen oder derartige Metallwerkstätten bekannt.

Schliesslich gelangt Verfasser zu der Erkenntnis, dass die Dolche von Tiszakeszi und die ihnen verwandten Stücke nicht Produkte dieser lokalen Werkstätten sein können. Nur in der Ausgestaltung des Griffes, (scheibenartig, mit Knauf) und in den Verhältnissen der Masse lassen sich bei einigen Stücken gewisse Anklänge an lokale Prototypen feststellen.

Die Kulturen, bzw. Gruppen von Egyek und Felsőszöcs werden gegen Ende der Spätbronzezeit 2 von jenen, aus dem Osten eindringenden Hirtenvölkergruppen unterworfen, deren Führungsschicht vermutlich in den Kurganen vom Typus Gyulaháza-Káráz bestattet worden war. Aus der Verschmelzung der mit ihnen einströmenden (thrakischen) Ackerbauer und der eingesessenen Einwohnerschaft entwickelte sich dann die Urnengräberkultur im östlichen Landteil des mittleren Donauraumes (Muhi, Demeceer, Berkesz, Gáva, usw.).

Die neuen Völkergruppen vereinheitlichten das Bronzgewerbe des ganzen Gebietes, wobei ein bedeutender Teil der lokalen Überlieferungen Verwendung fand. Auch die Dolche von Tiszakeszi sind bereits Produkte dieses neugeschafften Metallgewerbes.

Den Ursprung der Form, der Verzierung und Technik unserer Dolchtypen entdeckten wir grösstenteils im Denkmalbestand der im Mittelpunkt einer grossen Umwälzung stehenden Steppenvölker. Es handelt sich hier um Elemente, die bis dahin im Karpatenbecken unbekannt waren. Die wichtigeren Kennzeichen sind die folgenden:

1. Die Waffen der östlichen Steppenvölker sind immer kurze Stichwaffen, das heisst Dolche.
2. Griff und Klinge sind immer in einem Stück gegossen.
3. Die Klinge wird in den meisten Fällen durch eine stark hervortretende Rippe entzwei geteilt.⁵²
4. Häufig schliesst sich der Griff der Klinge mittels einer halbkreisförmigen Rippe an.⁵³
5. Der Treffpunkt der Klinsenrippe mit dem Griff erfolgt nicht selten entweder in Form eines „Y“ oder einer dreieckigen Rippe.⁵⁴
6. Der Griff endet zuweilen in einem halbkugeligen oder in einem flachen, knopfartigen Knauf.⁵⁵
7. Der Vollgriff der Dolche wird desöfteren in der Mitte mit einem Loch versehen.⁵⁶
8. Der verlängerte Schaft ist längs der kräftigen Rippen durchbrochen.⁵⁷
9. Nicht selten verzieren auch gegliederte Ringe oder Wülste den Dolchgriff.⁵⁸

Wenn wir nach dem Ursprung der oben erörterten östlichen Grundelemente forschen, müssen wir feststellen, dass wir dieselben in dem Metallgewerbe im Raum von dem Karpathen bis zum Kaukasus, und in den sich vom Kaukasus bis nach Inneraisien ziehenden Steppen, und nur dort ausnahmslos vorfinden, und zwar in der zweiten Hälfte des 2. Jahrtausendes.

Die aus den Steppen stammenden, in die östlichen Gegenden des mittleren Donaubeckens gelangten Dolche gehören verschiedenen Typen an. Die Haupttypen sind die unmittelbaren Vorläufer der Abart von Tiszakeszi, Piliny und Tamásfalva. Die übrigen östlichen Detailelemente vermischen sich bei den anderen Typen sehr verschiedentlich.

Der älteste der östlichen Dolche ist der Typ von Pécska, (Abb. 8). Kennzeichnend für den östlichen Typ ist auch das Stück von Huszt mit dem durchbohrten Vollgriff, (Taf. VI/1 und Abb. 9). Für ausgesprochen östliche Typen sind noch folgende Bronzewaffen zu erachten: der Dolch von Gödöllő (Abb. 3, 1), von Kács und der aus dem siebenbürgischen Hídalmás (Abb. 6). Es ist von grosser Bedeutsamkeit, dass wir genaue Parallelen der Pilinyer Miniaturdolche aus dem Kaukasus kennen (Taf. VI/2, 7).

Die bereits erörterten lokalen Abarten sind eine Verschmelzung mit den oben besprochenen östlichen Typen. Der Typ von Tamásfalva z. B. zeigt auf der Pécska kennzeichnenden Grundform Huszter Eigenheiten. Bei dem Typus von Tiszakeszi weist die Grundform der Dolche auf die Pilinyer Typen hin, während die Griffe örtlichen Charakter haben. Der fächerförmige Griff des Dolches von Berkesz gilt als eine Nachbildung östlicher Prototypen.

In unserer Studie erörterten wir die durch östliche Völkerbewegungen nach Siebenbürgen und in die grosse ungarische Tiefebene gelangten Waffentypen der Steppe. Den Entwicklungsgang dieser Waffen konnten wir von den frü-

hesten, noch in den östlichen Gebieten angefertigten Stücken, oder aber den ersten, ganz den östlichen Prototypen nachgebildeten Exemplaren ausgehend, bis zur Mitte der HA/2 verfolgen. In der HA-Zeit verläuft ihr Entwicklungsgang parallel mit den sich auf mitteleuropäischer Grundlage entwickelnden „ungarischen“ Schwertern, von denen sie auch zahlreiche Elemente übernahmen. Von der Mitte der HA-Zeit an, sind die letztgenannten Waffen vorherrschend.

Der Dolch von Tiszakeszi und der danach benannte Typus entstand in der Zeit, da die Begegnung und Verschmelzung der beiden Grundformen in Nordostungarn vor sich ging. Datierbar ist er auf die Mitte der Übergangsperiode, somit auf die Grenze der Spätbronzezeit und der Hallstattperiode, um das Jahr 1100. Das Volk, das diese Waffen handhabte, gehört der Muhi-Gruppe an.

Abschliessend schlägt Verfasser die Umdefinierung der Zeitordnung der Egyeker und Pilinyer Kulturen vor, da die Forschung bis nun der Meinung war, dass diese Kulturen gleichzeitig neben einander bestanden. Wie aus der Tabelle ersichtlich ist, hält Verfasser die Egyeker Kultur in ihrer Ganzheit für die frühere. Die Pilinyer Kultur entwickelt sich in der Übergangsperiode, auf Egyeker Grundlagen beruhend mit östlichen Elementen des Bronzegewerbes unter dem bedeutenden Einfluss der „Urnenfelderkultur“, (Lausitzer und Váler Gruppen).

Ausserdem weist Verf. darauf hin, dass im mittleren Donaubecken die ethnischen und kulturellen Beziehungen der Steppenvölker bereits in der Frühheisenzeit ihren Anfang nahmen. Die sogenannten „Präskythischen“ Schätze der Hallstatt B-Epoche sind voll mit Gegenständen östlichen Gepräges, somit konnte die Einwohnerschaft dieselben vor dem „ersten“ Reitervolk nicht verborgen haben. Verf. hält die östlichen Elemente der lokalen Entwicklung und die ständigen östlichen Beziehungen für einen wichtigsten Grundfaktor der Kultur mit „skythischem“ Charakter im mittleren Donaauraum.

(Feber, 1960.)

I. BÓNA

A MEZŐZOMBOR-BÁLVÁNYDOMBI HONFOGLALÁSKORI MAGYAR TEMETŐ

A mezőzombori községi tanács 1958. október 8-án jelentette, hogy a község határában földmunkák közben emberi csontokat találtak. A leleteket a községtől 3 km-re délre fekvő, úgynevezett Bálványdombon találták Halász András, Varga Mihály és Varga Júlia földjén. A domb legmagasabb pontján kezdték meg a homokkitermelést, s ennek során bukkantak a csontokra. A Bálványdombtól délre a Bálványér, nyugatra pedig a Diktány-ér kanyarog, s általában a környék még ma is az egyre inkább szűnőben levő mocsárvilág képét mutatja. Ebből a környezetből, mint legmagasabb terület, emelkedik ki a Bálványdomb. A sírok a domb közepén, s nyugati, északi és keleti lejtőjén elszórtan kerültek elő, amint a temető mellékelt térképe is mutatja.

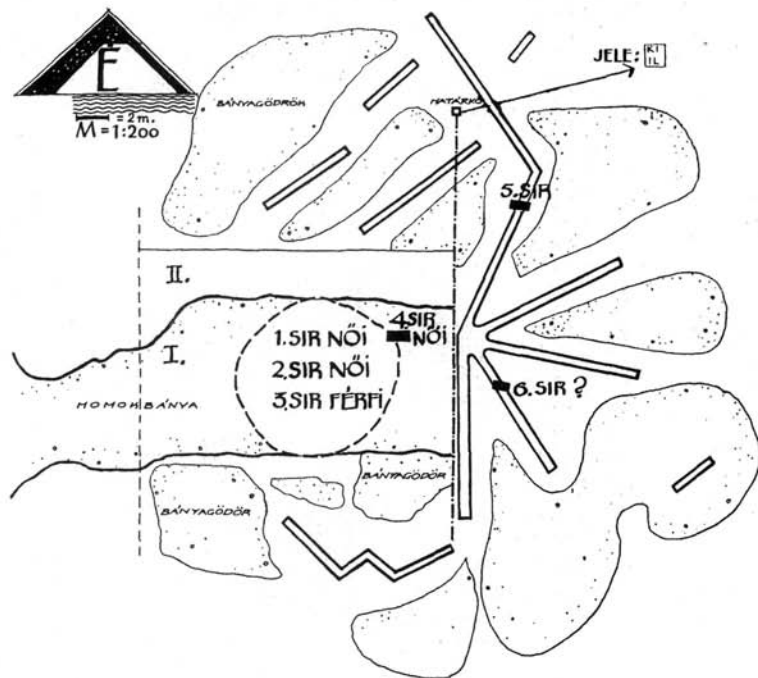
Mintegy 10×30 méteres területen nyitottak homokbányát és megérkezésükkor itt 2—4 méter mélységig jutottak. A bányásztást eredetileg a nyugati lejtőn kezdték meg. A leletek a barna termőtalaj alján voltak. Az alatta levő tiszta, zöldes-sárga nyirok (homok) réteg az általunk feltárt területen bolygatlan volt.

A munkások által megtalált sírok (1., 2., 3. sír) a bányagödör közepe táján kerültek elő, s ezekből származnak a beszolgáltatott leletek is. 1958. október 20-án, az első ásatási napon, a homokbánya északi partfala mintegy 10 méteres szakaszon beomlott a homokkitermelés közben, s itt szórványosan emberi csontokat találtunk.

A keleti oldalon az általunk letisztított területen is össze nem tartozó emberi csontokra bukkantunk, szórványosan. Az ép területet központból kiinduló, sugárirányú árokrendszerrel kutattuk át. Az árkok szélessége 50 cm volt, s úgy irányítottuk, hogy a még feltehető sírokat mindenképpen át kellett vágnia. 1958. október 24-én a bánya keleti partfalában sír nyomai mutatkoztak, s emberi csigolya állt ki a partból. A homokbányászáskor lezuhant partfalban megtaláltuk a koponyát, s egy szív alakú csüngőt. Ezt a sírt 4. számmal jelöltük a térképen. A bontást a nyaknál kezdtük meg, majd a láb felől keleti irányban. Igen gazdag sírt tártunk fel, összesen 54 darab, jól megfigyelt helyzetű verettel és lelettel. A továbbiakban még két sírt találtunk (5., 6. sír), de ezekben semmi melléklet nem volt. Több sírt az ásatáskor nem találtunk, ennek oka az is lehet, hogy a felső takaró földréteget már régebben kitermelték, vagy mélyszántással megbolygatták (ezt sejtetnék a szórványosan talált emberi csontok).

1959-ben Dienes István muzeológus terepbejáráson volt, többek között ezen a területen is. A felszínen talált, s az előző években ott dolgozó munkásoktól

MEZŐZOMBORI-BÁLVÁNYDOMBI HONFOGLALÁSKORI MAGYAR TEMETŐ.

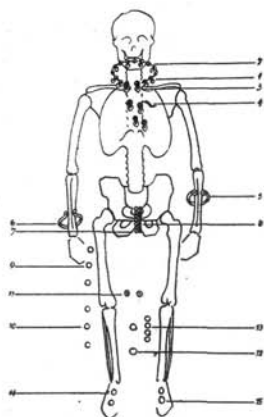

BÁLVÁNYÁS HÖZBEN ELŐKERÜLT LELETANYAG 1-3 SÍR
 SZABÁLYOSAN FELTÁRT SÍROK 4-6 SÍR
 TEREPBEKÁRÁSHOR ELŐKERÜLT LELETANYAG 7-12 SÍR
 A BÁNYA EGÉSZ TERÜLETÉNŐL

TEKEPBEKÁRÁSHOR ELŐKERÜLT
 LELETANYAG ALAPJÁN KIHÖVEZ-
 KÉLTETETT SÍROK

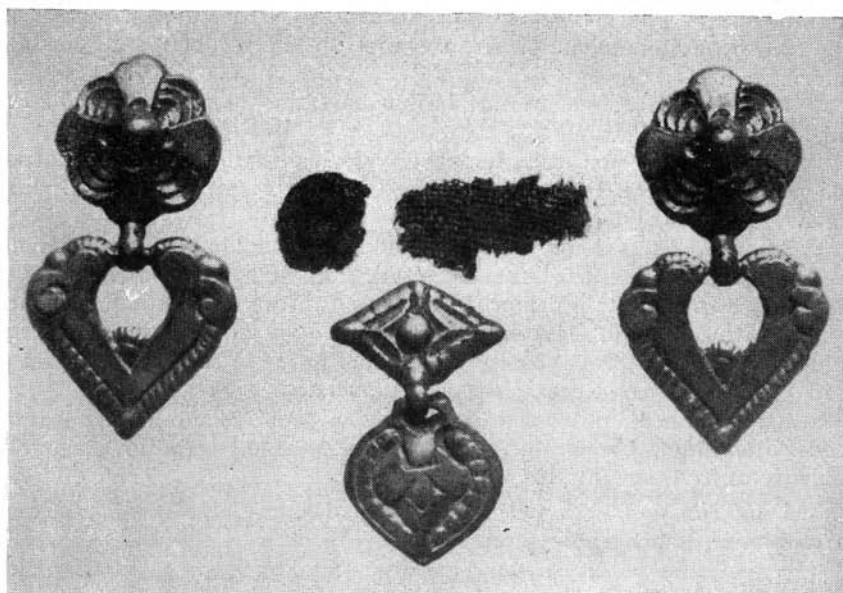
- 7sz. NŐI SÍR
- 8sz. FÉRFI SÍR
- 9sz. FÉRFI SÍR
- 10sz. NŐI SÍR
- 11sz. FÉRFI SÍR
- 12sz. FÉRFI SÍR

A Mezőzombor-bálványdombi honfoglaláskori magyar temető helyszínrajza.

**A 4. SZ. NŐI SÍR MELLÉKLETEINEK HELYZETE
A FELTÁRÁSKOR**
(LELETSZÁMOZÁS A SÍRON BELÜL)

A Mezőzombor-bálványdombi honfoglaláskori magyar temető 4. sz. női sír rajza.

A Mezőzombor-bálványdombi honfoglaláskori magyar temető 4. sz. női sírjának csüngős díszei és a tárgyakon talált textilmaradványok.

begyűjtött, nyilván a temetőből való leleteket a Herman Ottó Múzeumnak adta át.

A szórványosan talált leletek a következő csoportosításban kerültek hozzánk:

1. Ezüsthuzalból való karperec (?) töredékei, szemes gyöngyszem. 2. Három honfoglaláskori kengyel s egy középkori sarkantyú. 3. Két karperec, egy fülesgomb fele, egy kerek gomb, hat kis saruveret, s két darab hajkarika töredéke. 4. Dienes István a felszínen még egy fél csikózáblát talált, azonkívül őskori és középkori edénytöredékeket is összegyűjtött.

A terepbejáráskor és a leletmentéskor még sarupatkót, jégtalpat, szekérvetret is találtunk. Mindezek természetesen nem honfoglaláskori temetőből valók.

A biztosan ellenőrizhető hat sír anyagához hozzászámítva a szórványosan bekerült honfoglaláskori emlékeket, úgy gondolom, hogy a temetőben legalább 12 sírnek kellett lennie.

A következőkben adom a hitelesen feltárt, vagy megállapíthatóan egybe tartozó első hat sír leleteit, majd pedig a többi leletekből kikövetkeztetett sírokról számolok be:

1. sír. A leletek alapján női sír lehetett, 80—100 cm mélységben lábbal keletre feküdt.

Leletek: 2 db nyitott, sima hajkarika (átm. 25 mm), rosszezüstből, ilyen karikákat többek között a következő helyeken találtak: Szeged-Bojárhalom,¹ Csongrád-Vendelhalom,² Miskolc-Repülőtér,³ Ároktő-Dongóhalom⁴ stb.

1 db fülesgomb fele ezüstből, belül üreges. Átm: 10 mm. Párhuzamai: Csongrád-Vendelhalom,⁵ Hencida,⁶ Pilin,⁷ Szeged-Bojárhalom,⁸ Koroncó-Ráczdomb.⁹

2. sír. Feltehetően női sír, ugyanolyan mélységben s tájolással, mint az előző.

Leletek: 2 db sima, nyitott hajkarika (átm: 20 mm) ezüstből. Párhuzamai pl. mint az 1. sz. sírnál.^{1—9}

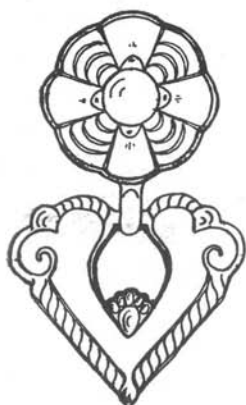
1 db nyitott, sima ezüst lemezből való lekerekítetten záruló karperec. Átm: 65 mm. Sz: 9 mm. Párhuzamai pl. Szolyva,¹⁰ Tiszanagyrev,¹¹ Gödöllő,¹² Hencida,¹³ Hencida,¹⁴ Gégény.¹⁵

3. sír. A kengyel méreteiből következtetve, talán férfi sírja lehetett, mélysége és tájolása az előzőkkel egyezett. Egy pár kovácsoltvasból való körteidomú, lapos ívelt talpú, lapos négyzetes fülű kengyelt találtak benne (16×13 cm). Párhuzamai pl. Geszteréd,¹⁶ Csorna-Sülyhegy,¹⁷ Perbété,¹⁸ Szeged-Bojárhalom,¹⁹ Anarcs.²⁰ Továbbá egy csikózábla felét (14 cm). Párhuzamai pl. Csongrád-Vendelhalom,²¹ Kecel,²² Szeged-Bojárhalom,²³ Fehéregyháza.²⁴

1 db nyitott, sima rosszezüst hajkarika (átm: 24 mm). Párhuzamai pl. Szeged-Bojárhalom, Csongrád-Vendelhalom, Miskolc-Repülőtér, Ároktő-Dongóhalom (mint az 1. sírnál^{1—9}).

4. sír. Női sír 80 cm mélységben, lábbal kelet-délkeletre, sírszélesség 60 cm, a csontváz részben elenyészett.

A pontosan feltárt sírban a csontváz nyakán körül 8 db szívalakú csüngős dísz volt rombusz alakú felsőrészekkel **1)** (lásd a 4. sír ábraszámain) és az előbbivel teljesen megegyező rombusz alakú ruhadíszekkel **2)** felváltva. A nyakon elől ezt a váltakozó sort két darab nagyobb méretű, felül rozettás és áttört

SZIVALAKÚ CSÜNGŐS DISZEK

BRONZLÁNC

A ROZETTÁS VÉGZÖDÉSŰ VÉSETT KARPÉREC RAJZA KITERITVE

A Mezőzombor-bálványdombi honfoglaláskori magyar temető 4. sz. női sírja csüngős díszének, bronzláncának és karperecének rajza.

művű szív alakú csüngős dísz 3) szakította meg oly módon, hogy a nyakon levő ruhadísz-sort kétoldalt ez a két darab zárta be. Így elől a nyak bevágását ezek díszítették, kettésével a mell felé még 2—2 ilyen nagy méretű csüngős dísz volt elhelyezve 3) egymás alatt párosan. Ezek a nyaknál, illetve a mellen az ingszerű ruha bevágását díszítették.

A fenti kisebb fajta szív alakú csüngős díszek párhuzamai előfordulnak például a gádorosi és Szeged-bojárhalmi honfoglalás kori temetőkben is.^{25, 26}

Az ezzel váltakozva felrakott rombusz alakú ruhadíszek párhuzamai előfordulnak pl. a keceli, oroslánosi és fehéregyházi temetőkben.^{27, 28, 29}

A nagyobb fajta szív alakú csüngős díszek leírása a következő: felső részük rozettászerű, egyenlőszárú végein lekerekített kereszt, közepén sima félgömb, a kereszt szárai között 4 egymással párhuzamos, aranyozott, pikkelyszerű, félkörös, erősen domború dísz. Alsó része stilizált szív alakú áttört művű dísz, melynek szélein helyenként zsinórszerű aranyozott fonál vonul végig.

Párhuzama a Szeged-bojárhalmi temető egyetlen szív alakú csüngős díszének felel meg.^{30, 31}

A nyakon levő kisebbfajta szív alakú csüngős díszek és rozetták úgy voltak elhelyezve, hogy azok csücskeikkel egymástól 2—3 mm-re feküdtek, ezeknek sorában elől az álló gallér helyének két szélén a két nagyalakú csüngős dísz volt elhelyezve olymódon, hogy azoknak felső széle egyvonalban volt a kis díszekkel és rombusz alakú rozettákkal. A gallérbevágás két oldalán fekvő nagyobbfajta csüngős dísz egymástól való távolsága 5 mm volt. Ezek nagyobb-méretű csüngős díszek, illetve csüngős díszpárok a mell táján lefelé egymástól kb. 25—30 mm-re voltak elhelyezve. A fenti ruhadíszek méretei és technikai kivitelezésük a következő:

A nyakon levő kisebbfajta szív alakú csüngős díszek:

M = 35 mm, Sz = 21 mm.

Részben aranyozott, öntött ezüsből készültek, hátukon saját anyagukból kialakított és a felerősítésre szolgáló ún. „szemek” vannak.

A nyak rombusz alakú rozettadíszei:

M = 14 mm, Sz = 21 mm.

Teljesen azonosak a fenti kisebbfajta szív alakú csüngős díszek felső rombusz alakú rozettadíszjeivel.

Részben aranyozott, öntött ezüsből vannak, hátukon saját anyagukból kialakított és a felerősítésre szolgáló „szemekkel”.

A nyak, illetve az ehhez csatlakozó mell nagyobbfajta szív alakú csüngős díszei:

M = 47 mm, Sz = 25 mm.

Részben aranyozott, öntött ezüsből vannak, hátukon saját anyagukból kialakított felerősítő szemekkel.

Ezeknek fémszínezési technikájuk annyiban jelentősek, hogy a csüngős díszek felső rozettáinak belső félgömbösen kiképzett felületein és keresztyszerű ágain is tulaezüst, tehát fekete változatú „sakktabla” kockás díszítésük van. Ezek vegyi eljárással készültek (fémszínezés).

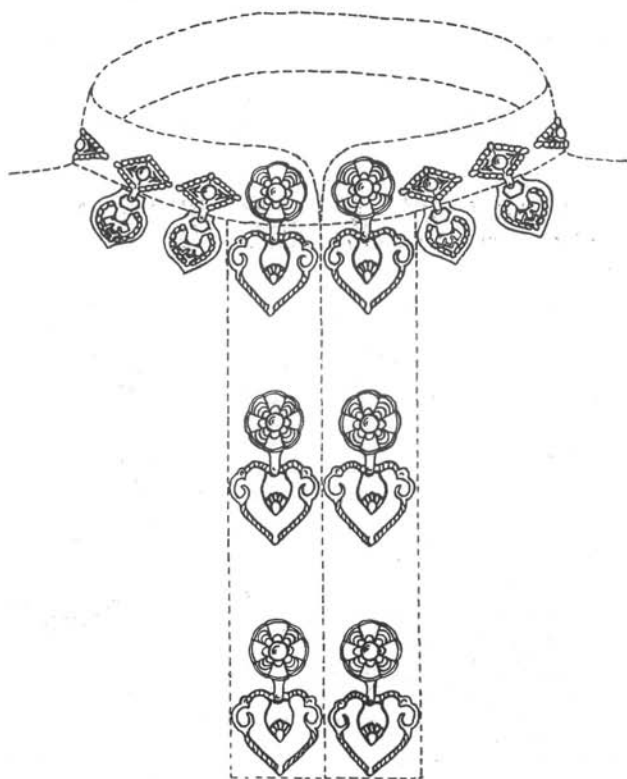
A csontváz mellén a szegycsont bal oldalán és annak közepetáján; előkerült láncocska töredékei:

H = 60—80 mm.

A fonatos kivitelű láncocska töredékei bronzból 4) vannak aranyozás nyomaival 4), használati céljuk ismeretlen.

Hasonlókat találunk a VII. századi avar női sírokban és a veszprémi honfoglalás kori női sírban.

A bal oldali alkarcsont felső harmadán levő karperec (átm: 70 mm, sz: 13 mm) kiváló 5) szép munka, egyike honfoglaláskori ötvösremekeinknek. Az ezüst karperec nyitott és rozettás végződésű, a lemezből készült karperec részben aranyozott és poncolt díszítésű. A növényi indadíszek pontozott háttere aranyozott. Körülfutó szalagdíszítmény. Díszítései mind motívumgazdaságban, mind megmunkálásban legközelebb állanak a Magyarországon talált honfoglalás kori tarsolylemezekhez, mint pl. a tarcalihoz,³² a bezdédihez,³³ a szolyvaihoz,³⁴ az eperjeskeihez,³⁵ melynek kidolgozása és a díszítése a legnagyobb hasonlatosságot mutatja karperecünkhöz, de kapcsolatai vannak a fehéregyházaihoz³⁶ és a Szolnok-strázshalmihoz is.³⁷ Mindezekon kívül meglepő hasonlatosságot mutat a kievi kard markolatát borító lemezborítással.³⁸ Ugyanígy a tar-

A Mezőzombor-bálványdombi honfoglaláskori magyar temető 4. sz. sírja nyak- és melldíszek elhelyezése.

cali szíj és szablyaverettel,³⁹ a geszterédi szablyaverettel,⁴⁰ az anarcsi korongos ruhadísszel⁴¹ és végül a beregszászi sisakdísszel.⁴²

A jobb oldali alkarcsont alsó harmadán levő karperec (átm: 75 mm, sz: 10 mm) 6) nyitott, sima ezüstlemezéből készült és felgöngyölt végződésű. Elég gyakori a honfoglalás kori sírokban. Párhuzamait például megtaláljuk a Szeged-bojárhalmi,⁴³ a pilini,⁴⁴ a Miskolc-repülőtéri⁴⁵ és a Nagyhalász-Kis-zoborhegyi⁴⁶ temetőkben is.

Közvetlen a medencecsont feletti szinten, annak alsó részén 7 darab lapos, virágfej formájú, közepén egy központi dudor körül nyolc dudoros díszű ruhadísz, hátán egy felerősítésre szolgáló szegeccsel. 7)

Átm: 9 mm. Vast: 1,2 mm.

A ruhadíszek a medencecsont felett a lábfej felé sorakoztak, csaknem egymást érintve, 1—2 mm-es távolságokkal. Párhuzamait pl. a Csorna-sülyhegyi,⁴⁷ a tarcali⁴⁸ és az eperjeskei (Szabolcs m.) honfoglalás kori temetőkben találták meg.⁴⁹

Közvetlen a medencecsont alatt, mellső részével lefordítva, 7 darab lapos, a fentivel teljesen megegyező, virágfej formájú ruhadisz volt, a díszek hátán tehát ebben az esetben felfelé álló, a felerősítésre szolgáló kis szegecsekkel. **8)** Átm: 9 mm. Vast: 1,2 mm.

A ruhadíszek a medencecsont alatti szinten közvetlenül csaknem egymást érintve sorakoztak a lábfej irányában.

Párhuzamait megtaláljuk Csorna-Sülyhegy,⁴⁷ Tarcal⁴⁸ és Eperjeske (Szabolcs m.), többek között.⁴⁹

A jobb oldali combcsont külső oldalán 10—10 cm-re inkább elől, mint oldalt, 3 darab sima, középen homorú és ezen a részén aranyozott, kisebbfajta, gombszerű ruhadisz volt **9)**.

Mindegyik hátán 2—2 felerősítő szegeccsel.

Átm: 10 mm. Vast: 2—2,5 mm.

Hasonlókat találtak pl. Csongrád-Vendelhalom,⁵⁰ Benepusztá⁵¹ és Szeged-Bojárhalom.⁵²

A jobb alsó lábszárcsont külső oldalán 10—10 cm-re inkább elől, mint oldalt 3 darab, a fentivel teljesen megegyező sima és a közepén homorú, itt aranyozott, kisebbfajta gombszerű ruhadisz volt **10)**.

Ezeknél is mindegyik hátán 2—2 felerősítő szegeccsel.

Átm: 10 mm. Vast: 2—2,5 mm.

Analógiák a fentiek szerint.^{50—52}

A térd vonala fölött és annak szintje alatt a két térd között egymás mellett és egymástól 3 cm-re, színével lefelé fordítva, a fentivel teljesen megegyező, gombszerű 2 darab ruhadisz volt **11)**.

Méreteik azonosak a fentiekkel.

Párhuzamait a fentiek szerint találták meg.^{50—52}

A jobb alsó lábszárcsont belső oldalán 2 darab, a fenti ruhadíszekkel teljesen megegyező, csak méreteiben nagyobb, gombszerű ruhadisz volt egymástól 20 cm távolságban a szárcsont középső harmadán **12)**.

Átm: 10 mm. Vast: 2—2,5 mm.

Párhuzamait a fentiek szerint találták meg.^{50—52}

A bal alsó lábszárcsont belső oldalán 4 darab és a csontváz jobb oldalán levő gombszerű ruhadíszekkel teljesen megegyező díszek sorakoztak a térd vonalától a lábfej felé, csaknem érintőlegesen egymás mellett, 1—2 mm távolságban **13)**.

Átm: 13 mm. Vast: 2—2,5 mm.

Párhuzamait a fentiek szerint találták meg.^{50—52}

A jobb lábfejen 2 darab és a fentihez hasonló gombszerű ruhadisz volt **14)**.

Átm: 10 mm. Vast: 2—2,5 mm.

Párhuzamait a fentiek szerint találták meg.^{50—52}

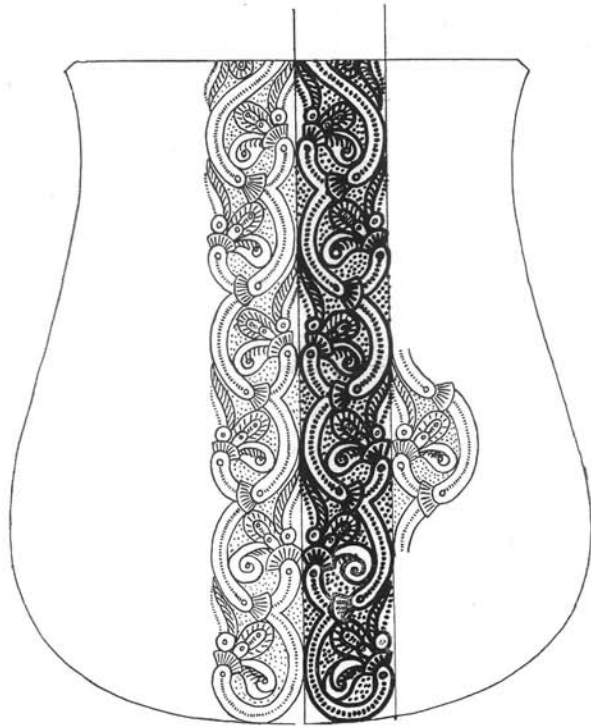
A bal lábfejen 2 darab és a fentihez hasonló gombszerű ruhadisz volt **15)**.

Átm: 10 mm. Vast: 2—2,5 mm.

Párhuzamai a fentiek szerint.^{50—52}

5. sír. 90 cm mély, 50 cm széles sírgödörben részben elenyészett férfiváz feküdt, hátán nyújtóztatott helyzetben, lábbal keletre. Lelet nem volt.

6. sír. 115 cm mély, 55 cm széles sírgödörben nagyrészt elenyészett váz feküdt, melynek nemét nem lehetett megállapítani. Lelet nem volt. A váz hátán nyújtóztatott helyzetben volt.

A Mezőzombor-bálványdombi honfoglaláskori magyar temető 4. sz. sírja poncolt karperecének kiterített rajza — behelyezve egy tarsolylemez díszítő hálózatba.

Feltevésünk szerint, a leletekből következtetve, még további hat sír lehetett a temetőben.

7. sír. 1 darab *szemes gyöngyszem* színes fekete alapon (színezése fekete-fehér és piros). Átm: 11×14 mm (átmérete egyenetlen, üvegpasztából). Párhuzama pl. Nagy-Halász—Kis-Zomborhegy,⁵³ Eperjeske,⁵⁴ Hencida (Bihar m.)⁵⁵ *Nyakpercec?* 1,5 mm-es rugalmas ezüsthuzalból, saját anyagából kialakított beakasztós horoggal. sima, dísz nélküli, darabokban. Párhuzama pl. Rád-Kishegy (Nógrád m.)⁵⁶

8. sír. 2 darab kov. vas *kengyel*, körte idomú, lapos, ívelt talpalóval, négyzetes áttört füllel, szárai laposra kovácsoltak. Mindkét kengyel darabokban, méretei nem állapíthatók meg. Párhuzamai pl. Geszteréd,⁵⁷ Csorna-Sülyhegy,⁵⁸ Perbété,⁵⁹ Szeged-Bojárhalom.⁶⁰

9. sír. 1 darab kov. vas *kengyel*, körte idomú, lapos, ívelt talpalóval, lapos négyzetes füllel és abban ovális füllyukkal. Mérete 160×135 mm. Szárainak keresztmetszete hengeres. Párhuzamai pl. a fentiek szerint.

10. sír. 1 db *karperec*, nyitott, rugalmas, szalag alakú ezüstlemezből, két végződésén, amely kereken kiszélesedő, valószínűleg ékkő számára készült lyuk-kiképzésű, ezüst rátétes szemmel, mely háromkaréjú bimbódíszsel végződik. Felülete sima. Átm: 60 mm. Sz: 8 mm, a rátétes dísz átm: 12 mm, párhuzamai pl. Heves.⁶¹ — 1 db *karperec* nyitott, szalag alakú ezüstlemezből, melynek nyi-

tott két vége kiszélesedő, kerek kiképzésű és ellapított. Felülete sima. Átm: 60 mm. Sz: 6 mm. Párhuzamai pl. Szolyva,⁶² Tiszanagyrev,⁶³ Gödöllő,⁶⁴ Hencida,⁶⁵, ⁶⁶ Gégény.⁶⁷ — 1 db *füles-gomb* fele része, körte alakú, testén fenyőtobozszerű mintával, belül üreges, bronzból. Mérete: 18×8 mm (füle hiányzik). Párhuzamait megtalálták pl. Csongrád-Vendelhalom,⁶⁸ Hencida (Bihar m.),⁶⁹ Pilin,⁷⁰ Szeged-Bojárhalom⁷¹ és Koroncó-Ráczdomb.⁷² — 1 db *ruhadísz*, kerek, gombszerű, kissé domború, közepén bemélyedő, homorú kiképzéssel, hátán két rögzített felerősített szegeccsel, részben aranyozott ezüstműből. Átm: 9 mm. Vast: 1,5 mm. Párhuzamai pl. Csongrád-Vendelhalom,⁷³ Benepusztá,⁷⁴ Szeged-Bojárhalom.⁷⁵ — 6 darab ruhadísz, kis *domború fejű pityke*, hátán kiálló, rögzített felerősítő szegeccsel, ezüstműből. Átm: 6 mm. M: 4—5 mm. Párhuzamai pl. Hencida,⁷⁶ Szeged-Bojárhalom,⁷⁷ Nagy-Halász—Kis-Zomborhegy.⁷⁸ — 2 darab *hajkarika* töredékei ezüstműből.

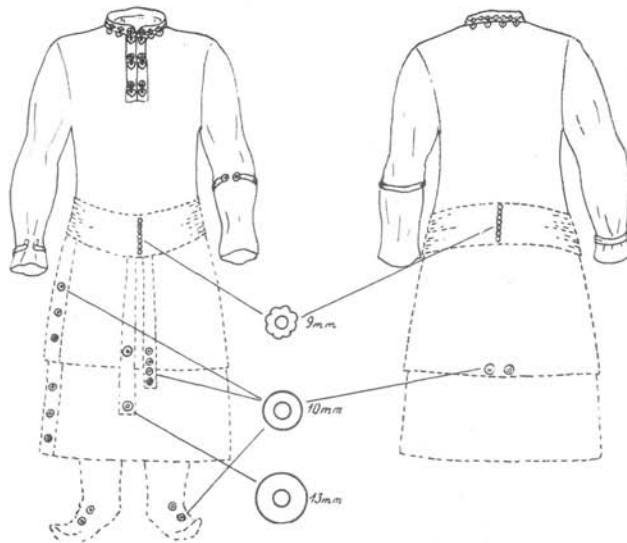
11. sír. 2 darab *szíjveret*, *négyágú*, *ezüst*, rozetta idomú, közepén lyukkal, az ágak végein 1—1 felerősítő szegeccsel a hátán, a négy levélidomú ág belsejében aranyozott. Mérete: 35×35 mm. Párhuzamai pl. Eperjeske,⁷⁹ Szeged-Bojárhalom⁸⁰ (csak a felső rozettája), Fehéregyháza.⁸¹ — 1 darab *szíjveret*, *szív alakú* dísz, belső mezőjében ötkarjús rozettadíszsel. A bronz szíjvereten hátul három rögzített felerősítő szegecs van. M: 16 mm. Sz: 18 mm. Párhuzama pl. Kecel.⁸²

12. sír. 1 darab *csikózabola*, fele része kov. vasból. H: 115 mm, karika átm: 65 mm. Párhuzama pl. Csongrád-Vendelhalom,⁸³ Kecel,⁸⁴ Szeged-Bojárhalom,⁸⁵ Fehéregyháza.⁸⁶ A fenti 7—12. sírok tehát csak a leletekből következtetve vannak feltehetően összeállítva. Ezeknél a síroknál sem a tájolásról, sem a mélységről nincsenek adataink. A leletek az 1959. évi terepbejárásból származnak.

Ezek szerint tehát a megtalált sírok száma 12 lehetett. Talán 6 férfi s 5 női sírja, s egy meghatározhatatlan sírja volt a temetőnek. Ez a szám jól megfelelne egy kisebb honfoglalás kori nagycsalád temetkezésének, s a nemek aránya is erre mutat. Talán az 5. és 6. melléklet-nélküli két sír, mely távolabb került elő a leggazdagabb 4. sírtól, nem is tartozhatott közvetlenül a temetőhöz. A megfigyelt sírokban általában kis eltéréssel, kelet—nyugati tájolást találunk, és a csontvázak hátukon nyújtóztatva, a test mellett nyújtott karokkal feküdtek.

Az 1, 2, 3, 7, 8, 9, 10, 11 és 12-es számú sírok leletanyaga a honfoglalás kori sírokból ismert, s kora a X. század. Közülük jellegzetesebb darabok a 7. sz. női sír színes, szemes üvegpaszta gyöngyszeme, a 3., 8. és 9. sírok jellegzetes kengyelei, a 10. sz. sír lapos, nyitott, sima és rátétes díszű ezüst karperecei, és végül a 11. sz. sír kétféle aranyozott ezüst szíjverete, melyek mind a X. század idejére tehetők.

A feltárt temető összes sírjai között a legjobb korhatározó szerepe a 4. sz. női sírnek van. Mellékletei között van az a rombusz alakú veret, amelynek sora felváltva díszítette a kisebb szív alakú csüngős díszekkel együtt a nyakat. Ezeknek a kisebb szív alakú csüngős díszeknek felső veretei, rozettaszerű, rombusz alakú díszei teljesen az előbb említett rombusz alakú veretekkel. Került elő hasonló rombusz alakú, aranyozott háttérű veret az öv felszereléseivel még más helyen is, Fettich szerint ezek még levediai készítmények, a IX. század végéről.⁸⁷ Ezek formára a keceli, kidolgozásra pedig a tarcali leletekhez állanak legközelebb.⁸⁸, ⁸⁹

A 4. sz. női sír ruha-rekonstrukciója.

Hasonló kidolgozást mutatnak a Szolnok-strázsahalmi⁹⁰ tarsolylemez és a nagyszentmiklósi korsó⁹¹ élesen kihangsúlyozott ékszerű díszítése. A mezőzombori 4. számú női sír kisebb csüngős díszének párhuzamai a gádorosai temető⁹² 1. sírjában levő szíjveretekkel adnak párhuzamot. Ezeknél az egyes motívumok elrendeződése egy gondolatot mutat a mezőzombori 4. számú női sír kisebbfajta csüngős díszének szív alakú részeivel. A szív alakú pontsoron belül három, vagy többszattatú domború levéldísz van.

Ugyancsak a 4. számú női sír nagyobbfajta szív alakú (csüngős dísz) csüngős része maga a szív alak legmegközelítőbb párhuzama a Szeged-bojárhalmi temető (egyetlen darab) olyan szív alakú és áttörtművű csüngős dísz, amelynek szélén a legősibb típusú díszítések, az ún. zsinórdíszek vannak. A csüngős részen levő zsinórdísz, mint díszítőelem, igen ősi maradvány, a messze múltba tűnő gyökerei vannak, még szkíta-koriak. Ilyen díszítési módot, illetve szegést látunk a tápiószentmártoni és zöldhalompusztai aranyzarvasok szélein.^{93, 94}

A 4. számú női sír nagyobbméretű szív alakú csüngős díszé felső rozettáján található négyágú keresztminta közeit kitöltő, domborúan pikkelyszerű és ezen a részen aranyozott díszítés párhuzamát megtalálhatjuk a következő leletegyüttesekben: A Szolnok-strázsahalmi tarsoly domborított felületén hat helyen kis részletezésben.⁹⁵ A nagyszentmiklósi aranykorsó hasán előforduló, indaszerűen összekapcsolódó, domborított szalagdísz-köteg belső két sorát kitöltő pikkelyes, végigfutó díszítés is ilyen technikával készült.⁹³

A 4. sz. sír csontvázának jobb karján levő sima, nyitott karperec elég gyakori a honfoglalás kori sírokban. A bal karon levő rozettás végződésű, poncoltművű, aranyozott ezüst díszes karperec kiváló szép munka és egyike honfoglalás kori ötvösremekeinknek. A karperec díszítő rajza a legnagyobb valószínűség szerint egy, a honfoglalás korban használatos remekművű tarsolylemez há-

lózati rajzából van merítve, illetve annak egy fél motívumsorát ábrázolja. Tehát a kor ötvösmestere ezt a mintát más vonatkozásokban is alkalmazta, amint ezt a mellékelt ábrán is bemutatjuk.

Mindezek a párhuzamok arra mutatnak, hogy évszázadokon keresztül átörökítették a keletről hozott díszítőművészetüket és megtartották ötvösfogásait. A tarsolylemezeik mellett — bár ritkábban más tárgyakon is — használták ezt a díszítésmódot.

Az öv virágsziromszerű aranyozott ezüst veretei, a kabátszerű ruhadarabon, a szoknyán és a csizma helyén előkerült egyszerű, sima korongos, aranyozott ezüst veretek ugyancsak ismeretesek az eddig feltárt honfoglalás kori magyar sírokból. Ezeknek kora nagyobbára a X. század első fele, de használata a X. század végéig is tart.

A mezőzombori temető 4. számú női sírja a legjobb korhatározó. Igen jellegzetesek benne a szív alakú csüngős díszek mindkét fajtája, a ruhadíszek, a felgöngyölt és rozettás végződésű, sima és poncoltművű karperecek stb. mind támpontot adnak a keltezésre.

A sír feltárása hozzásegített a ruha szabásának valószínű rekonstruálásához, melyet a mellékelt táblán mutatunk be. Így pl. a széles, egykori textilövet virágfejet utánzó kis veretek díszítették, hátul a medence alatt, egymás alatt 7 darab volt fejével lefelé fordítva, ugyancsak elől a medence felett az ágyéktáján fejével felfelé is 7 darab volt elhelyezve olymódon, hogy azok egymás alatt egy sort alkottak az övön. A mell táján előkerült fonatos lánccdarabkák lehetséges, hogy a ruha nyílását fogták össze, vagy pedig valami amulettféleséget tarthattak, amely idővel a föld alatt már elenyészett.

Az egyik szív alakú csüngős dísz rozettájában a rosszezüst oxidja konzerválta a benne levő textilféleséget. A rozetta a magas, kiálló nyakrészen volt. A nyak díszítő rozettái a magas, álló nyakrészen volt. A nyak díszítő rozettái a magas nyakrészen háromrétegű, finomszövésű vászonféleségen voltak fel erősítve.

A másik textildarabocsk a bal kézen levő díszes poncoltművű ezüstlemez karperec belső felületére volt rátapadva. Valószínű, hogy a ritkaszövésű gyolcs- vagy vászonszerű ing ujját az alkaron a karpereccel szorították le. Ezt bizonyítja a karperec belső felületére erősen rátapadt (rározsdált) textildarab.

A kabátszerű ruhadarab anyaga sűrűbb szövésű vászon. Szabása ingszerű kabátféle és csukott, melynek nyaka álló, elől a nyak bevágott, s ez a nyílás a mell közepéig nyúlik le. A tédig érő kabátféle alatt szoknyaszerű ruha lehetett.

A magas, álló, elől kivágott nyakon a következő sorrendben voltak felváltva a szív alakú csüngős díszek és rombusz alakú rozettadíszek:

Középtől, az ing kivágásától kiindulólá 1—1 nagyobbfajta szív alakú csüngős dísz, — mellette jobbra és balra 2—2 kisebbfajta szív alakú csüngős dísz, — tovább kétoldalt 1—1 rombusz alakú rozettadísz, — 1—1 kisebbfajta szív alakú csüngős dísz, — 1—1 rombusz alakú rozetta, — 1—1 kisebbfajta szív alakú csüngős dísz, és végül a nyak hátsó részén 1 rombusz alakú rozettadísz fejezte be a sort.

A nyakon elől a közepén, ahol a gallér kivágása a mellen folytatódott, kétoldalt lefelé még 2—2 nagyobbfajta szív alakú csüngős dísz díszítette a mellet, az ing elejét. Így a gallértól kezdve a mell közepéig párosan három pár, vagyis

hat nagyobbfajta szív alakú csüngős dísz övezte az ing kivágását. A textilből készült ingszerű kabát ujjait mindkét alkaron egy-egy rugózó ezüstszalagból készült karperec fogta össze. A mell közepetáján talált kis fonatos láncocska darabjainak célja ismeretlen.

Az ingszerű kabát alsó harmadán jobb oldalon felülről lefelé arányosan elosztva, egymástól 10—10 cm-re, kissé inkább elöl, mint oldalt, 3 darab sima, közepén homorú, kisebbfajta aranyozott ezüst gombszerű ruhadísz volt. A kabát alja táján, tehát a térd vonala fölött kb. 10—12 cm-re közepén, egymás mellett 2 darab, a fentivel megegyező, gombszerű ruhadísz volt, színével lefelé fordítva, ez valószínűleg a kabát alsó részét a szélén díszíthette hátul.

Az ingszerű kabát derekánál jóval lejjebb, tehát a medence alsó részén közepén 7 darab virágszirom alakú kis ruhadísz volt, mégpedig felülről lefelé, közvetlen egymás mellett sűrűn elhelyezve. Így valószínűleg egy övnek a díszítése lehetett, de ugyancsak 7 darab a fentiekhez hasonló, virágszirom alakú kis ruhadísz a hátsó (alsó) részen is, fejével lefelé fordítva, ugyanilyen sorrendben, csak valamivel feljebb, az ing elején talált 7 darab ruhadísznél, ez díszíthette az övet hátul.

A szoknyaszerű ruhadarab, mely a jobb oldalán ugyancsak 3 darab sima, közepén homorú és aranyozott kisebbfajta verettel volt díszítve, ugyancsak textilből lehetett, ezt mutatják a ruhadíszek rövid rögzített szegecsei, ugyanúgy, mint a kabát alsó harmadán felrakott ugyanilyenfajta ruhadíszeknél. Az övről talán két díszítőszalag csünghetett le, — ezeknek egyikén kettő, másikán négy kisebb gombszerű aranyozott ezüst ruhadísz lehetett, illetve volt.

A lábfejen, illetve a csizma helyén a fentivel azonos sima, kerek és közepén homorú, aranyozott gombszerű díszek voltak oly módon elhelyezve, hogy azok 2—2, tehát mindkét lábfejnél 2—2 darab, a lábfej közepének megfelelő helyen voltak elhelyezve. Ezen a díszek teljesen azonosak a ruha egyéb helyein elhelyezett gombszerű ruhadíszekkel.

A temető sírjaiból kettő melléklet-nélküli volt, 9 sírban az összes melléklet 85 darabot tett ki. Ebből a leggazdagabb sírban, a 4. számú sírban 54 darab melléklet került elő, ami azt mutatja, hogy az azonkívül maradt sírokban összesen csupán 31 darab melléklet volt, a 4. sz. sír sokkal gazdagabb volt a mellékletekben, mint a többi sírok együttvéve. *Tehát a mezőzombori temetőben a főhelyen előkelő és gazdag nő sírja került felszínre.*

Kétségtelen, hogy X. századi, esetleg a X. század első feléből származó, pogány rítusú, honfoglaláskori magyar temető került felszínre a mezőzombori Bálványdombon.

Különös jelentősége a temetőnek az, hogy a csaknem különálló domb tetén és annak közepén volt eltemetve az akkori viszonyok szerint egy előkelő és gazdag nő. A mellékletek ezt bizonyítják. Érdekes, hogy ez a domb egykor valószínűleg sziget volt.

A sír mellékletei lehetővé tették a ruha szabásának valószínűsített rekonstruálását. A ruhadíszek elhelyezése is megismertette a ruha típusát, a nyak díszítését, de a nyakon és mellen elhelyezett szív alakú csüngős díszek is eddig nem ismert típusokat mutatnak be.

A díszes karperec pedig —, mely egyike honfoglaláskori ötvösremekeinknek — a tarsolylemezek poncolt technikáját és rajzainak gazdagságát tárja elénk.

*

Említésre érdemes még az is, hogy a Bálványdomb, amint azt a falu öregjei régebben Bálványosdombnak hívták, Bálványosdombnak hangozhatott. Eből esetleg arra is következtethetünk, hogy az elnevezés honfoglalás kori lehet, amikor a dombon még állhattak az abban folytatólagosan temetkező lakosok kopjafái, sírokat jelző bálványai, bálványfái.*

MEGAY GÉZA

J E G Y Z E T E K

1. *László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete (Bp. 1944) 150—156. oldal, X. tábla, 8. ábra, X. szd (tovább László Gy.).
2. *Párducz M.—Tary L.*: Folia Archaeológia, 1—2 (1939) I. tábla, 19. ábra, 18. sír, X. szd.
3. *Megay Géza*: A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. A Miskolc-repülőtéri honfoglalás kori magyar temető, (1956). III., IV. férfisír, X. szd. v.
4. *Megay Géza*: Különlényomat a miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményeiből: Az Ároktó-dongóhalmi honfoglalás kori magyar temető cikkből 3. oldal, 4. sz. sír. X—XI. szd.
5. *Párducz M.—Tary L.*: Folia Archaeológia. 1—2. (1939), 16., 17. tábla, 10. sz. sír, X. szd.
6. *Fettich Nándor*: Archaeológia Hung. XXI. k. A honfoglaló magyarság fémműves-sége. Bp. 1937. LXXXVIII. tábla, X—XI. szd. 5. ábra, 19. sz. sír (tovább Fettich, Arch. Hung. XXI. k. stb.).
7. *Vaňa, Z.*: Madari a Slované ve svetle archeologických nálezu X—XII. století. Slov. Arch. II. 1954.
8. *László Gyula*: X. tábla, 150—156. 12—15, 16—18. ábra. X. szd.
9. *Szőke Béla*: Arch. Ért. 81. (1954) 2. sz. XXII. tábla, 4. ábra, 133. old. X. szd. 1. f.
10. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k., LIV. t. 2. ábra.
11. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LXX. t. 4. ábra.
12. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LXXI. t. 13. ábra.
13. *Fettich*: Arch. Hung. LXXX. t. 6. ábra.
14. *Fettich*: Arch. Hung. LXXXV. t. 41—42. ábra, 5. sír.
15. *Józsa András*: Arch. Ért. (1914. jan. 15.) XXXIV. k. 3. sz. 183. old., VIII. kép. (tovább Józsa A. Arch. Ért. XXXIV. k. stb.)
16. *Kiss Lajos*: A geszterédi honfoglaláskori leletek. Arch. Hung. 1938. XXIV. kötet, X. t. 7. ábra.
17. *Szőke Béla*: Arch. Ért. 81. (1954) 2. k. 130—131. old. 6. kép, 8., 9. ábra. IX—X. szd.
18. *Dienes István*: Arch. Ért. 86. k. 2. sz. (1959) XXIX. t. 16—17., 145—158. old.
19. *László Gyula*: Szeged-Bojárhalom. XVIII. t. 2—3. ábra. 150—156. old.
20. *Fettich*: Arch. Hung. LXVII. t. 2. ábra.
21. *Párducz—Tary*: Folia Arch. II. t. 15. ábra. 17. sz. sír.
22. *Fettich*: Arch. Hung. CVII. t. Kecel, II. sír, 22. ábra.
23. *László Gyula*: XVIII. t. 1. ábra, 150—156. oldal.
24. *Kada Elek*: Arch. Ért. XXXII. k. (1912) 4. sz. 328. old., d/3. ábra. Emlékek és leletek.
25. *Fettich*: Arch. Hung. XCII. t. Gádoros, 1. sz. sír, 3—6. és 7—10-ig (szíjveret mintája).
26. *László Gyula*: XIII. t. 1—12-ig, 150—156. old.
27. *Fettich*: Arch. Hung. CXVII. t. 3—17. ábra.

* A temető feltárásánál a legnagyobb segítséget a Mezőzombori Állami Általános Iskola adta, Fenyvesi András igazgató és helyettese, Kovács Ferenc tanárok a legnagyobb készséggel adtak segítséget a felsőbb tagozatú, idősebb tanulók kiküldésével, akik a homokbánya földmunkásaival egyetértve, utasításaink szerint szép munkát végeztek és az ásatás szabályait betartva, lehetővé tették a még megmaradt sírok rendszeres feltárását. Földmunkást az ásatáshoz nem volt módunkban ezúttal felvenni, mert a mezőgazdasági munkák, az iskolaépítés és a szüreti munkák ezt nem tették lehetővé. Nagy segítséget nyújtottak a munkáknál Bukovszki Ferenc v. b.-elnök és Vincze Dezső v. b.-titkár, majd Dobránszky János építési munkavezető. Nekik, de nem utolsó sorban a Mezőzombori Áll. Ált. Iskola vezetőinek és tanulóinak ez úton mondunk őszinte köszönetet szívességet és megértő munkájukért. Külön őszinte köszönetet mondunk Lőcsei Lajos ny. p. műszaki főfelügyelőnek a rajzokért.

28. *Vána*: Slov. Arch. II. (1954) VI. t. 32. ábra.
29. *Kada Elek*: Arch. Ért. XXXII. k. (1912) 4. sz. 325. old. d/fehéregyházi lelet. Emlékek a honfoglalás korából.
30. *László Gyula*: X. t. 3. ábra, 150—156. oldal.
31. *László Gyula*: XVI. t. 1—6. ábra, 150—156. oldalon.
32. *Fettich*: Arch. Hung. XXL. k. XLII. t. Tarcal, tarsoly.
33. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. XLIX. t. Bezdéd, tarsoly.
34. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LV. t. Szolyva, tarsoly.
35. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LIX. t. 2. ábra. Eperjeske, tarsoly.
36. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LX. t. 3. ábra. Fehéregyháza, tarsoly.
37. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LXII. t. Szolnok-Strázsahalom, tarsoly.
38. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. XXXIX. t. Kievi kardmarkolat.
39. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. XLIII—XLV. t. Tarcali szablya stb.
40. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. XLVII. t. Geszterédi szablyaveret.
41. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. Anarcsi korong.
42. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LXXXIII. t. Beregszászi sátordísz.
44. *Vána*: Slov. Arch. II. (1954) III. t. 2. ábra, 67. oldal.
45. *Megay Géza*: Herman Ottó Múzeum Közleményei. Miskolc-repülőtéri honfoglalás kori magyar temető. (1956) 5. old. 4. sz. sír, 4. ábra.
46. *Józsa András*: Arch. Ért. XXXIV. k. 3. sz. (1914. jan. 15.) 183. old. VIII. kép.
47. *Szőke Béla*: Arch. Ért. 81. k. 2. sz. (1954) 130. old. 6. kép, 7. ábra.
48. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. XLIII. t. 42—43. ábra. Tarcal, 1—2. sír.
49. *László Gyula*: (Kiss Lajos nyomán) 9. kép, 3. sz. sír, 136. oldal. (Fettich: LIX. t. 1. ábra.)
50. *Párducz—Tary*: Folia Arch. I—II. k. III. tábla, 38. sír, 5—46. ábra.
51. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. XXXIII—XXXIV. t. 11—21. és 25—51. ábra.
52. *László Gyula*: XVII. t. 11—22-ig ábra, 150—156. old.
53. *Józsa András*: Arch. Ért. XXXIV. k. 3. sz. (1914. jan. 15.) VIII. kép, 183. oldalon.
54. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LVIII. t. 2. sz. sír.
55. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LXXXVIII. t. 19. sír, 8—9. ábra, 15. sír, 22—24.
56. *Patay Pál*: Arch. Ért. 84. k. (1957) 1. sz. Rád. Kishegy. XIV. t. 13. ábra, 4. sír.
57. *Kiss Lajos*: Arch. Hung. XXIV. k. (1938) X. t. 7. ábra.
58. *Szőke Béla*: Arch. Ért. 81. (1954) 2. k. 130—131. old. 6. kép, 8—9. ábra. IX—X. szd.
59. *Dienes István*: Arch. Ért. 86. k. 2. sz. (1959) XXIX. t. 16—17.
60. *László Gyula*: XVII. t. 2—3. ábra, 150—156. oldal.
61. *Fettich*: Folia Arch. I—II. 200. old. (Pataky Vid.) I. t. 17. ábra.
62. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LIV. t. 2. ábra.
63. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LXX. t. 4. ábra.
64. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LXXI. t. 13. ábra.
65. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LXXX. t. 6. ábra, 1. sír.
66. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LXXX. t. 6. ábra, 1. sír.
67. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LXXXV. t. 41—42. t. 5. sz. sír.
68. *Párducz—Tary*: Folia Arch. I—II. k. 16—17. t. 10. sír, X. szd.
69. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LXXXVIII. t. 5. ábra, 19. sír, X—XI. szd.
70. *Vána*: Slov. Arch. II. (1954) V. t. 55—56. ábra.
71. *László Gyula*: X. tábla, 150—156. oldalon.
72. *Szőke Béla*: Arch. Ért. 81. k. (1954) 2. sz. XXII. t. 4. ábra, 133. oldal.
73. *Párducz—Tary*: Folia Arch. 1—2. (1939) III. t. 5—46. ábra, 38. sír.
74. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. XXXIII—XXXIV. t. 11—25. és 25—51-ig.
75. *László Gyula*: XVII. t. 11—22. ábra, 150—156. oldal.
76. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LXXXV. t. 43. ábra, 5. sír.
77. *László Gyula*: XI. t. 14—36. ábra, 150—156. oldal.
78. *Józsa András*: Arch. Ért. (1914. jan. 15.) XXXIV. k. VIII. kép.
79. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LVIII. t. 2. sír.
80. *László Gyula*: XVI. t. 1—6. ábra, 150—156. oldal.
81. *Kada Elek*: Arch. Ért. XXXII. k. (1912) 4. sz. 325. oldal d/1—2.
82. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. CXVIII. t. 3. sír, 29—40. ábra.
83. *Párducz—Tary*: Folia Arch. I—II. k. II. t. 15. ábra, 7. sír.
84. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. CXVII. t. 2. sír, 23. ábra.

85. *László Gyula*: XVIII. t. 1. ábra, 150—156. oldal.
 86. *Kada Elek*: Arch. Ért. XXXII. k. (1912) 4. sz. 328. oldal, d/3. ábra.
 87. *Fettich*: Arch. Hung. CXVII. t. 3—17. ábra, 106. oldal.
 88. *Fettich*: Arch. Hung. CXVII. t. 3—7. ábra, 106. oldal.
 89. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. XLII—XLV. t. Tarcal.
 90. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LXII. t. Szolnok-Strázssahalom.
 91. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. CV. Nagyszentmiklós.
 92. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. XCII. t. 3—6. és 7—40-ig, 1. sír.
 93. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. CV. Zöldhalompusztá.
 94. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. CV. Tápiószentmárton.
 95. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. LXII. t. 1. ábra. Szolnok-Strázssahalom.
 96. *Fettich*: Arch. Hung. XXI. k. CV. t. Nagyszentmiklós.

DAS LANDNAHMEZEITLICHE UNGARISCHE GRÄBERFELD VON MEZŐZOMBOR-BÁLVÁNYDOMB

Das in Mezözombor (Komitat Borsod-Abauj-Zemplén) freigelegte Gräberfeld aus der ungarischen Landnahmezeit ergab 12 Bestattungen, unter denen Grab 4 — ein Frauengrab — am reichsten ausgestattet war. Dieses Grab mit seinem aussergewöhnlichen Fundkomplex lieferte einen neuen Beitrag zu der Rekonstruktion der landnahmezeitlichen Frauentracht. Zu der Halsschmuckgarnitur, die sich am Skelett vorfand, gehörten auch zwei herzförmige Anhänger, von denen insbesondere der grössere einen neuen Typ ergab und einen schönen, uralten Stil repräsentierte. Die Verzierung — es handelt sich um ein sog. „Schachbrettmuster“ — wurde mit einem Metallfärbungsverfahren angefertigt, das uns aus dieser Epoche bis jetzt nicht bekannt war. Im Inneren des einen Anhängers befanden sich sogar Textilienreste.

Der punzierte Armreifen aus vergoldetem Silber, der in Grab 4 gefunden wurde, gehört zu den schönsten, derzeit bekannten Goldschmiedekunstwerken der Landnahmezeit. Ganz aussergewöhnlich ist die Dekoration dieses Armreifens, die — aller Wahrscheinlichkeit nach — dem Ornament eines prunkvoll ausgestatteten Taschenbleches, wie sie in der Landnahmezeit gebräuchlich waren, entnommen worden war, das heisst es ist das laufende Muster der einen Motivhälfte dargestellt. Demnach hatte der derzeitige Meister der Goldschmiedekunst des Muster auch anderwärts verwendet. An der Innenseite des Armreifens konnten Textilienreste festgestellt werden.

Der Fundkomplex des Gräberfeldes, die freigelegten Gräber und die an der Erdoberfläche gesammelten Funde bezeugen das Vorhandensein von 12 Gräbern: vermutlich sechs Männergräber, fünf Frauengräber und ein unbestimmbares Grab. Die Anzahl der Gräber entspricht der Bestattung einer kleineren, landnahmezeitlichen Grossfamilie und auch das Verhältnis der Geschlechter zueinander scheint dies zu bestätigen. Bei den beobachteten Gräbern herrscht im allgemeinen die Ost—West-Orientierung mit belanglosen Abweichungen vor. Die Skelette lagen in gestreckter Rückenlage, mit gestreckten, am Körper anliegenden Armen. Die Gräber 1—3, 7—12 können auf Grund ihrer Beigaben auf das 10. Jh. datiert werden. Kennzeichnende Stücke sind: die Glaspastaperle aus Grab 7; Steigbügel aus den Gräbern 3, 8 und 9; die Armreifen aus Grab 10; und schliesslich die aus Silber angefertigten, vergoldeten

Riemenbeschläge aus Grab 11, die alle auf das 10. Jh. gesetzt werden können. Am besten datierbar ist Grab 4. Die Freilegung dieses Grabes ermöglicht eine wahrscheinliche Rekonstruktion des Kleidschnittes, zu dessen Veranschaulichung beiliegende Tabellen dienen. Der hemdartige Mantel ist geschlossen, hat einen stehenden Kragen; der Einschnitt vorne reicht bis zur Mitte der Brust hinunter. Darunter mag wohl das rockförmige Kleid gewesen sein. Um die Taille trugen die Frauen vermutlich einen breiten Textilgürtel, mit herunterhängenden Bändern. Das ganze Kleid und auch die Fussbekleidung (Sandalen?) waren mit knopfähnlichen vergoldeten Silberschmuck verziert.

Zweifelsohne wurde am Bálványhügel bei Mezőzombor ein aus dem 10. Jh., möglicherweise aus der ersten Hälfte des 10. Jhs. stammendes Gräberfeld, in dem die Bestattung nach heidnischen Sitten erfolgte, freigelegt.

GÉZA MEGAY

KÖZÉPKORI VASOLVASZTÓHELY FELTÁRÁSA FELSŐKELECSÉNYBEN

Még a múlt században jelent meg két közlemény, amelyek arról értesítettek, hogy Borsod megye egyes községei (Felsőkelecsény, Dövény, Imola) határában őskori olvasztási salakmaradékok „öntőcsövekkel” elegyesen találhatóak.¹ Sem az előfordulási helyek megjelölése, sem az olvasztás tárgyáé azonban nem volt elég szabatos. Így, bár a közlemények vasolvasztásra utaló nyomokról is beszélnek, de a salakokat mégis felváltva réz, ólom (sőt vele összetévesztve: ón) olvasztási maradékának mondják, sőt hozzáteszik, hogy a közelmúltban a környéken cinkérc-előfordulást találtak (?), tehát adva volt a lehetőség a bronzöntéshez! Tudomásunk szerint azóta senki sem foglalkozott ezekkel a lelőhelyekkel, tehát feltárásuk érdekesnek ígérkezett.

Geológiai szempontból szerfölött valószínűtlen volt, hogy az említett községek határában réz-, ólom- vagy cinkérc fordulnának elő. A pannon-tenger minden régebbi kőzetet elborító kavics, homok és agyag üledékében érctelepek nem várhatók, hacsak nem esetleges kis gyevasérc-előfordulások. De azért persze nem lehetett a rézolvasztást eleve kizártnak tartani. Tudjuk, hogy Rudabányán valószínűleg az ókorban már, de egészen bizonyosan a későbbi középkorban jelentékeny rézércbányászat és kohászat folyt. Sőt, régebben a hatalmas érctelep felső szintjeiben ólomércet is törtek, tehát ólomkohósítás lehetőségével is lehetett volna számolni.

Az említett lelőhelyek megtalálása részben elég könnyen ment, mint Felsőkelecsényben a Tóvölgyben, ahol a falu lakosai a salakkal és hamuval kevert földet szívesen hordják házak fundamentumába és kerti utakhoz. A fő lelőhelynek éppen emiatt ma már csak kisebb része van meg; két, úgy látszik már eredetileg is kisebb előfordulásnak már csak a roncsai észlelhetők. Alsószuha határában (valószínűleg ezt az előfordulást nevezték az idézett irodalomban dövényinek) a fő lelőhelyről a falubeliek közlése szerint a 30-as években mintegy két vagonnyi mennyiséget hordtak el a diósgyőri vasgyárba vasolvasztás végett. További két itteni kisebb előfordulás megtalálásában a véletlen segített. A legnehezebb volt a salakot megtalálni Imolán, ahol az irodalomban leírt Tóberkében több éven át is folytatott keresés után a sűrű fűben és bozótban az, úgy látszik még teljesen bolygatlan területet csak egy vakondtúrás által kiemelt salakdarab révén lehetett megtalálni.

Azonban mindezek a salakelőfordulások (összesen kilenc helyről) már kinézésre is inkább vasolvasztásra utaltak. A megvizsgált összesen öt, felsőkelecsényi és imolai eredetű minta egyikében sem lehetett rezet vagy ólmot nyomokban sem kimutatni, márpedig ezeket még a mai, modern eljárással dolgozó színesfémkohók salakjai is mindig tartalmazzák, hát még a régiek sokkal pri-

mitivebb módon folytatott kohósításának a salakjai. A salakok tehát vasolvasztás maradékai. Két mintában bárium jelenlétét is ki lehetett mutatni, ami nyilvánvalóvá tette, hogy a feldolgozott ércek rudabányái eredetűek voltak, mert a rudabányái ércesedésnek meglehetősen jellemzője a nagy barit-szennyezés.

Mivel hazánk területéről a régikori vasolvasztásnak még csak kevés telephelyét ismerjük, illetve tárták fel, a Kohászati Történelmi Bizottság titkára, Kiszely Gyula javaslatára tervbe vette az újonnan megtalált vasolvasztási helyek feladását. A bizottságot elhatározásában többek között az is vezette, hogy az utóbbi években egyes országokban igen élénk ilyen kutatás indult meg; így főleg Németországban, Ausztriában, Csehszlovákiában, sőt Angliában is.

Az alsószuhai és az imolai salakhalmokat a bizottság 1960-ban kezdte kiásatni, Felsőkelecsényben ellenben az ásátás még 1959-ben megtörtént.

A lelőhely Felsőkelecsény község Ny-i, felső végében van, több vízmosás aljában, vizenyős kis völgy szélén. A völgy D-i oldalában kb. 1,5 m magas meredeken levágott partszél profiljában mutatkozott a salakréteg, ahonnan a falu lakossága már sokat elhordott. Az egyik munkásunk szerint régebben kb. 12 m-rel kijebb volt még a salakréteg széle, de azóta elhordták. Sőt, az első szemlénk óta eltelt egy év alatt is mintegy 1 m-nyi széles sáv esett már áldozatul.

Az ásátást a profilban mutatkozó salakréteg felett kezdtük el és lényegében az egészet feltártuk. Összesen 21 m², amiből kb. 2 m² maradt feltáratlanul.

A felső 40 cm tiszta föld volt, azután következett a tömör salakréteg. Ennek vastagsága 40 cm volt. A teljes salakréteg mennyisége tehát kb. 8 m³, amiből fel lett tárva kb. 7,20 m³.

A salakréteg egységes volt, rétegekre nem lehetett osztani. Közben éppen a lefejtett profil szélén egy bizonytalan körvonalú, kb. 1,5 m átmérőjű kör alakú égett agyagréteg volt, de alig 1—1,5 cm vastagon. Ennek felét is már elhordták. Az égett agyagrétegen két téglakeményiségű, 10—13 cm hosszú, sima agyagdarab is volt. Ez alatt ismét salakréteg következett, de amíg felül főleg tömör, nehéz darabok voltak és kevés lukacsos, most ez az arány fordítva mutatkozott. Érdekes lelet volt továbbá több (részletdarabok mellett talán 5—6 ép darab) gömbsüveg alakú salaklepeny². Az átmérőjük 18—24 cm, a legnagyobb vastagságuk 5—8 cm volt. Némelyiknek fűrtös, rücskös volt az alsó, gömbölyödött része, viszont többön világosan ki lehetett venni, hogy szándékosan, gömbölyűre formált üregben merevedett meg a salak, és a lepeny aljához odatapadva meg lehetett találni a kvarc-szemcsékkel soványított kemence-bélést, mint amiből a köpeny-darabok is állottak. Különösen feltűnő volt egyik-másik ilyen salaklepenynek teljesen simán megmerevedett felső felülete.

Ezeknek a lepenyeknek az eredetét egyelőre nem tudjuk megmagyarázni. Hozzájuk hasonlókat (de sima felület nélkül) Pleiner³ is ábrázol a könyvében, és némelyikről (a mieinktől eltérő megjelenésükről) ő is úgy nyilatkozik, hogy további kutatás kell, hogy a keletkezésük körülményeire fényt derítsen. Nem világos a létrejöttük, mert hiszen a vas fajsúlya nagyobb, mint a salaké, tehát az olvasztásnál annak kellett volna alul elhelyezkednie. Ha viszont feltesszük, hogy a redukálódott és bucává összeálló, de meg nem olvadó vas mechanikusan akadt meg, nem tudott a salaktól eléggé elválni, ennek ellentmondana éppen a sima felületű lepenyek salakjának a jól megolvadt volta. Egyébként Pleiner a technológiai folyamatot ábrázoló skémáiban a salaklepeny és a vasbuca

elhelyezkedését nem egyformán adja meg, amire *Gilles* is⁴ rámutatott. Az ellen, hogy a lepények úgy keletkeztek volna, hogy a kifolyt salak egy előmedencében (Vorherd, Vorsumpf) merevedett volna meg, az ilyen eljárás okának érthetetlen volta szól. Reméljük, hogy a tervezett ásatásaink közelebb fognak vinni a kérdés megoldásához.

Közben igen sok fujtatócső töredék is került elő. Teljesen épet egyet sem sikerült találni, mindössze egyiken lehetett a méreteket felvenni. A tűztérbe érő végeket megszámlálva, éppen 300 darab fujtatócsövet lehetett megállapítani. Valamennyinek hiányzik a kemencén kívül álló része. Az egyetlen ép darab méretei a következők: hossza 14,5 cm, a tűztérbe érő vékonyabb végének átmérője 14,5 cm, külső, szélesebbik végének átmérője 7,0 cm, falának vastagsága váltakozó, 1—1,5 cm. A többi darab is hasonló méretű, csak lényegtelen eltérések vannak. Anyaguk közönséges agyag, sok apró kavicsal soványítva; elég törékenyek, gyengén vannak kiégetve. Vannak 0,5 cm falvastagságúak is. A belső átmérő 1,8—2,5 cm között váltakozik, többnyire azonban 2,0—2,2 cm. A törési felületek szerint a belső oldalon mindig, de gyakran teljes egészében is téglavörösre vannak égve. A leggyakoribb azonban, hogy a külső felük szürke, kevésbé égett. A fujtatócsövek belső oldala teljesen sima, szabályos kör keresztmetszetű, külső felülete azonban durva kivitelű, egyenetlen. Bizonyára valamilyen sima, hengeres tárgyra nyomkodták rá az agyagot a készítésnél, majd a hengert kihúzták. Alakjuk tölcéses. A tűztérbe érő, vékonyabb végét valamennyi esetben ráolvadt salak borítja, gyakran teljesen be is tömi. Külső, tölcéses végük simán, egyenesen végződik, a hozzájuk csatlakozó fujtatónak semmilyen kopásnyoma nem tapasztalható. Feltűnő, hogy az utóbbi töredékekből alig pár darab került elő. A fujtatócsövek mérete alapján nagyon valószínűnek tartjuk, hogy a kemencéket fujtatóval működtették.

Ha — egybehangzóan a szakirodalommal — feltesszük, hogy egy kemencének csak egy fujtatócsőve volt, egy-egy csövet pedig — már csak az elsalkulása miatt is — csak egyszer használhattak, a most kiásott mennyiség 300 olvasztási kampánynak („Ofenreise”) felelne meg. Ha az elhordott salakdombban is ilyen nagy volt a számuk, 1000-nél is jóval több olvasztásra lehet következtetnünk!

Szerencsére a kiásott rétegben, sőt a közvetlenül felette elterülő szántóföldön nem is kiszámú ércdarabot is találtunk, amelyek már szemre is rudabányai eredetűeknek látszottak. *Pantó Gábor* szerint⁵ a talált ércdarabok egy része minden kétséget kizáróan rudabányai eredetű limonit (barnavasérc). Volt továbbá néhány ún. limonit-konkrécio is, ami alatt még a pannonkorbelti denuváció eredményeképpen (Ragály, Trizs, Szuhogy) helyenként felhalmozódott, lekoptatott görgeteg értendő. Igen érdekes, hogy ezeket a mai értelemben nem hasznosítható előfordulásokat is bányászták a régi időkben. Néhány ércdarabot *Pantó* (fenntartással) olyannak vélt, mintha már tűzben lett volna. Mivel az a kérdés, hogy a régiek az ércet olvasztás előtt pörkölték-e, a szakirodalomban még vitatott, ebben a kérdésben, amíg további anyagunk nem gyűlik össze, nem foglalhatunk állást. Az *Pantó* szerint mindenesetre kizárható, hogy az érc a Bükk hegység kisebb, de régebben művelt és a lelőhelyünkhöz elég közeli előfordulásából (Uppony, Nekézseny) származtak volna.

A salakoknak és érceknek a kémiai analízise folyamatban van. Ezekről majd a többi lelőhelyről származó minták vizsgálatával együtt, külön közle-

ményben szándékozunk beszámolni. Mindenesetre a salakok összetétele nem tér el a bucakemence-salakok — egyébként is eléggé szóró — összetételétől. Ugyancsak szakértő vizsgálatra vár még a talált néhány apró faszéandarabka hisztológiai vizsgálata is, annak eldöntése végett, hogy a kohó működése idején mi volt az akkori erdőkben domináló fafajta.

Magának a kemencének a szerkezetére egyelőre nem derült fény. Az utóbbi időkben főleg *Pleiner* állapította meg (i. h.), hogy a La Tène-kortól a XII. századig terjedő idők vasolvasztó kemence-típusai mennyire eltérők lehetnek. Rá kell azonban mutatni arra is, hogy *Pleiner* egyes megállapításai *Gilles* szerint bizonyos revizióra szorulnak. Remélhető, hogy a további helyeken végzendő ásatások részletesebb eredményhez fognak juttatni. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy a kemence nem tartozott a *Pleiner* által leírt, teljesen a földbe mélyesztett, kónikus típusúhoz. Találtunk néhány az aknás kemence köpenyéből származó darabot. Ezeknek az ismertetése is későbbi közleményben fog megtörténni. Ilyen köpenydarabokat az alsószubai és az imolai lelőhelyeken is találtunk, és azok görbületéből, geometriai konstrukcióval megállapítható, hogy az aknás kemencék átmérője mintegy 23—25 cm lehetett. Ez az adat könnyen beleillik, főleg a korábbi kemencetípusokról közölt adatokba, de azért egyelőre határozott következtetéseket nem vonunk le. Egyetlen, bár elég jó megtartású darab görbülete alapján 13 cm átmérő adódnék. Ez valószínűleg egy kemencének a torka lehetett; emellett szól az is, hogy az teljesen salakmentes volt.

A salakhányó feltárása közben aránylag sok edénytöredék került elő. Mivel a salakhányó rétegekre nem volt osztható, az előkerült cserepeket együttesen tárgyaljuk. Valamennyi korongon készült, aránylag vastagfalú. Színük általában szürkésbarna, de pár darab vöröses. Anyaguk elég nagy kavicsokkal van soványítva. A díszítésre jellemző a hullámvonal, a bevágott vonal és a párhuzamos vízszintesek. A jellemző díszítések ellenére, mégis nehéz a kormeghatározás, mert éppen ez a fajta kerámia és díszítés, a gyakori előfordulás ellenére is, nincsen még részleteiben feldolgozva. Ezek a díszítések ugyanis az egész népvándorlaskorban és a középkorban megvannak. Rétegekre elkülöníthető lelet pedig kevés van, de ott is ingadozásokat látunk a felfogások körül, éppen a díszítőelemek hosszú élete miatt. Az alábbiakban csak a területileg közel eső analógiák közül említünk párat.

A magyar kutatások közül *Török* 1959. évi garadnai (Hidasnémeti mellett) ásatását említjük meg⁶. Az egyik ásatási felületen 5 réteget sikerült megállapítani, melyek közül a felülről számított 1. réteget a magyar középkor elejéről származó bogrács-töredék, a 3. réteget hunkorszaki besimított kerámia datál. A köztük levő 2. réteg így a népvándorlaskor második felére esik, és az innen származó cserepek egyeznek meg a felsőkelecsényiekkel.

A szlovák kutatás eredményeiből többet is tudunk említeni. Közelebb vizsgált a megoldáshoz a Vel'ky Grob-i 9. századi temető anyaga⁷, ahol a felsőkelecsényiekhez hasonló, de azoknál durvább kivitelű, apróbb hullámvonalakkal és szabálytalanabb vízszintes vonalakkal díszített kerámia arra utal, hogy a mi anyagunk későbbi. Hasonló megállapításra jutunk az ugyancsak 9. századi Bratislava-Karlovej Vsi-i⁸ és a 10. századi nyitrai⁹ temető anyagának vizsgálatánál.

A 10. századból a Nitriansky Hradok és Besenov melletti telepek anyagában találunk a felsőkelecsényiekkel megegyezőket¹⁰. Chotinból éremmel is datált 12—13. századi anyagban találtunk teljesen hasonlókat¹¹. Sajnos azonban

csak peremtöredékeket közölnek innen, pedig bizonyára voltak oldaltöredékek is. Így nem kapunk teljes képet erről a lelőhelyről, nem ismerjük az oldaltöredékeken esetleg mutatkozó hullámvonalakat, vízszintes egyeneseket.

Területileg kissé messze esik, de a rétegekkel datálható anyag miatt meg kell említeni a lengyelországi poznani leleteket a 11—13. századból.¹² A tagolt peremprofilra, az alatta húzódó bevágott díszre és párhuzamos vízszintesekre több azonos példát találunk, de a hullámvonalak kissé más jellegűek, a felsőkelecsényieknél apróbbak és sűrűbbek.

A felsőkelecsényi edénytöredékek egységesnek mondhatók, 10—20 évnél nagyobb időközt aligha jelentenek. Mivel azonban nem rétegből kerültek elő, csak az analógiák alapján lehet datálni, de elég tág határok, a 10. és 13. század közé.

Két kérdés merül még fel. Az egyik, hogy ha rudabányai ércet dolgoztak fel, miért nem dolgozták azt helyben fel, miért szállították azt, az akkori időkhöz képest mégis csak messzire? Mi bizonyosra vesszük, hogy az előfordulási helyünkkel azonos korban Rudabányán is dolgoztak fel vasércet, de ennek a nyomait még nem találták meg, és talán nem is fogják már az erős betelepült-ségű és erősen megbolygatott területen azt megtalálni. De hogy miért dolgoztak fel rudabányai ércet távolabbi helyeken is (nagyon valószínű, hogy a tárgyalt három lelőhelyen kívül még akad több, fel nem fedezett is)?

Tudott dolog, hogy a vasérc feldolgozása egészen a legújabb időkig is csak ritkán települ a vasércbánya mellé, az az energiahordozót, a szénét követi. Így volt ez a régi korokban is. Feltehetően Rudabánya környékén hamarosan szűkében lettek a szenítésre alkalmas fának és ezért létesülhettek a mi telepeink az ércelőfordulástól távolabb. A viszonylag kevés vasércet könnyebb volt szállítani, mint a szükséges sok fát, illetve faszenet. Az imolai és dövényi lelőhelyek ma is erdőben fekszenek; a felsőkelecsényiek is elég közel vannak az erdőhöz, sőt van okunk feltételezni, hogy az erdő határa még a legutóbbi időkben is közelebb, lejjebb húzódott. Borsod megyében ma is látjuk, hogy a mértéktelenül űzött legeltetés miként szorítja vissza, pusztítja ki az erdőt.

A másik feltűnő körülmény, hogy a lelőhelyek részben kis állóvízre utaló nevű dűlőkben (Tóvölgy, Tóberke) fekszenek, és az irodalmi utalások emlétenek is ott vízduzzasztó gátakat. Imolán a régi, ma átmetszett gát világosan felismerhető. A Felsőkelecsényben említett vízfogó gát ugyan ma már nincsen meg; de azt megállapítottuk, hogy a salak régebben egész dombot képezett, amit azóta elhordtak. Ez, valamint a lelőhely környékén intenzíven űzött vályog-téglavetés a kis völgy képét erősen megváltoztatta, tehát régebben lehetett ott gát. Az alsószuha előfordulásnál ugyan gátról nem beszélnek, de az is egy vizenyős völgyben fekszik. Megemlítjük még, hogy Rudabányán is az egyik nyilvánvaló kohósítási centrum az ún. Gátrétnél volt. Egy másik, erős kohóüzemre valló lelőhely, a diósvölgyi is, források és patak közelében van. Egyébként a külföldi (német, osztrák) adatok is gyakran említik, hogy a régi kohók víz közelében települtek volt.

Az egészen bizonyos, hogy a víznek semmi közvetlen összefüggése az egykori vasgyártás technológiájával nem volt. Ellenben szükség volt a vízre a kemencék agyagból készülő köpenyének, a nagyszámú fúvócsőnek a fazekasmesterséggel rokon módon történő készítéséhez; esetleg egyes szerszámok, fogók

stb. lehűtéséhez; és végül természetesen az ivóvíz biztosítása is szerepet játszott.

Amint említettük, a Kohászati Történeti Bizottság a lelőhelyek kiásását az 1960. évben is folytatni fogja. Minden okunk megvan rá, hogy remélhessük: ezek az ásatások részben a most kiásottnál sokkal nagyobb, részben azonban bolygatatlan területeken a felsőkelecsényinél még gazdagabb tudományos eredménnyel fognak járni, ideértve a bővebb cserépleleteket is. Ezek az adatok, a másutt már feltárt lelőhelyekkel együtt, hozzá fognak járulni, hogy hazánkban ilyen szempontból még nem tanulmányozott területének a honfoglaláskor előtti és középkori metallurgiájáról is képet kapjunk.

NOVÁKI GYULA és VASTAGH GÁBOR

I R O D A L O M

1. *Wagner János*: Archeologiai Értesítő 1879, 281; *Szendrei János*: i. h. 1883, 112. Az előfordulásokat megemlíti még *Rákóczy Samu*: Bányászati és Kohászati Lapok 43, 605 (1910), aki szerint azok rézolvastás maradvékai és talán egy közeli rézbányára utalnak.
2. Az ilyen alakulatokat a német nyelvű szakirodalom gyakran Ofensau-nak nevezi. Az Ofensau magyar fordítása általában „medve”; de mivel medve alatt a magyar kohászok mást értenek, nem használjuk ezt a kifejezést.
3. *Radomir Pleiner*: Základy slovanského železárského hutnictví v českých zemích. Praha, 1958.
4. *J. W. Gilles* főmérnöknek (Aachen) egyikünkhöz intézett levele, 1959. XII. 21.
5. *Dr. Pantó Gábor*, a geológiai tudományok doktora kérésünkre volt szíves elvégezni a talált ércdarabok azonosítását, amiért neki ezen a helyen is őszinte köszönetünket fejezzük ki.
6. *Török Gyula*: Illyr és kelta lakosság maradványainak nyoma a császárkorban. (Folia Archeologica 1960-ban megjelent kötetében. A szerző szíves előzetes közlése.)
7. *B. Chropovský*: Ein slawisches Gräberfeld aus dem 9. Jahrhundert in Vel'ky Grob, Bezirk Senec. (Slovenska Archaeologia VI. 218. (1957).
8. *L. Kraskovska*: Slovanské pohrebiste v Bratislave-Karlovej Vsi. (Slovenska Archaeologia III. 235. (1955).
9. *P. Caplovic*: Eine slavische Begräbisstätte in Nitra unter dem Zobor. (Slovenska Archaeologia II. 33. (1954).
10. *D. Bialekova*: Rettungsgrabung von slavischer Siedlung in Nitriansky Hradok und Besenov, Bez. Surany. (Slovenska Archaeologia VI. 403. (1958).
U. ő.: Schlussbericht über die Ausgrabungen der slawischen Siedlungen in Nitriansky Hradok und Besenov. (Slovenska Archaeologia VII. 452. (1959).
11. *J. Paulik—E. Rejholec*: Mittelalterliche Hütten in Chotin. (Slovenska Archaeologia VI. 234. (1958).
12. *W. Hensel, A. Niesiolowska, J. Zak*: Badania na placu katedralnym w 1938 r. (Nadbitka z pracy: „Poznan we wozesnym sredniowieczu” t. 1. Különlényomat közelebbi megjelölés nélkül.

AUSGRABUNG EINES MITTELALTERLICHEN EISENSCHMELZPLATZES IN FELSŐKELECSÉNY

Im Komitat Borsod NNW-lich von Miskolc sind mehrere, im vorigen Jahrhundert als „praehistorische Kupfer- oder Bleischmelzschlacken“ verzeichnete Schlackenhalde von anscheinend gleicher Beschaffenheit bekannt. Das Aussehen der Schlacken, sowie ihre chemische Untersuchung zeigte, dass es Rennfeuerschlacken sind. Der in mehreren Proben nachgewiesene kleine Bariumgehalt beweist, dass die verhütteten Erze aus dem nahen, auch heute gebauten Brauneisenerz-Vorkommen von Rudabánya stammen, wo Baryt verbreiteter Begleiter der Erze ist.

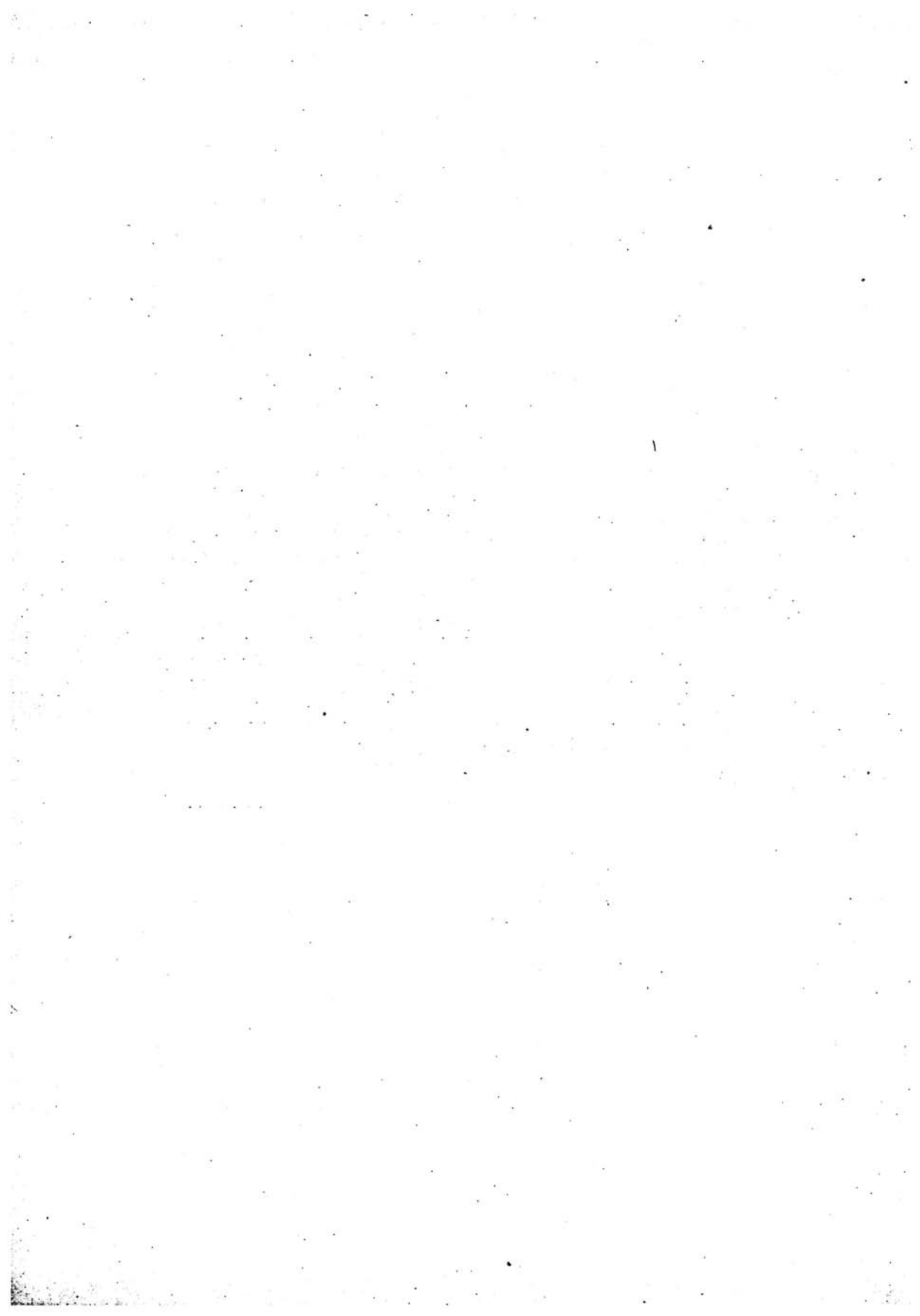
Das Comité für Hüttengeschichte nahm die Ausgrabung dieser alten Schmelzstätten in sein Program; im 1959. wurde das Vorkommen von Felsőkelecsény ausgegraben.

Einen unbeschädigten Ofen zu finden gelang noch nicht. Es wurden etwa 8 m³ Schlacke gefunden, doch wurde in den letzten Jahrzehnten das Mehrfache davon für Schotterung abgetragen. Im verbliebenen Rest konnten etwa 300 Düsen gefunden werden, allerdings alle in beschädigtem Zustand. Neben mehreren Ofensauen, von Rudabánya stammenden Erzstücken wurden Mantelstücke des, allem Anschein nach freistehenden, Schachtofens gefunden, aus welchen sich die lichte Weite der Öfen zu 23—25 cm ergibt.

Es konnten auch Scherbenreste geborgen werden. Wenn auch deren Verzierungen z. T. charakteristisch sind, so sind sie zugleich auch für eine längere Zeitspanne charakteristisch, so dass die Funde zwischen das X. und das XIII. Jahrhundert zu setzen sind, also jedenfalls nach der Landnahme der Ungarn (896).

Die Hoffnung ist berechtigt, dass die 1960 auszugrabenden Schmelzplätze reichere Funde ergeben werden. Reste von mittelalterlichen Hütten sind auf heutigem Gebiet von Ungarn bisher nur sehr spärlich bekannt.

GYULA NOVÁKI—GÁBOR VASTAGH

A KERÉKLAKATOS PUSKÁRÓL

A kézi tűzi fegyverek fejlődésének történetében korszakalkotó lépést jelentett az a körülmény, amikor a puska töltését nem izzó kanóccal gyújtották be, hanem egy forgó acélkerék által, piritdarabból kicsiholt szikra segítségével. Ez az állapot a XVI. század legelején következett be.

Pedig ekkor a puska már hosszú múltra tekinthetett vissza, hiszen Németországban már 1381-ben készítenek kézi puskákat, mégpedig Nürnberg városában.¹

A kézi lövőfegyver első ízben való említése 1364-ben történik, amikor is Perugia városa 500 darab olyfajta csövet készíttetett, amelyet egy ember kézben vihetett, hatása pedig olyan erős volt, hogy minden vértetetet keresztül lőtt.²

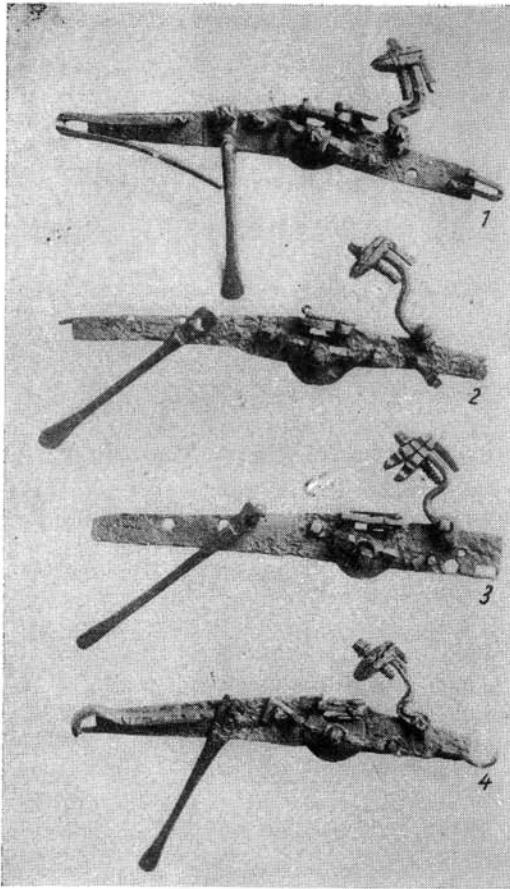
Az első puskapéldányok lövései annyira bizonytalanok voltak, hogy alig volt remény hatásának megjavítására. Begyújtásuk izzó kanóccal történt. Pontos célzásról sem lehetett beszélni, mivel nem a célt, hanem a cső gyújtócsatornáját és az azzal érintkező kanócot kellett szemmel tartani. A puska alkalmazása több mint 100 évig különösebb változtatás nélkül megmaradt nehézkes, kezdeti formájában, fejlődésében bizonyos megüledést figyelhetünk meg. Legnagyobb bajuk abban keresendő, hogy lövéskor a célt nem lehetett szemmel tartani. Nagy lépéssel haladt előre a puska fejlődésében, amikor az ágyazat oldalára kakast szereltek fel, mely a ráerősített kanócot szemmeltartás nélkül is a gyújtócsatornához érintette.

A kakas megjelenését, amely már a célzást lehetővé tette, az 1420—1440-es évek közé tehetjük. Ez a primitív kakas nem volt egyéb, mintegy meghajlított vaspálca, amely csap körül fordult el, végével a gyújtócsatornáig ért.

Ezt a kakasfajtát az 1440—1460 körüli években hosszirányú bevágással látták el, abba taplót vagy kanócot szorítottak be. A kakas további fejlődésében alsó szárának meghosszabbítását találjuk, mint egy kétkarú emelőt, amelynél az alsó karja hátrahúzásakor a felső kar, a puskacső oldalán kiképzett felporzó serpenyőbe ért. A serpenyőbe öntött puskaport az izzó kanóc meggyújtotta, amelynek tüze a puskacső töltését begyújtotta. 1480—1500 között a kakast oly módon készítették el, hogy az csupán a lehúzókarra, illetve a ravaszra ható nyomás pillanatában érintette a serpenyőt. A nyomás megszűntével a kakas ismét felcsapódott nyugalmi helyzetébe.

Az írott források szerint a keréklakatos puska gyújtószerkezetet 1517-ben alkalmazta volna első ízben Johann Kiefuss nürnbergi puskaműves.

Maga ez az elv azonban ősi, mert az acél és kova vagy pirit összedörzsölése által kapott szikragyújtás elvét házi tűzkészítő dobozoknál már jóval korábban is alkalmazták.

1 Keréklakatos puskaszerkezetek
a XVI. század elejéről.
(Budapest, Tört. Múzeum)

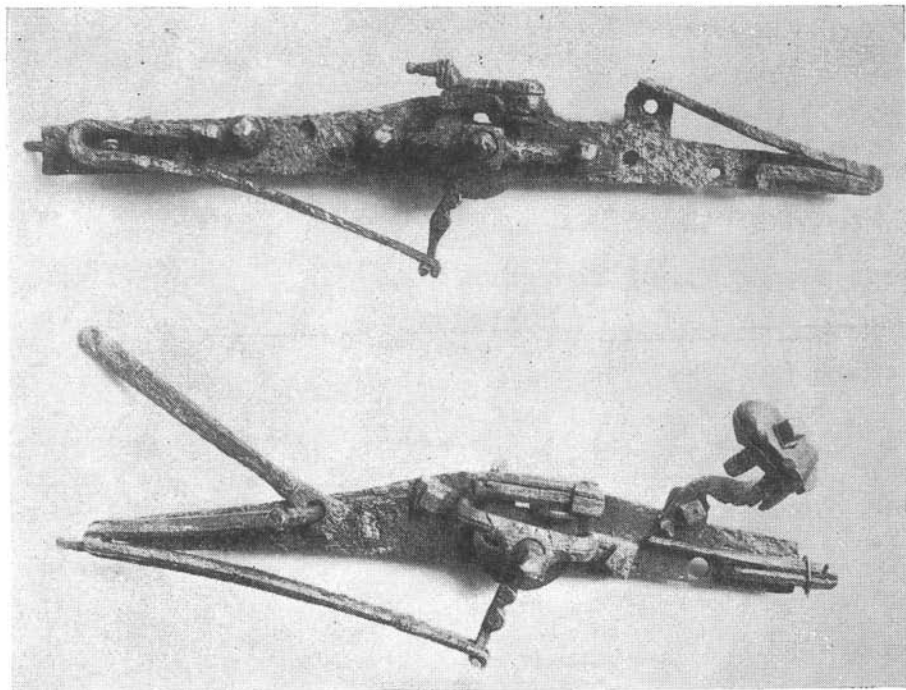
Boenheim szerint 1515-ben jelenik meg a keréklakatos gyújtószerkezet a kézi lőfegyvereken.³

A keréklakatos puskáknál már nem volt arra szükség, hogy a lövész a kánócot állandóan izzó állapotban készenlétben tartsa, amely körülmény nedves időjárás esetében valóban nehézséget jelentett.

A gyújtószikrét az acél és pirit összedörzsölése szolgáltatta.

A keréklakatos szerkezet leglényegesebb része egy lapos, rovátkolt peremű acélkerék, amely tengelyére felékelve, forgathatóan a lakatlemezre van felszerelve. Tengelyére rövid lánctag csavarodik, amelynek szabad vége erős rugónyelvhez van rögzítve.

Ha a kereket, négyszögletesen kiképzett végű tengelyére, ráhúzott kulcs segítségével elforgatjuk — felhúzzuk —, a lánc a tengelyre csavarodik fel és a rugónyelvet megfeszíti. A felhúzás folyamata addig tart, amíg a kerék oldal-lapján fúrt nyílásba szintén egy rugó hatás alatt tartott karocskának csapja be nem ugrik. Ebben a pillanatban a kerék fel van húzva, további elforgatását

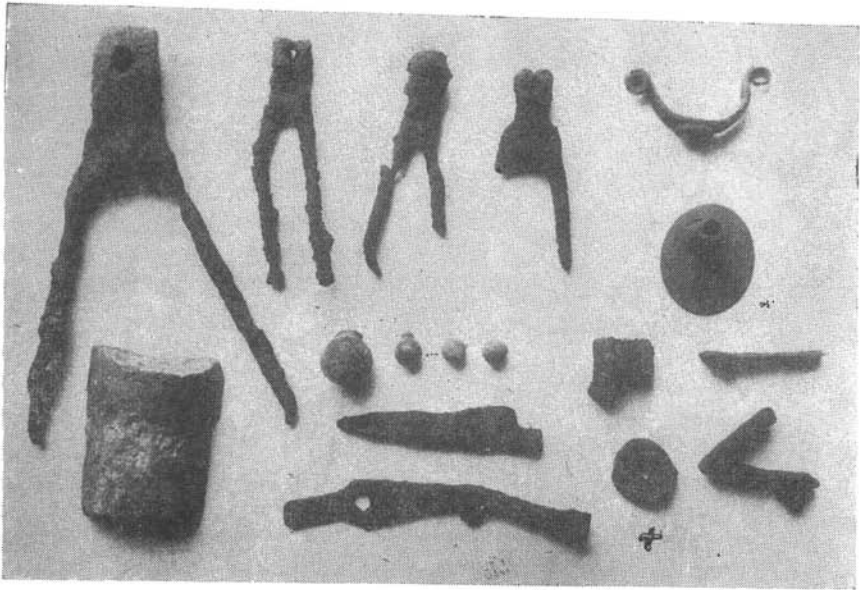

2 Keréklakatos puskaszerkezetek mindkét oldalról.

a csap megakadályozza, egyúttal a kereket a visszaforgás ellen rögzíti. A kerék felett, a lakatlemezén kiképzett csatornába öntik a felporzáshoz szükséges puskaport. A kakast a kerék peremére nyomják, amelyet ebben a helyzetében rugónyelv rögzít. A kakas csavarral összeszorítható két ajakrészből áll, ezek közé korábban pirítarabokat, későbbben kovaszilánkot szorítottak. A ravasz lehúzáskor a csappal ellátott karocskára gyakorol nyomást. A csap kihúzódik a kerék oldalnyílásából, amikor is a kereket a tengelyére csavarodott lánc visszaforgatja eredeti helyzetébe. A pirit vagy kovakő a kerék peremének dörzsölésére szikrát ad, amely azután a csatornába szórt puskaport meggyújtja, majd a tűz a cső töltésébe jut és elsüti.

A modenai Hyppolit Codexek, vagyis az esztergomi érsekség és az egeri püspökség gazdasági számadás-könyveiben található adatok más megvilágításba helyezik a keréklakatos puskák megjelenésének időpontját.

Az egyik 1501. évből való adat arról számol be, hogy az egeri püspökség főkormányzója egy küldönc költségeire 12 dénárt fizetett ki, aki Miskolcra ment, hogy az érsek számára egy puskát hozzon. A puska ára 4 forint. Hogy a megemlített puska Miskolcon is készült, a feltevést megerősíti az az adat, hogy ehhez a puskához való golyóöntő forma készítésére 20 dénárt fizettek ki. Tehát Miskolcon, vagy a közeli környéken levő hámorokban élénk munka folyt 1501-ben.

3 A füleki leletanyag egy része a puskakerékkel, rugódarabokkal és golyóöntő-formákkal. (Budapest, Tört. Múzeum.)

Ugyanebben az évben Király Tamásnak 4 forintot fizettek egy puskáért, amelyet Rusina jegyző által Ferrarába küldtek az érsek számára.

Feltehető, hogy a puska nem a régi rendszerű kanócos puska, hanem az újrendszerű keréklakatos puska lehetett. Ez az adat annál érdekesebb, mert ebben az időben Ferrara híres volt a tüzérségéről. Így tehát Olaszország közvetve hazánk által ismerkedett meg a keréklakatos puskafajtával.

Az újfajta puskák intenzív gyártására következtethetünk azon 1503. évi adat alapján, hogy a főkormányzó várpuskákhoz való 10 darab kereket csináltatott 2 forintért. Lehetséges, hogy a kerék (rota) ebben az esetben a keréklakatra vonatkozik. 1507. évben egy Gáspár nevű cseh várszolgát Németországba menet megbízták, akinek $4\frac{1}{2}$ forintot, majd ismét 4 forintot adtak, hogy vásároljon egy tűzköves puskát. Ez meg is vette a puskát, amelyet azután Lardus Péter egri várnagy által Ferrarába küldtek.⁴

A tűzköves puska ebben az esetben a keréklakatos szerkezetű puskára vonatkozik, mivel ebben az időben ezenkívül csupán kanócos puskák voltak használatban.

Feltűnő, minket különösen érdeklő jelenség, hogy a legkorábbi keréklakatos szerkezetek lelőhelye Magyarország. 1873. évben a főváros déli részén, a volt Kopasz-zátonynál egy kotrógép különböző fegyvertárgyakat hozott felszínre. Ezek között volt 14 puskacső és 7 keréklakatos szerkezet. A fegyvertárgyak az 1540. vagy 1541. évi ostrom idején kerülhettek a Dunába, valószínűleg egy naszád elsüllyedésekor, amelyen 14 harcos lehetett. Erre mutat a leletanyag 14 kardja, 14 puskacsőve és 14 páncél féléje.⁵

Megfigyelve a leletanyag keréklakatos szerkezeteit, úgy találjuk, hogy a ke-rekek egészen kis méretűek, maga a szerkezet is egészen kezdetleges, primitív megoldású (1. kép).

A 2. számú képen mindkét oldalról két olyan lakatszerkezetet is bemuta-tunk, amelyeken a kerék tengelyére csavarodó lánctag is jól megfigyelhető. A hátoldali képen a kerék oldalnyílásába beugró csapot is megtaláljuk.

Feltűnő jelenségként említhetjük meg, hogy a füleki várnak feltárásakor, hasonlóan egészen kis méretű kerék került napvilágra (3. kép). A kerék a ké-pen keresztrel van megjelölve.⁶

Feltehetjük, hogy ezek a kis méretű kerek mint a legkorábbi példányok, magyarországi készítményűek, és lehetséges, hogy úgy a füleki, mint a Kopasz-zátonyi leletek, éppen a miskolci, illetve a Miskolc környéki hámorok termékei.

Az 1500—1520 körüli évekre helyezhető keréklakatos szerkezeteket találtak a Komárom környéki mocsarakban. Ezek a szerkezetek külsejükben megegyez-nek az előbb leírt példányainkkal. Kerekeik azonosan kis méretűek.

Thierbach, aki művében ezeket a leleteket bemutatja, szintén utal arra a körülményre, hogy az ilyfajta legrégebb keréklakatos szerkezetek magyar-oroszági leletanyagból ismeretesek.⁷

Munkánkkal nem csupán az ősi magyar fegyverművességnek, hanem a mis-kolci puskaágyártó mestereknek is emléket kívántunk állítani.

KALMÁR JÁNOS

J E G Y Z E T E K

1. M. Thierbach: Die geschichtliche Entwicklung der Handfeuer-Waffen. Dresden, 1886. 4. l.
2. Thierbach: i. m. 3. l.
3. W. Boeheim: Handbuch der Waffenkunde. Leipzig, 1890. 450. l.
4. Nyáry Albert: A modenai Hippolit Codexek. Századok, 1870, 679. l.
5. Kalauz a Régiség tárban. Budapest, 1912. 176. l.
6. Dr. Kalmár János: A füleki (Filakovo) vár XV—XVII. századi emlékei. Régészeti Füzetek. Ser. II. 4. szám. Budapest, 1959. 10. l.
7. Thierbach: i. m. 38. l.

ÜBER DAS RADSCHLOSSGEWEHR

In der Entwicklungsgeschichte der Handfeuerwaffen bedeutete es einen epochalen Fortschritt, als die Entzündung der Ladung anstatt mit einer glühenden Lunte, mittels eines Funkens, den ein rotierendes Stahlrad aus einem Piritstück schlug, erfolgte. Dies erfolgte zu Beginn des 16. Jahrhunderts.

Nach schriftlichen Aufzeichnungen wurde der Zündapparat des Radschlossgewehres im Jahre 1517 von Johann Kiefuss in Nürnberg erstmalig angewendet. Laut Boeheim erscheint das Radschloss als Zündvorrichtung auf Handfeuerwaffen im Jahre 1515.

Die Hyppolit-Codexe von Modena, das heisst, die wirtschaftlichen Rechnungsausweise des Erzbistums von Esztergom und des Bistums von Eger las-

sen den Zeitpunkt des Erscheinens der Radschlossgewehre in einem ganz andern Licht erscheinen.

Aus einer Angabe des Jahres 1501 erfahren wir, dass der Gouverneur des Erzbistums von Eger einem Boten, der nach Miskolc gesandt wurde, um für den Erzbischof ein Schiessgewehr zu beschaffen, 12 Denar Reisepesen ausbezahlen liess. Das Handfeuergewehr kostete 4 Gulden. Dass das erwähnte Gewehr in Miskolc angefertigt wurde, wird durch eine andere Angabe bekräftigt, laut der für die Herstellung einer Gussform für die Gewehrkugeln 20 Denare ausbezahlt wurden. Dies bezeugt, dass man sich um 1501 in Miskolc oder in den Eisenhütten der Umgegend mit der Anfertigung von neuartigen Handfeuerwaffen beschäftigte.

Im gleichen Jahre wurden Tamás Király für ein Handfeuergewehr 4 Gulden ausbezahlt, das durch den Notar Rusina der Erzbischof nach Ferrara nachgeschickt wurde.

Es ist anzunehmen, dass es sich keinesfalls um ein veraltetes Luntengewehr handelte, vielmehr um eine Schusswaffe neuen Systems, somit kann es sich nur um ein Radschlossgewehr gehandelt haben. Dies ist umso bemerkenswerter, da doch Ferrara um diese Zeit eine weit und breit berühmte Artillerie besass.

Dass die Herstellung der neuartigen Handfeuerwaffen mit grossen Aufwand betrieben wurde, ersehen wir aus einer anderen Angabe des Jahres 1503, als nämlich der Gouverneur für die Handfeuerwaffen der Burg 10 Stück Räder für 2 Gulden anfertigen liess. Vermutlich handelt es sich um Räder (rota), die für das Radschlossgewehr notwendig waren.

Verfasser bringt die Abbildungen von drei Gewehren aus der Sammlung des Museums. Auf der ersten Abbildung sind die Räder noch ganz klein, und auch die Konstruktion ist noch ganz primitiv. Auf Abbildung 2 sind zwei solche Radkonstruktionen dargestellt, bei denen auch das Glied der Kette, das sich auf die Achse des Rades wickelt, gut sichtbar ist. Die dritte Abbildung zeigt ein Handfeuergewehr mit einem Rad kleinen Formats, das anlässlich der Ausgrabung der Burg Fülek zutage gekommen war.

JÁNOS KALMÁR

MISKOLCI JOBBÁGY KÉRVÉNYEK 1563-BÓL

Miskolc fejlődését nagyon elősegítette, hogy a XIV. század közepétől királyi, illetőleg királynéi birtok volt. A földesúri hatalmat ugyan a király nem gyakorolta személyesen, mint a szabad királyi városoknál, hiszen Miskolc csak mezőváros volt, hanem a diósgyőri királyi várnagyok által, mégis, mivel az uralkodók gyakran tartózkodtak Diósgyőrben, ez a közvetett hatalom nem jelentett veszélyt a város szabadságára. A királyi földesúri hatalom magánkézbe jutása katasztrofális lehetett egy mezőváros számára. Tekintélyes városok súlyyodtak így jobbágyfalu színvonalára.¹ A királynak ugyanis érdekében állott a mezővárosok szabadságának megtartása, a polgárság támaszt nyújthatott neki a feudális anarchia elleni küzdelemben, míg a magánföldesúr szemében ez a szabadság veszélyes volt. Ők csak fejőstehének tekintették a városokat, amelyektől minél nagyobb jövedelmeket igyekeztek kicsikarni. Így volt ez Miskolc esetében is, amidőn a XVI. század közepén a diósgyőri uradalom Miskolccal együtt — zálog címén ugyan — Balassa Zsigmond, majd özvegye, Fánchy Borbála kezére jutott. Az új földesúr igyekezett hatalmát erősen érzékeltetni Miskolc irányában is. Az Országos Levéltár kamarai levéltárában az NRA sorozat 723. sz. csomójában számos kérvénye maradt fenn Miskolcnak, illetve a város polgárainak, amelyeket Fánchyék túlkapásai ellen a királyhoz intéztek. A keltezetlen kérvényeket már Miskolc monográfusa, Szendrey János is ismerte, és nem egyet közülük fel is használt, bár rossz kelettel, 1550, illetve 1580 körülre datálva azokat.² Pedig a keletet pontosan meg lehet állapítani. Ugyancsak a Kamarai Levéltárban található egy irat (*Expeditiones Camerales* II. cs. 276—83. p.) a következő címmel: *Supplicatio oppidi Myskolcz dominis commissariis S. R. Mtis porrecta.* (Miskolc mezővárosának a királyi felség biztosaihoz benyújtott kérvénye.) Ebben a füzetben 39 pontra osztva (amelyekhez még 5 mentességi kérés pontja járul) megtaláljuk a legtöbb ismert kérvény pontjain kívül még egyéb kéréseket is. A füzet lapjainak egyik oldalán magát a kérés kivonatát, míg a másik oldalon a pozsonyi Kamarának, az ország akkori fő pénzügyi hatóságának javaslatát találjuk. Ez a füzet tehát a Szendrey által (csak részben!) felhasznált kérvényeknek a kamara véleményezésével a királyhoz felterjesztett összesítésének fogalmazványa. Minden jel arra mutat, hogy a kérvények 1563 tavaszán készültek, amikor Fánchy Borbála halála után a király biztosokat küldött ki a diósgyőri uradalom átvételére. Ezeknek a biztosoknak, Thurzó Ferenc magyar kamarai elnöknek, Zay Ferenc kassai kapitánynak és Pesthy Ferencnek, a felső részek királyi jövedelmei kezelőjének nyújtották át a miskolciak kéréseit, akik azokat a kamarához küldötték fel.³

A kérvények három csoportra oszthatók, a városi lakosság közös panaszai, egyéni sérelmek, és Fánchy Borbála híveinek kérései. A kamara nem egy pont-

ban egyetért a várossal. A város sérelmeit 9 pontra osztva közli az uralkodóval. Ezek közül nem helyesli a Fánchy Borbála törvénytelen adóztatásának folytatását. Egyetért a várossal, hogy az itt élő nemesek is vegyenek részt a török adó fizetésében. Javasolják a várhoz történő darabontszolgálat eltörlését, és az arnóthi földesúri tiszték felszólítását a jogtalan vámszedés megszüntetésére. El kell törölni a szüret idején szedett pecsétpénzt, nem szabad engedni, hogy a szüretre jövevényektől a vár darabontjai bort vegyenek el, és a bortized szedésénél is szabályosan kell eljárni. Ezekben a pontokban tehát a kamara is megszüntetni javasolja Fánchy Borbála visszaéléseit. Viszont más pontokban Miskolc kérését nem fogadja el. A város határában álló malom és szőlők visszaadását nem helyesli. Ezeket Balassáné eladományozta. Noha az adomány érvényét a kamara sem ismeri el, megállapítja, hogy a malom háramlás címén a várra szállt vissza, a szőlők pedig egy oltárigazgatóság javadalmához tartoztak, tehát ezeknek és nem a városnak kell visszaadni. A vár bormérési joga ellen is panaszt emelt a város, hiszen ez sértette a zömében szőlőtermelő lakosság érdekeit. Bár a kamara elismeri a város jogait, mégis, mivel ez a vár egyik jelentős jövedelme, az eddigi szokás mellett marad, azzal azonban, hogy évente egy ideig biztosítani kellene a polgárok szabad bormérési jogát is. Panaszt emeltek a különféle iparosok is. A mészárosok kérték a Balassa által behozott új mérték kisebbitését. Itt a kamara annak megvizsgálását javasolja, hogy nem volt-e az új mérték mégis ésszerű. A vargák, szabók és kovácsok a vár számára szolgáltatott ingyen munkák megszüntetését kérték. Ezt a kérdést Pozsony is igazságosnak tartotta, sőt crudelitasnak, kegyetlenségnek bélyegezte az eddigi rendszert. Miskolc zsellérlakossága a királyi biztosok előtt a Balassa idején behozott jogtalan robotterhek ellen tiltakozott. Bár a kamara is elismerte ezek jogtalanságát, mégis a zsellérek censusmentességére (földesúri adó) hivatkozva, a robotteher részbeni fenntartását javasolja.

Igen sok egyéni sérelem merült fel Fánchyék ellen. Izkora Márton, Miskolc bírása,⁴ Balázs deák, Teyfeles Gergely, Kovács Domokos, Bak János, Bontha Máté, Wy Pál, Koss Ferenc, Lazlo Albert,⁵ Kassai Jachy Lőrinc, Seraphin Kristóf és Gombos Pál a földesuraság által elrablott ingóságok és pénzek megtérítését kérik. Érdekes, hogy a két utóbbi egyébként a földesúr szolgálatában állva, tőle bőkezű juttatásokban részesült, sőt, nyilván annak közbenjárására, nemességet is kapott. Izkora, Balázs deákkal, Teyfelessel és az itt nem szereplő Wyncze Mártonnal azért szenvedett az úrnőtől, mert mint városi bírósági esküdtek, a város panaszait eljuttatták a királyhoz. A kamara ezekben az ügyekben nem javasolja a kártérítést, szerinte a károsultaknak a Balassa- és a Fánchy-családon kellene igazukat keresnie. Ennek nyilván nem sok eredménye lett. Pedig olyan is volt köztük, mint Koss Ferenc, akinek nemcsak három hordó borát rabolta el Fánchy asszony, hanem fiát is börtönbe vetette, ahol meg is halt. A kamara szerint Balassáné a „kegyetlenségéért az Isten úr előtt fog számot adni”, tehát intézkedésre szükség nincs, a bor ügyében pedig forduljon az örökösökhöz.

Más volt a helyzet akkor, ha a földesúr valakinek ingatlan vagyonát vette el. Fánchy asszony elvette a Thalpas-fivéreknek testvérüktől, Miklós paptól örökölt szőlőjét és Forgách Simonnak adományozta. Ugyancsak szőlőt, továbbá malmot vagy telket vett el Balogh Boldizsár és Kereztesi Syle István árváitól, Korosmäs Andrásztól és Lázló Mátyástól. Ezekben az esetekben a kamara a pa-

Miskolc

A hozzior az ferdijer szuzivel kijt az dezman vottok
 Kij kum volt oda az varafunk tervarujji.
 az Sop' az zidijer nykor szuzi fozt az zidijer fubir
 zivararban az tervarujvul Sop' id' varujjit at alhattak
 az damburkot, meg nyjontak is va' zidijer ki vata
 az nyjt nyjta kaffattanak, Kij tervarujvul oda vata
 kuztont
 az Sop' nyjontak szuzi szuzi az zidijer ember boras, zabud
 vata nyjont fozt meg dezmanujji, is kuzt az zidijer fubirvul
 kum vata zabud id' fogalujji kijt vata nyjontak Sop' az
 vattak Sop' boras fubir zivararban id' mi at fozt
 Kij fuzijer vata kum vata kuztont, Kij tervarujvul
 nyjultak nyjontak,

Részlet Miskolc város panaszából. 1563.

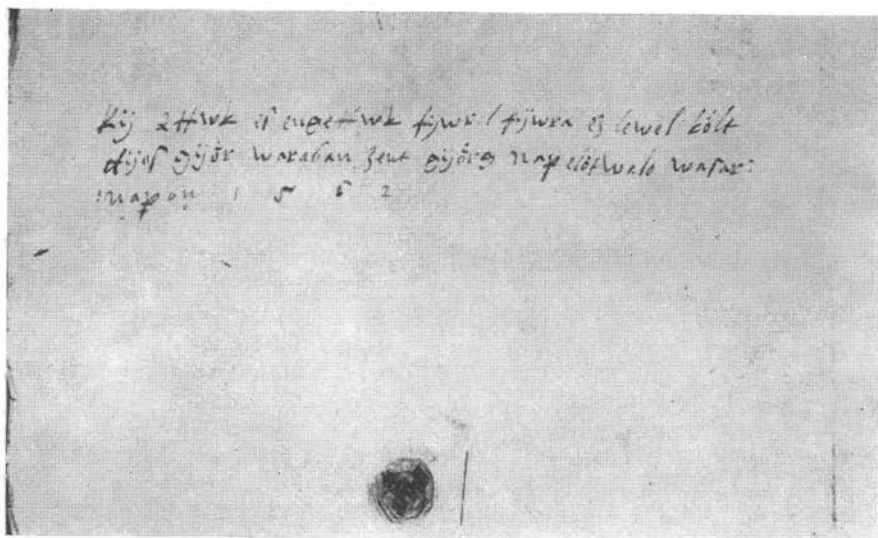
nasz kivizsgálását javasolja, azzal, ha a vád igaz, adják vissza az ingatlant. Olchváry Ferenc csabai birtokán Balassa Ferenc malmot épített a Hejőre, és most a birtokos a malom tulajdonjogát kérte. A kamara itt is kivizsgálást javasol, azzal azonban, hogy az ügy aktáit a királyhoz terjesszék fel. Miskolci Szócs András és Kassai Farkas Boldizsár ügyét is meg kell vizsgálni. Ők azt panaszolták, hogy néhai György deák miskolci bíró a város szükségletére fordított gámjokkal az édesapjuktól maradt pénz.

A földesurak a hú szolgálatokat meg is jutalmazták, azonban a birtokos változás a Balassa-szolgák kiváltságainak értékét megrendítette, és ezért sorra kérvényezték a királytól azok megerősítését. Kis Bálintot pl., aki saját költségén hússal látta el a diósgyőri várat, Balassa adómentessé tette. Ebben az esetben a kamara sem ellenzi a mentességét, ha Kis továbbra is ellátja a várat. Barbel Péter adómentes telket kapott Balassától, most pedig panaszolja, hogy el akarják tőle perelni. A pozsonyi kormányzék szerint az ügyet ki kell vizsgálni, és a telket vissza kell adni a jogos tulajdonosnak, ha az nem ő, ő viszont mindenképpen veszítse el mentességét. Így járt Szabó János deák is. 1562-ben Fánchy Borbála magyar oklevélben az Ember György és Bontha Máté háza közt fekvő miskolci házát, és a Bábonyi Bércen és a Szent György hegyen fekvő szőlőit felmenti a földesúri szolgáltatások alól, továbbá a Holt Sajóközben egy rétet is ajándékozott neki. Kérvénye ellenére mind a mentességét, mind pedig az ajándékba kapott rétet elveszti most. A diósgyőri vár őrsége, amelyet a király átvett szolgálatába, magyar nyelvű levélben kéri elmaradt fizetése meg-

térítését. A kamara a Fánchy-örökösökhöz utasítja őket. Elvesztette mentességét Szakács Márton, Balassa egykori szakácsa is. Külön érdekességre tarthat számot a diósgyőri várnagyok kérvénye. Őket is megtartotta a király szolgálatában. Eddigi jövedelmeik megtartását kérték, és ezek részletezéséből kitűnik, hogy ezek tulajdonképpen azonosak azokkal a törvénytelen jövedelmekkel, amelyek megszüntetését a város kérte. A pozsonyi hatóság ezek eltörlését már a város kérvénye esetében javasolta, és így most természetesen elveti a várnagyok kérését. Mindössze annyit javasol, hogy a várnagyok természetbeni, jogtalan járandóságok helyett rendes fizetést kapjanak. Meg kell még említenünk a miskolci nemesek kérését. A török elől menekült Chykohazy János és Pelini Mihály a kamara szerint azért nem tarthat igényt a nemesi adómentességre, mert nem nemesi telken élnek. Ugyanez a helyzet a két nemesített Fánchy-tisztviselővel, Gombos Pállal és Seraphin Kristóffal. Kivételt képeznek Seraphin azon ingatlanai, amelyekre maga a király és nem a volt földesúr adott a nemesítéskor mentességet, de az is csak addig, míg ő, vagy örökösei birtokolják. Ha eladnák, a birtok újra adókötelessé válik.

Ezek a kérvények elég jó keresztmetszetet nyújtanak a Balassa—Fánchy gazdálkodásról. A zálogbirtokosok földesúri tisztjeik fizetését és saját jövedelmeiket is a miskolciak kárára növelték, velük gazdasági és személyi vonalon jobbágyokként bántak. Különösen súlyosan estek latba a szőlő termeléséből élő városnál a bortermeléssel kapcsolatos sérelmek. Egy azonban elgondolkoztató. A sérelmek közt egy olyan pont sem szerepel, amely a városi önkormányzat megsértését bizonyítaná. Igaz, hogy csorbát szenvedett a városi joghatóság a szőlőtermeléssel kapcsolatos ügyekben, hasonlóképpen a háramlási joga (azaz az örökösök nélkül elhunytak java a városra száll), sőt, tulajdonjoga is, de arra nincs nyom, hogy Balassáék akadályozták volna a város saját tanácsválasztási jogát és belső önkormányzatát, pedig ezt nyilván felpanaszolták volna. Erre mutat Izkora bíró és társai esete is; mikor a földesúr ellen panaszt tettek, megsarcolták, bántalmazták őket, de arra nincs adat, hogy leváltották volna tisztjükről a renitens tanácsot. Még a háramlási joggal kapcsolatban is meg kell jegyeznünk, hogy a kamara szerint sincs meg ez a joga a városnak, mert az a váré. Az, hogy néhány esetben a város, mint láttuk, háramlott jószágot mégis magáénak tart, arra mutat, hogy más esetekben a földesúr hozzájárult ennek a jognak gyakorlásához. Véleményünk szerint mindez avval magyarázható, hogy Miskolc a két évszázados királyi uralom alatt annyira megerősödött, hogy még a Fánchykhöz hasonló erőskezű földesúrnak sem sikerült őket teljesen jobbágyá tenni. Ezt egyébként a későbbi események is igazolják.

A királyi birtoklás helyreállása megkönnyebbülést okozott a városnak. Bár nem tudjuk, hogy a király jóváhagyta-e a kamarai javaslatokat, a kamara nyilván azok szellemében igyekezett kormányoztatni a diósgyőri uradalmat. Így megszűnt sok, a várost sértő visszaélés. Nem szűnt meg azonban a vártól való függés, és ez annál súlyosabb volt, mivel itt továbbra is a Fánchy-féle tisztiek parancsoltak, és a vár időközben végvár lett. Az egyik királyi biztos, Pesthy Ferenc, akinek közvetlen felügyelete alá tartozott az uradalom, úgy látszik, összejátszott a várnagyokkal. Így azután a régi sérelmekhez újak járultak, és a városnak most a királyi tisztviselők ellen kellett panaszt emelni. A kamarához 1563. július 31-én beérkezett panaszának hangja, méltósága, polgári öntudata méltó bármely nagyvároséhoz.⁶ Újra a szőlőtermeléssel összefüggő pana-

Fánchy Borbála adománylevele Szabó János részére. Az adománylevél befejező része Fánchy Borbála pecsétjével.

szok voltak ezek, amelyekhez a városi ispotály ügyében elkövetett visszaélések is járultak. A király, úgy látszik, a panasz ügyében a vár tisztjeitől kért felvilágosítást, amelyre a város kifejti, hogy ők, a tanács tagjai esküdtek, akik azért vannak, hogy mindent igazán mondjanak el. A földesúr változás azonban ebben az esetben is a város érdekét szolgálta: a király pártját fogta várnagyaival szemben.⁷ Ez a kedvező helyzet azonban nem tartott sokáig. A következő évben már újra földesúri hatalom alá kerültek, a király 1564. november 9-én Perényi Gábornak adta a diósgyőri uradalmat, és vele Miskolc városát is.⁸

KUBINYI ANDRÁS

J E G Y Z E T E K

1. Mályusz Elemér: A mezővárosi fejlődés. (Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században.) Bp. 1953. 173, 180.
2. Szendrey János: Miskolcz város története és egyetemes helyirata. III. k. Miskolcz, 1890. 252—4, II. k. uo. 1904. 124—5.
3. A biztosokra I. NRA. 723. fasc. 5. sz.
4. Izkora valószínűleg 1561-ben, amikor az eset történt, viselte a városbírói tiszteletet. (Vö. Ferdinánd király levelét ebben az ügyben, Szendrey: i. m. III. k. 224—5.) 1563-ban Kalmár Kelemen a városbíró, uo. 231.
5. Felesége ingóságairól készített jegyzéket közöltem a *Magyar Nyelv*, 1953. 215. lapján.
6. NRA. 723. fasc. 41. sz.
7. Szendrey: i. m. III. k. 236. skk.
8. Szendrey: i. m. II. k. 130.

BITTSCHRIFTEN DER HÖRIGEN VON MISKOLC AUS DEM JAHR 1563

Die Stadt Miskolc war seit der Mitte des 14. Jahrhunderts königlicher Besitz, das heisst, Besitz der Königin, ohne aber dass der König die grundherrschaftliche Macht in eigener Person ausgeübt hätte, wie es bei anderen königlichen Freistädten Brauch war. Da nämlich Miskolc damals nur ein Marktflecken war, wurden die mächtigen Burgvögte von Diósgyőr mit der grundherrschaftlichen Machtausübung betraut.

Um die Mitte des 14. Jahrhunderts aber gelangte die Stadt wieder in Privatbesitz.

Als die Stadt, bzw. die Burg von Diósgyőr in den Besitz von Zsigmond Balassa überging, später aber Eigentum seiner Witwe, Borbála Fánchy wurde, steigerten sich die Lasten der Hörigen in ungeheurem Masse. Dies ist die Ursache, weswegen derart zahlreiche Bittgesuche aus dieser Zeit erhalten blieben.

Die Bittschriften lassen sich auf drei Gruppen aufteilen: usw. auf die gemeinsamen Beschwerden der städtischen Einwohnerschaft, auf persönliche Beinträchtigungen und die verschiedenen Gesuche der Anhänger von Borbála Fánchy.

Die Stadt unterbreitet ihre Beschwerden in neun Punkten zusammengefasst dem Herrscher. Unter anderem verwahrt sich die Stadt gegen den Fortbestand der gesetzwidrigen Besteuerung durch Borbála Fánchy; bekennt sich zu der Ansicht, dass sich auch die in der Stadt wohnenden Edelleute an der Steuerzahlung an die Türken beteiligen sollten; sie beantragt die Abschaffung des durch die Stadtbewohner geleisteten Trabanten-Dienstes in der Burg Diósgyőr; die Untersagung der Mauterhebung seitens der grundherrschaftlichen Beamten, die der Gemeinde Arnóth zuständig sind; sie ersucht um die Tilgung des Stempelgeldes, das anlässlich der Weinlese eingehoben wird und es soll fürderhin nicht gestattet werden, dass die Trabanten der Burg den Leuten, die von der Weinlese kommen, den Wein einfach wegnehmen. Auch bei der Einhebung des Weinzehntels bittet die Stadt um die Einhaltung der Gesetzmässigkeit.

In mehreren Fällen traf die königlichen Kammer eine billigende Entscheidung. Doch kam es auch vor, dass sie den, gegen die unrechtmässigen Robotpflichten erhobenen Einspruch zwar anerkannte, aber mit Bezugnahme auf die grundherrschaftlichen Steuern die Aufrechterhaltung eines Teiles der Frondienste anordnete.

Die Bittschriften ergeben einen Querschnitt der grundherrschaftlichen Wirtshaft der Balassa—Fánchy Familie.

Bemerkenswert ist jedoch, dass in den Bittschriften keine einzige Beschwerde vorkommt, die sich auf eine Verletzung der städtischen Autonomie bezogen hätte.

Dies kann damit gedeutet werden, dass die Stadt Miskolc innerhalb der zwei Jahrhunderte währenden königlichen Herrschaft derart erstarkte, dass ihre Rechte nicht einmal die grundherrschaftliche Willkür anzutasten wagte.

ANDRÁS KUBINYI

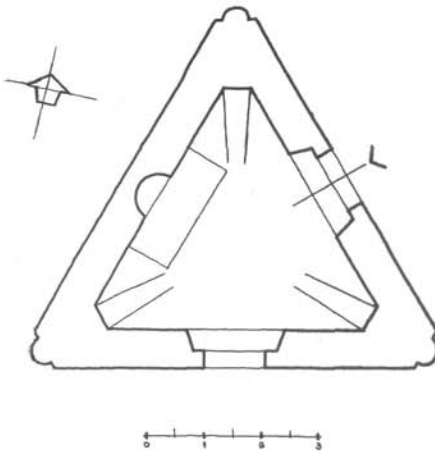
A SAJÓLÁDI HÁROMSZÖG ALAPRAJZÚ TEMETŐKÁPOLNA

A sajlóádi temetőben szerényen meghúzódó kis kápolnát kevés ember ismeri hazánkban, de még a megyében sem igen tudják, hogy az a hazai barokk építészet egyik ritka emléke. A hazai szakirodalomban csak egy-két hasonló alaprajzú épületet említenek,¹ de az újabb kutatás is csak öt háromszögbe szerkesztett barokk épületet tart nyilván hazánkban.² Ennek a dolgozatnak megírásával a sajlóádi temetőkápolnát kívánjuk ismertetni, megkíséreljük építési idejét meghatározni és beillesztjük a hazai barokk építészet alkotásai közé.

Az Ónod felé vezető országút mellett, a falu szélén fekvő temetőben áll a háromszög alaprajzú, egy-egy oldalán 6 m hosszúságú, lekerekített élű, fehérre meszelt kápolna, melyet egy lesarkított élű, háromoldalú, tört síkú, palával fedett tetőzet zár le (1. kép). A kápolna külső megjelenése, arányai igen kedvező hatásúak, mely a fehérre meszelt fal és a lábazat sötétre festett színéből, a tetőzet különös formájának, valamint az épület nemes arányainak összehatásából adódik. Az épület értékét emeli a két barokk ízlésű, szépen faragott kő ajtókeret — ezek közül az egyiket leszűkítették és ablakként használják — és az ezeket elzáró vasrács, melyek közül a jelenlegi bejárathoz tartozó kovácsoltvas ajtó, tehetséges mester munkája. A kápolna külső megjelenésében nagy hasonlóságot mutat az 1748—1753 között épült abai r. k. templom három oldalú, lekerekített élű szentélyével (2. kép).

A kápolna belseje egyszerű, fehérre meszelt falai fölött a teret színesre festett teknőboltozat zárja le. A boltozat alatti övpárkány csak azon a két oldalon van, ahol a bejáratot és ablakká szűkített nyílást találjuk. Ez az övpárkány az oltár feletti falsíknál megszakad, melyből arra következtetünk, hogy a kápolna belsejében kisebb átalakítást végeztek, mégpedig valószínűleg akkor, amikor az oltár feletti falfülkében elhelyezték a jelenleg is ott levő Mária-szobrot, vagy valamivel később, hogy a falfülke körül elhelyezett fogadalmi táblák elhelyezését ne zavarja az övpárkány. Ez az átalakítás valószínűleg a XIX. század közepe táján történt, amire az oltárkövébe bevészt 1872. évszámból következtethetünk. Feltételezhető, hogy az átalakítás előtt — amennyiben a Mária-szobor nem a kápolna építéskor került jelenlegi helyére — a kápolna a Szentháromság tiszteletére szentelt hely volt, hasonlóan az ország más részein található, barokk-kori Szentháromság kápolnához (pl. Sátoraljaújhely,³ Gyula).

A kápolna leírása után megkíséreljük annak építési idejét meghatározni. Ritka alaprajzi elrendezése, külső megjelenése, arányai, a bejárat és a jelenlegi ablak helyén levő, részben elfalazott másik bejárat kőkeretei, valamint az azok zárására szolgáló kovácsoltvas ajtók alapján biztosan állíthatjuk, hogy a kápolna a XVIII. század 2—3. negyedében épült. Az eddigi kutatás eredményei

A sajó-ládi temetőkápolna alaprajza.

teljesen megszűnt. A pusztulást követő küzdelmes évszázad után, 1643—1648 között, az újjászervezett pálos szerzetesek misszióközpontot alakítottak ki Sajó-ládon. Az ellenreformáció legelszántabb harcosai, a jezsuiták mellett, a pálosok is kivették részüket a vallási küzdelmekből, melyek a XVII. század második felében inkább már csak a szószékeken és az irodalmon keresztül folytak, a szó és a toll fegyvereivel. Ezen küzdelmek során erősödött meg a Szentháromság tisztelete a római katolikus egyházon belül, melynek külső jelei hazai műemlék-állományunkban, képzőművészeti, iparművészeti és népművészeti alkotásainkon nagy számban fellelhetők. A sajó-ládi pálosoknak a vallási küzdelmek során nemcsak erkölcsi tekintélyük nőtt meg, hanem gazdaságilag is megerősödtek, az újjászervezett nagybirtokok termelésének növekedésével országszerte mutatkozó gazdasági fellendülés őket is érintette. 1716-ban megkezdték a jelenlegi templom felépítését a régi alapokon, mely négy év alatt el is készült. A monostor alapját 1720-ban rakták le és 1737-ben be is fejezték az építkezést, Kotnaky Fülöp perjelsége alatt. A kolostor jövedelme úgy látszik szépen növekedhetett, mert 1741-ben Diósgyőrött egy kis templomot és egy földszintes kolostort építtetett Kotnaky az ősi alapokon. Ez év októberében megnyitnak egy újoncházat Sajó-ládon, mely onnan 1751-ben elköltözött, és helyette 1753-ban filozófiai főiskola nyílt meg. A sajó-ládi kolostor virágzása 1786-ig tartott, amikor is II. József eltörölte a pálos rendet.⁴

E rövid történeti áttekintésből kitűnik, hogy a gazdaságilag megerősödött rend a XVIII. század első felében nagyobb építkezésekbe kezdett, melyet 1737-ben be is fejezett. Ez időben a megyében és a szomszédos megyékben is, az 1700-as években országszerte pusztító járványhoz hasonló nagy pestisjárvány pusztított, melynek elvonulása után, sokfelé szobrokat, keresztet és kápolnákat emeltek a Szentháromság, vagy a bajelhárító szentek (Rókus, Rozália, Nep. Sz. János, Flórián) tiszteletére, ahogy ez akkoriban szokásban volt. Igen

azt mutatják, hogy a hazai háromszög alaprajzú épületeket ebben az időben építették. Sajó-lád község ebben az időben a magyar alapítású pálos szerzetesrend birtokában volt, amelynek a török hódoltság szörnyű pusztításai után — a XVI. század második felében Magyarországon már csak 5 kolostoruk állt: Máriavölgy, Elefánt, Csáktornya, Sátoraljaújhely és Sajó-lád — felocsúdva, ekkor élte második virágkorát. Ezen tényeknek figyelembevételével biztosra vehető, hogy a sajó-ládi temetőkápolnát a pálos szerzetesek építették. Az építés idejének pontosabb meghatározása miatt, szükségesnek tartjuk a sajó-ládi pálosok életébe való rövid bepillantást.

Az 1537-ben részben lerombolt kolostorban később csak egy-két szerzetes lakott, a szerzetesi élet csaknem

kedvelték a szimbolumok alkalmazását. A trinitasz-szimbolumok gyakran felfedezhetők a XVIII. századból származó emlékeinken. A Szentháromság-oszlopok talapzata rendszerint három oldalú, s ezen gyakran három bajelhárító szent áll. Arra ugyan nincs adatunk, hogy Sajóládon is pusztított a járvány, de az 1783-ban Miskolcon, a mindszenti r. k. templom előtt felállított Mária-szobor,⁵ a szomszédos Békés megyében ugyancsak pestisjárvány emlékére 1741-ben Gyulán épített Szentháromság-kápolna⁶ arra enged következtetni, hogy a sajóládiakat sem kerülte el a járvány. E feltevés alapján arra gondolunk, hogy a sajóládi kápolna is a járvány elvonulása után épülhetett, 1737—1741 között, Kotnaky perjelsége idején. A kápolna temetőben való elhelyezése némileg támogatja fent kifejtett elképzelésünket. A feltételezett építési idő azt jelentené, hogy a sajóládi temetőkápolna az 1748—1753 között épült abai r. k. templom szentélyének előképe.

A kápolna berendezése igen egyszerű. A „Z A” monogrammos, 1872. szept. évszámú oltáron néhány gyertyatartó van, melyek közül kettő népművészeti alkotás. A gyertyatartón körben elhelyezett kis kancsóba állítják a gyertyákat. Az egyik mázas gyertyatartón GUBIK LAJOS 1843. név és évszám látható. A gondosan elkészített, különös formájú gyertyatartókat feltehetően sárospataki fazekasok készítették. Az oltár feletti falfülkében a keresztről levett Krisztust ülében tartó Mária szobrát helyezték el, a falfülke körül feliratos márványtáblák, a falakon pedig egy-két egyszerű kép látható.

A sajóládi barokk temetőkápolna építési idejére vonatkozó írott adatot nem találtunk ez ideig, de a felsorolt érvek alapján bizonyosra vehető, hogy

1 A sajóládi temetőkápolna látképe.

2 Az abai rk. templom látképe (1748—1753).

a XVIII. század közepe táján, a sajóládi pálos szerzetesek építették. A legkorábbi hazai háromszög alaprajzú barokk épületeink közé tartozik. Tervezője az épületen mutatkozó formákat a Szentháromság jelképeként alkalmazta. Ez a hazánkban ritka forma új szintet hozott és gazdagította a magyarországi barokk építészetet. Hazánkban a XVIII. század közepe táján tűnik fel, s a század vége felé abba is marad ennek a formának alkalmazása. Csekély számuk miatt szinte ismeretlenek maradtak, s a hazai szakirodalomban sem történt említés erről a csoportról.

KOZÁK KÁROLY

J E G Y Z E T E K

1. Genthon István: Magyarország műemlékei. Budapest, 1951. 162, 192.
2. Kozák Károly: Háromszög alaprajzú, XVIII. sz.-i épületek Magyarországon. Műemlékvédelem, 1959. III. évf. 3. sz.
3. A Genthon István idézett munkájában említett, 1710-ben épített Szentháromság-kápolnát is minden bizonnyal a sátoraljaújhelyi pálosok emelték, s ez adhatta a gondolatot a sajóládi pálosoknak később a temetőkápolna építésére.
4. Szabó László: A sajóládi pálos kolostor története. (1386—1786.) Debrecen, 1940.
5. Genthon István: i. m. 165.
6. Genthon István: i. m. 139.

KAPELLE MIT DREIECKIGEM GRUNDRISS IM FRIEDHOF
VON SAJÓLÁD

Nur wenige kennen die kleine, bescheidene Kapelle im Friedhof von Sajólád, obwohl wir in Ungarn ausser ihr nur wenige barocke Baudenkmäler mit dreieckigem Grundriss besitzen. Der überaus ansprechende Eindruck, den das Bauwerk auf den Besucher ausübt, ergibt sich aus der edlen Harmonie seiner Masse, den weiss getünchten Wänden auf dem dunklen Sockel und der eigenartigen Dachkonstruktion. Die beiden, dem barocken Geschmack entsprechend in Stein gemeisselten Türrahmen mit den Eisengittern tragen noch zur Hebung des Wertes dieses Kunstdenkmals bei. Die schmiedeeiserne Tür, die den derzeit benützten Eingang abschliesst, ist das Werk eines sehr begabten Meisters. Je eine Aussenseite der Kapelle ist 6 m lang.

Die weissgetünchten Innenwände der Kapelle werden von einem buntbemalten Muldengewölbe abgeschlossen. Unterhalb des Gewölbes zieht sich an zwei Seiten ein Gürtelsims entlang, das sich an der Wand oberhalb des Altars nicht fortsetzt. In der Wandnische über dem Altar befindet sich eine Marienstatue. Die Einrichtung der Kapelle ist äusserst einfach. Doch dürfen die beiden kleinen Leuchter auf dem Altar, die annehmbarerweise Werke von Töpfermeistern aus Sárospatak sind, nicht unerwähnt bleiben. Auf dem einen steht zu lesen: GUBIK LAJOS 1843.

Es ist Gewissheit anzunehmen, dass die Friedhofskapelle mit dreieckigem Grundriss von Sajólád die örtlichen Paulinermönche etwa um die Mitte des 18. Jahrhunderts erbauen liessen, als die um diese Zeit wütende Pestepidemie zu Ende war. Bei dem Entwurf des Grundrisses und der Ausgestaltung des Innenraumes schwebte dem Erbauer zweifelsohne die symbolische Darstellung der Heiligen Dreifaltigkeit vor.

KÁROLY KOZÁK

ADATOK A MISKOLCI FESTŐ CÉH MEGALAKULÁSÁHOZ (1822)

A múlt század elején a helytartótanács elrendelte a céhek szabályzatainak egységesítését, a régieknek újakra való kicserélését, új önálló és vegyes céhek alakítását. A cél az volt, hogy megszüntessék a céhszabályok, helyi viszonyokból adódó sokféleségét, ezáltal csökkentve a viszálykodásokat a kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb helyzetben levő céhek között. Az új rendelkezés lehetőséget adott arra, hogy az egyes iparágak mesterei, akik korábban esetleg távolabbi város vagy helység céheihez tartoztak, mert számuk kevés volt önálló céh alakítására, azoktól elkülönülve, önálló, vagy egy-egy helység mesterei közös, „egyesült” céhet alakíthassanak. Amikor a miskolci festők céh-alakítási kérelemmel fordultak a megyei Deputációhoz, 1822-ben, ők is arra hivatkoznak, hogy költséges és fáradságos távoli városokba járni az inas szegődtetések és felszabadítások ügyében. Ugyanakkor ők felvenni tervezik a környékbeli mestereket céhükbe, jóllehet azoknak lehetőségük van vegyes céhekbe tömörülni saját falujukban.

Az intézkedés szabályozta az inasévek számát a mesterségek nehezebben-könnyebben tanulhatóságának figyelembevételével; nem köti meg az inasok és legények tartásának számát egy műhelyben, ezzel valamelyes szabadságot adva egyes műhelyek erőteljesebb fejlődésére. Rendezi a felvételi díjak korábbi zűrzavaros állapotát és több más kisebb jelentőségű intézkedést hoz. A maradi mesterek minden erejükkel hadakoznak a számukra kényelmetlen szabályok ellen, de a megyei bizottságok már szem előtt tartják a szabadabb kereskedelem és iparúzés irányelveit. Ezeknek megfelelően tesznek javaslatot a helytartótanács felé az egyes céhek alakítási kérelmével kapcsolatban, bár nem egyszer ők maguk is hibás nézetet vallanak az ügyben.

A miskolci festőmesterek beadványukban a következőket írják a megyei „Deputáció”-hoz, mely hivatott a kérelem megvizsgálása után jelentést és javaslatot tenni a vármegye közgyűlése előtt:

„Mi helybeli Festő Mesterek, szám szerint ez időben (1822 D. O.) tizenhatan vagyunk, minthogy azomban Miskolcz Várossa, melyben lakni szerencsénk van, naponként nevededik, népesedik és csinosodik, s mindenféle szélessen ki terjedő vidéke van, idővel a mi számunk is bizonyosan többre fog szaporodni, sőt a körülünk lévő Helyeken lakó Festő Mesterek is, bizonyosan közinkbe fognak állani, mint hogy az eránt, már is többen jelentették magukat, — kiknek valamint minekünk is, a Fel Földi Festő Czehekbe, kivált az Eperjesibe kellestén ekkoráig bé állanunk, valamint bé állásunk úgy az Inasok szegődtetése és fel szabadíttatása, s a szokott ajándék fel küldözgetése, nem kevés költségünkbe

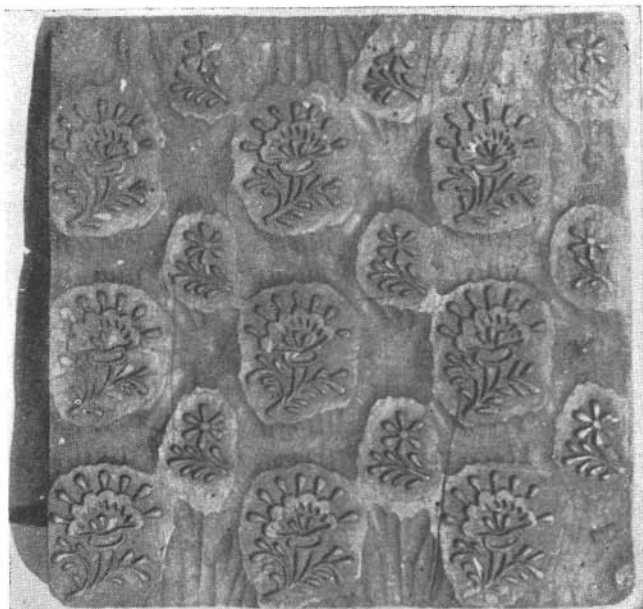
Asztalterítő sarokmintája. XIX. század közepe. Miskolci Herman Ottó Múzeum, 53.613.37.

kerül. Azért is mi köz értelemmel és akarattal meg határoztuk, hogy magunk között helybeli Czehet formáljunk, . . .”¹

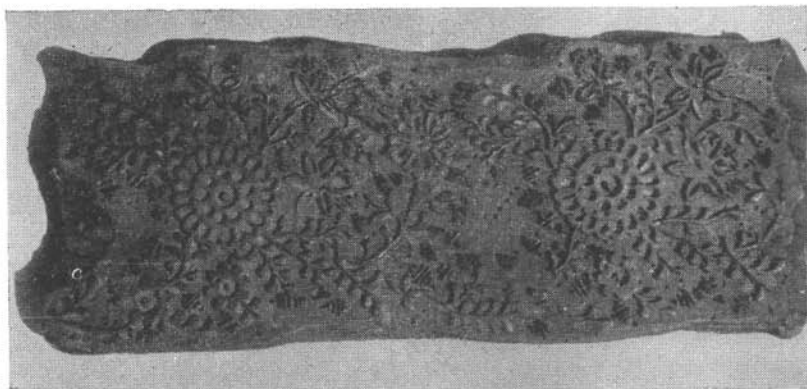
Hivatkoznak tanult mesterségükre, kül- és belországban való vándorlásukra, a jelenlegi inas- és legénytartásra, az idegen legényekkel való régi szokásos bánásra, majd kéri a céh-alakítás engedélyezését, az artikulusok „. . . Nemzeti Magyar nyelven . . .” való kiadását. A helyi körülményekre való hivatkozással a szabályzat 3. és 35. pontjának kiegészítését óhajtják, részletes magyarázatot mellékelve:

„a 3-ik Articulusbán meg nevezett azon Mesterségek közzé kívánnánk a Festőséget is meg nevezve számítani, mellyeknek ki tanulására az Inasokra nézve 4. Esztendőket rendeltetnek; azonokon, mivel mi magunk is mind 4. Esztendeig tanultuk azt, s annyira szoktuk Inassainkat ekkoráig miis fel fogadni, mivel annak ki tanulására 3. Esztendő elégtelen is — mert s Mesterséghez kívántató Colonialis (gyarmati, D. O.) Festekek a millyen az Indigó, igen drágák lévén, tsak egy kipa festeket (egy festőmedence, indigócsávéval tele, D. O.) rontson is el, a Mesterséget tökéletesen ki nem tanult Legény, igen tetemes nagy kárt okozhat a Mesternek. Továbbá, az is törvényes szokás lévén közöttünk ekkoráig, hogy a Mstr (Mester, D. O.) egy Inasnál többet egyszerre nem tartathott, ezenjő szokást továbbra is szorosan meg kívánnánk tartani, avagy tsak azonokon is, hogy a Legények száma annyira ne szaporodjon, hogy azoknak munkát ne adhassunk, melly által tsak a heverő és munka nélkül maradó Emberek számát szaporítánánk, kik valamint nekünk gyalázatunkra, ugy a köztársaságnak is tsak terhére lennének. — Azért valamint a Festő Inasok tanulásának idejét 4. Esztendőkre határozatni, úgy azt is hogy senki közülünk egy Inasnál többet egyszerre ne tarthasson és ne taníthasson Articulusbán tétetni alázatos bizodalommal kérnénk. — végre

a 35-ik Articulusbán értelme szerint a Vidéki Mester Emberek Országos Vásáron kívül, munkáiknak ollyan Helyeken való árulását ahol privilegiált Czehek vagynak különben is el lévén tilalmazva. Mi nem tsak a Fel Földi Fes-

*Fából faragott kékfestőminta, XIX. sz. közepe.
Herman Ottó Múzeum, 53.613.16.*

Kékfestőminta, XIX. sz. közepe. Herman Ottó Múzeum, 53.613.45.

töket kérnénk alázatosan az efféle törvénytelen arulástúl el tiltani, hanem azon helybeli Gyótsos Aszszonyokat is. kik amazoktúl mindenféle hitvány és hamis Festekü Portékát végestül (vég szám, D. O.) hitelbe öszve vásárolván, azokat a Miskolczi Piatzon heti vásárokban rőfönként arúlják — s azt olyan ótson adják, hogy miattok a váltó munka (festésre behozott kelmék, D. O.) is rajtunk marad. — s minthogy rossz Portékát árúlnak, az által a Mesterségnek is betsit vesztek, nekünk is tetemes nagy kárt tésznek, a köz nepét pedig meg csalják. Azért minthogy már mi elegen leszünk kikazide való Publicumot, mind váltó mind heti vásári festett munkával eléggé provideálhattjuk (gondoskodni, ellátni tudják, D. O.). — Mind azokat kik közülünk valók nem lesznek, ide nem értvén a Bóltokban található, s Fábrikákbul került festett Portékákat :(egyébb aránt másokat valamint az idegeneket úgy a helybeli nem Festőket, a festetteknek arulásátul el tiltani és azt Articulusbá is be tétetni kívánnánk. —” Alázatosan kéri a nemes vármegye elé való terjesztést és a felsőbb helyeken való ajánlást. „...alázatos Szolgái a Miskolczi Festő Mestrek közösesegen. Név szerint.

1. Ns Noszticius Pál.
2. — Holló János.
3. Ns Bakos Pál.
4. Ns Áts János.
5. — Pintée Ferentz.
6. Ns Keresk. Nagy Károly.
7. — Tepper János.
8. — Barzó János.
9. Ns Noszticius Sámuel.
10. Ns Szabó Ferencz.
11. Ns Telgdi Sámuel.
12. Ns Keresk. Nagy Sámuel.
13. — Szakal János.
14. — Csatlos János.
15. — Varannai (?) István.
16. — Debitzki Sámuel. —”²

A beadvány felzetén a következő olvasható: „A Czehek dolgába ki küldött Tekintetes állandó Depitáció hoz intézett alázatos folyamodások, a Miskolczi Festő Mestereknek közösesegen. írta Bakos György Prokátor.”

A megyei bizottság megvizsgálta a mesterek kérelmét és az egyes pontokra részletes és félreérthetetlen javaslatot adott. „... még a körül belől fekvő vidékeken, úgy mint Szent-Péteren, Kazán, s Keresztesen lakozó Festő Mesterek is a Miskolczi Festő Mesterek Czéhében szándékoznak, s fognak is be állani...”, tehát az első kérésre vonatkozólag a jóváhagyási javaslatot megkapják.³

A harmadik pontra vonatkozóan a következő felterjesztést tette a bizottság: „... hogy a Festő Inások, Inasképen a Mesterséget négy esztendőig legyenek kötelesek tanulni (minthogy ebben a Mesterségben, az Ifiatskáknak négy esztendőig valójában van mit tanulni) — nem tsak meg állapítódhatik, hanem ehez a ponthoz hozzá lehet tenni még azt is, hogy a Négy esztendőig való inaskodástól senki, és semmiféle szín alatt, ha bár különösebb Elmebeli Talentumokkal bírna, vagy (a mint hibásan meg történtt) a Czéh Mester gyermeke vólna is, egy átallyában fel ne áldoztattasson; s az Inaskodás esztendeit pénz-

beli fizetéssel meg ne válthassa — De már azt hogy a Festő Mester egyszerre és egyszermind egy és egy inasnál többet ne tarthasson; minthogy ez, a Mesterséget tudók száma szaporodásából eredő Jövedelem féltésbeli vissza élésre mutat; s a Közönségre nézve, a többek között, azt a rossz következtetést szülné; hogy a Festő Mesterség meg tanulására vágyódó Ifiatskák, attól vagy elidegenítődnének, vagy pedig a Mesterség megtanulhatásában módjok nem lenne, meg engedni tellyességgel nem lehet, sőt inkább szorosán el is kellek tilalmazni.”⁴

A 35-dik artikulussal kapcsolatban a következő a bizottság véleménye: „...; minthogy ez mind helytelen, mind törvénytelen kívánság, az 1818-ik Esztendőbeli Kis-Aszszony Hava (augusztus, D. O.) 11-ikén tartott Köz-Gyűlésből jóvá hagyva, fel küldött Deputationalis Tudósítás 7-ik pontjában meg-állapított nagyon igazságos principiumokban útközik; jelesen pedig nem lehet figyelemmel nem lenni arra, hogy a Monopolium fel-állítása, a Mester Emberek egyik Classisának is meg nem engedődhetik; s a Kereskedés, Adás, és Vevés szabadsága; úgy a Héti Vásárok tartása Jussával bíró Földes Uraság Jussa és Jövedelmei tsorbulása is meg nem engedődhetővé teszi azt, hogy egy magános Czéhnek, önnön haszna keresésén sarkalló magános ki-nézéseinél fogva, a piaton való árulhatástól mások el tiltattassanak, külömben pedig a Fel Földi Festők, és a Gyölcsos Asszonyok között Nemes származású személyek is találkoznán (találtatnak, D. O.), a Nemes személyt, sarkallatos szabadsága gyakorlása sérelmével, abban, hogy portékáit ott és akkor, ahol és a mikor tettzik, bátra ne árulhassa meg-gátolni nem lehet, a Miskolczi Folyamodó Festő Mesterek kívánságának ezt az ágát kereken félre vetni szükséges. Költ Miskolczon Bójt-Elő havának (február, D. O.) 10-ik Napján 1822.”⁵

A megyei bizottság a festők kérelmét csatolja felterjesztéséhez, melyet a helytartótanácshoz küld döntés végett. A kiadott céhlevél a 3. §-ban a hivatalos 3 évi tanulóidőt jelöli meg, a 35. § pedig az általános szabályzat változatlan szövegét tartalmazza, mellőzi a helyi kívánalmak figyelembevételét.⁶

A fentiekből világosan kitűnik, hogy kékfestő mesteremberek szervezkedéséről van szó, akiknek sérelmes a felvidéki festők és gyölcsosok megjelenése a miskolci vásárokon. A miskolciak a kelmék festésének minőségét és főleg olcsóságát kifogásolják, mint a mesterség becsének rombolóját és az ő jövedelmük csökkenésének okozóját. A felvidéki mesterekkel való kapcsolata a városnak azonban nem újkeletű, hanem ekkor már több mint egy évszázados. A kismárki festők 1737-ben szerkesztett egyezségében, hogy onnan egy-egy mester hová, mennyi „...kék, nyomott és mindenféle színezett...” kelmét vihet vásárra, Eperjes, Istvánfalva, Keresztur, Tokaj, Ujhely, Debrecen mellett Miskolc és Szikszó is szerepel, mint ahová egy ládában 1000 rőf kelme vihető vásárra az előbb megnevezett árukból.⁷ A felvidéki festők valóban komoly versenytársat jelenthettek a miskolciaknak, hiszen a háziszóttas vásznakat azok sokkal olcsóbban vehették meg a környező falvakban, mint ezek, a gyölcsosok, vagy egyéb kereskedelem közvetítésével. A verseny kedvezőtlen nyomása alól a tilalom erejével szerettek volna megszabadulni, ami azonban monopolisztikus helyzetet teremtett volna a városban, a lakosság kárára, amint ezt a megyei bizottság is világosan látta. — A gyárak (Fábrrikák!) versenyét nem is kísérlük meg kizárni érdekerületükről, pedig a nagyobb veszedelmet azok jelentették a kisipar számára. Egyetlen kivezető út lett volna csak lehetséges, mégpedig a céhek

eltörlése és a teljes iparszabadság kibontakoztatása, nagyobb létszám mellett a manufakturális, majd gyári szint felé való törekvés. A céhek eltörlése azonban, a miskolciak céhének megalakulása után, még pontosan egy fél századot váratott magára. A hanyatlás fokozatos volt a kékfestő szakmában, 1890-ben a miskolci iparkamara így emlékezik meg róla évi jelentésében: „Itt emlékezünk meg a kékfestő iparról is, mely egykor szép ága volt iparunknak. Nehéz helyzetéből a lefolyt év sem emelte ki, mert mint kisipar, a mai versenyviszonyok között fenn nem tarthatja magát. S az a kevés számú iparos, ki a piacon még áll, ezt régi jó hírneve által megtartott fogyasztó közönségének köszönheti.”⁸

Talán közismert a kékfestő mesterség munkája, de azért néhány mondattal vázoljuk lényegét. A fehér vászon először kifőzésre kerül szódás vízben, majd száradás után mángorló segítségével simára mángorolják a hengerekre rollnizott véget. Ezután párnázott, sima asztalon szigetelő-masszát (pap, resev-eljárás) visznek a kelmére fából faragott, vagy fémszögekkel kialakított kézimintákkal. Száradás után két és fél, három méter mély és több mint egy méter átméretű festőkádakban (kipa) történik a festés. A véget egy nagy vaskarika (ráf) apró szögeire akasztják kígyóvonalon és egy csigaszerkezet segítségével beleengedik a kipában levő indigócsóvába. A kívánt kék színnek megfelelően, többször vagy kevesebbszer húzzák fel a ráfot a levegőre, ahol oxidációs folyamat következtében színeződik, festődik kékre a vászon. Száradás után kénsavas vízben mosásák át az anyagot, miközben a mintával rányomott fedőanyag leválik a kelméről és előtűnik az eredeti fehér alapszín. Újabb száradás után kissé belocsolva, mángorlóba kerül az áru, ahol jellegzetes fényét és fogását megkapja a mángorló segítségével.

A miskolci múzeumban több kézfórmát őriznek, melyek a város régi kékfestőinek emlékét idézi. Putnokon pár évvel ezelőtt még működött egy kékfestő a falvak igényeinek kielégítésére, de a mester, Polonyi Béla, az elmúlt évben meghalt és vele a kékfestés is megszűnt ezen a vidéken.

DOMONKOS OTTÓ

J E G Y Z E T E K

1. Országos Levéltár, Kancelláriai Osztály; Acta generalia, No. 759/822.
2. Uo.
3. Uo.
4. Uo.
5. Uo.
6. Országos Levéltár, Kancelláriai Osztály; Liber Coehalium, 154., 610. oldal.
7. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1898, 341—342. 1.
8. Miskolci kereskedelmi iparkamara 1890. évi jelentése, 62. 1.

BEITRÄGE ZUR BILDUNG DER FÄRBERINNUNG IN MISKOLC (1822)

Auf Grund der Verordnung des Statthaltereirats gelangten zu Beginn des vorigen Jahrhunderts neue Zunfregeln zur Ausgabe. Zu jener Zeit gründeten die Miskolcer Färber, die bis dahin zur Eperjeser Zunft gehörten, eine selbständige Innung. Diese Lostrennung wird von den Miskolcern für vorteilhaft angesehen, denn sie können sich dadurch bei Erledigung ihrer Angelegenheiten die lange Reise sparen. In dieser Zeit arbeiten fünfzehn Färber in Miskolc, doch auch aus den umliegenden Ortschaften ersuchen einige Meister um ihre Aufnahme in die Innung.

Die Färber möchten die Dauer der Lehrlingszeit — im Gegensatz zu den allgemeinen Regeln — statt mit drei, mit vier Jahren festgesetzt wissen. Ferner ersuchen sie um die Einschränkung, dass ein Meister in seiner Werkstatt nicht mehr als einen Lehrling und einen Gesellen halten dürfe. Dadurch möchten sie verhindern, dass einer von ihnen eine grössere Werkstatt gründe, wodurch sie genötigt wären, mit dieser Werkstatt zu konkurrieren. Desgleichen möchten sie den aussermärktlichen Verkauf der Produkte der oberungarischen Färber und Weisskrämer am Miskolcer Marktplatz verboten wissen, denn dieser Verkauf beeinträchtigt ihren Verdienst, da diese Leute ihre Ware bedeutend billiger anbieten, als die Miskolcer Meister.

Gegen diesen monopolistischen Antrag stimmt die Komitatsdeputation, indem sie erklärt, dass dies zum Schaden der Stadtbevölkerung wäre, andererseits befänden sich unter den oberungarischen Leuten etliche Adelige, die ihre Produkte dort und dann verkaufen können, wo und wann es ihnen beliebt. Ihre Rechte dürfen nicht beschnitten werden. — In der Frage der Lehrlingszeit und der Anzahl der Lehrlinge und Gesellen nimmt die Kommission gegen den Antrag Stellung, denn dessen Annahme würde die jungen Leute von der Erlernung des Handwerks abschrecken.

Die oberungarischen Färber unterhielten schon seit Beginn des 18. Jahrhunderts enge Verbindung mit der Stadt, indem sie die Miskolcer Märkte regelmässig mit Blaufarbwaren belieferten. Im Jahre 1737 schliessen die Késmärker Färber unter sich ein Vereinbarung, laut welcher sie bestimmen, wieviel Ware ein Meister auf die verschiedenen Märkte bringen darf. Sonach darf ein jeder Meister in einer Kiste 1000 Ellen Ware nach Miskolc liefern.

Die Miskolcer Färber spüren die Konkurrenz der Fabriken. Es handelt sich hier um das kommerzielle Erscheinen ausländischer Ware, wogegen sie sich gar nicht zur Wehr setzen können, denn hierfür gibt es keine gesetzliche Handhabe. Aus diesem Grunde sind sie umsomehr bestrebt, wenigstens die oberungarischen Meister und Händler in ihrer Tätigkeit einzuengen.

Der Verfall des Handwerks geht stufenweise vor sich, und steht im Verhältnis zur Entwicklung der heimischen Fabriksindustrie und des Hereinströmens ausländischer Ware. Im Jahre 1890 arbeiten nur mehr einige Meister in der Stadt, und diese können sich lediglich durch ihren alten Ruf über Wasser halten. Das Museum zu Miskolc bewahrt in seinen Sammlungen einige Handformen, die das Andanken an ein, in dieser Gegend bereits ausgetorbenes Handwerk hüten.

OTTO DOMONKOS

VÁMOSÚJFALU TELEPÜLÉSE

Vámosújfalú megyénkben, jelenleg a sátoraljaújhelyi, előzőleg a sárospataki járásban, a miskolc—sátoraljaújhelyi vasútvonal jobboldalán, Bodrogsára és Olaszliszka községek között, a Bodrogtól mintegy 800 méterre északra, a Tolcsva patak mellett fekszik. Területe és határának nagyobb része síkvidék, csak a Tolcsvával határos, a vasútvonalon túli határrész hegyes. Idáig nyúlnak a tolcsvai hegyek lábai. Földrajzi szempontból azonban tiszta alföldi településnek vehető.

A település eredeti földrajzi határozója a Bodrog folyó volt. Később a Bodroggal nagyjából párhuzamosan futó miskolc—sátoraljaújhelyi út lett a települést leginkább befolyásoló tényező. Legújabban pedig az úttal általában párhuzamosan haladó miskolc—sátoraljaújhelyi vasútvonal kapott települést formáló szerepet.

A Bodrog mindkét partjának kiemelkedő részei ősidők óta lakott területek. Számátalan különböző korból származó lelet tanúsítja, hogy a közvetlen vidék is régóta lakott táj. A honfoglaló magyarság is megszállta ezt a területet és telepeket létesített rajta. A gazdag kenézlői leletanyagon kívül számos több kisebb lelet, sok közelebbi lelőhelyről, azt bizonyítja, hogy a magyarság a honfoglalás óta lakja. A Bodrog folyó árterületéből alig kiemelkedő eredeti faluhelyre a középkor folyamán *halászfalu* települt. A halászat jelentőségének csökkenése és a belső közlekedés növekedése következtében a község helyváltoztatásra kényszerült volna akkor is, ha a törökök 1555-ben el nem pusztítják. Pár évtized múlva újratelepülve azonban nem a régi helyén épült újjá, hanem északabbra, a jelentőségében mindinkább növő úthoz közelebb. Nevét is innen származtatják: újfalú, mert újonnan új helyre települt és vámos, mert már XIV. századtól ismeretes vámhely, folyami átkelőhely volt. A vámjövendelmet szolgáló útvonal nagyobb része ugyan már a szomszédos tolcsvai határba esett, ezért falunk sokszor *Kistolcsva* néven is szerepel. Az újjátelepüléskor a falu csak közelebb települt az úthoz, de nem települt mellé. Csupán egy fogadó állt az út mellett, és kissé távolabb egy malom. Mindkét építmény nemcsak a falu, hanem a környék szempontjából is jelentős épület volt. A település legújabb irányát az útvonaltól pár méterrel északabbra, vele párhuzamosan futó vasútvonal, illetőleg az egykori fogadóhoz közel eső helyen, az út és a vasút közé épült Olaszliszka—Tolcsva elnevezésű, nagyforgalmú vasútállomás határozza meg. Több mint négy évtizede errefelé épül a falu, s ma már teljesen felsorakoztak házai az út mellé. Ebben a települési irányváltozásban áttevődtek aztán a falu települési súlypontjai is. A falu központja eredetileg a református templom és a vele szemben levő tanácsolóháza, iskola és református lelkészlak környéke, a fő utca pedig a műútról egyenesen ezekhez az épületekhez vezető

utca, a mai, úgynevezett Csécsi Nagy Pál utca volt. Jelenleg a falu központja a vasútállomás és a közelében levő malom környéke, a fő utca pedig a mai Kossuth Lajos utca, ami voltaképpen nem más, mint az említett műút egy szakasza. Az átalakulásra jellemző, hogy a falu legújabbkori legjelentősebb épülete is, a modern iskola, ezen a részen épült fel.

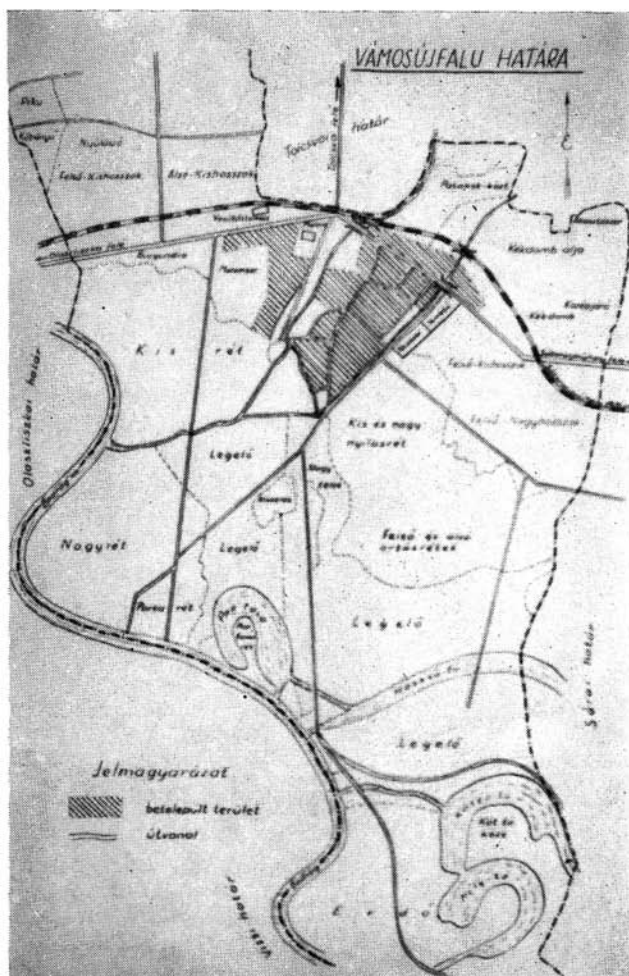
A községben több helynévmagyarázat él. Az egyik szerint az itt járó idegenek gyakran „vérvámot” fizettek, azaz a verekedő, virtuskodó falubeliek gyakran helybenhagyták, sőt, meg is ölték az idegeneket. A megmenekültek aztán elhíresztelték a nevezetes vámot szedő falut. Egy másik magyarázat szerint a vámosiak „vámolásak”, azaz szeretik megdézsmálni a másét. Egyszer is leemelték egy, a fogadó előtt álldogáló szekérről egy nehéz zsákot. De ráfizettek, mert a zsákban egy tótnak a hullája volt csupán. Az eset kitudódott és széles körben ismeretes falucsúfolóvá vált. Szólásmóddá is érlelődött: Megvámolták, mint az egyszeri tótot.

A valóság az, hogy a falu vámhely volt. A forgalmas útvonal, a régtől fogva sokoldalú termelő munkát folytató falu birtokáért sokan versenyeztek. Éppen ezért községünk birtoktörténete igen változatos. 1398-ban a Debrői, 1403-ban a Deseő, 1410-ben a Tornyai, 1418-ban a Csicseri Fodor, 1421-ben a Sempsei, 1425-ben a Lenteméri, 1446-ban az Upori, 1461-ben a Pataki, 1473-ban a Tekes és a Martonosi, 1474-ben a Nyársapáti, 1481-ben a Czékei, 1511-ben a Dobó, 1512-ben a Tárczay és 1555-ben a Széchenyi és más családok birtokolták, míg aztán 1630 táján a Lorántffy-család birtokai közé nem került. A Lorántffy-birtokokkal együtt jutott aztán a Rákóczi-javak közé. Mindvégig jobbágy község volt. A török pusztítás után elpusztult és szétszéledt lakosai helyébe főleg Abaúj megyéből jöttek újak (a Vinnai, Felszegi, Szikszai, Sípos, Bodnár és a Pásztor-családok).

A halászat mellett körülbelül a XIV. századtól földművelése, erdőgazdasága és szőlőtermelése is jelentős. *Rány* nevű, ma is jönevű szőlőhegye már a XIV. században emlegetett. Helynevei közül több értékes felvilágosítással szolgál a falu régmúlt életét illetően. Például az *Alsó- és Felsőirtások* az egykori erdők területeit jelölik, ma jó szántók. A *Pozsáros* — a valamikori halászhely — ugyancsak szántó. *Kerek láptó, Hosszú tó, Középtó, Réhátony, Kormos tó, Mély tó, Ocskay fenék* nevű tavaiban szintén halásztak.

A mai Vámosújfalú túlnyomó részben földművelő. Főleg azzá lett a Bodrog szabályozása óta. Fő terménye a búza és a tengeri. A már említett szántókon kívül jelentősebbek még a *Kis- és Nagynyilas*, a *Nagy erdő* és a különböző *Hosszak*, a *Lónyai-föld* és a *Pap-föld*. Ezek a helynevek is mindmegannyi történeti felvilágosítással szolgálnak. A *Kis- és Nagynyilas* elnevezés a nyilas földmérésre utal, a *Nagy erdő* pedig óriási kiterjedésű erdő volt, az 1800-as évek elején kezdték kiirtani. Fái közül *Rákóczi fáját* (egy óriási tölgyet, mely alatt állítólag Rákóczi Ferenc sokat pihent) meghagyták és csak 1916-ban vágták ki. A *Hosszak* dülöket jelentenek. Ismeretesek *Felső Kis- és Nagy*, valamint *Alsó- és Felső Kis Hosszak*. A *Lónyai-föld* elnevezés tulajdonost jelöl, a *Pap-föld* pedig a református egyház, illetőleg a református lelkész földjeit és azok környékét jelentette.

A földművelés után ma jelentőségben a szőlőművelés következik. Az *Akasztó szeren*, a *Rány* és a *Nyiczki szőlőhegyeken* igen jó bor terem. Az *Akasztó szer* (adatok nélkül ugyan) a régi igazságszolgáltatást, vagy méginkább

Vámosújfalva határának térképe

az 1697. évi hegyaljai zendülés megtorlását idézi. A Nyiczki név pedig az egykori tulajdonosra emlékeztet.

Az erdőgazdálkodás ma már egészen jelentéktelen. A *Kerek erdő*, vagy röviden csak *Erdő* (a Bodrog és a Közép és Mély tavak között), valamint a *Radoska erdő* (a tolcsvai határ közelében) igen kis területűek.

A halászat hasonlóképpen jelentéktelen. Ma már senki sem foglalkozik a faluban kizárólagosan halászattal. A tavakban cigányok szoktak tapogatózni, Tolcsváról pedig horgászok járnak a Tolcsva patak torkolatához kedvtelésből. Sárai halászok szokták az itteni Bodrog szakaszt halászni, különösen a Tolcsva

torkolatának környéke jó halászhely. A faluban négy embernek van merítő-hálója, azzal időnként kimennek a Bodrogra és saját fogyasztásra halásznak.

Vadászat még ennyire sincsen már. Pedig valamikor ez is jelentős foglalkozási ág volt itt. A vadak az erdők kiirtásával eltűntek. Tolcsvai erdészek szoktak nyúlászni a határban.

A falu belterülete két részre oszlik: *Alvégre* és *Felvégre*. Az Alvég a község régebbi, eredeti központi része, a Felvég pedig az útmenti, újabb rész. A vasútállomással szemben levő házior és a hozzá tartozó malom kivételével az egész falu két víz közé települt. A *Tolcsva patak* és nem sokkal a falu alatt a Tolcsvába ömlő *Malomárok* vagy másnéven *Malom patak* közé. A Tolcsván a műút egy szép boltozatos, XIX. századi kőhídon visz át. A Malomárokban igen kevés a víz, jelenleg szinte csak a gőzmalom vize táplálja. Régen azonban „patak malom” volt rajta, az egyik idős adatközlőm szerint felülcsapóval. Érdekes része a falunak a *Lavor* nevű falurész. Ez a község belterületének a legmélyebb része. A Malomárok keresztülfolyik rajta, esős időben megáll rajta a víz. Elnevezése nyilván újabb keletű.

Az utcákat *Köz-öknek*, az árkokat, vízmosásokat pedig *Sánc-öknek* nevezik. A legnevezetesebb épületek a következők: a múlt század derekán épült, csak tájképi jelentőségű, szerény református templom, a fából készült római katolikus harangláb és a régi vízimalom helyén épült emeletes gőzmalom, valamint az új iskola.

A lakosság zöme református. A református egyház már a XVII. század elejétől önálló egyházközségként szerepel. Hozzá tartozik a szomszédos sárai gyülekezet is. A csekély számú római katolikus lakost az olaszliszka plébánia gondozza. 1828-ban 578 lakosa volt. Lakosai 74 házban laktak. A határ kiterjedése azóta is alig változott, ekkor 1846 kat. hold volt. 1935-ben a határból 576 hold volt a szántó, 48 hold a kert, 503 a rét, 74 a szőlő, 370 a legelő, 85 az erdő és 176 hold pedig terméketlen és egyéb (vízmosás, mocsár, tó, árok, útvonal stb). 1930-ban a lakosok száma 786-ra emelkedett, ma pedig az 1000 körül jár.

A település eredetileg utcás település volt. A házak a régi főutca, a Csécsi Nagy Pál utca, mindkét oldalára épültek. Az utca enyhe kanyarral követi a kis hátság magasságvonalát. Idők folyamán az egyetlen utcához jobbról is és balról is egy-egy mellékutca csatlakozott és a műút is utcává lett a település növekedésével. A porták eredetileg egyenlő nagyságúak voltak, azonban idők folyamán osztódtak. Gyakori az olyan porta, amelyiken két ház áll, de a telek még nem megosztott. Az osztódás és a falu területi növekedése során kialakult nem egyforma nagyságú porták azt a látszatot keltik, mintha nem utcás, hanem halmaz településsel volna dolgunk.

A porták minden esetben fel vannak kerítve. A kerítés lécből, néhány esetben pedig vesszőfonatból készült. A kapuknak szépen kidolgozott, testes bálványfákat készítettek. Az újabb épületeknél ezek leegyszerűsödtek vagy teljesen el is tűntek. Az udvarok általában téglalap alakúak, és rövidebb végükkel állnak az utcák felé. A házak nem közvetlenül a porta szélére épültek, végükkel állnak az utcákra. A házvégék és a kerítés közt rendszerint virágoskertek vannak. A házak eredetileg háromosztatúak voltak, de legtöbbje többszöri hozzáépítéssel kivetkőzött eredeti formájából. Soknál az istálló egyvégébe épült a lakóházzal. A ház előtt szinte minden esetben van tornác. Tetőzetét faragott

faoszlopok tartják. Az udvarok leglényegesebb építménye a csűr. A legújabb házaknál már nincsen, legszebbek a falu régebbi részén találhatóak. A csűr tetőzetét tartó hatalmas oszlopok közeit vesszőfonat vagy deszkafallal töltik ki. Minden csűr középpajtos és merőlegesen áll a házra. A csűrök általában lezárják a porta udvari részét, mögöttük már nem udvar, hanem kert van. Sok esetben ez a kerti rész már nincsen külön fölkerítve, alacsony földhányás, kis mezsgye, vagy csak a különböző vetemények közti határvonal választja el az egyes portákat egymástól.

Az udvarok különféle építményeinek (ólaknak, árnyékszéknek stb.) anyaga a fa. Ez a tolcsvai erdőkből származik. Régebben csereüzlet tárgyát képezte, tengerit, malacot, szalonnát adtak érte, ma pénzért vásárolják. Sokan pedig úgy jutnak fához, hogy erdei munkát vállalnak és természetben kérik ki a munkabért. A vesszőfonathoz szükséges vesszőt a Bodrogot kísérő fűzesekből szerzik. A kerítések, az udvarok építményei általában saját készítésűek. Paraszt ácsok munkái — mondják a faluban. A nagyobb építmények elkészítéséhez összesereglik az egész család, a távolabbi rokonok is. Segítségükkel egy-egy csűr két-három nap alatt elkészül. Általában ügyes famunkások. Maguk hasítják a szőlőkarókat (csak legújabbban hozatják), ugyanúgy készítik a kerítésekhez szükséges léceket is. A tornác oszlopaikat, a kapubálványokat maguk, vagy a család ügyesebb faragó tagja készíti „kis vésővel” meg vonókéssel. A deszkanemű is félig saját készítésű. A tolcsvai erdőgazdaság vasútállomás melletti fűrésztelepén szoktak fűrészeltetni. Az így kapott deszka egyenetlenségeit aztán odahaza fűrészszel vagy kis szekercével eltüntetik.

A kutak szinte kivétel nélkül kerekcsatornásak, ezeket is házilag készítik. A kutak kávája is fából és csak a legújabb időkben készülnek betongyűrűkből.

A lakóházak fő építési anyaga a kő. A lakosság olcsó és jó minőségű kőhöz jut a határ északnyugati csücskében levő kőbányából. A kőépítkezésnek ugyanaz a technikája él itt, mint ami az egész Hegyalján virágzik. A különböző formájú és nagyságú köveket közönséges sárral ragasztják egymáshoz. Az így készült falnak megfelelő vastagságúnak kell lennie, hogy tartása legyen. A kőfalat aztán kívül-belül bepucolják. Ez újabb kifejezés és malteros vakolást jelent, régebben azonban tapasztásról volt szó. Bodrogi agyagot pelyvával kevertek és azzal tapasztottak. Az ilyen tapasztás azonban sohasem lett olyan sima, mint a maltervakolás, még a meszelés se tüntette el a kisebb-nagyobb egyenetlenségeket. Ezért az újabb házaknál és a módosabbaknál ma már csak malteros vakolás van. A házaknak csak kis része padlós, általában földesek. A tetőzet régebben szalma és nád volt, újabbban cserép, pala és bádóg. Néhány szalmatető ház még ma is látható, még a kuriális típusú Kovács-féle (özv. Kovács Gyuláné háza a Kossuth utcán) háznak is szalma a teteje. A csűrök tetőzete egy régebbi tetőfedési módot őrzött meg. Általános, hogy nádtető háznál a csűr (vagy a melléképületek) szalmatetősek, a cserepes háznál pedig nádasok. A Csécsi Nagy Pál utcán pár szép bádógtető csűr is lehet látni.

Paticsfalú építményekről csak emlékezet van, bár van pár gyanús épület a Lavorban, mely paticsfalúnak látszik, de a sok át- meg áttapasztás és a rongálódásoknak kövel való kijavítása kivetkőztette őket eredeti formájukból, technikájukból.

Az építkezés technikája, formái és anyagai mutatják legjobban, hogy Vámosújfalú polgáriassult község. Ezt az állítást a sok épület átalakítás, moderní-

zálás is alátámasztja. Vámosújfalú lakossága sohasem volt olyan elszigetelt helyzetben, mint például a szomszédos Sára. Ősfoglalkozását, a halászatot is odahagyta, amikor az fejlődésében gátolni látszott. A rajta keresztül húzódo nevezetes útvonal révén bekapcsolódott az ország vérkeringésébe. Ezt csak fokozta a vasút, mely ugyan hivatalosan az Olaszliszka—Tolcsva állomáson halad keresztül, de ez az állomás Olaszliszkához 2, Tolcsvához pedig 5 km távolságra van, Vámosújfalut pedig közvetlenül érinti. Ezért is mondja aztán a vámosi ember nagy önérettel, hogy *Liszkának meg Tolcsvának csak fütyül a vonat, de Vámosnak megáll.* Ezeknek a körülményeknek a hatása a falu legutóbbi társadalmi változásaiban is észlelhető. Aránylag innen indultak legtöbben az ipar különböző ágaiba dolgozni a Hegyalja falvai közül.

A háromosztatú házak helyiségei a következők voltak: konyha, szoba és kamra. A konyhákban még mindig több helyen szabad kémények vannak. A szobák elmaradhatatlan építménye a kemence. Sok ház alapincézett, vagy az udvaron van veremszerű pincéje. Ezt a bortermelés indokolja.

A bútortzat éppen most van alakulóban. Festett parasztbútor (sátoraljaúj-helyi és tokaji készítésűek) már alig van. Legtöbb helyen a század elejéről származó vásári parasztbútor (kanapé, sublót, kinyitható asztal, tornyos ágy, néhány szék), legtöbbször barnára festett fenyőfa holmi, található. Most ezek kicserélése folyik olcsóbb bolti bútorfélésekre, vagy főleg pataki asztalosok által készített keményfa bútorokra. Ezen utóbbiak egyik jellegzetes sajátága az, hogy elterjesztenek egy kombinált bútorfajta, ami legjobban az ebédlőkrednchez hasonlít, a múlt század végi konyhaszekrény és a tükrös ebédlőszekrény kombinációja úgy, hogy az egykori sublót feladatát is betölti. Benne tartják ugyanis a ruhaneműk egy részét.

Vámosújfalú társadalmi alakulását is nagyban települése szabta meg. Társadalmi viszonyai közül egyet s mást már elmondtunk az eddigiekben is. Az ősfoglalkozásokból és a jobbágysorból kilábalt falu birtokviszonyai nem voltak egészségesek. 1935-ben 136 1 kat. holdnál kisebb birtok volt, 85 pedig 1—5 kat. hold területű volt csupán. Az 5—30 holdig terjedő birtokok száma viszont mindössze 18, ugyanakkor a 30—100 holdig terjedőké 1 és a 100—1000 holdig terjedőké is 1 volt. 40 fő állandó gazdasági munkás, 2 pedig cseléd volt. A birtokmegosztás egészségtelenségét valamelyest ellensúlyozta a szőlőtermesztés, de nem elégséges módon ahhoz, hogy a vámosújfalusi szegénység ne nézzen más munkaalkalmak után. Ilyen munkaalkalomnak kínálkozott a falu jó földrajzi fekvéséből kifolyólag a fuvarozás, majd az 1940-es évektől kezdődően a környékbeli nagyobb települések piacaira való kerti árutermelés, baromfityezés. Sem ipara, sem kereskedelme nem fejlődött, egyedül közlekedési adottságai jöhettek számításba. Talán ezzel is magyarázható, hogy a különben itt is meglevő erős endogámia korábban kezdett fellazulni, mint másutt. A vámosújfalusiakat a környék lakosaihoz viszonyítva élenkség, mozgékonyság jellemzi. Minden tekintetben kevésbé archaikus, mint a szomszédság bármely települése. Szokásvilága leegyszerűsödött, és ma már csak az általánosan ismert vasárnapi korzózásra, a Miklós esti kolompolásra, a cigányok karácsonyesti kántálására, a hűsvéti locsolkodásra korlátozódik. Ezek is elszíntelenedtek és tartalmukból igen sokat veszítettek. A korzón kívül közösségi alkalom alig is van. Évente egyszer van szüreti bál és vagy kétszer-háromszor jegyesbál (azaz olyan bál, ahová beléptidíjat kell fizetni — a Bodroglközben bilétes bálnak nevezik), a

tanyázások is szűk körűek, a közös munkát igénylő műveleteket, mint például tollfosztás, kukoricafosztás is szűk körben, lehetőleg csak az igen közeli rokonság bevonásával végzik. Legújabban kezd kialakulni egy új közösségi alkalom. Vasárnap délutánonként a „négyórás” vonathoz igen sokan kimennek. Ekkor utaznak vissza a munkahelyre az idegenben dolgozók. A munkába menőket kikísérik, férfit a felesége és nagyobb gyerekei, legényt az anyja, vagy ha már van választottja, akkor az, és annak testvére vagy a saját testvérei. A korzó egy része is idetevődik ekkor át úgy, hogy az állomáson egész tömeg tartózkodik. Beszélgetve várják a vonatot, az egy munkahelyen dolgozók összetalálkoznak, kísérik is összekapcsolódnak, és a vonat után csapatban mennek haza.

Összefoglalva az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy Vámosújfalú átmeneti település az alföldi és a hegyaljai településforma között. Eredetileg utcás település volt, ami terjeszkedése közben halmaztelepüléssé változott. Zárt település, tanyái nincsenek, a település irányát és módját a közlekedési lehetőségek szabták meg. A közlekedési lehetőségek kihasználása a falu társadalmát nagy mértékben polgárisította. Az egykori halásztelepből földművelő falu, majd a földművelésen kívül piaci árutermeléssel és fuvarozással foglalkozó község fejlődött. Ebben a fejlődési folyamatban néprajzi sajátosságait inkább elvesztette, mint a környék elszigeteltebb és életmódjában konzerváltabb községek. Ezt bizonyos fokig az is magyarázza, hogy lakói a XVII. század folyamán teljesen kicserélődtek és csak a XVIII. század elejétől állandó a település, míg a környező helységek lakosságának egy része az ősi lakosok leszármazottai. Vámosújfalú ezért majd teljesen elűt a keleti szomszéd Bodrogsára és a nyugati szomszéd Olaszliszka települési és társadalmi rendjétől. Az előbbi mindmáig megmaradt halászteleprek, az utóbbi pedig hegyaljai mezővárosnak. Mindkét településforma számos ősi települési, társadalmi mozzanatot őrzött meg, és ezekkel szoros összefüggésben néprajzi szempontból fölöttébb érdekes életmódot, gazdag mese-, hiedelem- és szokásvilágot.

(1958)

DANKÓ IMRE

J E G Y Z E T E K

Vámosújfalú irodalma igen szegényes. Mindössze *ifj. Berecz Károly*: Vámosújfalú történeti vázlata című, pátossal megírt, de sem adatokat, sem érdemleges megállapításokat nem tartalmazó dolgozata (Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. 1912. XVII. 56—59. és 200—203. l.), valamint *Róth Ferenc*: Helynevek Bodrog-Olaszi és Vámosújfalú határában című adatközlése (Magyar Nyelvőr, 1873. 282—283. l.) ismeretes.

A falu egykori utcás település mivoltát az Alvég-Felvég falurész elnevezés is igazolja. A falu egyetlen utcájának egyik, a ref. templom körüli, részét Alvégnek és a másik, az országút felé eső végét pedig Felvégnek nevezték el. Az Alvég déli irányban, a Bodrog felé esően, a Felvég viszont északnak, az inkább magas országút és hegyvidék felé húzódik. Utcás településnek mutatják a II. József-féle térképek is a legtöbb hegyaljai és bodrogi községgel együtt. Erdeit szépen mutatja egy 1830-ból származó, az *Ébner Sándor* által a bodrogi lápi községek településéről szóló tanulmányában is bemutatott térkép. (A Bodrogi köz lápi községeinek településföldrajzi vázlata. Föld és ember. 1925. Benne: A sárai erdők térképe. — Mappa Territorit Possessionis Arbonya-Zsadány et Sára in Cottu Zemplin...)

Adatközlők: Sárkány Gábor ált. isk. igazgató, Bottka Ferenc ref. lelkes, Sípos Ferenc, özv. Kovács Gyuláné, Tóth András, Felszegi László és még sokan mások.

MEZŐKÖVESDI KÖTÉNYEK

A surc

A mezőkövesdi matyóknál az „eljegyzés nem gyűrűadással történik, hanem jegysurcot és jegybokrétát adnak a vőlegénynek, kivel ennek az időpontját estéli látogatása alatt közlik. Rendesen vagy ünnepre vagy szombaton este szokták odaadni.”¹ Györffy azután így folytatja: „A vőlegény a megbeszélte estén megjelenik a menyasszony házában, s ráadják felpróbálás végett a jegyinget és felkötik neki a *vőlegénysurcot*. Éjfél tájban, mikor már senki sem jár az utcán, és nem láthatják meg, akkor jön el az újdonsült vőlegény. A menyasszonynak egy idősebb asszony rokona kíséri, hogy ne menjen egyedül. A vőlegény viszi a *surcot*, az asszony pedig a tálat. Ezenkívül kap egy nagy aranyporos rozmaringot vőlegénybokrétának. Másnap, vasárnap reggel templomba megy, s felveszi a vőlegényinget és *surcot*, az aranyporos rozmaringot pedig kalapjához tűzi.”² Az a tény, hogy a surc a jegyajándékok egyike, bizonyítja, hogy kedvelt viseleti darabjuk volt.

„Surc” szóval nevezi a matyó a keskeny kötényt, melyet mindkét nem visel. A surc a „lepelszerű ruhákhoz sorozható”³ hosszúkás, téglalap alakú darab. Nők a szoknya, a férfiak a gatyá vagy nadrág elé kötik. A női surc szélesebb és rövidebb, mint a férfiaké. Oka, hogy a férfi surc hosszabb volt, mint a gatyá szára, viszont a női surc rövidebb volt, mint a szoknya és a szoknyabetoldást is takarta.⁴

A már említett jegysurc példa arra, hogy Mezőkövesden nemcsak munkára használtak kötényt, hanem a díszes viselet kiegészítőjeként is. Mindkét nembeli surcot azért tárgyalhatjuk együtt, mert a női surc divatjának változásait mindig követte a férfi surc divatváltozása is.

A hímzés a surc alsó szélét díszíti; a századforduló idején — rövid ideig — a surc felső két sarkába vagy egy rózsát, vagy egy kisebb csokrot hímeztek. A kötőszalagot 10—12 cm távolságban a szélétől varrták fel, általában a kötény felső szélén nincs bevarrás, a kötény alsó széle is egyenes, rojtdísz, ritkábban „csipke” a befejezése. Mindkét díszfajta célja a surc alsó szélét kitartani, hogy ne ugorják össze és így a fölötte levő dísz érvényesüljön. A mezőkövesdi hímzések leírásaiban a surc többnyire mint legdíszesebb darab szerepel. Ez a vélemény nem helytálló, inkább azt mondhatjuk, hogy a sötét alapanyag (kékfestő, klott, selyem és bársony), a hímzést a réz- és ragyogó díszítést jobban kiemelte, mint a vászon- vagy gyolcsalapra hímzett lepedővégek és ingek díszítéseit. A sötét alapú surcokat eleinte berlinerfonallal (1880), később szúcsselyemmel (1890) és műselyemmel (1911) varrták ki. A technikák sokfélesége, lapos- és száröltések, átöltések és átvarrások („bossóka”) kombinációja igen sok változatot hozott létre.

A mezőkövesdi kötényeken nem találunk sem évszámot, sem név- vagy kezdőbetű hímezést.

A következőkben a surcok divatját időbeni sorrendben próbáljuk tárgyalni:

1. Legrégibb surcnak a „pántlikás surcot” tekinthetjük. Az Országos Néprajzi Múzeum gyűjteményében 2 ilyen darab van (gyűjtés 1890-ből). Dala könyvében (57. oldal) pedig egy 1891-ben készült fényképfelvételen ilyen fajta kötény látható. Kis Jankó Bori néni (szül. 1876) is beszélt e fajtákról, „mikor 6—7 éves voltam, zsinóros kötények voltak”. Alapanyaga fekete festő, alján nyírott rojt, a „maga rojtja” (az alapanyagot 5—7 cm távolságban duplán levarrják, azután az alsó szélét felvágják, „felnyírják” és 5—5 cm hosszában a bevetett szálakat kihúzzák, hogy rojt képződjék). E fölött van a piros, fehér, zöld, sárga keskeny gyári „rece” (farkasfog, gyári paszomántdísz), keskeny réz és virágos selyem pántlika dísz. Hímzése csak berlinerfonállal varrt láncöltéssor és „makk” van rajta. (Makk = másfél cm széles, lapos vagy hegyes cakk alakú huroköltéses vagy laposöltéses díszvarrás.)

2/a. A Milleniumi Kiállítás mezőkövesdi babáján már kézimunkával „bossókával” díszített surc volt. A bossókát úgy készítették, hogy a kékfestőből a vízszintesen bevetett szálakat kihúzták és kettő vagy több szálcsumót különböző színű berlinerfonállal átvarrtak. Ebben a korban a bossókák mértánias alakúak voltak („keresztes”, „ablakos”, „szivárványos”). A „bossóka” dísz mellett szerepelt a „makk” és a „toju” (tollhoz hasonló motívum), keskeny szalag és rézdísz.

2/b. Később a „bossókás” vagy bossóka nélküli hímezzel díszített surcra térnek át. Hímzőfonaluk a „belina” (berliner fonal). A kompozíció egyszerű „folyóka” (hullámvonalon ülő virágok és levelek), e fölött „surcrózsák”. A későbbi 20—25 cm-es hímezés készüléséhez az első lépés, hogy a hullámvonal külön virágmotívumokból álló sor lesz („gyöngyvirág-bimbós”, „kis csillagos”, „fuksziás”), alatta nagyobb csillagok és levelek vannak, fölötté a díszesebb „surcrózsák” a hullámvonal mélyedéseiben ülnek. Még később 1 sor surcrózsa és hasonló virág helyett 2, sőt 3 sort is hímeznek, ezek fölé kisebb virágokat és bimbós ágakat: „langanetokat”. Több olyan „belinás” surcot találunk, amelyeken a „kosaras”, esetleg „vőlegény”- és „menyasszony”-os bossókát is közbeiktatják.

2/c. A harmadik berlinerfonállal hímezett surctípus a „gázos” surc. Ennek készítési módja és mintái azonosak a gázos lepedővégekével.⁵ Az 1900-as években jöttek divatba és csak rövid ideig, 5—6 évig készítették. — A surcok alsó szélbefejezése többféle módon történik. Az említett „nyírott rojt”-tal egyidőben (1886-ban) készítik a csipkedíszet. A „csipke” úgy készül, hogy a saját anyagot, ez esetben a festőt 6—7 cm szélességben duplán visszavarrják, azután cakkszerűen kivágják, vagy egymásba hajtva, huroköltéssel körülhurkolják, vagy kb. 1 cm széles, többnyire tüdőszínű szórszalaggal beszegik. A szórszalag mellé gyakran sárga gyapjú „recét” (farkasfogszalag, gyári paszomántdísz), vagy ezüst, vagy aransújtásos recét varrnak. A cakkokban maradó kis teret bimbóval, makkal vagy csillaggal hímezik be. Egyes adatközlők szerint a „csipkés” surc inkább férfi viseleti darab volt. Ez nem helytálló, mert több fénykép a nőket is csipkés surcban ábrázolja.

3/a. Egy időben a berlineres surcokkal (1890-től) készítettek szűcsselymeseket is. Ezek már kezdettől fogva szélesebb hímezzel készültek. Eleinte szintén hullámos folyókával és abból kiágazó virágokkal és ágakkal, később egy egyenes, ismétlődő motívum csík („út”) alsó dísszel, amely fölött a nagyobb virágok

függőlegesen egymás mellett helyezkedtek el. A sodrott szúcscselymet szétbontották, „fejtsük már a selymet, hogy szép habos legyen”, mondták egymásnak.

3/b. A mezőkövesdi asszonyok díszítőkedvét még ez a szép habos selyem sem elégitette ki és megbontva a régi kompozíciót, a szúcscselyemhímzés közé egy „belinás bossókát” tettek. Ez a bossóka hasonlít a korábbi 2/a. típusú bossókához.

A századforduló idején már rézrojttal díszítik a kötény alsó szélét. A rézrojt mindig egy másik anyaggal, többnyire színes „purgamen”-nel (kasmir) volt alábélelve, amelynek alsó részén vagy réz, vagy ragyogó tartotta ki az anyagot, hogy ne ugorják össze. „Réz” a pamutfonálra rátekert keskeny fémszalagból készült paszománt dísz, a „ragyogó” a gyöngyből és „flitterből” (kerek fémlemez-kék) készült. Egyes ilyen fémlemezkeknek azonban „csillag” a nevük. Van „csillagos rézrojt” és „csillagos kétsorú” stb., az azt jelenti, hogy a rézrojt vagy kétsoros paszománt dísz közé van egy-egy fémlemezke beillesztve. A rézrojt fölé jön azután több sorban a különböző réz és ragyogó és e fölé csak a hímzésdísz. A hímzés közé sohasem varrtak ragyogót, csak esetleg a bossóka szélére, hogy a bossókát kitartsa, egy-egy keskeny rézrecét. A ragyogó a háború alatt majdnem teljesen kiszorította a hímzést és mivel „egy rőf ragyogóért 50 000 koronát kértek, s így egy menyecske ruháin az összes ragyogó 20—25 millió koronába is belekerült” Dala, 68. old.); egy mázsa búza ára ekkor 50—60 000 korona volt”. Az asszonyok titokban eladták a búzát, hogy ragyogót vehessenek, ezért elhatározta Mezőkövesd vezetősége és a papság, hogy a ragyogókat nyilvánosan elégitik és így e divatörületnek véget vetnek. Ragyogóégetés 1925. Hamvazószerda. Györffy (Muskáthi II. 1.) azt írja: „A vállalkozás sikerrel járt, az ízléstelen, de drága cifraság —, mely már nagyon háttérbe szorította a hímzést a matyó viseleten — ismét helyet adott annak.”

4/a. A színes szúcscselyem surcokkal egyidőben is készítettek már műselymes surcokat, ezeket még ragyogóval és rézzel is díszítették. A „ragyogóégetés” után általános divat lett a műselyemmel varrt surc.

4/b. Ezeket két motívumbeli különbséget láttunk: a „surcrózsás” és a „szúcsrózsás” típust. Mint a neve megmondja, a surcrózsás típusnál a legfelső díszítésmény többnyire 7 surcrózsza, amelyből kisebb virágok és ágak nyúlnak ki. Ezeket sima műselyemmel varrták. A szúcsrózsás típust (úgy, mint a szúcsők) gyakran sodrott selyemmel varrták. A felépítés nagyjából egyforma. A megszokott paszománt díszítésményeket most selyemmel hímezik és ezek a díszek előfordulnak egy kötényen több különálló csíkban (ellentétben a valódi ragyogóval, amely a hímzés között nem kapott helyet.) A ragyogót utánzó csíkok közt hímeznek virágmintás „utakat” is. — Így ez a típusú surc nemcsak új hímzőfonalat, hanem új motívumok (habos pántlika, galáris és makku), új színek (mint az ezüstöt utánzó fehéret és az aranyat helyettesítő sárgát) alkalmazását és a határolt csíkban levő felépítését hozta létre.

4/c. Még mielőtt a többcsíkos kötény divatba jött, a műselyemhímzéssel is kombinálták a berlineres bossókát hasonló kosaras mintával, mint a szúcscselymes 3/b. típusnál.

4/d. (1) Ezt a típust a 30-as években felváltotta a műselymes bossóka. Ez többnyire sokkal szélesebb, mint a berlineres subrika, van 40 cm széles is. A fonál merevsége a motívumok keménységét eredményezi. A 4. típusú kötényeken alul (a rojt alatt) a klotton egy sor igazi csillaghímzés dísz volt. A kb.

20 cm-es rojtot leginkább az ablakos, pókhálós, szivárványos és szíves mintákkal díszítették. Ezt a rojtcsomózást külön rojtkötő asszonyok, specialisták készítették.

(2) A bossókát némelykor hímzéssel helyettesítették, úgynevezett „hamis bossókát” varrtak.

5. A műselymes surcot misére hordták, létániára a „gépelt surcot” viselték. Formája más, mint a régi kötényeké, mivel mellrésze is van. Ezeket Gari Takács Panni kezdte csinálni. Géppel varrta ki először a minták körvonalait, azután a kitöltést. Panni 1919-ben, mikor testvére summásnak ment, varrt a kék kötényére fehér cérnával egy keskeny csíkot. Ez tetszett a többieknek, így divat lett a gépelt surc. Fekete klottra sárga selyemmel, kék és fekete „libertin”-re (könynyebb belésselyem) fehérrel, s a kötény alsó részére csíkdíszeket, a mellrésze térkitöltő mintákat varrtak. A kötény alsó részén később színes hímzéscsíkokat (előnyomtatott mustrákat) is közbeiktattak. A csíkok mindig szaporodtak, úgy, hogy majdnem az egész területet díszítették. A surc alját „lityacsipke” (fehérrel vagy sárgával alábélelt fekete gyári pamut vagy selyemcsipke) díszíti.

6. Majdnem ugyanilyen az egész teret kitöltő díszrel ellátott, mellrész nélküli kötény, a „díszes selyemsurc” (1940 óta viselik). Ezen semmi hímzés nincsen, csak felváltva sárga alapon fekete selyemcsipkebetét és virágos pántlikát varrnak olcsóbb fekete anyagra; a felső részén simán maradt kis tér fekete selyem. Akinek még van ragyogója, azt is rávarrja. Az alján többnyire szintén „lityacsipke”-dísz van.

7. Mint a „díszes selyemsurc”-on láttuk, a hímzést elhagyják és színes jaquard-szalaggal pótolják. 10—12 cm széles szalagdísz egy csíkban kb. a kötény hossza felébe eső részen alkalmazták a „pántlikás selyemsurc”-on. A lefelé levő tér gyakran fekete klottból készül, amelyre legalul 3—4 cm széles fekete gyári csipkét varrnak rá, hogy az anyagot szélesen tartsa. Ezt a részt fűdi a 35—40 cm hosszú, mintában csomózott selyemrojt. A rojtozás mintái ugyanazok, mint a 4. típusnál alkalmazott keskenyebb selyemrojt minták, csak valamivel szélesebb a csomózott rész és sokkal hosszabbak a rojtok. A kötény felső része selyemből készült.

8. Legújabbban a még matyósan járó leányok a szalagdísz helyett megint szűcsös mintával hímezik a kötényeket, de csak a régi műselymes kötény felső részéhez hasonló mintákat alkalmaznak, lefelé pedig megtartják a hosszú rojtdíszet. A hímzésdíszeket többnyire maguk tervezik, mivel már az iskolában a matyó motívumok és minták tervezését tanítják. Csak egy íróasszony említette, hogy e nyáron (1951) még 4 surcot rajzolt. Inkább az aprólékos mintákat kedvelik; sodrott műselyemfonállal varrják ki.

Az 5., 6., 7., 8. típusú kötényeket még az 50-es évekig is viselték, úgyszintén a „böjti”-surcot.

9. Ezt minden időben az akkori divatban volt fonállal varrták kék és zöld színekben, de ahogy Kis Jankó Bori néni mesélte, a fiataloknak tettek egy kis pirosat és sárgát is bele. A minta keskenyebb volt, mint az ünnepi surcokon és gyakran berlineres bossókával is díszítették.

* * *

A 30-as évekig férfi és nő egyaránt viselt surcot. Ebben az időben a férfiak elhagyták a surcviselést. Mint már említettük: hímzéstechikai, színezési, sőt díszítési különbség nem volt, csak a legénysurc keskenyebb volt, mint a női

kötény. A gyakran említett 5 surcrózsás legény- és a 7 surcrózsás női-kötény megkülönböztetés Dala szerint⁶ csak 1925-ig tartott, azután a legénysurcra is 7 rózsát varrtak. A „csipkés” és „rojtos”-végű kötényt éppen úgy viselte nő, mint férfi. Inkább a kor és családi állapot parancsolja íratlan társadalmi törvényei szerint a kevésbé díszes és színtelenebb köténydíszítést. Házas ember nem viselhet olyan gazdagon díszített surcot, mint a legényember. A 40 éves aszszonynak már csak fekete kötény jár.

A legtöbb kötény lapos és száröltéssel van hímelve, de találunk a régebbi darabokon láncöltést is. A „makk”-motívumot gyakran hurok-, sőt hamishurok-öltéssel készítették. A „gázos”-kötényt kereszt szemmel varrták; a „bossókát” (átcsavart, szálvonásos technikát) a századfordulótól különféle változatokban a második világháborúig készítették. Az átöltéseknek a nagyobb virágoknál, de különösen a bossóka dísznél, nagy szerepe van.

A kötényviselet módjánál meg kell említeni a farszalag divatját, amely egy időben (1912—1931) mind a legény-, mind a leánysurc járuléka volt. Lehet, hogy ez a divat a színes jegysurc-pántlika utóda. A „bunkós” mintás szőrszalag már nem volt eléggé díszes és ezért külön kb. 6 cm széles fehér, fekete vagy sárga selyempántlikát (jaquard-szalagot) varrtak össze csokorra, végére csomózott rojtot és ragyogót varrtak, s ezt külön keskeny köpper-szalaggal felkötötték. A „farmadzag” a legjobban érvényesült a „felgyűrűkőzés” idejében. Felgyűrűkőzés alatt azt értették, hogy a szoknyát hátul magasabbra kötötték és a felkötött rész hátul buggyot vetett. A felgyűrűkőzés általános divat lett, aki nem gyűrűkötött fel, arra azt mondták: „de nagy slampos”. Mikor a farszalag kiment a divatból, akkor egy ideig rojt nélküli szalagcsokrot kötöttek fel.

Összefoglalva látjuk, hogy csak egy típusú kötény melles, a többieket mind csak az alsó testen, a szoknya vagy nadrág fölött viselték. Alapanyaguk változatos, úgyszintén öltéstechnikájuk, színeik és hímzőfonaluk, annak kétfajta együttes alkalmazása egy darabon a díszítmények cifraságát még fokozza.

Adatközlések szerint, még a szegénysorsú legénynek is 2 surca volt, a leányoknak meg 3, mivel a tarkával hímzett kötényeken kívül, minden leánynak még „böjti surca” is volt. Jómódú leány 7 surcot kapott a kelengyébe. A leány, mikor eladósorba került, kapta az első díszes surcot, a legény pedig csak újlegény korában. Többnyire mindkettő a feltámadási körmeneten vette fel először. A surcot a legények már délelőtt is felkötötték, a nők azonban csak a létániára és „valahová menőnek” vették fel. Délelőtt a „bököttében” voltak a templomban.

Hiedelemnek kell felemlíteni, hogy ha a gyerek nyugtalanul aludt a bölcseben, jegysurccal letakarták, hogy megnyugodjon.

Alkalmi kötények

Külön említjük meg a házivászonból készült „vastagkötőt”, amelyet munkában viseltek. Másfélszél vászonból készült. Többnyire piros mosópamuttal hímzett keskeny folyókahímzést varrtak rá, vagy „bossókát”, elvéve szöttesdíszet is alkalmaztak. A kötény alsó szélét kb. 10 cm nyírott („maga rojtja”) vagy fehér pamut-rojttal díszítették.

Györffy István azt írja: „Kövesden gyolcs surcok is voltak singolt aljjal, olyankor hordták, amikor fehérműt varrtak vagy tésztát gyúrtak”.⁷ Adatköz-

lőink említették, hogy ilyen kötényt menyasszony és vőlegény viselt, mikor lakodalomkor tálalták az ételt.

„A kötények és surcok mellett a matyó summásleányoknak van egy szinte jelképszerű, úgynevezett „előkés surcuk” (summáskötő). Fehér gyolcsból való melles kötény ez. Amikor munkába indulnak, mind ilyenben mennek. Színes pamutfonallal hímezik nemcsak az alját, hanem a mellrészét is, az előkét is.”⁸

A bőköttő

A misére a leányok és menyecskék bőköttőt viseltek. Ez fekete perkálból vagy klottból készült (habosköttőnek és zörgőkötőnek is nevezték) és olyan bő volt, hogy a szoknyát majdnem eltakarta. (6 rőf = 3 m 60 cm volt a bősége.) Nagy ráncokba volt szedve is, a szoknyával egyenlő hosszúságú volt. Szélére fekete csipkét varrtak, e fölött volt a piros vagy zöld vagy sötétkék habos pántlika, amire aztán a rezet és ragyogót varrták. Tehetségük szerint keskenyebb vagy szélesebb volt a dísz. Az első gazdákén a ragyogó „ötödfél makkú volt”,⁹ írja Herkely. Ez volt az „első kötő”, amelyben esküdtek. A „második kötő” az arany- és ezüstsujtásos „fényeskötő” volt. Selyemcsipke volt a szélén. A sujtás díszít tudószín vagy sárga delénnel bevont papírra „almás”, „tulipános”, „nyolcas” mintában varrták. Mindenkinek kettő volt belőle. Fehér purgament (fehér-alapú virágos kasmír) szoknyához tudószínre varrt ezüstsujtásos kötényt, „libaszín” (világoszöld-alapú virágos) szoknyához sárgára varrt aransujtásos kötényt viseltek. „Harmadik bőköttője” volt a „csavarított kötő”. Erősen be volt csavarva. Alsó szélén 8 sor szőr (kb. 1 cm széles színes gyári szőrszalag) egymás mellé varrva volt a dísz. Létániás köttőnek is nevezték, mivel a létániára köttették fel. Böjtös vasárnapokon tiszta fekete klott kötőt viseltek, amelynek csak fekete zsinór és csipke volt a dísz; ezt haláláig viselte mindenki.

A bőköttők fölött lógó szalagokat „kötény elejébe való” szalagnak nevezik. Többnyire páratlan számúak is, kb. 1 m hosszú pántlikák. Alsó végükre ragyogót és rézrojtot varrtak. Ez is a gazdagság fokmérője volt. Az első gazda leánya 7 sor pántlikát is tett a köténye fölé. A 30-as években a szalagok már nem egyenesen csüngnek, hanem „bokorba” vannak kötve. A szalagot jobbról és balról úgy tűzték a kötényhez, hogy a két vége szabadon lecsüngjön, a középső része pedig ív alakban a kötő fölött helyezkedjen el. Az utóbbi idők matyó menyasszonya fehér selyem ruhában, fehér selyem bőköttőben, előtte világoskék bokorba köttött szalagban esküdt. Ez a szalag szűzességének jelképe volt.

A kötényhímzés eredetéről egy kedves kis mese szól. A mese szerint a gonosz egy matyó leánytól elrabolta édesanyját és kedvesét. A leány könyörgésére csak azzal a feltétellel volt hajlandó szeretteit visszaadni, ha télvíz idején kötényében virágot hoz neki. A leány erre kötényére sok szép tarka virágot hímzett és ezt elvitte a gonosznak, ki ezt látva, édesanyját és kedvesét visszaadta.

J E G Y Z E T E K

1. Györffy István: A házasság és a lakodalom a matyóknál. Népünk és Nyelvünk, 1930. 230. p.
2. Uo. 231. p.
3. A Magyarság Néprajza, I. kötet. 403. p.
4. Az ONM 96.517 ltsz. női surc h: 85 cm, sz: 75 cm; a 96.456 ltsz. férfi surc h: 90 cm, sz: 55 cm.
5. Dajaszászné Dietz Vilma: Mezőkövesdi hímzett lepedővégek. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. 1956. június. 60. p.
6. Dala József—Erdélyi Tibor: Matyóföld, a híres Mezőkövesd. 63. p.
7. Györffy István: Matyó népviselet. 103. p.
8. Uo. 107. p.
9. Herkely Károly: A mezőkövesdi matyó nép élete. 75. p.

DÍSZES FAFARAGÁS A HÓR VÖLGYÉN

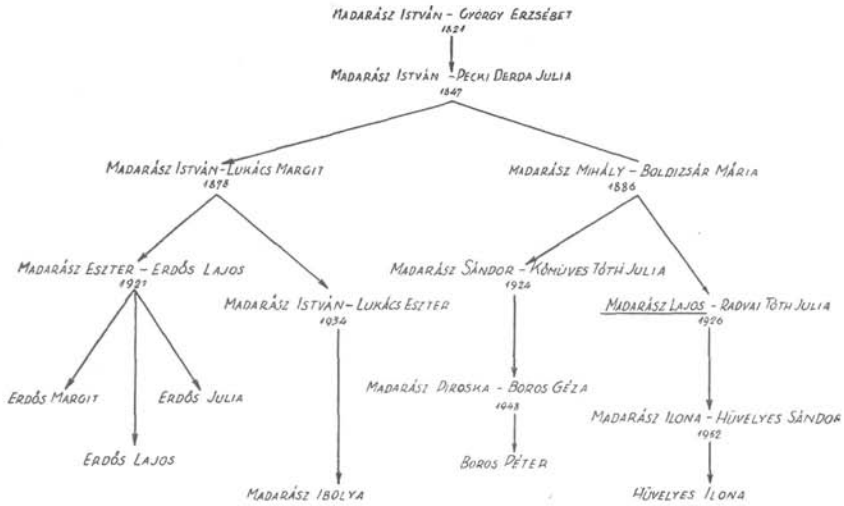
A Bükk hegység délnyugati övezetének népi háziipara még századunk derekán több szakágban (mészégetés, kőfaragás, kőművesség, kosárfonás, fafaragás) erőteljesen virágzott. A fafaragás egyes tárgyak megmunkálásában a népművészet színvonalát is elérte, s mint szépmíves háziipar, a harmincas évek végéig egészen kiváló volt. Ezt a mesterséget a díszítőízlésnek spontán kifejezésre juttatása és a tehetségek tudatos, elsősorban gazdasági téren való érvényesítése tette termékennyé és színvonalassá. A Hór patak mentén és környékén megbúvó hegyközi falvak közül Cserépfalunak jutott a díszes famivesség kifejllesztésének szerepe.

Cserépfalu kiemelkedése

Ez a bükkalji község a Hór völgy északi szakaszán a legnépesebb. Lakossága kereken kétezer főnyi. Gabonatermő földje kevés. Határa dombos, hegyes, különösen észak felé. A Bükk széles rengetege alig két kilométernyire terjeng fölötte. A sokféle faanyag innen került a cserépfalusiak dolgos kezébe, s alakult át cifra tárgyakká.

A helybeli szépmíves házi faipar termékei nemcsak a közvetlen környéken, hanem Egerben, Szihalmon, Mezőkövesden is kedvelt cikkek voltak. A cifra fafaragás Cserépfalun, a többi községhez viszonyítva, egyedülálló jelenség. A környék más falvaiban a famivesség, mint háziipari szakág, nem volt népszerű. Bükkzsérc jóval közelebb fekszik az erdőhöz, valósággal ott lóg az erdő szegélyén. A fafaragásból mégsem fejlesztett díszes háziipart. A zsérciek az érdeklődő idegent így utasítják el: „Nálunk sohase vót divat a facifrázás. Ha ilyet akar látni, Cserépfalura tessék menni. Ott élnek azok a *fakukacok*, akik ehhe értenek. Mindenfele ők szállították a sok cifrát. Mink is tүүлök vettük.” A közelben levő többi falu (Bogács, Noszvaj, Novaj, Szomolya, Cserépváralja, Tard) hasonlóképpen vélekedik a cserépfalusiakról. *Famolyoknak*, *babrácsolóknak*, *fakanalásoknak* címezzetik még őket. De a cserépiek nem haragszanak ezekért a tréfás elnevezésekért. Sőt, a fafaragásra igen büszkék. „Babramunka vót, de finom! Ebböül kaparkodtunk, építettünk házat, ruházkodtunk. Ev vót a kenyerrünk. Meégmeg mindenfele dicseergették a mi híres portékáinkat. Le a kalappal a cserépiek előtt!”

A famivesség kifejlődése és egyedi jelenséggé válása Cserépfalun nem volt véletlen dolog. Megvoltak az okai. Legfőbb ok: a táj természeti adottságainak, s az ezekkel összefüggő munkának szükségyszerű megosztása nemcsak falvanként, hanem egy falun belül is. A gabonatermő határok szűkössége miatt a táj egyéb, háziiparra felhasználható természeti kincseit, a mészkövet, terméskövet,

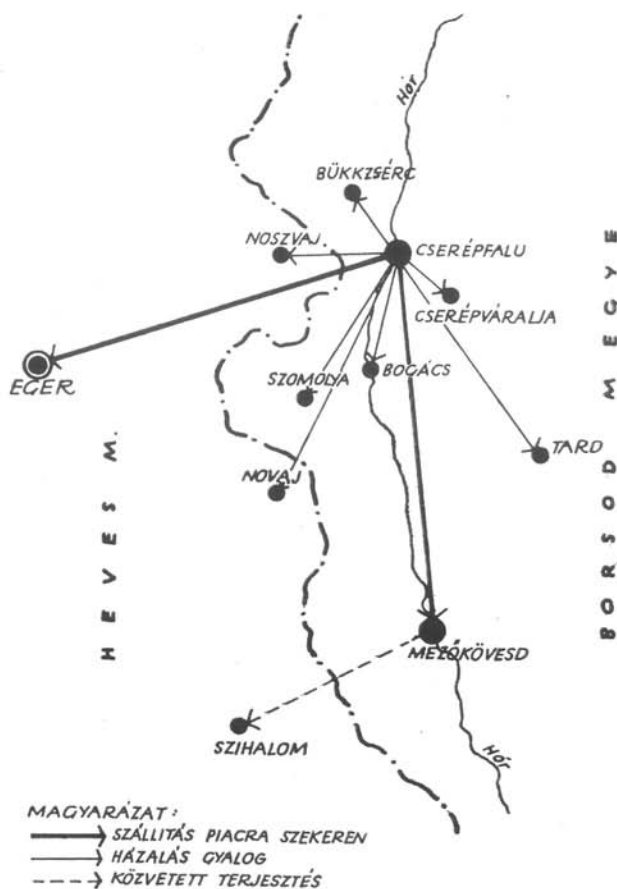

Részlet Madarászek családfájából.
(Az évszámok a házasságkötések idejét jelzik.)

fát, megosztva, szinte falvanként eltérő háziipari szakágakat fejlesztettek ki, csakhogy megélhetésüket biztosítsák. Így lettek a bükkzsérciek „meszesek” (mészégetők és szállítók), a szomolyiaiak kőfaragók, a noszvajiak „hátisok” (hátikosárfonók, a bogácsiai kőművesek, a váraljaiak favágók.

A fafaragás iparrá válása Cserépfalun belül is sajátos körülmények közt következett be. A község módosabb családjai földművesek voltak kezdetül fogva. Akiknek viszont nem jutott föld, vagy mészégetésből, vagy famegmunkálásból éltek. E két háziipar megosztása családról családra, illetőleg rokonságról rokonságra hagyományozódott. A mészégetés elég jól jövedelmezett, de azt a hat-hét kemencét, mely a Hór patak erdei szakasza mentén égett, a mészégetők mint családi örökséget őrizték. A fafaragásra szorulóknak arra kellett törekedniük, hogy portékáikat kedvelt árucikké tegyék. A piacképességet úgy érték el, hogy a fafaragást minőségi munkává tették, s ezzel bizonyos szakmai elkülönülést értek el. Fatárgyakat a Bükkalján mindenütt tudtak csinálni, de a cserépfalusiak a legkülönbek voltak. Termékeiket, különösen a gazdasági faeszközöket messze délre el tudták szállítani, értékesíteni tudták, de a közeli tájakon is tudtak piacot teremteni, mégpedig a díszműves fatárgyakkal.

A fafaragást művelő családok (Madarászok, Boldizsárok, Erdősök stb.) szívesen léptek egymással rokonságba, már azért is, hogy őrizzék, fejlesszék a szakmát. De kerültek közéjük elszegényedett földműves családok sarjai is (Derdák, Tóthok közül) főként nőgról — és kisebb számban mészégető családokból származó leányok (főként a Lukács-hadból). Ügyes fafaragó emberhez könnyen adta lányát a szülő. „Ereggy csak el hozzá jányom! Jaó kenyér van a keziben... nem bánod meg...” Az élettárs egyúttal jó munkatárs is volt. Termé-

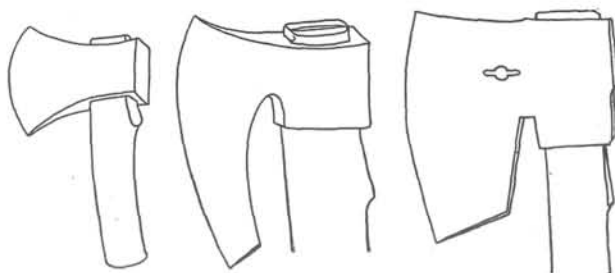

2 A cserépfalusi díszes fatárgyak terjedési irányai. XX. sz. eleje.

szetesen, a munka nehezét a férfi végezte, a nő a kész darabok simításában, csiszolásában tűnt ki.

Legkiválóbb fafaragók a Madarász-hadbéliek voltak. Ma is büszkén emlegetik az utódok nevük népszerűségét a vevők körében. Hogy is dicsérették a vásárlók a szép portékát? „Nézzétek csak! Ez is madarászos. Ennye de szép, a teremburáját! Meg kék venni.” Ami már kevésbé tetszett, arra azt szokták mondani: „No, ez mán nem madarászos...” A Madarászok híre ma is széleskörű. Csak sajnós, a had népessége egyre gyérül. Láthatjuk a leszármazási táblázat egy részletét. Nem valami kedvező képet mutat. Egyébként jó példa a szakmabeliek és más foglalkozási ágból származók keveredésére (1. kép).

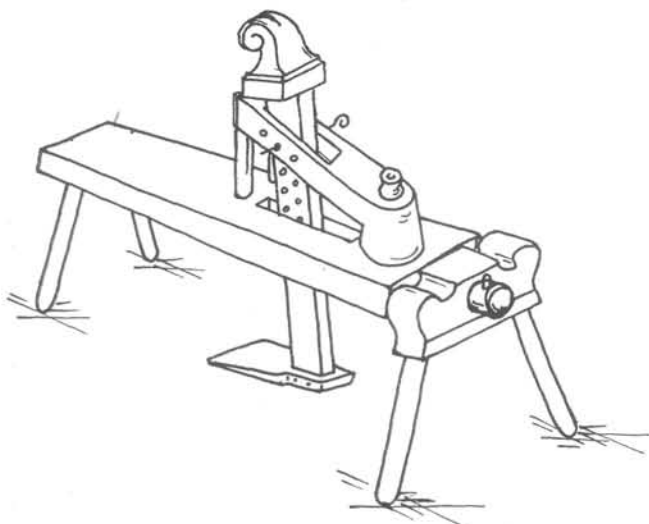
A feltüntetett nevek Cserépfalu 1703 óta vezetett matrikulájában mind szerepelnek. Azt bizonyítják, hogy a famívesség régi mesterség Cserépfalun. E szakág eredetét a díszítésben a hagyományos formakincs értékeinek következetes alkalmazása is bizonyítja.

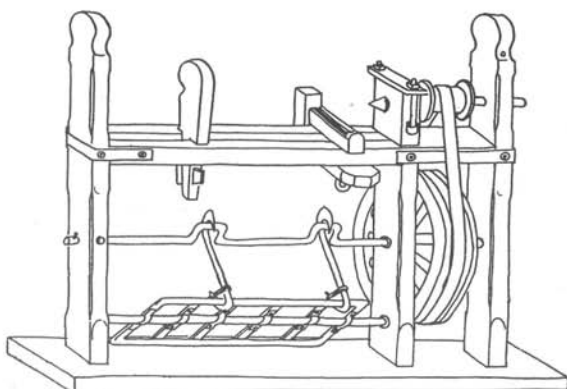
3 A kiegyelés és nagyolás vágóeszközei: félkézbalta, faragó bárd régi és új.

A díszítésben levő mennyiségi és minőségi eltérések a készítmények értékesítésében bizonyos megosztást eredményeztek. Mester és mester közt különbség volt Cserépfalun is. Akik kiválóbbak voltak a cifrázásban, azok inkább a közeli helyeken biztosítottak vevőket. Akik viszont kevésbé cifráztak, s inkább egyszerű, bár tökéletesen kidolgozott eszközöket faragtak, készítményeiket távolabb értékesítették. Persze, volt eset arra is, hogy egy-egy család a termelés és értékesítés mindkét módját választotta.

A famunkák forgalombahozásának három módja volt: szekerezés távolra, szekerezés közelre és házalás gyalog. Az Alföldre inkább csak simán faragott, egyszerű gazdasági eszközöket szállítottak, s adták el őket. A cifrább portékákat szekeren két nagyobb piacra vitték: Egerbe és Mezőkövesdre, mégpedig vásári alkalmakkor, hadd kerüljön vevő minél több községből. Gyalogosan úgy házaltak, hogy hátikosárral járták be a még közelebbi helységeket. Egy nap alatt egy-egy községet fel tudtak keresni. Be-beszóltak. Ha aztán volt otthon valaki, megindult az adás-vétel, igen sokszor csere formájában. — Vesznek-e

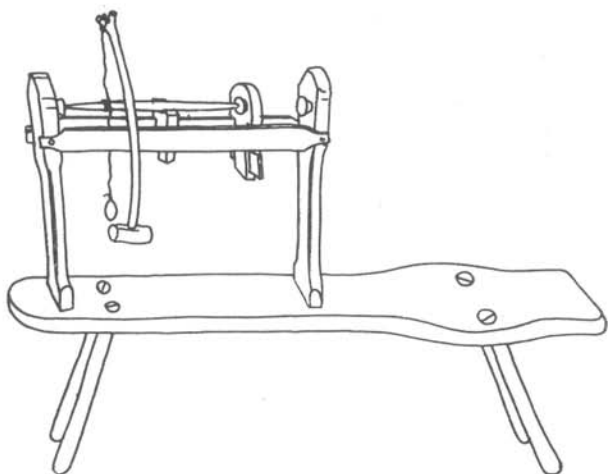

4 Vonósék

5 *Taposó eszterga*

ossót (orsót), vesznek-e guzsalyat? — Mennyiér aggya? — Mit ad eerte? — Kukoricát. Jaó lesz-e? — Hagy menjen... Jó volt a kukorica is. Kellett a hízónak. A cserekereskedés ment a távoli alföldiekkel is. Pénz helyett gyakran búzát, vagy egyéb gabonaneműt hoztak haza szekereiken (2. kép).

A fafaragás szépmíves háziiparrá fejlesztésének döntő oka az anyagi kényyszerűség volt. De a szépre való törekvésnek érzelmi okai is voltak. A díszes kidolgozásban igen nagy szerepe volt az ajándékozó szeretetnek. A szerelmes legény, vagy a szerető apa, nagypapa a legszebb tárgyakat szereteteinek készítette el. A cserépiek tehetséges kezét nemcsak a gondoskodó ész, hanem az ajándékozó szív is vezette.

6 *Kézi eszterga (orsó-eszterga) segédeszközével, a vonóval.*

A házi faipar anyagának megszerzése

Sokféle vadontermő és gyümölcsfa kínálgatta anyagát. Elsősorban a Bükk közeli rengetegének dús faállománya érdekelte a cserépi mestereket. Úgy szerették be a fát, hogy írásban engedélyt kértek az erdőhivataltól 1—1 köbméter fa kivágására. Az engedély megszerzése után kivágták a faanyagot, kifizették, s hazaszállították.

A fa megválogatásához kitűnően értettek, s értenek. Jól ismerik az egyes fafajták tulajdonságait, ezeket helyesen használják fel, ismerik az egészséges fát, de ismerik ennek betegségeit is, s vigyáznak arra, hogy hibátlan fából dolgozzanak. Találónak jellemzik, hogy melyik fa milyen.

Legszívesebben a juhar-jávorfát használták.

„Letjobb a *juharjábort*! Könnyű is, kemény is. Jaó szívós fa. Szeép sima. Nem *goncsos*. Nincs rajta *gincs-göncs*. Ha meg jaól kiszárad, oljan, akar a csont. Akar a gyöngyház. Hát meég a szálai! szeép fodrosak, habosak! Letmértékben ezt a fát használtuk. A bikkfa is jaól cifrázható. Csak az a baja, hogy nehéz. Járomnak nem jaó. Nagyon töri a jaószág nyakát. A körtvefa kitűnő. Csak keves van belőüle. A szilfa, az mán *szálkás*, ha faragjuk meg csiszoljuk, sokat kell *vizelni* (vizezni). Igen szeép a kecskerágó! Gyönyörű egeyes, veékony, guszalyszárnak való. Nem törik. Meégmeg olljan szeép sárگا, akar az arany. A diófa igen csinos, barna, csak van baja elég. Könnyen törik, meg sok a *parazsa*. Igen, a haja alatt mingyár olljan ritkás, olljan *parazsas*, könnyen *lesomzik* róla a cifrázás, vagyis könnyen leperdül róla a virág. A kőürisfa könnyű, tömör, szívesen dolgozzuk fel. A hársfa meg a nyárfa után a letkönnyebb. A hársfa viszont könnyen kopik és törik is. A *gyurtyánfát* (gyertyánfa) nem nagyon szeressük. Nehéz faragni, meégmeg könnyen reped. A tőügyfa nem jaó. Reped. Inkabb oszlopnak vagy esztergájnak való. Egyszóval no! A juharjábort egy se múlja felül.”

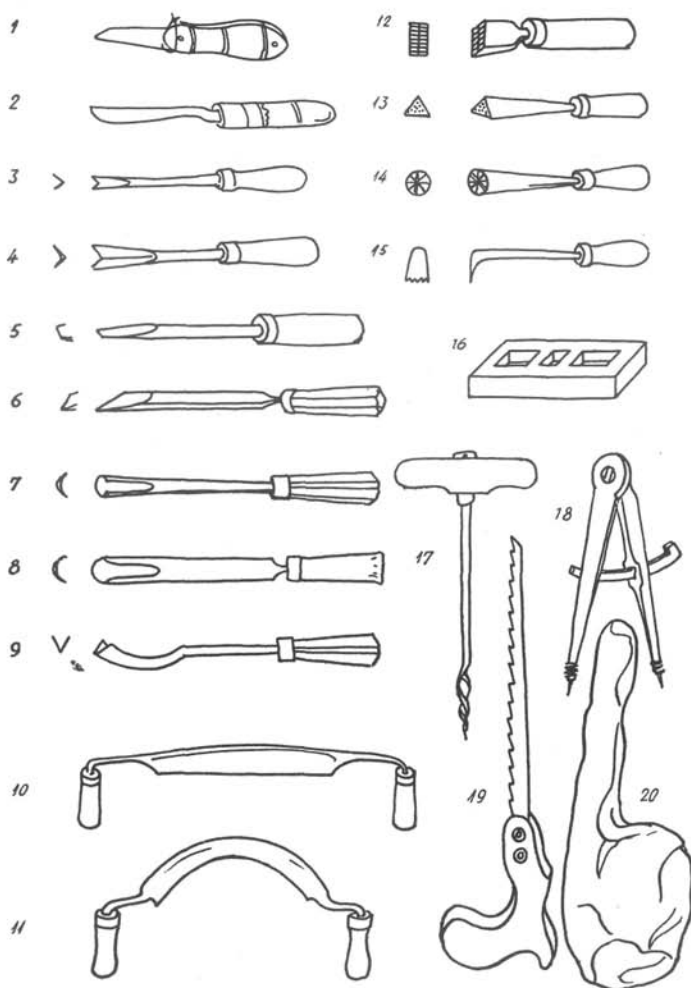
Általában azt a fát szerették, amelyiknek kevés a parazsa. Minden fa a haja alatt parazsas; a ritkás részt el szokták távolítani. A kivágott fatörzs (rönk, teke) legbelseje, legközepe, a „*veőgyi*” (völgye) megint nem jó. Igen ritkás, nem érdemes faragni. Ezt is lefaragták, eldobták. Megmunkálásra alkalmas a fa *dereka* (középső állománya).

Hamar meghibázott a fa, ha nedvesen kivágták, s a vadvíz nem csurgott le tökéletesen a rönkről. Ha sokáig vizesen hagyták a kivágott fát, *bozát* kapott, „*mebbozásodott*”, vagyis a bele törékeny lett, „akar a korpa”. A boza a fa belének elkorpásodása. Szabad szemmel is észrevehető elváltozás. A bozás rész sötétebb színű az egészségesnél, és éles vonalban válik el tőle. Vigyázni kellett tehát, hogy a kivágott fa egyenletesen száradjon. A fa gondos szárításával és idejében való hazaszállítással, feltámasztgatásával igyekeztek megelőzni a bozásodást.

A megmunkálás menetéről általában

„Mindig olljan szerszámmal fordul az ember a fának, amilyennel *ártani* tud neki” — mondják a cserépiek. Ezt úgy értjük, hogy sokféle technikája van a kidolgozásnak.

Még ma is, amikor a cifrázás a legtöbb fatárgyról elmarad, először *kiegyelik*, majd *megnagyolják* (*durvázák*) a fát, s azután *alakítják*. Még abban az

Faműves szerszámok: 1. bicska, 2. motoszkakés, 3. vonalvágó, 4. mélyelő, 5. félholdvéső, 6. lökdöső, 7. levélvágó, 8. daráló, 9. görbe levélvágó, 10. kétnyelű kés, 11. kaparó, 12–13. szögecselő, 14. csillagozó, 15. síkoló, 16. festéktartó, 17. tolvajfűrő, 18. cirkalom, 19. tolvajfűrész, 20. bakolófa.

időben, amikor a cifrázás ment, a kiegyelés és nagyolás voltaképpen a szép-műves munka előkészítése volt. Az alakítás és a cifrázás díszes munka volt.

A kiegyelés a megdolgozandó faanyag részekre való elkülönítése, elosztása. Ezt a munkát az egyelő fejszével, ún. „félkézbaltá”-val (3. kép) (félkézbalta) végzik. A félkézbalta aránylag rövidnyelű, íves élű eszköz, acélozott vasból. Jól hasítja, darabolja szét a fát. Ahol szükséges, a fűrész is használják.

A nagyolás a kiegyelt fa felesleges anyagának nagyjából való eltávolítása. Nagyobb, laposabb tárgyakat (széktábla, asztallap stb.) „faragó bárd”-dal (3. kép) (ácsszekercének is mondják) nagyolnak meg. Ezzel a munkával az alak körvonalai már jelentkeznek. Kisebb, vagy hosszúkásabb tárgyak nagyolására a *vonószerék* való a kétnyelű késsel (4. kép).

A vonószerék a mai gyalupadok elődje. Sokféle ismert, minden valamirevaló házban, ahol eszközöket házilag ütnek össze, megvan, csak nem oly díszesen, mint Cserépfalun. Itt dió-, tölgy- vagy körtefából készítik leginkább, de ha nagyon szépen akarták megcsinálni, juharjávorból faragták. Bárdal, bicskával készítették, fával ékelték, csapolták. A vonószerék ülése: az *alj*, elnyúlt téglalap-alak. Egyik végének két sarka csinosan legömbölyítve. Ebbe a végébe két faláb van belefúrva. Az *alj* másik vége rúdra van kifaragva. E rúdra húzzák az ún. „forgóláb”-at, vagyis egy keresztfát, melynek két végét tekercesen, „szarvacskára” faragnak ki. A keresztfa közepén van átfúrva, s így könnyen a rúdra húzható. Két falábat fúrnak még bele, s az *alj* rúdjának a keresztfából kiálló végét facsappal zárják le. A forgóláb az aljnak szilárd tartást biztosít, nem billen fel, bármilyen „lipis-lapos” a föld, amire kerül. A vonószerék aljának a forgóláb felé eső térfelet hosszan áttörik, „*járóvályú*”-t faragnak ki rajta. A felé erősítik a közepén hosszban ugyancsak áttört „*ajak*”-at, ezt a forgóláb felé lejtő lapos fát, melynek támasztó *állá* két falábacska, viszont a lefelé lejtő részt az aljjal való érintkezés helyén fagommbal erősítik meg. Az ajakon az áttört részre merőlegesen tengelyt erősítenek be, az ún. *billegő*-t. E körül forog majd a *bakó*. A vonószerék bakója (bunkója) hosszú nyakkal folytatódik, mely szabályozhatóan át van lyukasztatva. Ezt eresztik felülről az áttörések mentén az aljba úgy, hogy a nyak tetszőleges átlukasztott részén áthúzzák a billegőt és elzárják. A bakó alsó vége a lábformájú *tapodó*-ban végződik. A vonószeréken való faragáskor a dolgozó az ajak mögött, arccal a forgóláb felé szétvetett lábbal leül, a megmunkálandó fát a bakó és az ajak közé helyezi, s úgy rögzíti, hogy a tapodóra testtől ellentétes irányban, mintegy toló mozdulattal rálép. Veszi a kétnyelű kést és test felé rángató mozdulattal farag.

A nagyoláskor bemérésre használják a fakörzöt is („cirkalom”) (7. kép), mely egyébként a díszítéskor is olykor előkerül, mértani figurák kijelölésére.

Az alakítás már a tárgyak pontos körvonalazása, a teljes figurális kidolgozás.

A munkának ebben a szakaszában az esztergályozásnak, illetőleg kifaragásnak, simításnak, csiszolásnak jutott a főszerep.

Faesztergát kétféle használtak: lábbal hajtós nagyesztergát (*taposóu esztergáj*) és kézi esztergát (*ossóu esztergáj*). Mindkettőt tölgyfából készítették, tekintettel e faanyag súlyára és szilárdságára (5—6. kép). Az előbbivel guzsalyfejeket, sodrófákat, esetleg sulyok- vagy mángorlómarkolatot esztergályoztak ki, az utóbbival orsót készítettek.

A lábbal hajtós nagyeszterga famegmunkáló része az *esztergapad*, függőleges támasztóoszlopok közé fogott, felül vízszintesen elnyúló kettős keskeny oldalfa, melyből az egyik támasztóoszlop közelében, azzal párhuzamosan, a *perselytartó* fa ütközik ki. A perselytartó és a közelebbeső támasztóoszlop közt vízszintesen az esztergapad fölött helyezkedik el a *hajtótengely* a *csigával*. A csiga szíj- vagy hevederáttétellel az esztergapad alatt a támasztóoszlopok közé tengelyezett hajtókerék útján jön forgásba. A perselytartó fent kiütköző végét a

csigás hajtótengely a támasztóoszlop felől áttöri. Az áttörés után következő végére acélozott, hegyes *körömvás* van szerelve. Ez arra való, hogy a megnagyolt, esztergályozandó fa egyik végébe jól belekarmolva, ezt rögzítse, s egyúttal forgatni is tudja. Az esztergályozandó tárgy másik végének rögzítéséhez, s egyúttal forgásának biztosításához az esztergapadon az oldalfák közt ide-oda csúsztatható, baba alakú *szolgafa* való. A szolgafa az esztergapadhoz ék alakú kis falemezzel, a *beszorító*-val rögzíthető. A szolgafának fent, az esztergapad felett kiálló végébe, *fejébe* gyűszűszerű befúrás, persely van fúrva, ebbe helyezhető az esztergályozandó tárgy másik, hegyesre kifaragott vége. A legtöbb esztergapad vésőtartóval is fel van szerelve, mely a dolgozó ember kezét szilárdan megtudja tartani. Az egész gépet alul a földön fekvő faráma tartja. Ezen belül létra alakú, egyik oldalán rögzített, a rámához erősített *tapodó* van. Ennek szabadon felemelkedő másik oldala horgas hajtókarral (legtöbbször fából faragták), az ún. *csukló*-val a hajtókerék tengelygörbületéhez kapcsolódik. A meghajtás a tapodóra való folyamatos taposással történt. Magához az esztergapadon való faragáshoz kétféle kézieszközt használtak, a *darálót* és a *simítót* (7. kép). Az előbbi nagy félholdas élű, homorított véső, utóbbi egyenes élű. Mindkét eszköz két kézre fogva, használták. A guzsalykészítést ismertetve, ezzel a munkával még bővebben foglalkozom.

Az orsó készítésére való kézi eszterga igen egyszerűen, primitíven működő kis fagép. Ennek is van két függőleges tartófája, ezek alsó végeit vagy a vonószék aljába ékelték — használat előtt —, vagy külön e célra készített kisszékre rögzítették. A tartófák közt felül vízszintesen két oldalfa húzódik, közöttük ide-oda tologatható és rögzíthető szolgafával. Az egyik tartófa felül kiütköző végének belső lapján, s a szolgafának e felé a tartófa felé néző felső lapján egy-egy gyűszű alakú fapersely van beerősítve, közepükön apró befúrással. Ezek a perselyek fogadják be az esztergályozni való orsó faanyag két végét, s forgását biztosítják. A szolgafa mellé szoktak még külön támasztófát is a két oldalfa közé illeszteni az esztergályozandó faanyag külön alátámasztására, nehogy az véletlenül eltörjön.

Az orsóesztergály kézi erejű meghajtására készítették az ún. *vonó*-t. A vonó kb. fél méter hosszú hántolatlan, nagyon enyhe ívben görbülő vékony bot. Legszívesebben birsalmaágból faragták, ebből a nagyon szívós faanyagból. Az enyhén görbülő botot homorúan behajló oldala mentén hosszanti simára lefaragással még jobban levékonyították, hogy így a munkálkodás közben a vonó a kisseszterga oldalfájához jobban simuljon. A vonó felső, természetesen vékonyodó végén két kis természetes elágazás van két-három centiméternyire visszametszve. Ez a szíjtartó. Viszont a vastagabbik vég kb. hat-hét centiméter hosszú, ovális átmérőjű, többnyire mogyoróbotból faragott kis fogóba van beleszalpolva, ékelve, mintegy fordított T-alakban (1). A szíjtartóra vékony csíkba vágott szíjat kötöttek, s ennek lelógó végét behurkolták. Ezzel a primitív kis szerkezettel hozták mozgásba kézi erővel az esztergályozandó orsóanyagot. A forgóanyag véséséhez egyszerű kis sima vésőt használtak. Az orsóesztergályozás ismertetésére még bővebben rátérek.

A szélesebb, nem esztergályozható tárgyak alakítása kézi faragással történt, de gyakran — a nagyobb tárgyakkal — szükség volt a fűrészre is. Kisebb tárgyak kiformálására használták — különösen az utóbbi évtizedekben — a tolvajfűrész (7. kép), főként a tárgyak átvágására. Az egyenetlen felület kisími-

tására kisebb tárgyaknál legrégebb eszköz a bicska, a nagyobbaknál a kétnyelű görbekés, a *kaparóu* szolgált (7. kép). A gyalu, ráspoly (utóbbi különösen a görbületek lereszelésére) már későbbi eszközök voltak. A kaparó, sőt a gyalu is kisebb-nagyobb karcolásszerű nyomokat, *írjeket* szokott hagyni a fán. Úgy mondták, hogy *írjessé válik* a fa. Az írjeket csiszolással távolították el, régebben üvegcserepekkel, később *citlingeléssel*. A citling egyszerű kis kovácsolt vasnyelv, élesre köszörülve, s ezáltal alkalmassá téve az írjek lekaparására. Ha pedig *megszálkásodott* a fa (különösen legömbölyítéskor, ráspolyozáskor), *vizelték*, vagyis vizes ronggyal dörzsöltették. A tárgyak izléses, szép alakjának kiformálása már maga szépműves munka. Ezt koronazza be a *cifrázás*. A cifrázást figurálisan s néhány tárgyon festéssel végezték.

A figurális cifrázásra többféle módszerük volt: egyszerű bevésés (guzsalytalp, mosósulyok, mángorló sulyok), karcolás (guzsaly szár), domborműves kivésés (csigacsináló, konyhaszék támla, díszes vonószék, jegyajándék-sulyok), esztergályozásra vésés (guzsalyfej), áttört díszítés (tányértartó). Legrégibb cifrázó eszközük a bicska és a *motoszkakés* volt. Az utóbbi valami elhasznált penge rövid nyélbe illesztve, így mereven használhatták (7/1. kép). Csináltak motoszkát elhasznált borotvapengéből is (7/2. kép). A fa felületének apró megszurkálására hegyes kövek is jók voltak. Újabban a munka gyorsabb, könnyebb végzésére a kovácsolt vésők lettek alkalmasak: a *vonalvágó*, a *mélyelő*, *felholdvéső* (félholdvéső), *lökdőső*, *levélvágó*, az esztergályozáshoz való *daráló* nem más, mint a félholdvéső nagyobb méretben. A fa megszurkálására a *szögecselő* és *csillagozó* került használatba, s apró kis bordák megvonására a *síkoló* (csíkozó (7. kép)). A *vonalvágóval* a tárgyra lerajzolt motivikát vésék ki. Igen keskeny, V alakú éle könnyen futott a rajz mentén. Az egyszerű bevéséses cifrázásra sokszor elég volt a *vonalvágó*, de jól kiegészítette a *motoszka*, a *bicska*, s ha szélesebb vonal kellett, a *levélvágó*. A domborműves kivéséshez már *mélyelni* kellett a fát. A ferde élű mélyelő véső ügyes betolásával, belökésével a cifra rajzig a fafelület felesleges részeit eltávolították. A mélyelés finomítására megint a *bicska* és a *motoszka* kellett. Ezekkel tisztították ki a rajzot. A mélyeléssel „kiugrott” a dísz. A félholdvéső jó volt az egyes képletek felületeinek behomorítására (különböző méretekben), de éle vége alkalmas volt félkör alakú *rece-vágásra* is. A *recék* vonaláig ismét mélyelni lehetett a fát. A legkisebb méretű félholdvésők alkalmasak voltak a *merítésre*, *domborításra*, *csipkőzésre*. A merítéskor benyomták a fába a véső éle végét, úgy, hogy a véső homorú lapja ferdén kifelé nézett, ezután csukló mozdulattal megkanyarították. Felesleges, kis kör alakú farész pattant ki, s helyébe megmaradt a *szemecske*. A domborításkor ellenkezőleg, a véső domború lapja nézett kifelé. A kanyarítással apró gombocská, ún. *pogácsa* körvonalai maradtak meg. A *pogácsát* megint mélyeléssel emelték ki. Némely domborműves figura szélét a kis félholdvésővel úgy csipkézték, hogy fellökő csuklómozdulatokkal lökték le vele a felesleges szálkákat. A *lökdősővéső* ugyanolyan hatásos volt, mint a félholdvéső, csak kényelmesebb volt vele dolgozni, mert erős görbülésével jobban feküdt a fának. A természetes figurák stilizálásában kényelmesen, gyorsan dolgozhattak a *levélvágóval*. E véső V alakú éle izléses, betört homorítással új élményt vitt a motivikába.

A vésés általában toló, lökdőső mozdulattal ment. Ha azonban nagyobb ellenállásba ütköztek (nagy területen kellett véetni, vagy a fa nagyon szívós

volt, vagy nagy volt a görbülete), *vaizsgatni* kellett. A *vaizsgatás* a véső markolata végének ütögetése, hogy jobban szaladjon a véső a fába. Az ütögetés leghelyesebb eszköze a *bakolófa* volt, a somfa gumós gyökere, kivágva a fő hajtás egy szakaszával (7/20. kép). A kalapács használata a vaizsgatásra néhol szokás volt, de csak kárral járt: a véső famarkolatának végét szétverte.

A mélyeléssel lesüllyesztett farészt általában *szögecseléssel cifrázták*, vagyis megszurkálták a szögecselővel, vagy a csillagozóval. Ezek az eszközök vékony végükön többnyire be vannak reszelve, s kézzel ütögetéskor többféle sorban következőn beszurkált pontokat hagynak, érdessé, árnyalttá teszik a fát. A fafelület apró bordázására (csigacsínáló) régebben a bicskát, újabban a síkolót használták (csikozó). Ez a behajlott, szánkótalp alakú kis eszköz a behajlás végén gerezdesen be van reszelve. A beresztelt rész fára nyomásával és fel-lemozgatásával több csikót hagy, s a be nem vésett farészek bordázatosan ütköznek ki. A bordázást a síkoló folytatólagos elhelyezésével tetszés szerinti szélességben kiterjeszthették.

A cifrázás elhatárolására legszebb mód a mélyelés és szögecselés volt, de a kerületi lezárást külön hangsúlyozták a székeken, csigacsínálókon, sulykolókon, mángorlókon — a vonalazással. A vonalvágót a kijelölt kerület mentén oda- és visszavezették. Ezáltal a felesleges farész kipattant. Díszítettek cirka-lommal is, mértani figurákat írtak vele.

A figurális díszítéshez képest a kifestés ritka díszítésmód volt. Legszebben a választóvízzel dolgoztak, „marattak”, de ezt csak a guzsalyzárnál alkalmazták (l. ott 123. old.). Festettek még vörösfölddel és színes krétaoldattal is. A vörösföldet az északi határban az erdő közelében a „Hór eleji”-dűlőn ásták. Ezt a fénoxidot tartalmazó nyirkos földet hígították fel, szép élénk piros színben tudták festeni vele a guzsalytalpat, guzsalyfejet, orsót. Egyéb színek festéséhez színes krétát vettek, ecetben feloldották, s ezzel az oldattal ecseteltek. Kísérleteztek vasrozsdával is. Vöröses-sárga színt akartak belőle előállítani. Feloldották vízben, ecetben, szeszben. De a kívánt színt nem nyerték el. Panaszkodva sorolták nekem, hogy megzöldült a fa a rozsooldattól.

A díszítő ízlés érvényesítése. Díszítő készség

A helyi adatok, tárgyi emlékek, készítmények elég sokoldalú képet nyújtanak a cserépfalusi fafaragók díszítő készségéről.

Helyi adatoknak elsősorban a cifrázások előrajzolásait tekintjük. A tárgyak cifrázásnak ötleteit, mint bárhol másutt, itt is szerették lerögzíteni, összegyűjteni, lerajzolni, félretenni. Így alkalomadtán válogathattak az előrajzolások közt, esetleg ezeket cserélgették, vegyítgették. Az előrajzolásokat papírra vetették. Sajnos, e teleírt papírok nagy része elveszett. A helybeliek már csak emlékezgetnek rájuk. Csak a Madarász-család ma egyedül kézműveskedő tagjától, Madarász Lajostól sikerült néhány rajzot kölcsön megszerezni. Egyszerű minták, de jól variálódhatnak (8. kép).

Az előrajzolásoknál már értékesebb minták voltak az ún. tanulótáblák és tanulófák. Anyaguk mindkettőjüknek fa, csak az előbbieket táblaalakban készülték. A tanulótáblákon a minták dombormívesen készültek. A mintázásnak ez a fajtája tökéletes volt, úgyszintén a tanulófákon a minták kikarcolása és savval való maratása (11. kép). A tanulótáblák és a tanulófák nemcsak formaötle-

8/a
A cifrázás egyszerűbb
motívumai (folyó-
levelek, tulipánt,
nefelejcs, pimpó).

tet adtak, hanem a kidolgozásra is neveltek, a cifrázó eljárásra mintegy gyakoroltatták a kézműveseket, s biztosították a hagyományos formák átszarmaztatását öregekről fiatalokra.

A díszítőkézséget a maga egészében természetesen a szépműves tárgyak mutatják meg, ezek közt is elsősorban a guzsalyok. Az ornamentika tanulmányozására legjobb adatok a guzsalyszárak kiterített rajzai (10. kép).

Milyen ismertetőjelei vannak a cserépfalusi facifrázásnak? Miről nevezetes ez a díszművesség?

Az ornamentikát vizsgálgatva, két mozzanatra figyelhetünk fel. A cifrázásoknak vannak egészen messze mutató vonásai, de vannak különleges, helyi sajátosságai is, különösen a díszítőelemek kapcsolásában. Általános díszítővonások, melyek minden idők emberének ősi cifrázó készségéből fakadtak, egyszerű egyenes, vagy zezugos vonaldíszek, párhuzamos egyeneseket metsző ugyancsak párhuzamos egyenesek, létra formájú minták, egymást követő kis félkörök számos cserépfalusi cifrázott fatárgyon megtalálhatók (10. kép), s őskori edények primitív cifrázásaira emlékeztetnek. Természetesen, ezeknek az archaikus ornamenteknek helyi elnevezései is vannak. A zezugos vonalvezetést *csipkének* (13. kép), a párhuzamos egyeneseket metsző párhuzamos egyenesek díszítő alkalmazását *halbőrözésnek* (pl. késnyeleken), félköröskéket *recéknek* hívják (25. kép). A két tágasabb közül párhuzamosot helyenként merőlegesen összekötő szűk közű párhuzamosokat *létrának* nevezik (11. kép). Ugyancsak általános díszítőelemeknek tekinthetők apró mértani figurák (körbeírt stilizált rózsaminták (11. kép, 1. ábra). A fentieknél már közelebb álló, magyaros ornamentek a folyólevél- és tulipánminták. Az előbbiekké kissé durva, széles, de elevenen, mozgékonyan ható képletek (8, 9. kép). Ilyenekhez foghatóak bőven találhatók a honfoglalás korából, illetőleg az ezt megelőző korból való fémműves tárgyakon.¹

8/b A cifrázás egyszerűbb motívumai (folyólevelek, tulipánt koszorúban, tulipánt cakkos levéllel).

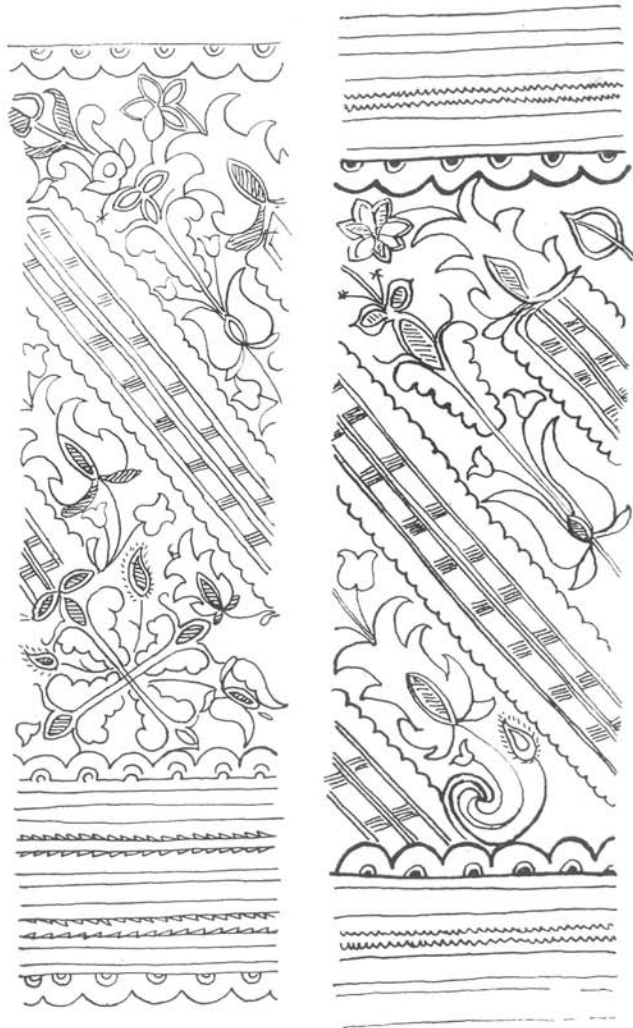

„göncörű gomb”-ok)
alatt két oldalt:
(közvetlen a tulipántok
motivumokkal
díszítése egyszerűbb
Konyhaszék támla

Ezeket az elágazó, tömzsi folyóleveles mintákat a házdíszítő kőművesek is kedvelték és bőségesen alkalmazták. Különösen a múlt században divatba jött házoromdíszítésekben mindjárt ráismerünk erre a levélornamentikára. Borsodi példákat különösen a Sajóvölgy és környéke falvaiból tudunk felsorolni.²

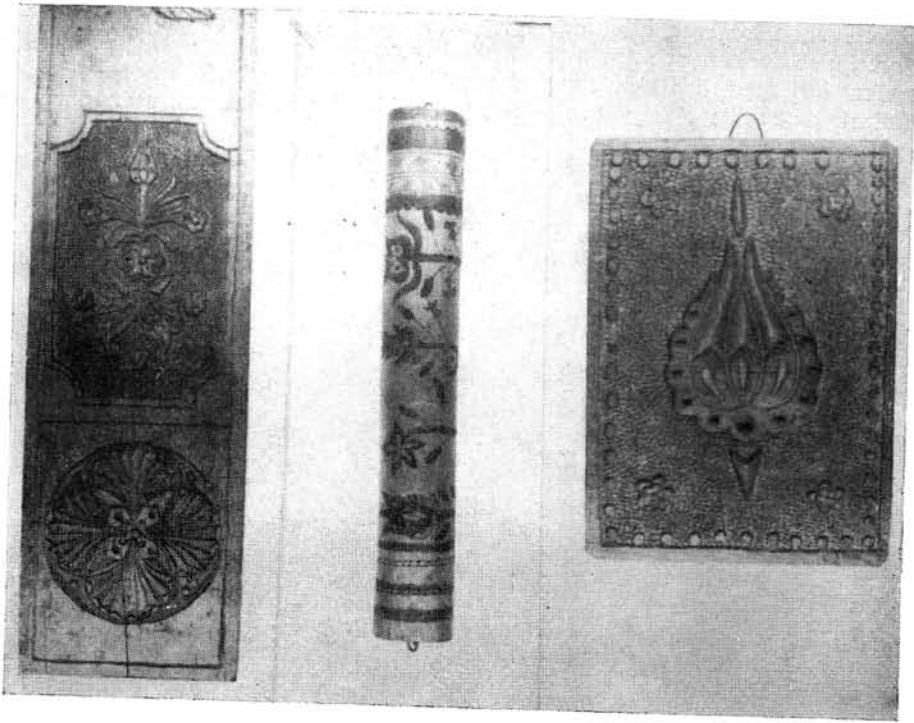
Ezek az említett folyóleveles minták többnyire szimmetrikusan érvényesülnek.

A cserépfalusi fadíszművesség magyaros formakészletének legértékesebb elemei a tulipántminták. A cserépieknek nemcsak emlékezetében élt és él ma is a tulipánt-motívum, de ennek képzete különböző változatok alkotására is ösztönözte őket, köztük olyanokra, melyeken határozottan a helyi ízlés ütözködik ki.

10

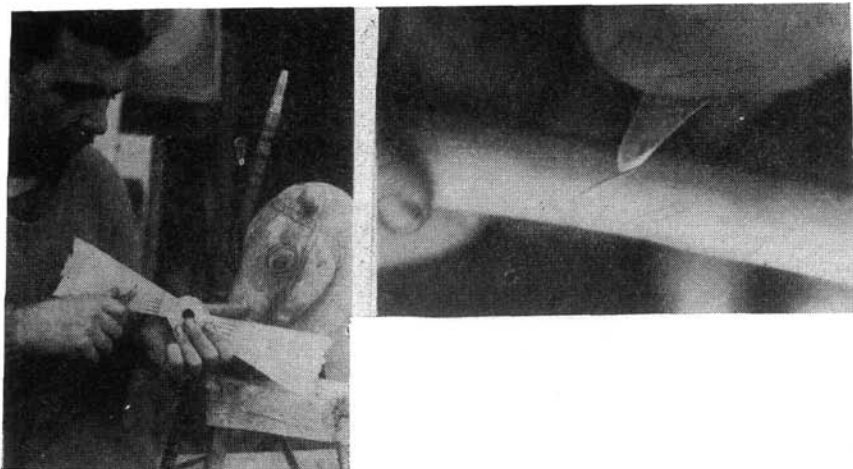
A cifrázás gazdagabb motívumai (guzsalyászár kiterített rajzai): csipkészás, recék, létrák, tulipántok, csillagvirág, kalász.

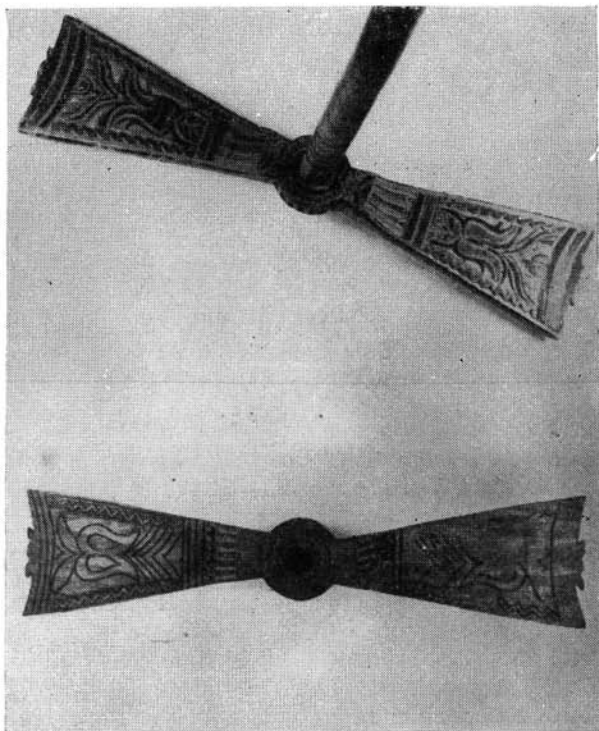
11 *Tanulótáblák (középpütt: tanulófa)*

Legtipikusabbak az egymást metsző levélformákból kiinduló stilizált tulipántok. Ezek legegyszerűbb példái: két, egymást metsző levélből álló tulipántbimbók. E minták továbbfejlesztése a metsző vonalak közé újabb vonalak be rajzolásával történik. A tulipántbimbó megosztódik. Hogy azonban ez a megosztódás természetesen hasson, az egymást metsző két főlevelet szélesebbre kell hagyni. A metszéspontok alsó szakaszai által határolt üres részeket be kell tölteni. A hézagbetöltésre vagy köröcskéket, vagy stilizált csészelevélmintákat alkalmaztak. Ahol a szár találkozik a tulipánt fejével, általában kis köröcske van közbeillesztve. Részletesebben kidolgozott tulipántfigurák elszélesedő vonalai mentén cakkos levélalátét díszlik. A szirmok végének, hegyének közelében legtöbbször stilizált cseppfigurák láthatók. Van olyan tulipántváltozat, melyben a metszéspontok elmaradnak, s a két szélő levélhegy közé valamivel alacsonyabban hajló szíromrész rajzolódik. Ezek a figurák jól láthatók a Madarász-féle papírra írt mintákon.

Még több és szebb változatot mutatnak a guzsaly-szarak kiterített rajzai (10. kép). Szép változat: a tulipánt egymással szimmetrikus, de mégsem merev, feltűnően hajlékony levelesmintákból van összetéve, e levélkéik ovális, torzsás

12 Guzsalytalp és szár faragása. Háttérben lófejű vonószék kész guzsalyszárral. Megay Géza felvétele, 1930.

13 Guzsalytalpak. Utóbbi készülőben.

14 *Guzsalyfej esztergálása.
Kész guzsalyfejek.*

képletet fognak közre. Ebből a mintából sarjadjanak elő a kis fióktulipántok, melyek képzésében csak a lényeges körvonalak vannak feltüntetve. Merész és naivságában is igen szép a tulipánt-körvonalak meghatványozása, emeletszerű kidolgozása, leggyakrabban háromszorosan megemelt mintákkal. A kész tárgyakon még több részletben látszik a tulipánmotivika feltűnő kedvelése, így nemcsak bevéselt vagy domborműves kidolgozása, hanem szoborszerű megjelenítése (l. guzsalyfej), (14. kép).

A virágos díszítésminták közt igen gyakran szerepel a *nefelejcs*, a *nefelejcs-rózsza* és a kígyózó szirmú *gombvirág*, a *göncörű gomb*. Ezek is régi, magyaros motívumok (l. konyhaszék-támla 9, 25. kép). A leveles, tulipántos, nefelejcses stb. mintákat maguk a cserépiek is *magyaros*-aknak nevezik.

A helyi ízlés meglátszik e magyaros minták összeállításában is. A virágokat gyakran harapófogószerűen egymás felé közelítő levélképletek fogják körül, vagy engedik elhajolni és lehanyatlani, harmatcseppeket ejteni. Bájos, naiv következetlenséggel olykor a tulipánttőről nefelejcs, vagy egyéb más virág hajt ki. A szimmetria inkább a lapos tárgyakon érvényesül, a guzsaly kecskerágó szárán a legszebb díszek aszimmetrikusak, csavarszerűen követik egymást.

A díszítés művészi kompozíciójára legszebb példa megint csak: a cserépi guzsaly, mely szépségben és helyi sajátosságban annyira kiemelkedő, hogy külön kell majd ismertetni.

A cifrázás magyaros stílusán kívül határozottan jelentkezik, mint közvetett nyugati hatás eredménye, a parasztkorok. A régi cserépfalusi faragószékek díszítésében a magyaros elemekkel szemben túlsúlyra kerültek a barokk-elemek: csigavonalas, cikornyás képletek (18. kép). Hogy kerültek ezek Cserépfalura? Nem nehéz elképzelni. Volt alkalmuk a mozgékony, leleményes cseré-

pieknek a barokk szépségeit is megfigyelni. Akár Egerbe, akár Mezőkövesdre szekereztek, találtak arra módot és alkalmat, hogy e két nagy helység barokk épületeit és ezek díszítéseit megfigyelgesék, s a motivika nekik tetsző elemeit kiválogassák. A faragószékek díszítgetései meglepően hasonlítanak egy-egy templom- vagy szobordíszítéshez.

Az áttört (berakott) bútordíszítéshez nem írtak elő külön motivikát, inkább stilizált rácsokat faragtak ki névvel, évszámmal, esetleg egy-két madáralakkal.

Az ornamentika mennyiségi elosztása a tárgyakon általában mérsékelt. A cserépi fafaragók helyenként erősen hangsúlyozzák a cifrát, de nem szeretik halmozni. A sűrű cifrázás helyett arányosságra, áttekinthetőségre törekszenek. Még aránylag a guzsaly kicifrázása mutatja a legtöbb formarészletességet. Látszik, hogy a cserépiek tudásuk, ötletességük legjavát adták ennek az eszköznek az ékesítésébe, s hogy minél szebb hatást érjenek el, a formahalmozást e tárgynál megengedték.

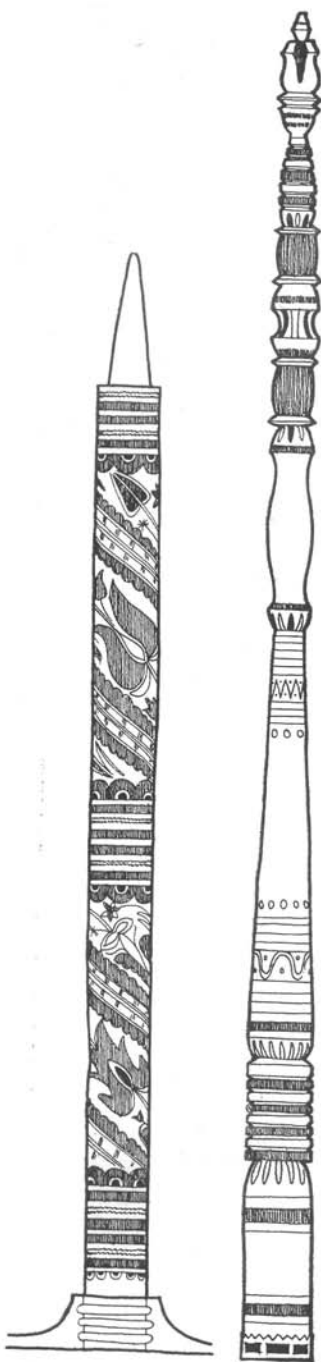
A cserépfalusi fadíszművesség e falu népi kultúrájának egyik legjellemzőbb vonása, szerves tényezője. Nem hevenyészett facifrázgatás, nem olcsó eszköz a vevőkör, a piac megteremtése. Hosszú idők alatt formálódott népművészet, évszázadokba visszanyúló kulturális örökség, melynek történeti rétegei és a helyi ízlésnek megfelelő hagyományos formái vannak.

Cserépfalusi díszes fatárgyak

Megfigyelhető, hogy e tárgyak fajtái közt a kicifrázás tekintetében is bizonyos minőségi sorrend, illetőleg különbség van. Legszebbek a guzsalyok, legszerényebb díszítésűek a mángorlók. A fakanalak cifrázása jelentéktelen. Legérezhetőbb hiány a fejfákban van. A halottaknak kőemléket állítanak. Faragtak faoszlopokat is, de csak szórványosan.

Nagyjából négy csoportba oszthatjuk a cifrázott fatárgyakat: háziipari eszközök, háztartási tárgyak, bútorfélék és mezőgazdasági tárgyak.

15 *Cserépfalusi guzsaly szára és feje.*
(A szár mérete a rajzban szélesítve.)

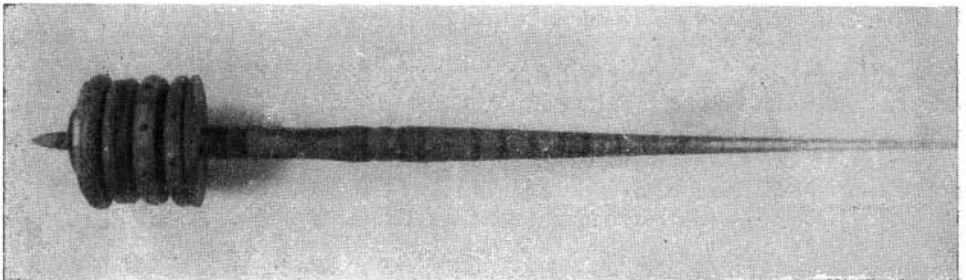

16 Az orsó esztergályozása kézi esztergán. (A vonószij orsófára csavarása, majd „csöszölgetés” a vonóval, vágás sima kivésővel.)

A háziipari eszközök közt első helyen áll kétségtelenül a cifra guzsaly és csörgős orsó. Cserépfalu híret e fonóeszközök készítése vitte legmesszebb.

A cifra guzsalyhoz két kitűnő faanyagot használtak fel: a juhar-jávort és a kecskerágót. Előbbiből a guzsalytalpat és guzsalyfejet, utóbbiból a guzsalyszárat készítették.

A guzsalytalpnek való fa kiegyelése 35—40 cm hosszú, 10—15 cm széles, kb. kétujjnyi vastag téglányokká való szétvagdálásából állt. E kiegyelt darabokat vonószéken úgy nagyolták meg, hogy a kétnyelű késsel jobbra-balra szélesedő, közép felé keskenyedő kettes madárfarok alakra faragták. A guzsalytalp közepét vastagra meghagyták, de innen jobbra és balra a kétnyelű késsel levkonyították, lefaragták. Most már jöhetett az alakítás, bicskával, vésővel, vonalvágóval (12. kép). A középén vastagon hagyott részt korongformára faragták, vízszintesen vagy függőlegesen párhuzamos mélyítéssel bevájolták, a talp elszélesedő lapját lesimitották, a két rövidebbik, tulsó szélét kicsipkézték faragással. A talp felfelé néző lapját pedig véséssel díszítették ki: tulipánt, vízfolyás és a két-két hosszabb szél mentén csipkebevésés került a fába, néhol tükördarabkák

17 Csörgős orsó. „Pereces ossó.”

berakásával emelték a guzsalytalp ékességét. A guzsalytalp korongjába fúrták a szár befogadására való lyukat. A figurális díszítés után piros és többnyire sötétkék krétafestékekkel festették ki a talpat.

Hogyan készült a talpba a guzsalyszár? Kb. 70—75 cm hosszúságú kecskerágóbotot vágtak ki. Ezt először a héjától kellett megszabadítani. A lehántás igen óvatos munka volt. Előbb meg kell *pállítani*, vagyis: *fülleszteni*. A pállítás (füllesztés) úgy történt, hogy egy-két napra meleg kemencébe került a kivágott kecskerágó. A botfa bele mézgat eresztett, a haja *szíjjassá* vált, elszíjjasodott. „Olljan lett, akar a nadrágszíjj.” Most már egy kis bevágás után könnyen lehúzhatóvá vált. Megvolt a szép, egyenes, sima, guzsalszárnak való. A guzsalytalpba erősítés céljára a szár vastagabbik végét csaposra faragták, úgy, hogy a talp közepébe fúrt lyukba beillett. Vékonyabbik végét 5—6 cm hosszú köldökformára faragták, hogy erre a végre húzzák majd rá a guzsalyfejet. A szárra az ornamentikát motoszkakéssel vagy bicskával leheletszerűen vészték rá a szár állandó forgatásával (12. kép). A figurák határvonalait feketére színezték. Ez a színezés (rögzítés) egészen eredeti technikával történt. Elővettek egy zsiros fekete kalapot, s ezzel addig dörzsölték végig a guzsalszárat, míg a kalap pizska a bevésített vonalakba bele nem töltődött. A dörzsölgetés után a bevésített vonalak fekete színben tűntek elő. Ezután következett a figurák térbeli részeinek kiszínezése. A hangsúlyozott részeket választóvízbe mártott vékony fadarabokkal megkengették, vagyis: maratták. A megmaratott guzsalszárat parázs fölött forgatva addig melegítették, míg a figurák sötétbarna színben elő nem ütözköztek. Kész volt a guzsalszár.

A guzsalyfej a kiegészítő és vonószéken bizonytalan körvonalú, kb. 75—80 cm hosszú, botformára kinagyolt juhar-jávör esztergályozásával és még külön kézi véséssel készült el. A guzsalyfejnek való kinagyolt fát az esztergapadon a darálóvéső két kézzel való *hozzávetésével* először is leदारálták: a legtöbb felesleges farésztől megszabadították, hosszan, fokozatosan elvékonyították, de már nagyjából a guzsalyfej cifra szakaszait is: *gombokat, hurkákat, csévéket* kiesztergálták. A darálóvéső hosszú „forgácsokat szelt” az alakuló guzsalyfejről. Igen óvatosan, érzéssel kellett vezetni a vésőt a forgásba hozott faanyaghoz, különben a guzsalyfa „elrúgta” a vésőt, kidobta az ember kezéből. A darálás után következett a simítás az egyenes élű simítókéssel (vésővel). Simítással alakultak ki a *gyűrűk*, nyertek finomabb formát a gombozások, s ugyancsak a simítóvéső alatt formálódott ki a guzsalyfej vége, ún. *bunkója* a *tornyocskával*. Ez a fej legszebb része, átmenetileg szinte a törekenységig levékonyuló gyűrűk szakasza után hirtelen elővastagodó csésze és hosszúkás gomb alak, vége felé szelíden elhomorítva, s a vékony nyakú kis tornyocskával lezárva. A simítóvéső már nem támadta úgy a fát, mint a daráló, csak apró „szilánkokat szelt” róla.

Mind a darálót, mind a simítót ügyes csuklómozdulattal kormányozta az esztergályozó hol lapjával, hol élével, hogy mindig a megfelelő szög alatt ártson a fának (14. kép).

Az esztergályozás után következett a gombozások és a bunkó kiharogatása szabadkézben, vésővel. A gombozásokhoz elég volt a kis félholdvéső, a bunkóhoz ezenkívül kellett a vonalvágó is. A hasogatások függőlegesen felfelé lökő mozdulattal történtek. A guzsalyfej végén a vonalvágó és a kis félholdvéső együttes munkája nyomán a bunkó tulipánttá fakadt szét. Ezek után a guzsaly-

18/a Régi vonósék. 1828. Parasztbarokk. Cserépfalu,
Herman Ottó Múzeum. 53.1473.1.

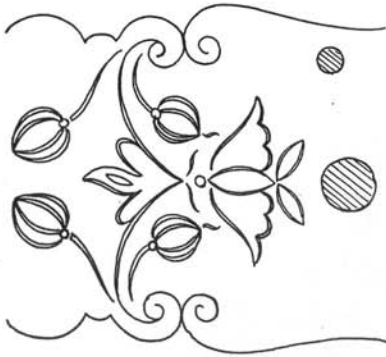

18/b Újabb vonószék, parasztkarok hanyatlása, XX. sz. eleje.
Cserépfalu. Egyéni tulajdonban.

fejnek a szárra ülő végét belülről kivájták, kívülről pedig, hogy ne repedjen, gyűrűsen beolmozták. Végül pedig a guzsalyfej tetszőleges szakaszait vörös föld- és kék krétafestékekkel befestették.

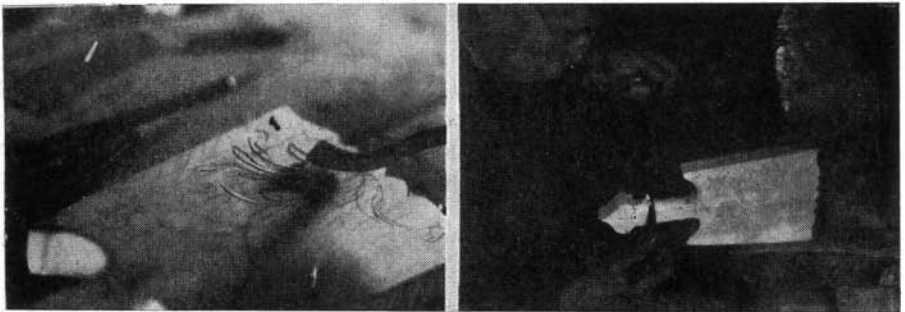
A cserépfalusi guzsaly mind az anyagmegválogatásban, mind a kidolgozásban eredeti népművészeti munka. A talp és a fej juhar-jávorfája arányos elosztással fogja közre a kecskerágó-szárat, s ugyanakkor a talp, a szár és a fej kidolgozásának eltérő technikai egységes összehatást keltenek. A talpon egyszerű, lapos bevésésű tulipántok, a guzsalyszáron lehetőleg, karcolásszerű bevéséssel elővarázsolt, különböző változatokban egymásból kilövellő tulipántok, s egykét „csillagvirág” sziporkázó játéka, s legfelül, a guzsaly tetején, a bunkó tulipánttá széthasadt teste közös mondanivaló, mely a téma egységével a kidolgozás többféleségét művészileg eggyé ötvözi: elgyönyörködtető látvány, hányféle változatos formában tárul elénk a tulipánt kidolgozása. A guzsaly egyes részein (talp, szár, fej) külön-külön is megfigyelhető az arányosság és változatosság egymást ellensúlyozó, finom játéka (15. kép).

Az orsót (csörgőös ossó) kétféle fából készítették: szárát puhafából (nyír-, hárs- vagy fűzfa), karikáját keményfából (legszívesebben mogyorófából). Az elkészítés eszközei: kézieszterga vonóval és egyszerű simavéső. (Fentebb ismertettem.) A munka menetét az utolsó, ma élő orsókészítő mester, a 82 éves K. Derda Sándor mutatta be.

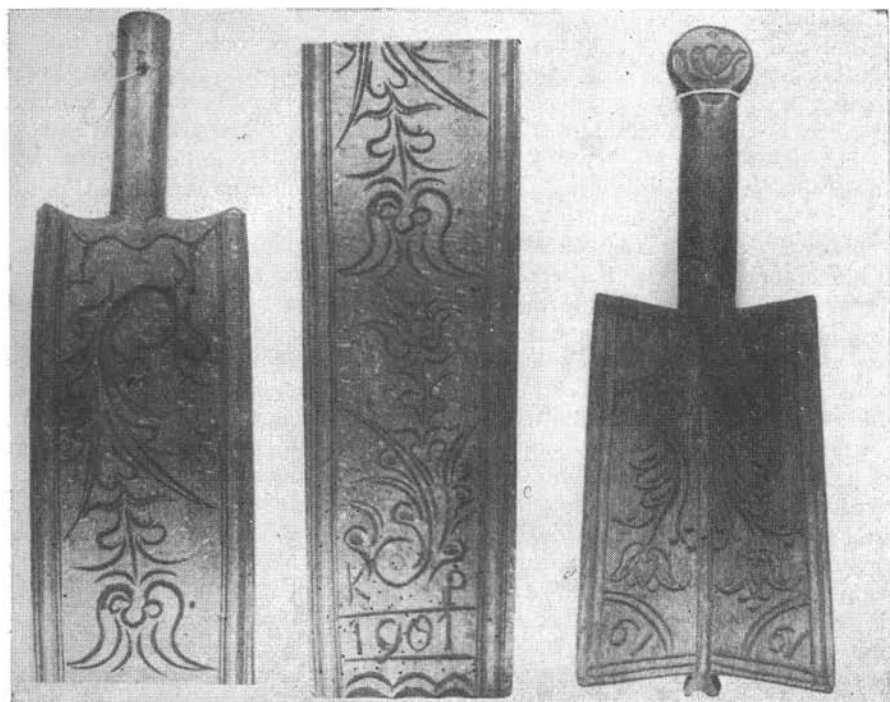

19 Cserépfalusi tulipántbimbók
rajza régi vonószék ülőjén.

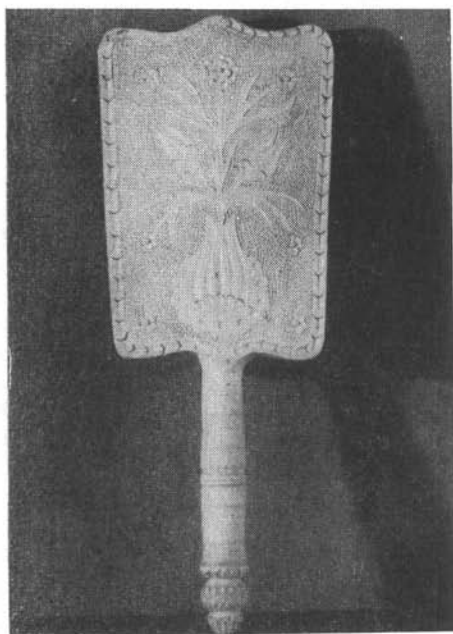
Az előzőleg vonószéken mintegy 30—35 cm hosszú pálcikaformára megnyújtott orsószárnak valót két végén meghegyezve, a kézieszterga perselyeibe helyezte, a rögzíthető szolgálával szilárdan megtámasztott, de forgatható fekvésbe hozta. A vonó szíját kétszer átcsavarta a szárnakvalón (16. kép), majd a vonót úgy vette bal kézbe, hogy bal hüvelykujját a vonószíj szabadon lógó, alsó hurkolatába tette, s mutató- és középujjával a hurkoláshoz fogta a vonó fordított T alakú fogóját. A vonó botfája a kézieszterga oldalfáján kívül esett, hosszant lefaragott részével az oldalfához érve. Azután jobb kézbe vette a vésőt. Leült a kieszterga székére, s a kétszeresen átcsavart orsószárnak valót a bal kézben tartott vonó fel- és lefelé rángatásával, „csöszölgetésével” ellentétesen forgó mozgásokba hozta. Ezalatt a jobb kézbe vett vésőt a szárnakvalóhoz vetette, ezzel formálgatta, simítgatta (16. kép). A karikánakvalót előbb fűrészsel egyelte ki. A mogyorófából lapos, korong alakú szeleteket fűrészelt ki, s ezeket a középben átfúrta, hogy a szárat ezeken a furatokon húzza át. A karikának való kiegyelt fát előbb keményfából faragott *vendégszáron* húzta át, s ezzel helyezte be a kézieszterga perselyeibe. Munka közben a vendégszár jobban megtartotta a karikánakvalót, sőt, a szolgálfa mellett külön támasztófa is segített, nehogy a vendégszár letörjön. Az esztergályozás a fent leírt módon ment, de itt már

20 Sulykoló vésése, faragása. (Megay Géza felvétele, 1930.)

21 Mángorló (felvétel felezett)
és mosósúlyok (súlykoló).

22 Cifra jegysúlyok, mélyelt
véséssel, esztergályozott nyéllel.

a véső függőleges élezésével csörgősre vágta a karikát, vagyis: *perecezte*. A forgó karikán hol merőlegesen, hol ferdén vezetett élezéssel egymás után váltak el és csördültek meg a *perecek*. A csörgős karikát úgy is szokták készíteni, hogy a kéziesztergán a karikát függőleges élezéssel előbb kettémetszették, kivájták, a kivájt részekbe apró kavicsokat, üvegcserepeket tettek, majd a karikát doboz, illetőleg dobozfedél formára faragva ismét összeállították. Az elkészült karikák furatain aztán a puhafa orsószárat húzták át. Végül mind az orsószárat, mind a karikát vörösföld- vagy krétafestékkel kifestették.

A háziipari eszközök közt ékességben kiváltak a vonószekek is. Legszívesebben körtefából faragták ki szép cifrán, parasztkarokk ízléssel. Az ülőjét (alját) gyakran tölgyfából készítették. A cifrázás java a vonószek bakójára és forgólábának tetejére került, de bőségesen jutott belőle az ajakra is. 1925-ben Szihalom községből került a miskolci múzeum tulajdonába egy „Anno 1828”-as jelzésű, barokk-díszítésű vonószek (18/a. kép). A lelet közelebbi körülményei ismeretlenek. Sikerült azonban 1961 elején megtalálni Cserépfalun e szék újabb, kevésbé díszes változatát (18/b. kép). A múlt század eleji darabot bemutattam Miskolcon, a ma élő legértékesebb cserépfalusi fadíszművesnek, az 57 éves Madarász Lajosnak, aki azonnal megállapította, hogy a régi vonószek cserépfalusi eredetű: ősei a vonószekek bakóját a mostaninál sokkal cifrábban csigázták, s a forgóláb tetejét mindig szarvasan tekerceselték fel, a mainál részletesebben díszítve, ugyanúgy, mint az 1828-as év számmal ellátott vonószekeket. Madarász Lajos hitelessége mellett szól a régi vonószek cifrázásának néhány olyan motívuma is, mely a barokktól eltérőleg, régebbi eredetű, s a Madarász-féle díszítési előrajzolásokkal igen nagy hasonlatosságot mutat, így a bakófej elején látható levéldísz és az ülőkére vésett, jellegzetesen cserépfalusi ízlésű kettős tulipántbimbók (19. kép). A szögecseléssel kimélyelt díszítőtechnika is Cserépfalura mutat (l. bakófej csiga alatti része).

A cserépfalusi eredet mellett szólnak a negatívumok is. Szihalomon a helybeliek emlékezete szerint sohasem volt cifra faragás. Ez a mesterség nem volt családról családra öröklődő hagyomány. Maga a község (Cserépfalutól délnyugatra mintegy 30 km) alföldi település, távol az erdtől. Apró tárgyak faragására — mint a közeli Mezőkövesden, itt is állítottak össze egyik-másik háznál faragószéket, de egészen kezdetleges, dísztelen formában. Viszont Cserépfalun a faragószék díszes elkészítése szinte napjainkig dívott, s nemcsak csigás bakófejjel, hanem különböző, változatos formákban (lófejjel 12. kép), emberfejjel is. Mezőkövesd maga is Cserépfaluról szerezte a figurális díszítésű fatárgyakat, ezt maguk a mezőkövesdiek is erősen hangsúlyozzák. Cifra vonószek készítésére még a legöregebb mezőkövesdiek sem emlékeznek, hiába kérdeztem őket. Szihalomra távolabbi vidékről nem kerülhetett az 1828-as jelzésű vonószek. Az akkori közlekedési viszonyok közt szekerezni lehetett csak. A szék Szihalomra Cserépfaluról került, s valószínű, közvetítéssel (mezőkövesdi vásárról). Az említett régi vonószek barokkos díszítése egyébként sokban rokon a róm. kat. templomokon kívül is jól látható cikornyákkal, így a mezőkövesdi templom külső díszítő elemeivel is, különösen a stilizált levelek. A cifrázott házi faeszközök közt legcsinosabbak közé tartoznak a juhar-jávorból, vagy bükkfából készült csigatészta-sodrók. A helyben készült csigasodrók alakításán azonnal szembeütnek a körvonalak hajlékonysága. Még az alsó szél kiformalása is íves, görbületes (23. kép). Mind a markolaton, mind a lapockán jellegzetes a kacsos,

23 Csigacsináló, szarvas kifaragással, mélyelten vésett virágmintákkal, szögecseléssel.

24 Szobai szék díszes támlája

25 Konyhaszék támlájának díszes berakása

szarvas kifaragás. A virágmintákat periférikusan, mérsékelt mennyiségben, arányos elhelyezéssel szerették vésni. A technika dombormíves, a figurák kimélyelt és szögcselt mezőből ugranak ki. A képleteket vonalvágás határolja el. A csigasodró bordázatát — nem túl nagy területen — a régi, bicskával kifaragó eljárások után újabban a síkolóval dolgozták ki.

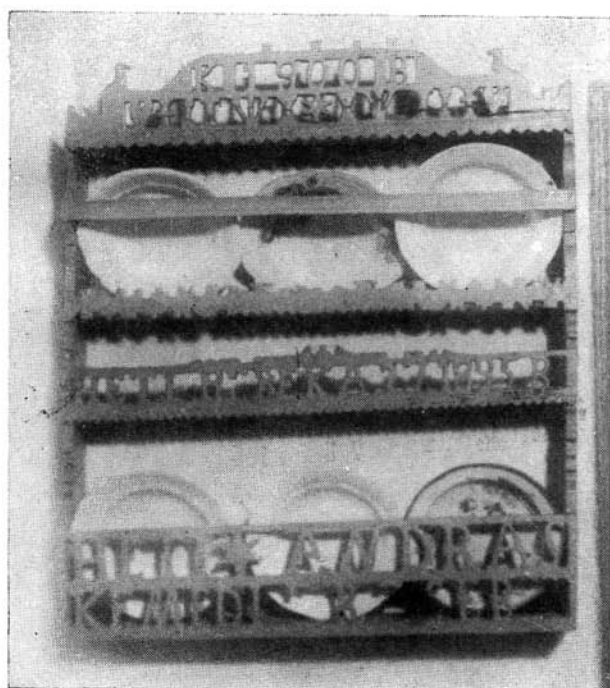
Már jóval szerényebb, igénytelenebb volt a mosósulykok, mángorlók cifrázása. Bükk- vagy gyertyánfából (gyurtyán) dolgoztak. A figurákat inkább csak bevésgették (bicskával, később: vonalvágóval és lökdösővel). A markolatot legtöbbször vonószeiken faragták (20. kép), de Madarászék gyakran esztergályozták is. Egyiknek-másiknak a markolatát kifúrták, csörgő kavicsot, üvegcserepet raktak a furatba, s kis fadugóval megint elzárták. Domborművesen csak a jegyajándékba készült sulykolót díszítették (22. kép).

Széket, bükkfából vagy diófából, kőrisből kétfélét csináltak. Szobait és konyhait. A szobai székek készítése századunk elején kialakult, nem túlságosan változatos stílust mutat. Inkább a karéjosan, hegedű formára alakított támla belső lapját díszítették, mérsékelt véséssel. Az ülőt, támlát bárdal nagyolták, vonószeiken kétnyelű késsel kifaragták, görbeélű kaparóval simították, a támla közepét vésővel törték át, a támla tetejének barokkos, szimmetrikus cikornyáit bicskával domborították ki, felül kétoldalt a körrózsákat cirkalommal vészték ki. Az áttört, stilizált szív alak alatt többnyire enyhén bevéselt, függő szív-minta látszik. A támla szegélyzete mentén vonalbevágás húzódik. A szék lábai az ülőbe vannak befúrva. A támla beillesztését áttöréssel és ékeléssel eszközölték. A támla alsó szélét széles nyelvalakra faragták, áttörték, ezt csúsztatták be az ülőlap hátsó, ugyancsak áttört szélébe, utána faékeléssel rögzítették (24. kép).

A konyhaszéknek ugyancsak a támláját, ennek belső lapját díszítették, mégpedig domborművesen, mélyeléssel, szögcseléssel emelték ki a figurákat. A cifrázás alapfigurája edényből (25. kép) vagy magában egyenesen felnyúló, szimmetrikusan jobbra-balra ágazó növény, jellegzetes hajlékony leveleivel, melyek hol fel-, hol lehajlanak. Legfelül, a csúcson, tulipánt ütközik fel hegygyel. A levelek közt jobbra-balra kisebb méretű tulipánt vagy nefelejcs, nefelejcsrózsa, göncörű gomb minták nyúlnak ki. Ezt a képet még a szögletek, különösen a fenti két sarokban levelek által közrefogott kis virágminták, többnyire nefelejcsrózsák, egészítik ki. Az egész képet a négy kerületi irányban fogazatos kivésések, az ún. recék fogják körül. S mindezeket túl egyenes vonalvágások alkotják a határt, paralelogramma alakban. A konyhaszéktámla és cifrázása tartósítására diófapácot használtak. Ezzel mázolgatták be a támlát.

A tányértartó cifra fogasokat, *tányirosokat* bármilyen faanyagból szerették csinálni, csak ne legyen szálkás. Legkönnyebben tudtak banni a hárs-, éger-, juhar-, kőrisfával.

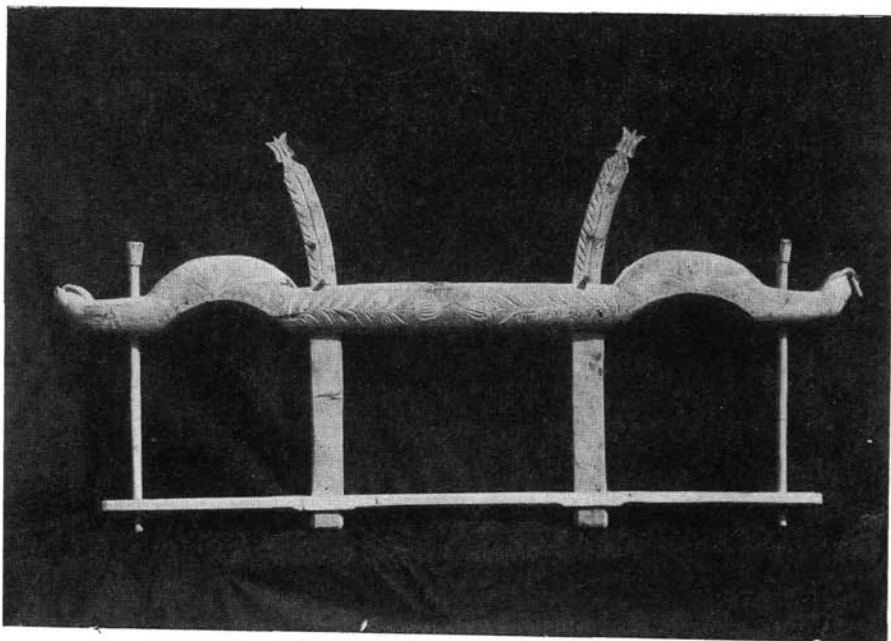
Előbb a két oldaldeszkat faragták ki. Ezekbe illesztgették zezgugos ki-bevágásokkal, ún. *cinkelekéssel* a polcokat. Az oldaldeszkat és polcok által összeállított vázra kerültek a *rácsok* (elől) és a *korona* (legfelül). A rácsokat és a koronát áttörve faragták és cakkolták bicskával, s az oldalfára faszöggel és tőrönyvvel erősítették. Az enyvét egy kanálnyi, savótól jól kinyomott tehéntúró és egy mogyorónyi oltott mész keverékéből csinálták. Az összekevert masszát deszkán kalapáccsal addig ütögették, püfölték, míg teljesen folyadékká nem vált. Mikor már nem látszott benne a túró, ragaszthattak vele. Jobban ragasztott, mint a csontenyv. Maga a díszítés kevés formarészlettel ment. A tá-

26 Attört díszítésű
„tányíros”. Cserépfalu.

nyírtartó nem is részleteiben, hanem a rácsok és a korona összetett formahatásában nyújt kellemes képet. Az összehatást a kifaragott nevek, évszámok, rácsok, egy-két stilizált csillag- vagy madárminta arányos elosztása adja (26. kép). A gazdasági tárgyak közt határozottan a juhar-jávorból készült cifra jármok voltak a legkülönbek. Legékesebben természetesen a járom *koronája* készült el. A kiegyelt fát a vonószéken igen gondosan faragták, ügyelve arra, hogy kétoldalt minél szebb ívben alakuljanak ki a *tolókák*, melyek a két jószág nyakára kerülnek. A tolokák végeit a járomszögek számára való átfúrások után kissé szélesebbre hagyták, e széles koronavégekből faragták ki a járom két legfőbb ékességét, a stilizált ökörfejeket. Ez a két ökörfej Madarász Lajos szerint többre került, mint az egész járom. Szépek is voltak, ahogy félrenéztek és szarvukat tartották. A koronafán vízszintes helyzetben egymás felé néző tulipántok, hajlékony, hosszú levelesminták, nefelejcskek húzódtak. A járom két belfáját ugyancsak magyaros, tulipántos minták díszítették, függőleges helyzetben. Az ökörfejek szoborszerű kifaragásához jól illett a virágmotivikák domborműves vésése. A talpfát többnyire díszítés nélkül hagyták. A járomszögeket vasból kovácsoltatták, de Madarász Lajos szerette fából is elkészíteni (27. kép).

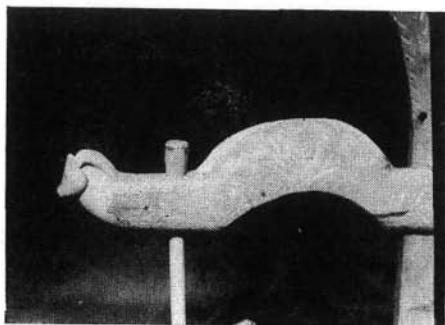
Legegyszerűbben díszítették a kaszanyeleket, illetőleg ezek kocsait. A kaszakocsok stilizált kígyó- vagy madárfejek voltak. A kígyófejek elfordulva, lefelé figyelő figurák voltak, nyakukon a bőr érzékeltetésére halbórszerű technikával alkalmaztak vékony, sima bevéséseket.

27/a Díszes járóm. Ökörfejes koronájú, mélyelt vésésű.

A famivesség mai helyzete

Századunk első harmadában még virágzik a díszes fafaragás. Még nem jelent nagy hiányt egy-két ékes tárgy eltűnése a divatból (székek, tányértartók). A hanyatlás azonban a harmincas években észrevehetően megindul, s egyre nagyobb méreteken halad előre. Fő oka: az élet iramának meggyorsulása, a gépi technika előretörése. A házi kendermunka, szövés-fonás meghátrál a gyári textilipar előtt. A fonóházak megszűnnek. A cifra orsó, guzsaly keresettsége

27/b Ökörfejes koronavég.
Madarász Lajos kedvelt figurája.

28 *Az utolsó cserépfalusi
cifrafaragó, Madarász
Lajos.*

megcsappan. A vasalás háttérbe szorítja a mángorlást, a teknőben való mosás a sulykolást. A mángorló és a sulykoló a padlásra kerül. Elavul az ökrökkel való igavonás is. Kimegy a divatból a díszes járom.

Mutatkozik bizonyos átállás újabb tárgyak igénylésében, de csak a minőség rovására. A környékbeli erdészek agancstartókat, vagy cifra séta-fafokosokat rendelnek. A cserépi mesterek igyekeznek kielégíteni az erdész-rendelőket, s igényléseiknek megfelelően faágutánzatok, stilizált tölgylevelek kivésésével, sólyomfej kifaragásával készítik el az agancstartókat, illetőleg a séta-fokosokat, olykor alkalmazzák a klasszikus ornamentika egy-két elemét —, de kevés sikerrel. Még egy-két díszes doboz kifaragásával emlékeztetnek a cifrázás tiszta hagyományaira. Csak az a hiba, hogy igen csekély számban, szórványosan készülnek ezek a dobozok. A mezőkövesdi vásárokon csak sima, cifrázatlan tárgyak (eszköznyelek, fakanalak, lisztmerők stb.) kelnek el. A díszművesség hanyatlásának családi okai is vannak. A valaha oly termékenyen dolgozó, elevenen díszítgető Madarász-had férfiága kihalóban van. A Madarászok egyenes leszármazottjai ez idő szerint nők, s nem mutatkozik jel a fiúági megújulásra. A távolibb rokonok (Erdősök, Boldizsárok) csak egyszerű, dísztelen tárgyakat faragnak már. Egyedül még Madarász Lajos, e had utolsó tehetséges tagja díszítget, cifrázgat, agancstartókat, fafokosokat, olykor-olykor egy-egy dobozt (28—29.

29 *Hagyományos díszítő
eljárással készült doboz*

kép). Kár, hogy előreláthatólag vele kihal a házi fadíszművesség, mint családi hagyomány. A leányági leszármazottak férjeit nem érdekli ez a munka.

A cserépfalusi szépmíves fafaragást a pangás állapotából államilag támogatott, külső beavatkozással lehetne még kiemelni, s új irányt szabni neki. A mezőgazdasági eszközök nagy részét a nemrég alakult termelőszövetkezeti csoport önellátással tudná biztosítani. A fadiszítés tudományára az érdeklődő helybeli ifjúságot a helyi művelődési ház szakköri foglalkoztatásainak keretében volna érdemes megtanítani az ehhez értő öregek bevonásával és a gyakorlati nevelőmunka megfelelő díjazásával.

A helybeli szépmíves fafaragás megmentése és átmentése szocialista művelődésügyi politikánk egyik szép — és tegyük hozzá — megoldható feladata. Két okból is. Az egyik ok: ma már megvan a hagyományos formák átmentésének és továbbfejlesztésének lehetősége mai tárgyakra (dobozok, szelencék, virágtartók stb.). A népművészeti boltok megbecsülik, szívesen felvásárolják és értékesítik a helyes népi ízléssel készített mai tárgyakat. A másik ok éppen az, ami biztosítaná az új tárgyak piacképességét, kelendőségét: a cserépfalusi faművességben felfedezhető díszítőízlés és készség.

LAJOS ÁRPÁD

J E G Y Z E T E K

1. Fettich Nándor: „A honfoglaló magyarság fémművészete.” Bpest, 1937. (Archaeologia Hungarica, XXI. — Táblakötet II/2., XXXII/2a., XXXVI., XLVII., LIX, LX., LXVII. old.
2. Malonyai Dezső: „A magyar nép művészete.” Bpest, Franklin 1922. V. köt. 229—242. old.

KUNSTVOLLE HOLZSCHNITZEREI IM HÓR-TAL

(Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén)

In Cserépfalva am Oberlauf des Hór-Baches im südlichen Teil des Bükkgebirges (Komitat Borsod) hatte sich die Holzschneidekunst zu einem blühenden Hausgewerbe entwickelt, das nachweisbar seit zwei Jahrhunderten bis um die Mitte unseres Jahrhunderts bestand.

Gewerbsmässig wurde die Holzschnitzerei bei den unbemittelten Familien der Gemeinde betrieben. Neben der Freude am Schenken war es der kärgliche Lebensunterhalt, der die begabten Mitglieder dieser Familien zur kunstfertigen Schnitzerei der in Haus und Hof gebräuchlichen Holzgegenstände und Geräte anregte.

Die Holzschnitzer machten ihre Holzware im Hausierhandel in den umliegenden Ortschaften zu Gelde. Doch wurden die schön geschnitzten Holzgegenstände mit Fuhrwerken auch nach Mezökövesd, ja sogar bis nach Eger im benachbarten Komitat Heves befördert. In diesen beiden Städten fanden anlässlich der Märkte die Holzschnitzereien von Cserépfalva guten Absatz. Die weniger kunstvoll verzierten Gegenstände — vor allem wirtschaftliche Geräte aller Art — gelangten mit Pferdewagen noch viel weiter, sogar bis in die Grosse Ungarische Tiefebene.

Die Holzschnitzer verstanden sich vortrefflich auf die Baumarten der nahen Wälder und wählten für einen jeden Gegenstand das entsprechende Holz. Auch der Grossteil der verwendeten Werkzeuge war eigenes Fabrikat und nur selten wandten sie sich zwecks Anfertigung eiserner Werkzeugbestandteile an die Zigeunerschmiede.

Die Ornamentik der Holzschnitzereien setzte sich aus uralten, fast bei allen Völkern auffindbaren Dekorationselementen zusammen, denen sich auch landnahmezeitliche und später gebräuchliche ungarische Motive zugesellten. Doch gibt es auch Gegenstände (Schnitzbank, Sitzmöbel für die Wohnung), an denen der barocke Einfluss der vergangenen Jahrhunderte unverkennbar ist.

Die Holzschnitzkunst von Cserépfalva erfuhr ihre Ausgestaltung — als Kulturerbe von Vater auf Sohn übergehend — Jahrhunderte hindurch und ist der wesentlichste Zug der Volkskultur der Gemeinde.

In den dreissiger Jahren begann der Verfall der Holzschneidekunst von Cserépfalva, als nämlich durch die Umwandlung der Lebensformen zahlreiche Gegenstände ausser Gebrauch gerieten. Derzeit sind kulturpolitische Organe im Verein mit denen des Hausgewerbes darauf bedacht, die Holzschneidekunst in Cserépfalva wieder aufblühen zu lassen und die Ornamentik der Holzschnitzerei auf derzeit gebräuchliche Gegenstände hinüberzuretten.

ÁRPÁD LAJOS

AZ IZSÓFALVI „ÖRDÖNGŐS BÁNYÁSZ”

(Adatok a folklorizáció kérdéséhez)

Az 1957. évben a Borsod megyei Rudabányán gyűjtöttem bányász hagyományokat. A dobsinai bulénekek helytörténeti mondái mellett néhány történetet találtam egy ún. „ördögös bányásról”, melyet közöltem is.¹

Ez évben azt a célt tűztem magam elé, hogy ha az illető élő személy és nem csupán a néphiedelem által költött alak, — fölkeresem és „kivallatom” ténykedéséről. Arra is gondoltam, ha egy személy köré a néphiedelem történeteket kapcsol, bizonyára egy egész mondakör fűződik hozzá, amelynek néhány darabját 1957-ben sikerült is összegyűjtenem.

A grand art-ban nem ismeretlenek az ilyen mondahősök, akár Goethe Faustjára, akár Wagner operahőseire, De Coster Till Eulenspiegeljére és Ibsen Peer Gyntjére, vagy Naszréddin Hodzsára gondolok. Magyar vonatkozásban, hogy csak azokat említssem, amelyek témám körébe vágnak: a Luby Margit által feldolgozott „kocsisbabonakört”,² amelyben szintén találunk olyan motívumokat, melyek az ördögös bányász történeteiben is megjelennek, bizonyítva azt a tényt, hogy itt vándormondákkal, vándorelemekkel van dolgunk.

Marót Károly Homeros-ról szóló jelentős munkájában³ nagy elismeréssel említi meg a kiváló angol író, Eric Knight vallomását „Sam Small csodálatos élete” című művének előszabából,⁴ amelyben a folklorizáció kérdéseinek klaszszikus meghatározását adja: „Az epikum és az epikus hősök keletkezésmódjáról, illetőleg ezeknek a szóban-élő természetéről, a költői siker distanciaciófeltételéről, a közönség pozitív jelentőségéről, s az alkotás szociális és egyéni meghatározottságáról stb.”⁵ mindezek szinte minden lényeges ponton megerősítik azt, amit Marót a Homeros-korabeli költészetből kikövetkeztetett.

„Szeretem azt hinni — írja Knight könyvében —, hogy a történetek eredetiek, de őszintén megvallva, inkább a fajtám és földem alkotta őket, mert ilyen történeteket odahaza Yorkshire-ben, ki tudja már mióta mesélnek... Amikor kicsi voltam, sok történetet hallottam Sam Smallról. Mesebeli alak lett, mintegy kivonata mindannak, ami Yorkshire. Népmese lett belőle.

Majd megfigyelhetik, hogy Sam jelleme igen hajlékony. Néha egészen közönséges halandó, határai az emberi képességek határai, azután néha meg olyan, mint egy istenség, mint egy megvalósult álom... Hiszen mi az elbeszélő irodalom, ha nem fennhangon való álmodás? Hősei az ember tudat-alatti vágyai... Gyermekkoromban Sam mindent meg tudott tenni, amit csak akart... Kitörölhetetlen gyermekkori benyomások ihlettek ezekre a történetekre. Akárhol jártam... csak kikerekedtek bennem ezek a történetek és mindet Sam nyakába

akasztottam... Némelyikük talán fantázia szülötte, némelyike meg nem... A legtöbbet csakugyan el is meséltem, mielőtt leírtam. Olykor háromszor, négyszer is. És a mese közben egyre változott, alakult. Ez jót tesz a mesének... Az ember megérzi, melyik az a rész... amit szívesen hallgatnak és azután e szerint alakítjuk át... A nagy baj, hogy egyszer mégis le kell írni... mert akkor a mese meghal.”⁶

Természetesen attól, hogy ezeket a népi ihletű történeteket leírják, korántsem „halnak meg”, hanem élnek, fejlődnek, alakulnak tovább — megfelelő adott közösségben. Ezt bizonyítja mindmáig a folklór irodalom.

A fent elmondottak és idézetek vonatkoznak az „ördögös bányász” történeteire is, s az alább elmondandó történetek kiváló példái a jelenkori mondaalakulásnak. Néhány esetben születése pillanatában sikerült megragadnom egy-egy új változatot. Természetesen minden történetnek reális központi magja van, ami racionálisan és logikusan is magyarázható: ezeket a racionális történeteket mondta el nekem az „ördögös bányász”.⁷ „Ez a reális központi rész aztán ki van színezve, meg van, de nem helyesen, magyarázva. Olyan eseménykort, mozzanatokat kapcsolnak hozzá, amelyek a képzelet szüleményei. E kigondolt elemek érdekes, nem várt magyarázatul szolgálnak, a naiv lelkeket megfogják, s előttük az egész elbeszélte történetet a valóság színébe öltöztetik.”⁸ Ezeket a kiszínezett történeteket mondták el nekem az „ördögös bányászlól” az adatközlők.⁹

Történetek az „ördögös bányászlól”.

A dolgos kecskebak

Barnóczy (az ördögös bányász) így adja elő a történetet:

Egyszerű tréfákat csináltam a többiekkel. A munkahelyemen keresztbe raktam a lapátokat. Volt vékony drótom, ezt rákötöttem, s kint leültem a járatban, a drót másik végét kezembe fogtam: — Ekkorra persze már sok szenet elomlasztottak. — Jön az aknász: — Mennyi lesz a munka? — Majd megmondják ott benn! Mert ott dolgoznak akkor is, ha én nem vagyok bent, — válaszoltam, és megrángattam a drótot. — Hát ez borzasztó — így az aknász és elszaladt. Jöttek mások is és csodálkoztak, hogy hallják a zörgést, nem látnak ott senkit, és a hús csille is megvolt.

Ehhez a történethez tartozik, hogy ha láttam a cimborám lassú munkáját, az nem tetszett nekem, azon gondolkodtam, hogyan szabadulhatnék meg tőle s egyben egy másik, jobb, dolgos cimborához jussak. Ez már úgyis félt tőlem, mert hallotta híreimet. Mire felment a csillével és visszajött, én már akkorra beácsoltam. Értettem a módját. Azt mondja a cimborá a többieknek: — Mire leérem, Barnóczy beácsolt. — Hát igen, mert ördöge van neki — mondták azok.

A következőt eszeltem ki megtréfálására. Volt egy vörös szvetterem, azt rákötöttem egy előre elkészített keresztfára és vad kiáltást hallatva, bedugtam a munkahelyre. Úgy megjed, hogy kiszaladt a bányából, s azt panaszolta az aknásznak, hogy ő többet nem dolgozik velem, mert rászabadítottam az ördögöt kecskebak képiben. Így üldöztem el a rossz cimborákat. Az aknász nem szólt, nem akart velem kikezdeni. Sokan szerették volna tudni, hogy hogy csinálom, de a trükkjeimet mindmáig nem árultam el.”

Ugyanezt a történetet különböző változatokban, már folklórizálódott formában a többi adatközlők így adták elő.

Pongrácz:

„Ott ül a vágatban Barnóczky a sihtatársával és ebédelnek. Nagyon nyugodtan ült, pedig aznap még nem dolgoztak semmit. Jön az aknász: — Na, mire végzitek, mi az eredmény? — és arra bökött ujjával a munkahely felé.

— Nézze meg, aknász úr, — így Barnóczky. Bemegy az aknász a vágatba és magasra emeli a lámpáját, hát látja, hogy két fekete kecske verekszik a szénen.

Elment az aknász, nem szót egy szót sem. Barnóczky társa megkérdezte: — Komám, mikor állunk már neki a munkának? — Maradj csak nyugodtan — felelte amaz és mikor vége lett a sihtának, a csillék megindultak és mind tele volt szénnel.”¹⁰

Jósvai:

„Én láttam a bányában a nagy, vörös kecskebakot. Épp ott dolgoztam a közeljünkben. Egyszer csak látom, hogy jön a cimborája rohanvást. — Mi van? — Ott a vörös kecskebak, mutatott Barnóczky munkahelye felé. Bemegyek, hát látom, tényleg ott van. Valóságos méteres szarvai voltak.”

Így lett a dróttal összekötött lapátok zörgéséből és a fára feszített vörös szvetterből a bányászközösség alkotó fantáziájában méteres szarvú, dolgozó kecskebak, sőt nem is egy, hanem kettő, az egyik adatközlőnél pedig fekete kecské. Óhatatlanul felködlik előttünk — párhuzamként — a Sinka megénekelte Petrányi:

„... Ki tud veres kecskéiről
s pokolbeli estéiről
Pokolba járt el Petrányi
látták lúd képiben szállni.
Rémült anyók nagy jajszóval
mondták: boszorkány hajóval
ment utána hét kecskéje:
a poklok hét menyecskéje.”¹¹

A megtáltosodott tiló

Barnóczky:

„A feleségem a kertben csapta a kendert a tilón. A Jósvai komám kérdezte a szomszédból: — Hogy vagy? — Majd megmondom, ha felülz a tilóra. (Előzőleg elkészítettem egy gömbölyű fát a tiló alá, s volt ott egy darab kötél is. Ezt rákötöttem a tilóra.) Mikor felült rá — még ma sem tudja, hogy volt —, meghúztam a kötelet és megindult a tiló. Mikor legördült a gömbölyű fáról, felbukott. A Jósvai nagyon megijedt, azt hitte, hogy az ördögök vitték. Félig eszméletlenül rohant haza. Azt mesélte a népnek, hogy az ördögök vitték a tilót. Később még azt is hozzátette, hogy száguldott vele a tiló.”

Felkerestem Jósvait a tiló-ügyben. Otthon nem, de a kovácsnál rátaláltam. Ott, három ember jelenlétiben, eskü alatt így adta elő a történetet.

Jósvai:

„Velem történt. Szégyen, de elmondom. Bementem Barnóczky udvarába és biztatott, hogy lovagoljam meg a tilót. Katonaember voltam, hát csak egy falóval elbírok — gondoltam.

Ráültem és a tiló felnyargalt velem a partra, onnan vissza, majd az udvaron lehajintott, mint egy valóságos ló. Futottam hazáig. Megbűvölte a tilót Barnóczky.”

Kajser:

„Barnóczky lenn a bányában egyszer azt mondta, hogy üljenek rá a bányabakra (ez egy fa-alkotmány) és megindította a bakot. A bak ment is. Láttam. A bányászok persze leugráltak róla és azóta elkerülték azt a helyet.”

Az eltűnt biciklikerek

Az eddig elmondottakban semmi irracionális, alogikus elem nem merült föl, ami különösebb magyarázatot igényelne, miután Barnóczky felfedte tréfáinak reális motívumait. Az alábbiakban lesz egy irracionális momentum, amit Barnóczky „megézésnek” nevez, de ez is feloldható. Természetesen nem kívánjuk vulgáris módon tagadni bizonyos, Barnóczkyban meglevő, néha tudatosan alkalmazott hipnotikus tulajdonságokat, amelyet további történeteiben is megfigyelhetünk, főleg az adatközlők által elmondottakban. A gondolatátvitel példái sem ismeretlenek a hiedelmekkel átszőtt népi közösségekben.

Barnóczky:

„Ez 1957-ben történt. Itthon babráltam a ház körül. Jön haza a fiam, s mondja, hogy biciklijének első kerekét ellopták, míg bement a vendéglőbe egy pohár sört meginni. Nem hittem a fiannak — biztos mulattál? De a barátai erősítették, hogy valóban csak egy pohár sört ivott. — Na, akkor holnapra meglesz. Nem hitte senki. De én biztos voltam a dologban. A megézésem súgta, merre kell keresnem. Papp Gézát gyanítottam. Vettem a félméteres fekete kisaszömet — amit a bábutáncoltatáshoz használtam — és azt mondtam a vesszőnek: mutasd az utat! De nem a vessző mutatta, hanem a saját érzésem.

Mikor odaértem, kérdezem az anyját: hol van Géza? — Alszik! — Keltse föl. Hát jön is ki Géza, és mikor meglátott, egyszeribe elájult.

— Mondom az anyjának, nem csinállok semmit, de egy félórán belül legyen nálam a kerék! De a falubeliek tudták, hogy miért megyek hozzájuk, ha nem is szóltam róla, mert elterjedt a híre, hogy elővarázsolom a tettest. — Még azt mondtam neki: én ördögmester vagyok, te meg zsvány vagy. Így aztán összetalálkoztunk.

Mondták is neki a népek: — Te Géza, vigyázz a Barnóczkyra, mert felültet a biciklire és a pokolra küld. Mondanom sem kell, hogy az anyja egy félóra múlva a kötényébe takarva hozta a biciklikereket.

Azóta nagy respektusom volt a faluban és a bányászok között.”

Pongrácz:

„Barnóczkynak a fiától ellopták a biciklikerekét. Kérdezi az apja: Te, hol van ennek a biciklinek az első kereke? — Nem tudom, ellopták. — No nézzük

csak — szólt az öreg és elővette a varázsbotját, majd földhözvágta. A bot mindjárt talpra ugrott és szép lassan elkezdett sattyogni egy bizonyos irányban. A bányász a fiával együtt utána.

A bot szépen besétált egy házba, be a kamrába és elkezdte ütni-verní egy bicikli kerekét, amely ott volt felakasztva.

Ez volt a lopott jószág. Kérdezi a bányász — miért loptátok el, tudjátok, hogy tőlem semmit sem lehet ellopni. Adjátok vissza. És vissza is vette a kereket.”¹²

A „megézés”-re vonatkozólag annyit jegyzek meg, hogy egy meghatározott és kis közösségben (Izsófalván néhány ezer ember lakik) az emberek igen jól ismerik egymást. Mondhatni: tudják, kiben mi lakik. Így gondolta ki Barnóczky is, hogy merre keresse a tolvajt.

Bábuk táncoltatása

Erről — bár már régebben történt — mindenki tud a faluban egy-két történetet.

Barnóczky:

„Ezt úgy tanultam, hogy volt itt egy sofőr. Az tudott bábút táncoltatni. Ide akart hozzám jönni lakni. Akkor jöhetsz hozzám lakni, ha megmutatod, hogy kell bábút táncoltatni. Hát így tanultam meg.

Volt bábu könnyű fából és papírból is. Ezeket úgy állítottam össze, hogy minden tagjuk mozogjon. Az ujjamra tekert vékony cérnával mozgattam őket. Néha meg a két lábamra kötöttem a cérnát, s leültem, ügyesen ráakasztottam a bábukat és úgy táncoltak, hol a saját füttyszavamra, hol a cigányok muzsikájára. Sok sikert arattam velük és mikor munka nélkül voltam, messi vidékre is elkujtorogtam velük. A feleségem aztán megsokallta és eltűzelte őket, mert nagyon kezdtem bitangolni.

A bábuk a következőket tudták: egymásnak fordultak és einkisszl (egy csókot) vezényszavamra megcsókolták egymást, mozgatták a farukat, meghajtották a fejüket. Azt csináltak, amit parancsoltam nekik. A népek csak bámultak.

Volt itt nagyságos úr, földbirtokos. Mindig forgatta a botját. Komisz, bitang ember volt. Elhatároztam, hogy megtréfálok. Volt egy nagy bábum, papírból, azt kiállítottam a kapu elé. Három drótlábon állt, de ezt még nem látta senki. Volt rajta egy fekete cérna, ahogy húzkodtam, úgy járt a keze, meg a lába feszt. Nagyságos úr meg odaérkezett, hát a bot megállt a kezibe és nézett meredten. Megfordult és ment visszafelé. A palánk mellől, ahol megbújtam, odakiáltottam: Háj! Háj! Elszaladt. Megijedt. Másnap másfele ment sétálni.

Két hét múlva jött nálam, beszólt a kapun, menjek csak oda. — Hát János, mért haragszol rám? Apád, anyád jóemberem volt. Meg akartál kísértetni az ördöggel?

En azt mondtam, nem tudok róla. Azóta akármit kértem tőle (szalmát, disznólegelőt), nem tagadott meg semmit tőlem. Ezt a jelenetet mások is látták, megint nőtt a respektusom.”

Jósvai:

„Kiment Barnóczky az útra, oszt táncoltatta szokás szerint a babáit. A „ritka árpa, ritka búza” dallamára. Jön arra a földesúr, forgatja a botját, füttyörészik.

Meglátja a táncoló babákat, azt kiáltja: — Az istenit János, engedj át, engedj át! Mert hogy nem tudott átmenni a bűvös körön, ahol a bábuk táncoltak.”

Érdeemes itt összevetni Barnóczy reális történeteit azzal, ami ezekről az élenk fantáziájú Jósvai tudatában megrögződött.

Barnóczy: Egy kerek fára tettem a tilót és kötéllel húztam. Nem ment az egy lépést sem előre, csak gurult egyet és eldőlt. Nem tudom, mitől ijedt meg Jósvai.

Jósvai: Ugrált velem a tiló, hányt-vetett, a végén lehajintott.

Barnóczy: Csak kivettem egy papírbábút és a kerítés mögül mozgattam, azzal ijesztettem meg a földesurat.

Jósvai: Ugrált, táncolt a bábu. Barnóczy ott sem volt, az úr mégsem tudott átmenni rajtuk.

Jellemző a beszélgetésem befejezése Jósvaival. — Ezeket elmondtam most magának, de ha elmegy Barnóczyhoz, ne szóljon neki, hogy velem is beszélt. — Tán fél tőle? — Á, nem, de azért megkérem, ne említsen előtte.

Martinkó József:

„Hallottam Barnóczyról, én ugyan nem ismertem, nem is hiszem, amit róla beszélnek. Annyit tudok, hogy két papírbábút táncoltatott.”

(Martinkó nem mondott igazat, vagy tán félt a boszorkánymestertől? Mert Pongrácz, az egyik adatközlő, éppen Martinkótól hallotta azokat a történeteket, melyeket nekem elmondott Barnóczyval kapcsolatban.)

Martinkó Ferenc:

„Én ismertem Barnóczyt jól. Ördöge volt annak. Szuggeránsnak neveztük. Volt neki két, kézzel faragott fabábúja, amelyeknek az ízületei szalmaszállal voltak összeerősítve. Ezeket a lakásában egy szögre függesztve tartotta. De vele voltak többször a bányában is. Mikor odaértünk a munkahelyre, azt mondta nekik: — Mozgást akarok látni! és a bábúk eszeveszetten táncolni kezdtek. Sokan láttuk ezt.”

A bot táncoltatása

Egyik nevezetes produkciója volt Barnóczynak a különböző botok táncoltatása. Maga is több történetet elbeszélte ezzel kapcsolatban. De szívtében ismeretesek a környéken mindezek.

Barnóczy:

„Jött az aknász. Kértem, vegye át a munkát. — Mi van? — kérdi. — Mondom neki. — Nem akarta elhinni. — Mondom — nem hazudok magának! — Neem? — gúnyolódott. — És erre leemeltem a botomat, ami mindig a kezem ügyébe volt és a cernára állítottam, mely ott volt kifeszítve a lábam között. Láta ám, hogy megállt a bot. — Ezzel ki is kap az aknász úr!

— Jaj, szuger! szuger! — kiáltozta és elszaladt. Be is hívtak az irodába amiatt, mert az aknász azt mesélte, hogy a bot ugrott is, hogy üssön.

— Erre mit mondhattam mást, mint hogy képződött.”

Martinkó F.:

„Egyszer a kocsmában mulat Barnóczy és azt mondja a cigányoknak: — Húzzátok, cigányok!

A primás sértődötten válaszolta: — Mi nem vagyunk cigányok, hanem zenész urak!

Akkor B. az egyik sánta cigánynak a sarokba állított botjára nézett és megbűvölte, mert a bot kiugrott a sarokból és a kocsmá közepén táncolni kezdett a nótára. A cigányok meg ijedten húzták tovább és nem mertek szólni egy szót sem. A sánta cigány a végén nem merete megfogni a saját botját, félt tőle. Ott is hagyta a kocsmában B.-nek. Az meg csak nevetett.”

Barnóczky így mondja el ezt az esetet:

„A primás azt mondta: — Szakikám, így meg úgy! — Én meg azt feleltem rá, hogy egy bányásznak a cigány nem szaktársa. (Persze, csak tréfából, mert kigondoltam egy trükköt, amivel elámítom őket. Ilyenkor, mikor kocsmában voltunk, mindig kértek, hogy mutassak nekik valami trükköt.)

A cérna már rá volt kötve a térdemre, előkapom a cigány botját a sarokból és megállítom a térdem között. Megijedt. Nem is kellett neki többet. A botot később hazavittem. Sokáig megvolt.

De csináltam vele még egy trükköt. — Nézd, cigány, ez egy okos bot, okosabb, mint te. Egy lökésre belököm a piros golyót a 100-ba. (A Rex asztalon.) És valóban sikerült is beletalálnom.

Bevallom, blöfföltem.”

Erre megkérdeztem B.-t, s mi lett volna, ha nem talál bele egyből a 100-ba. Azt felelte: „hogy akkor visszatette volna a sarokba a botot, mondván, olyan buta ez a bot, mint te vagy, cigány.”

Hogy fizette ki a cigányokat?

Sok történet szól B.-ről és a cigányokról. Azt mesélik róla leginkább, hogy rájuk nézett és azok úgy mentek tova, mintha nagy borraivalót kaptak volna.

Pongrácz:

„Elment mulatni a barátjával. Majd a végén a cigányok zeneszóval kísérték őket haza. Azt mondja B.: — Ki kellene fizetni már őket. — Úgy ám, válaszolt a barátja és nyúl a zsebébe, hogy pénzt vegyen elő.

Mikor visszafordult, meglepetve látta, hogy a cigányok zenélve mennek fel a hegynek.

B. nevetve szól a barátjának: hagyd őket, én már kifizettem!

Így varázsolta meg a cigányokat.”

Martinkó F.:

„Sokat húzták neki a cigányok. Szerették is a tréfáiért, de félték is tőle. Mikor kérték a borraivalót, B. csak rájuk nézett és a cigányok úgy mentek tovább, mintha jól jártak volna.”

A bűvös pénzek

Barnóczky:

„Az emberek mindig biztattak, hogy csináljak már valamit. Én aztán tőtem is a fejem újabb és újabb trükkökön. Nagy hírem volt. Előre elrendeztem mindent, csak azután fogtam a kivitelhez. Ha azután fülembé jutott az ördön-

gösségem híre, csak mosolyogtam rá, de nem szóltam semmit. Nem mondom, jól esett!

Annyira megismertem az embereket, hogy később már tudatosan gyakoroltam hatást rájuk.

Például: volt két egyforma 10 filléresem, a régi világban ez is nagy pénz volt. Az egyiket becsúsztottam valamelyik ott levő zsebébe. Aztán elővettem a másikat. Bemutattam, hogy milyen évben készült, majd ügyesen elrejtettem a kabátom ujjába. — Na, gyertek, itt van ennek az embernek a zsebében. — Nyúlj csak a zsebedbe. — Hát ott volt a pénz. Csodálkoztak, hogy került oda. — Hát úgy, hogy én odatettem.”

Jósvai:

„Át tudta változtatni a pénzt nagyobbra. Én is láttam! — De másnap reggelre a 20 filléres megint csak 10 filléres lett.”

A bányalámpa égője

Ezt a történetet Pongrácz mesélte két faluval odább — Rudabányán.

„B. egy másik bányásszal igyekszik kifelé a sihta végén, az meg káromkodik cefetül, hogy elveszett a lámpája égője. B. azt mondta: ide nézzen — és levágta a stangát (feszítővas) a csillefordítóra és — a stanga végén ott pislákkolt az elveszett lámpaégő.”¹³

Az ördögmester próbája

Barnóczky mondja:

„Jött egy ember. Ki akart próbálni, bátor vagyok-e? Azt mondta: tedd ide az asztal sarkára az ujjad, levágom és visszaforrasztom. El is mentünk abba a házba, ahol már többen vártak ránk ebben az ügyben.

Kijelentettem, ha a kisujjamban baja lesz, számoljon az életével!

Elkérte a nagykést. Számolni kezdett: Sangyé! Masalé! Mars! 1—2! — Nem kapod el az ujjad, öregem. — Nem én! — Hát ha nem veszed el, akkor valóban ördög vagy, nem is merem levágni.”

Közismert a néprajzi irodalomban, hogy a boszorkánymester valamelyik testrészét kell megszerezni és megszűnik varázsereje. A testrész szükséges egyébként a parciális varázslathoz is. (A részből az egészet.) A Lohengrinben is a hős kisujját, vagy csak egy tagját kéri Elzától Ortrud tanácsára Telramund, hogy Lohengrin titkát leleplezze.¹⁴

De az „ördöngös” nem érte be a „próba” után annyival, hogy nyilván személyes ráhatásával, vagy mondjuk erős akarati gondolatátvitellel meghátrálására kényszerítse a próbát provokálót, hanem azonnal ellenakcióba ment át és mindjárt produkálta is egyik szokott trükkjét, a bábutáncoltatást. (A bábukat magával vitte a próba színhelyére.)

Barnóczky:

„Idenézz, mondtam neki és elővettem a bábukat, mert azok mindig készenlétben voltak, úgyszintén a cérna is a két lábszáram között. Nem szakadt el, jó hosszúra hagytam, lépni, menni is lehetett vele.

Táncoltatni kezdtem a bábukát, de előbb az egyiket föltettem a vállára. Elsápadt.

— Jaj! János, kegyelmezz, nekem családom van!

— Mi bajod, hiszen ez csak papírból van. Azt mondta, hogy úgy érzi, mintha egy mázsát raktam volna a vállára. Kiszaladt, futott hazáig. Én meg utána kiáltottam: — Hát Samu! Most játszani akarsz vagy sétálni, mert megteszem veled, hogy egyik béréről a másikra fogsz menni, s nem találsz haza, csak reggel.

De nem szólt semmit, csak szaladt, mint a nyúl hazáig. Azért mentünk utána, nehogy valami baja legyen, mert nagyon sápadt volt.

Két évig nem beszélt ezután velem, pedig csak tréfáltam vele.”

Ez a történet is azt bizonyítja, hogy valóban rendelkezett szuggesztív erővel.

Tanítványok jelentkeznek az „ördögös bányásznál”

Barnóczy:

„1. Eljött nálam egy ember, hogy tanítsam meg az ördögmesterségre. Gondoltam, megréféalom. Mondtam neki, menj haza, mártsd bele a homlokodat hét nap alatt hetvenszer a vízbe. Aztán egy macskát odaveszel elődbe, azt csinálja, amit mondasz neki. De alulról nézd, mert a macskának sarkos szeme van, nem gömbölyű.

Agyon is ütötte a macskát, mert nem fogadott szót neki. A felesége meg mondta a macskának: sicc! de az már akkor döglött volt.

Ennek oszt híre ment.

2. Nemrégiben jött egy fiatalember, hogy ad egy pár gumicsizmát, tanítsam meg a mesterségre. — Mondom — nem kell, van nekem gumicsizmám. — Csak azt mondja el, hogyan kell a lapátokat csörgetni, meg dolgoztatni?

— Ha már ezt tudja, fiam, akkor már mindent tud. Most már nem foglalkozom az ilyesmivel.

Megint jött egy hét múlva, hogy ad ezer forintot. Nem fogadtam el. Nem akartam hazudozni neki, hogy becsapjam, azért a kis drótért, ami mozgatja a lapátokat.

Csak egy kis ész kell hozzá, semmi más.”

Itt egy kettősen értelmezhető dologgal állunk szemben. Az egyik az, hogy valóban nem tudott volna semmi lényegeset mondani a leendő „tanítvány”-nak, s nem kívánta leleplezni egyszerű trükkjét. A rendőrséggel is meggyűlhetett volna a baja, ha ezért pénzt fogad el. Nem beszélve arról, hogy nimbusza, hírneve is oda van. A másik és talán ez a lényegesebb, a néphit azt tartja, hogy elveszti varázshatalmát, aki pénzt fogad el érte.

Az „ördögös bányász” szemei

Barnóczy:

„1. Jött egy rudabányai ember és engem keresett. Galambokat akart venni, most azzal is foglalkozom, hogy nyugdíjban vagyok és kevés a nyugdíjam. De nem nézett a szemembe. Gondolom, milyen-féle lehet ez, hogy nem néz az emberre.

Később mondta a szomszéd szabó, hogy nála is volt az az ember és mondta neki, hogy: voltam B.-nál, de nem néztem a szemébe, hogy meg ne szuggeraljon.

2. A fehércselédek sem mernek a szemembe nézni még ma sem. Hallottam sokszor a faluban, mert féltek, hogy megsuggerálom őket: adják meg magukat. Volt olyan, aki azt mondta, hogy valami „bizsergést éreztem”, mikor a B. szemébe néztem, de lesütöttem a szememet és rendbe jöttem.

— De nem érzett az semmit, csak képzelődött. Ha ilyen történetet hallok magamról, csak mosolygok és nem szólok semmit.”

Az „ördögös”, mint rossz házasság reparálója

Messze vidékről felkeresik B.-t és a legkülönbözőbb dolgokban kérik segítségét, olyan nagy híre van tudományának.

„Sajókazáról jött egy ember ez évben, hogy rossz viszonyban van a feleségével. Kikapós, azt mondják. Nem tudnám-e rendbe hozni a dolgot?

— Mondok neki, hogy ne féltékenykedjen, udvaroljon neki, vigyen ajándékokat. Megnyugtattam és elküldtem. Pénzt nem fogadtam el tőle, meg senkitől sem.”

Valóban a legértelmesebb dolgot tanácsolta B., amit adott esetben lehetett.

Halottjárás

„Jött egy ember, hogy minden éjszaka zörög valami a háznál, úgy véli, a felesége hazajár. Mit csináljon?

— Azt mondd neki háromszor: Szent kereszt — veszidd el! Felírta. Elment, megnyugodott.

Ha elveszik valami a faluban, hozzám jönnek, hogy kerítsem elő. Ilyenkor, kinek, mit mondok, de csak elütöm valamivel. Rendszerint megkérdézem, mikor veszett el. Ha azt mondja, pénteken, akkor azt: — na ládd, ha kedden veszett volna el, akkor előkeríteném, de így nem lesz meg. És így sorra elküldöm őket.”

Kutyakaland

„Kurityánban jártam a fiammal. Egy ember az igen mérges kutyáját rám-eresztette. Hallotta, hogy ördögös vagyok, ki akart próbálni, meg akart ijeszteni. Miután disznótorból jöttem, volt nálam egy kis kolbász. Letörtem egy darabot, odadobtam a kutyának, mindjárt megszeliődött. El is kísért a partig.

Mondom a faluban Gyenesnek, hogy: gonosz ember az apósod, ráuszította a kutyát, de én kifogtam rajta, hazavittem és fel akartam akasztani. — Azt a kutyát? szörnyülködött! A Sajót?! — Azt!! — mondtam.

Hát mesélte is a Gyenes az apósának, hogy ez a B. olyan ember, hogy az orozslánt is megszeliődíti a nézésével. Azóta mindig behívják a kutyát, hogy el ne csaljam. Pedig én örültem a legjobban, hogy ép bőrrel szabadultam a mérges kutyától, de ezt csak a kolbásznak köszönhettem.”

Az „ördögös” mint szőlőpásztor

„Két éve szőlőpásztor voltam a hegyen. Kevés a nyugdíjam, felvállaltam. A szívem nem bírta, hamar abbahagytam. Tudták, hogy én vagyok az őr, nem is jött senki sem lopni. Két erős fiatalember azért csak megpróbálta.

Elővettem a görbe botot, rájuk néztem és kiáltottam: Irány! Előttem, indulj! Behajtottam őket a községházára. Féltek tőlem. Nem is jött azóta senki.”

Az imolai eset

Ezt Jósvai mesélte: Utat csinált többedmagával B. Imolán, s egyszer megtette azt, hogy a pap a hívőkkel nem tudott bemenni a templomba, mert B. megbűvölte őket.

Úgyannyira, hogy jöttek a csendőrök és zargatták B.-t. De ő tagadott, hogy nem tud semmiről.¹⁵

Barnóczky betegsége és az ördögök

A bányában, 1938-ban, egy szénrablás alkalmával leszakadt a főte és B. csakányát beleverte a hátába. Azóta betegeskedik. A kemény bányamunkában a szíve is kikészült. 1950-ben nyugdíjba kellett mennie. Így igen kevés nyugdíjat kap. Szívbántalmai miatt nem tud rendesen enni, aludni és inni sem.

Persze, a faluban azt beszélik, hogy azért betegeskedik, mert éjjel az ördögökkel harcol, azok kínozzák. A nem ivásra meg azt mondják, hogy félti a varázserejét, azért nem iszik.

Összefoglalás

Íme, a történetek az izsófalvi „ördöngös bányász”-ról. Néprajzi vonatkozásban sok tanulsággal járt ez a gyűjtés. Láthattuk a történetekben az igen egyszerű reális magból, hogyan virágozik ki a monda egy ember alakjához kapcsolódva. S az alkotó közösség nem csupán a megtörtént eseményeket színezi ki fantáziájával, hanem a más vidéken ismeretes vándormotívumokat is Barnóczky személyéhez kapcsolja. Felmerül a kérdés: nem-e műveletlen, elmaradott népségről van itt szó, ahol ilyen történetek születhetnek, folklorizálódhatnak és tovább élhetnek? Nem. Itt másról van szó. Egy viszonylag zártabb közösség teremtő, népi alkotókedvének megnyilvánulásaival állunk szemben. Ez a közösség — bár igen jó anyagi körülmények között él (havi 3000 forint nem számít nagy jövedelemnek), s minden házban rádió, több helyen televízió is van, nem számítva a motorok és autók bányászkezdben levő tucatjait — a széleskörű technikai, civilizált körülmények ellenére még mindig igényli és kedveli az effajta történeteket; ez a körülmény élteti és variálja ezeket. (Mint ahogy Peer Gynt-től is állandóan kérték a meséket és arra a történetére — mikor az ördögöt egy dióba csalta, s a kováccsal pörölyvel széttörte a diót — azt mondták: „Sikerült! Egyik legjobb meséje.”)¹⁶

Ezek a bányásztörténetek, melyeket egy meghatározott foglalkozáshoz kötve találtunk, az ország más etnikai vidékein jórészt szintén megtalálhatók¹⁷, főleg az állattartó foglalkozásokhoz kötve.

Az itt közölték bizonyítékai, hogy az ipari munkásság is éppen olyan gazdag dalban, mesében, mondában és egyebekben, mint a parasztság, főleg ott, ahol a két életforma még együtt található és egymásrahatása kétségtelen —, csak fel kell kutatni őket. Reméljük, e szerény közlemény is felhívja a figyelmet az ipari munkásság, köztük a bányászság hagyományainak fokozottabb kutatására.

NAGY DEZSŐ

J E G Y Z E T E K

1. Nagy Dezsó: Az ördöngös bányász. Néprajzi Közlemények. II. évf. 3—4. sz. Bp. 1957.
4. Eric Knight, Bp. 1956.
Bp. é. n. 47—54. p.
5. Maróti: i. m. 8. p.
6. Knight: i. m. 3—7. p. passim.
7. Barnóczky János 57 éves ny. bányász, Izsófalva. Magas, barna, megnyerő külsejű ember.
8. A Magyarság Néprajza. III. köt. 183. p. A monda.
9. Kaiser Mihály 61 éves bányász, Ormosbánya, Martinkó József 45 éves bányász, Ormosbánya. Martinkó Ferenc 43 éves bányász, Ormosbánya. Jósvai Ferenc 52 éves bányász, Izsófalva. Pongrácz József 36 éves bányász, Rudabánya.
10. Nagy Dezsó: i. m. 321. p.
11. Sinka István: Hontalanok útján. Bp. 1943. 113. p.
12. Nagy Dezsó: i. m. 322. p.
13. Nagy Dezsó: i. m. 321. p.
14. Wagner: Lohengrin. II. felv. 1. és 5. jelenet. Böhm és Ormai ford. Bp. é. n.
Ortrud: . . . Aki varázshatalommal bír,
Ha teste legkisebb tagját elvesztené,
Erőtlen lesz, s voltát feltárni kénytelen. (16. p.)
Fridrik: (Elzához)
Hagyd elragadnom egy tagját ujjának,
Annak hegyét csak, és ím esküszöm:
Hogy pillantásod mély titkába hat,
Nem hágy el soha és hived marad! (24. p.)
15. Hasonló van a fentebb említett, Luby Margit által gyűjtött Kocsisbabonakör történetekben.
16. Ibsen: Peer Gynt I. felv. Patthy Károly fordítása. Bp. 1918. 27—28. p.
17. Gondolunk itt Szűcs Sándor jeles műveire: A régi Sárrét világa. Bp. é. n. és Pusztai szabadok. Bp. 1957.

DER „DÄMONISCHE” BERGMANN VON IZSÓFALVA

Verfasser sammelte in den Bergdörfern des Komitates Borsod Volksüberlieferungen der Bergleute. Als er zum ersten Mal von dem „dämonischen” Bergmann von Izsófalva hörte, meinte er, es handle sich um eine erdichtete Persönlichkeit, um die der Volksglaube einen phantasiereichen Sagenkranz gewoben hatte. Sind uns doch auch aus der Weltliteratur so manche, durch das Volk erdichtete Märchengestalten und sagenhafte Helden bekannt, um nur Faust, die Opernhelden Wagners, Till Eulenspiegel, Peer Gynt und den ungarischen Professor Hatvany zu erwähnen. Auf dem Sammelwege Verfassers stellte es sich dann heraus, dass der namhafte Bergmann wahrhaftig lebt. Er leugnete seine „Dämonie” gar nicht, fügte aber erläuternd hinzu, dass er seine Hexereien „inszeniere”. Doch taten seine Behauptungen seinem Ruhm, ein Hexenmeister zu sein, keinen Abbruch. Und als dann Verfasser den Leuten, mit denen sich die wunderbaren Ereignisse zugetragen hatten, erzählte, wie der Teufelskerl sie „inszeniert” hatte, wollte man es ihm einfach nicht glauben. Anders hätte es auch gar nicht sein können, da doch die Umwelt des Bergmannes die Histörchen erfand, ausgestaltete, variierte und ausschmückte.

Hier stehen wir einem eigenartigen Phänomen der Folkloristik gegenüber: es ist dies das Weiterleben der mündlichen Überlieferung in einem modernen,

gewerblichen Milieu. Die mit der Person des Bergmannes im Zusammenhang stehenden Geschehnisse sind eigentlich Wandersagen, folkloristische Wanderelemente, an die sowohl der Held, dem sie angedichtet werden, als auch die daran Mitbeteiligten fest glauben. In einem Umkreis von etwa 50 km sprechen sich die Taten des Bergmannes herum und die Leute suchen ihn mit den unterschiedlichsten Anliegen auf, die er aber naturgemäss, da er doch nicht „hexen“ kann, ablehnt.

Die sich aus dem Gesagten ergebende Frage, ob es sich in diesem Fall nicht um eine ungebildete, rückständige Bevölkerungsgruppe handelt, die sich diese „Hexereien“ einredet, kann nur mit einem entschiedenen NEIN beantwortet werden. Hier handelt es sich um etwas anderes: u. zw. um die schöpferische Kraft und dichterische Freude einer, von der Umwelt gewissermassen abgeschlossen lebenden Gemeinschaft, die aus kleinen, wahren Geschehnissen bunte Sagen erstehen lässt, sie an eine lebende Person anknüpfend.

Trotz Zivilisation und technischem Fortschritt findet diese Gemeinschaft an derartigen Erzählungen, deren Elemente sie auf die mannigfaltigste Art variiert, Gefallen, ja noch mehr: beansprucht sie sogar.

Das hier Gesagte erweist, dass die Fähigkeit, Überlieferungen zu schaffen und sie zu bewahren — Eigenschaften, die wir bis nun nur bei dem Bauerntum vorausgesetzt hatten — auch bei der in der Industrie betätigten Landbevölkerung vorhanden ist. Dort, wo diese beiden Lebensformen neben einander fortbestehen — wie es hier der Fall ist — ist die Wechselwirkung derselben unbestreitbar. Es ist zu hoffen, dass eine weitere, ergebnisreiche Sammlung der in Dichtung und Brauch erhaltenen Volksüberlieferungen zur Lösung von derzeit noch ungeklärten Fragen beitragen wird.

DEZSŐ NAGY

A DIÓSGYŐRI VÁR RONDELLÁJÁBAN
1958–59-BEN VÉGZETT RÉGÉSZETI KUTATÁS

A diósgyőri vár műemlékvédelmi és helyreállítási munkálataival kapcsolatban a régészeti kutatás 1958-ban kezdődött az Országos Műemléki Felügyelőség, illetőleg a Nemzeti Múzeum Országos Történeti Múzeuma Régészeti Osztályának rendelkezéséből. Az ásatást e sorok írója végezte, és az alábbiakban közli mindazokat a jelenségeket és megfigyeléseket, amelyek az előkerült régészeti anyag, régebbi falmaradványok és a várépület egyes részeinek megvizsgálása során adódtak.¹

Ez a régészeti kutatás az első lépés volt azon úton, amelynek a célja, a régészeti kutatási módszerekkel tisztázni a vár építési idejét és elválasztani — ha erre lehetőség van — térben és időben a mai várat megelőző korábbi építkezések maradványait.

Ezt a kérdést eddig a vár építéstörténetével foglalkozó írók nem tisztázták. Nem is tisztázhatták, mert csupán az okiratos anyag elemzésével igyekeztek fényt deríteni arra, vajon a mai várban maradt-e és mennyi — a Nagy Lajos-kori építést megelőző XIII. századi, vagy ezt is megelőző építkezésekből.

Az okiratos anyag, s hozzá az építéstörténeti, stíluskritikai vizsgálódás nem adhatott erre megnyugtató feleletet. El is tért a kutatók véleménye ebben a tekintetben. Az idők folyamán ezzel az történet, hogy egyik szaktekintély a másik szaktekintély véleményét vagy elfogadta, vagy módosította, vagy újabb megállapítást konstruált.

Remélhető, hogy a most megkezdett, korszerű kutatási módszerekkel folytatandó ásatások, a régészeti eredmények teljes figyelembevételével és a rendszeres régészeti feltárás után, megnyugtató választ kapunk a mai vár elődjeinek a kérdésére, azok korára és alakjára és rekonstrukciós lehetőségeire is.

Ebben az esetben a diósgyőri vár múltjára több fény fog derülni, és ez megvilágít sok, ma még feltevésként jelentkező történeti momentumot.

Nem közömbös ez azért, mert maga a vár — hazai vár-állományunk egyik legjelentősebb objektuma, történeti értéke és idegenforgalmi tényezőként jelentkező fontossága egyre nagyobb.

Eddigi feltételezések és vélemények

A vár történetének és építésének kérdéseivel, tudományos igénnyel elsőnek *Wenzel Gusztáv* foglalkozott 1872-ben *Diósgyőr egykori történelmi jelentősége* című munkájában.² A 24 oldalas tanulmány és a hozzáadott 59 oldalas regesták közlése nemcsak hézagpótló volt a maga idejében, de a későbbi írók számára is alapvető forrásmunka lett adatgazdagságával. Ez a munka há-

rom részben tárgyalja Diósgyőr várának és uradalmának egykori „jelességét”, Diósgyőrnek történetét általában, végül Diósgyőr fénykorát.

Történetírói feldolgozási módszere az írásos, okleveles anyagra támaszkodva, a Diósgyőrrel kapcsolatos történeti adatot fogja össze. Érdekes azonban megállapítása a vár építési idejéről: „Azon Diósgyőr várat, melyről mi itt szólnunk, valószínűleg I. Lajos király építette fel.”³

Négy oldallal később foglalkozik ugyan az Ákos nemzetségbeli Ernei-család birtoklásával, de velük kapcsolatban nem érinti azt a kérdést, hogy vajon az Erniek építettek-e várat, pedig kifejezetten állítja: „... az Ákos nemzetségbeli István nádor nemcsak Diósgyőr várát... bírta”.⁴ Nyilvánvaló, hogy itt, ez a kifejezés ellentmondásban van előző megállapításával.

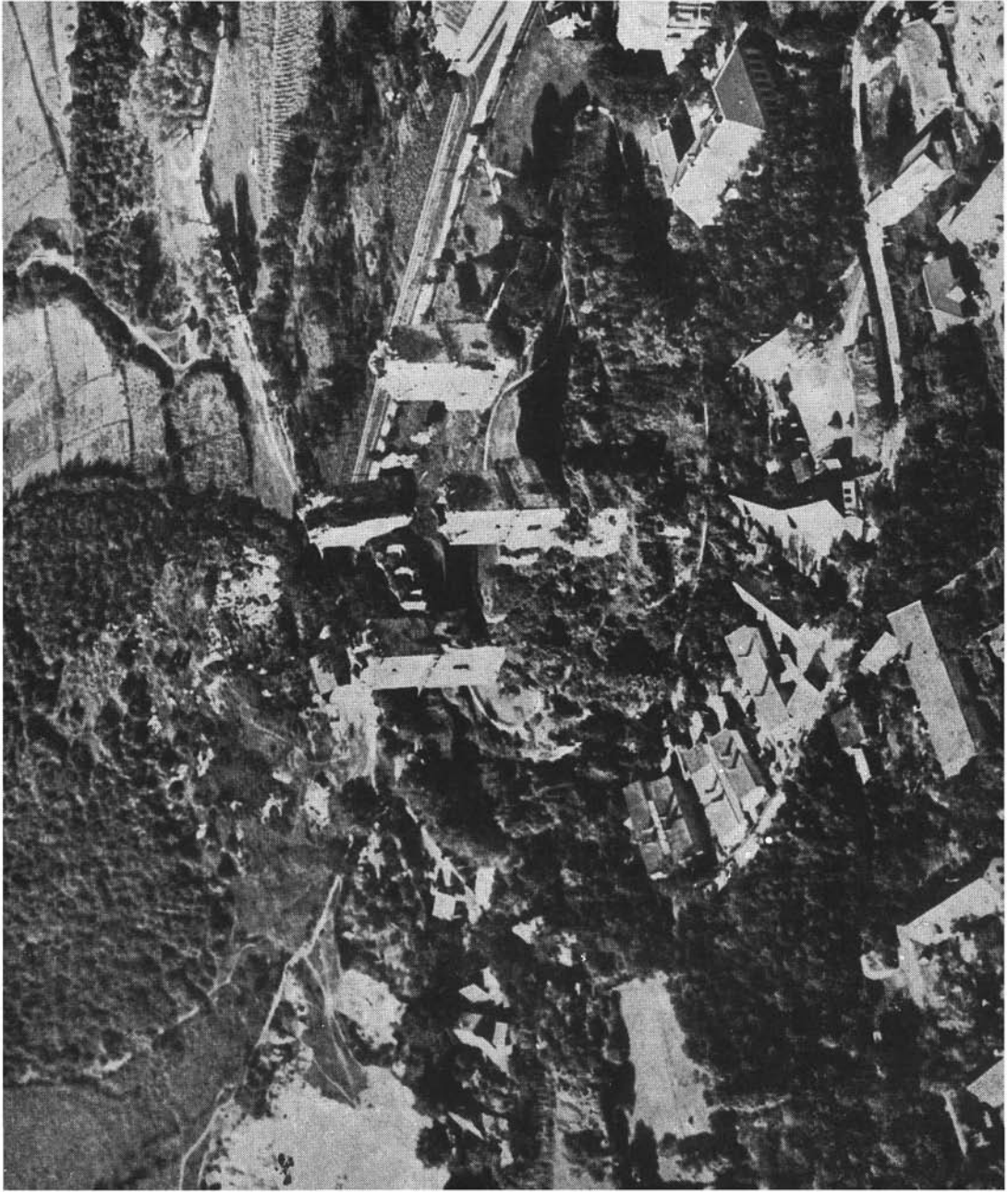
A vár építésének problémái teljes súllyal a következő (második) monografikus igényű, de már nemcsak az okleveles adatokra támaszkodó feldolgozásban, *Kandra Kabos* 1879-ben és 1895-ben megjelent két nagyobb tanulmányában jelentkeztek.⁵ Kandra — különösen 1895. évi tanulmányában részletes analízis alá veszi a diósgyőri vár építészeti problémáit. De amíg előző tanulmányában vizsgálódása alapjául az 1662-es alaprajzot veszi,⁶ addig a későbbi tanulmányában Sztéhlo Ottó 1894-ben készült építészeti felvételei⁷ adnak megbízhatóbb alapot fejtegetéseihez. Megkerüli azonban azt a kérdést, amely világosságot vetne a vár építési korára. Ennél merészebb 1879-es tanulmánya, amelyben a következőket írja: „... a Bors nemzetség legnagyobb virágzása korában eshetett meg véglegesen a lassú, talán százados átalakítás, mely szerint a belső sáncz tornyos őrfalakat nyert, az összefüggés nélküli részek szerves egésszé alakulának, az óriás fa-építmények helyét a szilárdabb és ellenállásra képesebb kőalkotások foglalván el nagyobb mérvben. A várat, a mint az alaprajzunkban áll, *hajlandó vagyok, noha csak lényegében, ezen korból származtatni...*”⁸ Kandra végső fejtegetésében a négyszögű várat a tatárjárás előtti korra teszi...⁹

Még tovább megy feltevésével, amikor — e négyszögű várra vonatkozóan — az 1248. évi Noggeur („... et separat a terra Noggeur vocata”) és az 1261. évi Noguar („... a terra Noguar castri nostri de Borsod”) meghatározások alapján a következőket írja: „... 1248—61 közt *várunk már nemcsak helyreállítva*, de egyszersmind *majd nagy, majd királyi várként* szerepel...”¹⁰

A harmadik nagyobb igényű munka, az előzőeknél még nagyobb terjedelemben 1927-ben jelent meg a Hadtörténelmi Közleményekben, Miskolc város történetírójának, *Szendrei János*nak feldolgozásában.¹¹

Szendrei még tüzetesebben veszi vizsgálat alá Diósgyőr történelmi múltját, fejtegetéseit kiterjeszti a XII—XIII. századot megelőző időkre, és már érinti a „honfoglaláskori vár” kérdését is.

Így ír erről, valamint a kővár létesítéséről: „... Győr várát *már mint erődöt* találták honfoglaló őseink, amelyet Bors vezér nyervén birtokul, sietett ez őskori földvárat újabb védelmi állapotba helyezni, bizonyára azon erődítési módszerek szerint, mint ahogy Borsod várát megépíté. Eközben várunk lassankint veszteni kezdett hajdani gyűrűformájából, amennyiben a szomszédos hegyoldalakra is kiterjedő (!) körsáncai felhagyattak s inkább a vár belseje épített ki, amennyiben az eddigi sátrakat egyszerű faházak, a földerődítményeket vesszővel font karók, gerendák, palánkok és fatornyok váltották fel. Ezután a XI—XIII. században a Bors nemzetség virágzása korában eshetett meg a további

lassú, talán százados átalakulás, melynek folyamán a belső sánc tornyos őrfalakat nyert, az egész szerves egészzé alakult s az óriási faépítmények helyét szilárd kőalkotások váltották fel. Várunk fő alapberendezése már bizonyára e korszakból származik (!), mert építészeti formái a kora középkor várstíljére vallanak. Főalakja négyszögű, sarkain őrtornyok láthatók...¹² Megfigyelhető, hogy Szendrei szinte szó szerint ismétli Kandra Kabost a „lassú átalakítás”, a „tornyos őrfalak”, a „szilárd kőalkotás” és az „ezenkorból való” származás kifejezéseiben, tehát a legfontosabb kérdésekben.

A továbbiakban Szendrei azt írja, hogy a várat mint „a tatárok által elpusztított várunkat lakhatóvá kellvéni tenni, azt még Erne bánnak újból fel kellett építtetnie” (!), és vitába is száll Möller István 1926. évi megállapításával, mely szerint „a külső várfalnak az építési kora nem előzhette meg István nádor idejét, a XIII. század végét.”¹³ Szendrei szerint ez a külső várfal még Ernye bán idejében, az 1270-es években készült, és hozzát teszi, hogy „a felső vagy belső várnak jelentékeny része sem a XIV. század második felében és utolsó negyedében készült, hanem Ernye bán alatt még a XIII. században, majd befejeztetett István nádor alatt a XIV. század elején, amelyre aztán Nagy Lajos és Mária királyné alatt (1343—1395) között) kiegészítő és reáépítkezések történtek.” (!)¹⁴

Möller István — Szendrei diósgyőri feldolgozásának megjelenése előtti évben — 1926-ban tartotta meg azt az előadását, amely a vár keletkezésének kérdésével foglalkozott.¹⁵ Már maga az a tény, hogy Möllert a vár történeti anyagából csupán a keletkezés kérdése érdekelt, mutatja azt, hogy előtérbe lépett az építési probléma, és ebben a műegyetemi építészstanár kívánt világosságot deríteni. Möller volt az első, aki építészeti nézte és szorosabb vizsgálattal közelítette meg a vár építési korának és szakaszainak problematikus kérdéseit, és így jutott el pl. ahhoz a megállapításához, hogy a „külső várfalnak az építési kora nem előzhette meg István nádor idejét, a XIII. századnak a végét” — (ezzel a megállapításával szállt szembe Szendrei), hozzátéve, hogy „a felső várnak építési módja lényegesen eltér az alsó várétól.” Ő mérte meg a vár területét, amelyet kb. 7670 m²-re, míg a négy saroktoronnyal ellátott „felső” várpalotaépületet 2532 m²-re számította ki. A négyszög oldalainak mérésénél Möller az oblong-alaprajzban 55 m hosszúságot, az északi oldalon 46,60 m, a déli oldalon 44,60 m hosszát állapított meg. Ennek a felső várnak az építési idejét „elrendezésével, miként az abban az időben Franciaországban szokásban volt” a XIV. század második felére teszi.

Megállapítja, hogy a felső várnak építési módja lényegesen eltér az alsó várétól, és arra a következtetésre jut, hogy a terméskő falak sima, faragott kővel való szegélyezéséből, az ajtó- és ablakkeretek, párkányok, gyámok, a boltzatbordák és táмок tagozott faragott kőveiből a várpalota felépítésének idejét még szorosabbra lehet tenni, ez pedig „egybehangzóan a XIV. század utolsó negyedére” mutat...

Megállapítja, hogy a várpalota egyemeletes volt. „Az alsó emelet, mely a cselédségnek szolgált, ma nagyobbára törmelékkel van betemetve. A felső emeleten voltak a királyi és egyéb lakosztályok, a lovagterem és a kápolna szépen boltzott helyiségei. A négy sarkon elhelyezett tornyok több emeletesek, melyekre a feljutást a délkeleti és az északkeleti toronyban csigalépcsők közvetí-

tették a második emeletig. A tornyok körül többréteges gyámokon nyugvó védőfolyosókat helyeztek, ugyanilyenekkel látták el a tornyok közötti várfalakat is... A feljáró a várudvarba a lovagterem alatt közvetlenül az é. ny. torony mellett volt. A kapubélésben baldachinos felépítésű ülőpadok voltak elhelyezve... A lovagterem, mely a felsővár északi oldalán a tornyok közötti részt teljesen kitölti, 26 m hosszú, 13 m széles méretben épült, tehát pontosan 1:2 arányban, 338 m² alapterülettel, eredetileg három beállított oszloppal két hajóra osztva, tágas boltállással, melynek indításai és homlokívei részben még megmaradtak. A tornyok közötti többi szárnyak emeleti helyiségeit is boltozták, mégpedig magasabbra a már előzőleg boltozott emeleti toronyszobák keresztboltozatainál. A még látható boltindításokból következtetve megállapítható, hogy a *toronyszobák boltozatait utólag szintén felemelték*. A kápolnát a keleti szárnyba helyezték felső és alsó emelettel. Ezeket az emeleti padozatba vágott négyszögű nyílás kötötte össze. Az alsó kápolna a cselédségnek szolgált. A szentély a szabályos nyolcszög öt oldalával zárult, mely kiszögelésképpen a felső várfal elé volt helyezve. A várudvar 673 m² terjedelmű volt, három oldalán az emeleti helyiségekhez vezető kögyámokon nyugvó közlekedő folyosó vette körül.”

Fejtegetéséhez hozzáteszi még, hogy „a diósgyőri vár a XIV. század várendszerének nálunk ritka példánya, az ország egyik legnevezetesebb műemléke”, s hogy rombadülése óta nincsen felkutatva. A halomra gyűlt törmelék pedig értékes épületrészeket is fedhet el, melynek szabaddá tétele eddig ismeretlen adatokat és becses leleteket is hozhat napvilágra.

(A várfeltárás eddigi történetét külön fejezetben fogom vázlatosan ismertetni és látni fogjuk, hogy a későbbi évek folyamán valóban jelentős leletek is kerültek elő.)

1942-ben *Dercsényi Dezső* foglalkozik a várral, az eddigi kutatóknál sokkal elmélyültebben és realisabb elemzéssel, valamint újabb történeti és építési adatok felkutatásával.¹⁶

Dercsényi Dezső azt írja, hogy a honfoglaláskori földvárat István nádor a XIII. század végén síkföldi várrá építi ki, ebből származik a ma is álló, alsó vár fala. Nagy Lajos *Ambrus mestert küldi* Diósgyőrbe a szükséges építkezések elvégzésére, s hogy e nagyszabású építkezések hosszú ideig tarthattak, mert 1378-ban a király Ambrus mestert Eperjes védőfalainak az építésére küldi.¹⁷

„Diósgyőr — írja — négyzetes alakú síkföldi vár volt. Négy sarkán többemeletes torony védte, az általuk alkotott négyszöget töltötte ki a vár. Alsó falait — ismétli — a XIII. század végén építették, alattuk, mint a vár egyik legfontosabb védővonala, a Szinvapatakából megtöltött (így) várarak húzódtak. A négy hatalmas saroktorony között elterülő felső vár több mint 2500 m² területet foglalt magába.” Megállapítja, hogy a *várpalota egyemeletes* volt és a lovagteremről megjegyzi, hogy ez volt a vár legpompásabb helyisége, melyet a három oszlop két hajóra osztott.

A vár típusának kérdésében a következőket írja: „A diósgyőri vár fentebb említett típusa a síkföldi vár négysaroktoronyos formája nem hazánkban alakult ki, hanem általában az *angol—normann* várépítésetből, az ún. *keep*-ből, a négysaroktoronyos erődből származtatják, melynek egyik legkorábbi példája a *rochesteri* keeptorony a XII. század közepén épül. Diósgyőrhöz hasonló négysaroktoronyos vártípus elterjedt volt Franciaországban is, de Olaszországban is

hasonlókat láthatott Nagy Lajos, hiszen a *S. Reina, Narni, Fucecchio* és *Sera-valle* várai alaprajz szempontjából közeli rokonságban állanak Diósgyőrrel... A diósgyőri vár építőjét, Ambrus mestert a szakirodalom neve után francia származásúnak tartja, ez esetben ismerhette a nyugati palotaépítkezések egyik legpompásabb példáját, az avignonit, talán az avignoni összeköttetések útján került hazánkba is” — teszi hozzá.

Dercsényi tehát határozottan foglal állást a vár Nagy Lajos-kori felépítésében, és ő közli először azt a vár alaprajzot, amelynek nyugati oldalfalán — a valóságnak megfelelően — az egyenesből az elhajlás határozottan feltűnik.

Lux Géza 1943-ban foglalkozott a várral,¹⁸ és ő is megállapítja, hogy Nagy Lajos „nagyszabású építkezésbe kezdett. S Ambrus mesterrel alkotta meg... a négytornyos várat, melynek mintája Franciaországban, egyesek szerint Olaszországban állott. Dercsényivel ellentétben, Lux az itáliai mintaképet fogadja el, s figyelmeztet az Este-k ferrarai várára, amelyet vízesárok övezett a város közepén. Ambrus mesterről megjegyzi, hogy nevééről ítélve — franciának tartják, „bár ezt mi sem bizonyítja”.

Gerő László a magyarországi várépítészettel foglalkozó művében¹⁹ az eddiektől bővebben foglalkozik a várral. Rendszerezésében lemond az eddigi irodalomban elfogadott „négy saroktornyos vár” képies, de nem szabatos elnevezéséről (vö. Dercsényivel), s helyette — egyelőre jobb elnevezés hiányában — a szabályos belsőtornyos vár kifejezést használja, és az ilyen vár lényegét a következőkben magyarázza: a szabályos belsőtornyos vár kifejezés rokonságot mutat a szabálytalan belsőtornyos várral, mindkét típus védőtornyai a falakon belül épültek, akár szabálytalan akár szabályos a vár védőfalainak alaprajza. E rendszerben megállapítja, hogy Nagy Lajos diósgyőri vára: a belsőtornyos szabályos alaprajzú várak kategóriájába tartozik, s mint ilyenek, a vár aktív védelme korlátozott, és jellegzetesen abból a korból származik, amikor a kezdetleges európai feudális viszonyok között felesleges lett volna olyan aktívabb védelemre támaszkodó várat építeni, amelynek megvívására még hiányoztak a lassan tökéletesedő fegyverek.

Gerő László a vár építési idejére vonatkozó fejtegetéseiben elfogadja *Müller István* véleményét a vár keletkezésére vonatkozólag — azaz „a külső várfal nem előzhette meg *István nádor* idejét, a XIII. század végét, és a felső vagy belső várnak jelentékeny része (!) a XIV. század második felében, annak utolsó negyedében épült.”²⁰ Tovább — néhány sorral — megállapítja, hogy a belső vár kiépítése az 1343–1395 közötti évekre tehető.

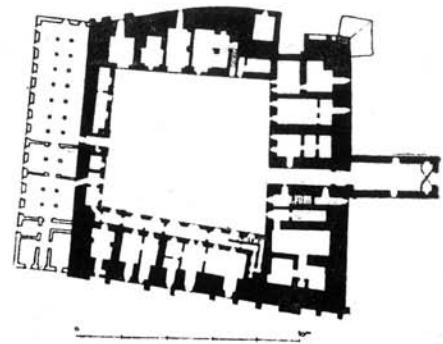
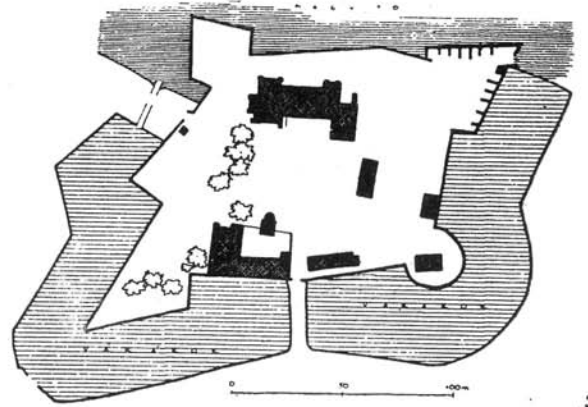
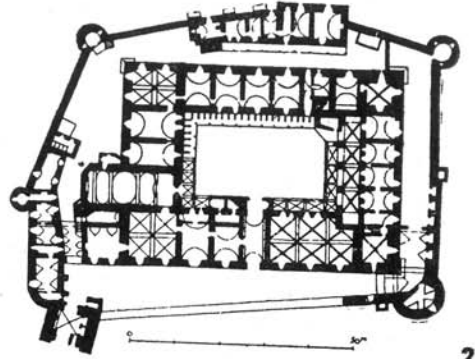
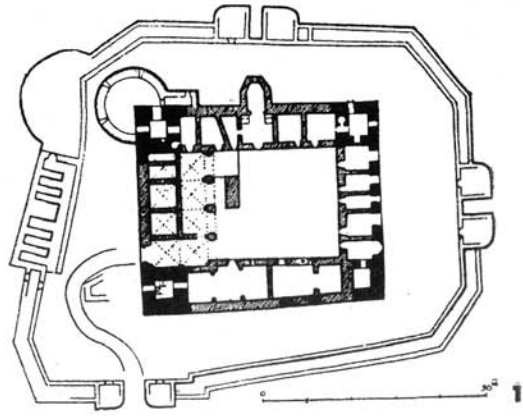
Az ő leírásában a vár építészeti analízise az eddieknél sokkal bővebb. Ez az analízis, a sorok között, még több lappangó kérdést vet fel, mint az eddigi szerzőknél történt. Ezek közül az egyik a kőgyámsorok anyagának különbözősége: a négyzetes belsővár saroktornyainak védőfolyosójával foglalkozva, ezeket írja: „A védőfolyosókat négy, egymás fölött álló kőgyám-sor tartotta, melyek közül a két alsó vulkáni tufa-kőzetből készült, olyan sötétszínű profilozással, amilyennel pl. a budai várban az Országház utca 18. sz. ház kőgyámjainál találkoznak. A két felső gyámkő anyaga egészen más. Ezeket világos színű mészkőből faragták és más szögben hajlanak profiljaik, melyek más alakzatúak, egészen későiek, sőt úgy hatnak, mintha csak a középkori tagozásokat utánoznák. Az első két gyámkő anyaga megegyezik a vár tornyai között épült szárnyakban megmaradt, faragott kövek, bordák stb. anyagával. A két felső gyámkő anyaga

*Diósgyőr, Zólyom, Tata és Várpalota
alaprajzai*

viszont egyezik a tornyok két felső emelete felfalazásának anyagával, melylyel tehát egyidős lehet. Ebből a négy saroktorony felső, kiemelkedő részének és a védőfolyosók kiszélesítésének jóval későbbi időpontjára következtethetünk. Ez az az időpont, amikor Mátyás király alatt a saroktoronyok közötti emeleti helyiségek boltozatait magasabbra emelték a toronyszobák keresztboltozatainál, s így ezeket is magasabbra kellett emelni...²¹

Ugyanekkor azt is megjegyzi, hogy a szabályos négyszög-alaprajzú várat a várdomb alján övező vizesárok belső partján épült szabályos, kváderköves falazat ideje a korai időkre vall. Viszont (ezen a falazaton) két helyen olyan kettős, kapuvédő, külsőtornyos elrendezés van, amely hazánkban páratlan, a francia várépítésben pedig gyakori. De hozzáteszi, hogy ez a kérdés még gyökeres megvizsgálásra szorul. A várhoz csatolt, nagymérvű kerek rondella építését a Pempflinger-féle építkezés idejére, a XVI. század elejére teszi.²²

Láthatjuk, hogy Gerő László már milyen széles területen veszi vizsgálat alá a diósgyőri vár építési kérdéseit. Ez a felfogás e sorok megírásának időpontjáig a legvilágosabban részletezi az építési szakaszokat és a fejtegetéseknek szabotossága közelebb visz egyes várépületrészek további megvizsgálásához, egyúttal jó-egynéhány további vizsgálati feladatot is jelöl meg. A Gerő-féle feldolgozással majdnem egyidejűleg jelent meg Borsod-Abaúj-Zemplén megyei műemlékei sorozat első ismertetőjeként *A diósgyőri vár* című 58 oldalas idegenforgalmi hivatali kiadvány, amelyben *Marjalaki Kiss Lajos* és *Vádkár Tibor* írnak a vár történetéről.²³

A Történet című fejezetben olvassuk: „A vár a honfoglalás idején már állott és használható állapotban volt. Ezt a várat Árpád odaajándékozta Bön-gérnek, Bors vezér atyjának... Maga Diósgyőr vára meg annyira használaton kívül állott, hogy Anonymus említése óta több mint 300 évnek kellett elteltie, amikor megint felbukkant a neve... A tatárjárás után azonban hamarosan kezdik emlegetni, előbb 1248-ban csak mint királyi birtokot. 1261-ben is még mindig csak Nagygyőr falu néven szerepel, de 1271-ben már várként említve vonul be a következő évszázadok okleveleibe... Ernye bán... később 1261—1271 közötti években a diósgyőri várhegyen építette meg a *négy sarokbástyával* ellátott erősségét. 1271-ben bizonyíthatólag már állott Ernye kővára... Ezután jelentősége egyre nőtt... *Nagy Lajos*... a vár *négy tornyát magasabbra* húzatta fel, a *tornyok közötti lakosztályokat*, az ún. palotákat ő rakatta.”²⁴

Az Építészet fejezetben a következőket olvassuk: „A román—gót átmeneti stíluskorban a vár külső erődöve épül ki és *tornyok nélkül a palota*. A *tornyok* valamivel később kerülnek rá, *valószínűleg a XIV. században*. A gótika későbbi korszakában csak belső várépítkezésekről beszélhetünk.²⁵ A késő gótika feltehetően csak a déli szárnyon változtat...”

Bár az itt ismertetett kiadvány idegenforgalmi célokat szolgál, mégis feltűnő, hogy a két szerző egyazon füzetben nagyjából két állásponton van a vár keletkezésének és építéstörténetének fejtegetéseiben. A két álláspont létezése egy kiadványban mindenesetre szokatlan, még akkor is, ha a második szerző, szűkebb kormeghatározás nélkül, általánosságban: „román—gót átmeneti korról”, a „gótika későbbi korszakáról” beszél. Ennél a szerzőnél az is feltűnik, hogy a vár építését tornyok nélküli négyszögű épületként tételezi fel, még a XIII. század körül, mert hiszen, mint mondja, a tornyok valószínűleg a XIV. században kerültek az épületre.

Látjuk, hogy a diósgyőri várról szóló fejtegetések a legtöbbet nyújtó Möller—Dercsényi—Gerő-vonalról nem mozdultak el, még akkor sem, ha az utóbb említett kiadvány a rekonstrukciós kísérleteinél figyelemre méltó erőfeszítéseket tett. Sajnos, azonban meg kell mondani, rossz kiinduló pont az, amikor bármilyen rekonstrukciós kísérlet és szándék nincs megalapozva kellő régészeti és épületvizsgálati tényekkel.

Összegezve a vár építéstörténetével foglalkozó munkák Wenzel—Kandra—Szendrei—Möller—Dercsényi—Gerő-vonalon eddig lefolyt eredményeit, csak Möller, Dercsényi, Lux és Gerő hozza kapcsolatba az építést Nagy Lajossal, míg a többi szerzők csak általánosságban mozognak és kontinuitást vélnek a ma látható vár és a XIII. században állott Ernye-vár között.

Eddigi vizsgálatok és tárgyi kutatások

Most, hogy a különböző szerzők fejtegetéseit itt ismertettük, térjünk rá arra, hogy ásatás vagy régészeti kutatás terén mi történt az idők folyamán. Hogy ez a feladat mennyire szükségszerű és esedékes volt már, bizonyítja ezt az Országos Műemléki Felügyelőség irattárában több ügyirat, amelyeknek tartalmát itt röviden ismertetjük, hogy képet kapjunk arról az oldalról is.

Az OMF elődje, a Műemléki Országos Bizottság 1922. március 23-i rendes ülésében foglalkozik Sztrehlo Ottó építész beadványával, s ebben a következőket írja: „Jelen építési és pénzügyi kedvezőtlen viszonyaink között, valamely mű-

emléknek országos költségen való nagyobb mérvű rekonstrukciójára csak azon esetben gondolhatunk, ha az állami tulajdont képező műemléknek bizonyos meghatározott célú helyreállítása az államnak finansiális érdekeit is szolgálja. Ezen helyzetből folyólag tehát csak olyan műemlék rekonstrukcióját hozhatjuk javaslatba, mely műemlék úgy kedvező fekvésénél, mint egyéb mellékkörülményeinél fogva is hasznosításra alkalmasnak látszik. Ilyen emlékünk, mely egyúttal állami tulajdont is képez, volna a diósgyőri vár. Ezen hajdani királyi üdülőül szolgált királyi vár, tekintettel minden hasznosítási szempontból előnyös fekvésére, modern kívánalmaknak megfelelő belső és külső elrendezéssel, teljesen rekonstruálva és akár főúri, akár közéleti nyilvános mulató vagy üdülő teleppé, avagy szanatóriummá kiépítve, kétségen kívül, az országnak régi fényében tündöklő páratlan műkincsévé volna varázsolható. Eszmém behatóbb tárgyalásához rajztárunkban talált régebbi adatok és 1894. évben végzett felméréseim felhasználásával rekonstruált egy vázlatos tervemet van szerencsém bemutatni . . .”

A bizottság előbb tájékozódni akart erre a beadványra arról, hogy milyen célra lehetne használni a kiépítendő várkastélyt és hogy Miskolc városa nem volna-e hajlandó az ügyet felkarolni.

Az ügyiratot 1923. február 14-én, miután Miskolc várostól választ nem kaptak, ad acta tették.²⁶

Elmaradt így a Szehlo-féle rekonstrukciós terv valóra váltása, amely — valljuk be — romantikus utánköltésével a lehetetlenre vállalkozott és kivetkőztette volna a várat eredeti állapotából.

Ez az ügy teljesen elaludt, a Szehlo-féle tervvel együtt.

Ez volt egyébként az első rekonstrukciós kísérlete a diósgyőri várnak. 1926-ban Möller István terjeszt be részletes költségvetést 10 200,— pengő végösszegben a MOB-nak, az általa tervezett ásatás költségeként.²⁷ Möller a tervezett ásatást négy szakaszban tervezte: az elsőt a felső várnak külső részein, mintegy 5150 m² területen, a másodikat a várpalota udvarában mintegy 670 m² területen, harmadikat a várpalotának mintegy 1850 m² beépített területén a beomlott helyeken, végül a vár területén kívül, a külső várfalak mentén a várárokból, mintegy 780 m² területen. A MOB a kultuszminiszternek terjeszti fel Möller beadványát, azzal, hogy ha az ügy anyagi része rövid idő alatt elintézésre nyer, az ásatások még abban az évben (1926) elkezdődhetnek . . .

A válasz és a pénz biztosítása nem érkezett meg.

Nyolc év múlva, 1934-ben a MOB-tól a miskolci erdőgazgatóság kéri a várrom pusztulásának meggátlását: „... a vár tornyainak és összekötő falainak egyes részei az épülettől fokozatosan elválnak, majd később leszakadoznak, le hullanak. Különösen tavasz beálltával. Miután az erdőgazgatóság a várrom környékét parkírozottatta, azt karban tartva, az egész komplexumot erre a célra felfogadótt várőr által őrizteti, így a várra évenként tetemes összeget elkölthetve ezenkívül már nem áll olyan pénzösszeg rendelkezésére, hogy ezt a kiváló műemléket megóvja. Sürgős segítséget és támogatást kér, ellenkező esetben kénytelen lesz a várromot elzárni” — írja Lippóczy Béla erdőtanácsos.

A kérésre Lux Kálmánt küldik ki, aki a helyszínt Lippóczy Béla és Szokoll András erdőfőmérnökkel beható vizsgálat alá veszi. Ebből a jelentésből idézzük: „... a várfalak az utóbbi néhány év alatt rohamos pusztulásnak indultak . . . Nagy és súlyos változás, romlás mutatkozik a vár dny-i nagy tornyán,

melyről az év elején (1934) nagy tömeg vált le és zuhant alá. Tíz méter magasságban 3 méter széles és 2 méter mély terjedelemben közel 40 köbméter tömör kőfalazat zuhant a mélységbe és ennél nagyobb tömeg vált el a torony főtömegétől, s leomlással fenyeget... A már meglazult faltömeg nagyságát 150 köbméterre becsülöm..."²⁸

„A vár nagy terjedelme következtében — írja — a biztosítási munkák jelentékeny költséget hoznának. Első teendő volna a belső várnégyszög területének kitisztítása, illetve a felhalmozódott törmeléknek az udvar régi szintjéig és a helyiségek földszinti padozata mélységéig való eltávolítása. Ez feltárná a vár régi, nagyon érdekes alaprajzát, másrészt kőanyagot biztosítana. Ezenkívül archeológiai és kő-leletekre van kilátás. ... a tornyok ideiglenes jellegű lapos tetejét kellene elsősorban megcsinálni. A déli szárnyban levő késő gót stílusban művészileg boltozott ablakfülke helyreállítása és biztosítása a legsürgősebb feladatok közé tartozik... A program keretében ki kellene tisztítani a várarkot is és a bővízü forrásokból vízzel megtölteni. A várárok mentén húzódó bástyafalakból még maradt annyi, hogy a fantázia elég jól nyomon kövesse az eredeti állapotot. A hajdani felvonóhidás kapuzat megmaradt pillérei közé futhatna a vízzel teli árok fölé készítenő fahíd... A kitisztítás és a törmelék elhordási költsége 4000 pengő lenne, a várfalak biztosítása és némi kiegészítése, a tornyoknak tetővel való ellátása, az árok kitisztítása, vízzel megtöltése és egyéb tereprendezés becslés szerint 100 000 pengő költséget igényelne..."

Lux jelentését elfogadja a MOB és a költségek előteremtését a Földművelésügyi Minisztériumtól kéri, de szeretné megnyerni „a kérdés iránt nagyon érdeklődő igazságügyminisztert is”... (!)

A MOB-nak ezen az ülésén az Erdőgazgatóság részéről Molcsányi Gábor erdőfőtanácsos vállalta 500 pengő azonnali folyósítását, később pedig a földművelésügyi miniszter biztosított 600 pengőt, a MOB pedig 1400 pengőt utalt ki.

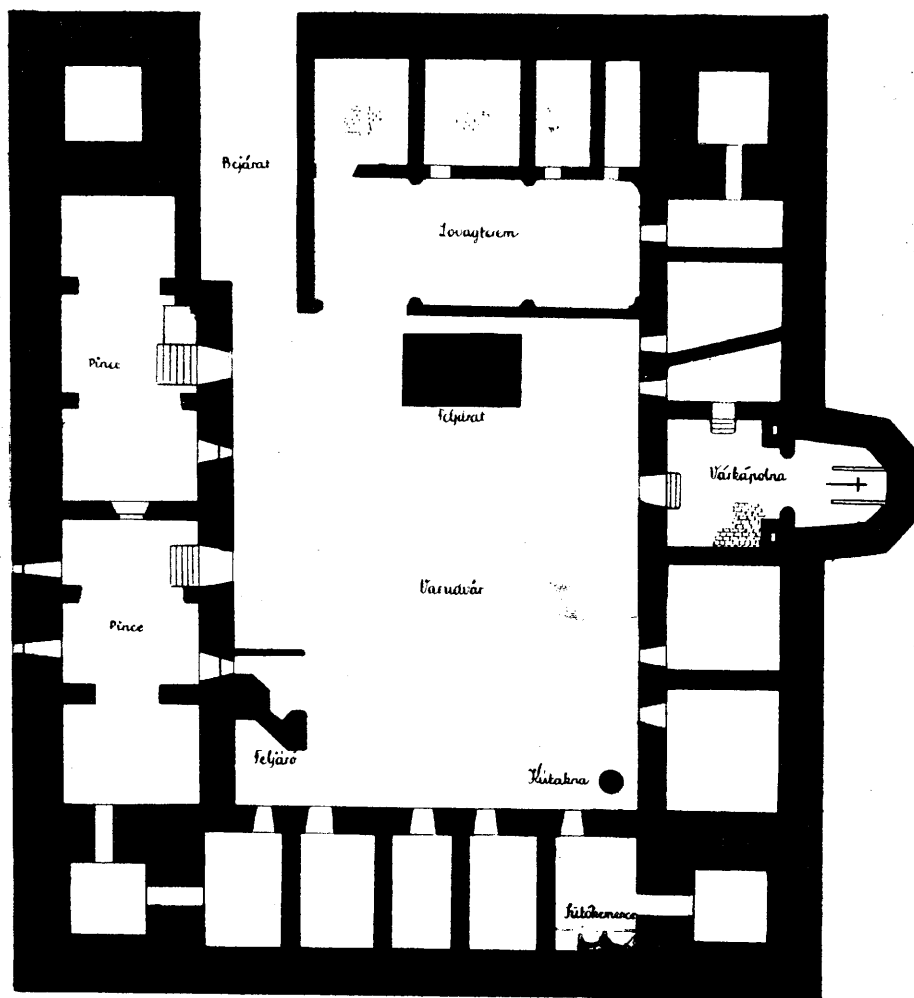
Ez — az első — feltárás 1934 nyarán megindult és Lux Kálmán felügyeletével Révay Ferenc erdőtanácsos végezte. A helyszínen azonban Köves János ny. erdőfőtanácsos volt mindvégig, akinek a jelentését érdemes kivonatossan alább ismertetni.²⁹

A Köves-féle feltárás 1934—36-ban

Köves János az ásatást 1934-ben a fent említett összegből, 1936-ban pedig a MOB által rendelkezésre adott 2000 pengő összegből végezte.

1934-ben a vár keleti oldala került feltárás alá, ekkor tisztították ki a kápolna maradványait. 1936-ban a váralaprajz feltárását kellett beosztani a rendelkezésre álló 2000 pengőn belül.

Jelentéséből idézzük az alábbiakat, olyan válogatásban, amely a későbbiek folyamán figyelembe veendő voltak. „... A feltárási munkák első szembetűnő eredménye az, hogy a várkastély nem derékszögű négyszög, hanem inkább trapéz s a trapéz oldalai sem kifogástalanul egyenesek... A várkastély északi szélessége 46,16 m, a déli szélessége 45,30 m. A hosszúság néhány cm-től eltekintve, nyugaton és keleten is 55,0 m... A tornyoknál, kivéve a IV. sz. tornyot (ez a dny-i torony) — a derékszög lehetőleg meg van közelítve és inkább az I. sz. (ény-i) és a IV. sz. tornyokat összekötő falaknál észlelhető a ferdeség. Az elferdülés szöge 1° 30' és 2°, mérve a várudvar déli szélességében. Ez az elferdülés szabad szemmel alig vehető észre, s tudomásom szerint erről a körülményről

Alagsor-Alaprajz
M. 1:200
1^om - 2 m.
1934 és 1936 évi
feltérképezés

A Köves-féle ásatás alkalmával, 1936-ban készült alaprajz a diósgyőri vár akkor feltárt alapfalairól. Köves János rajza.

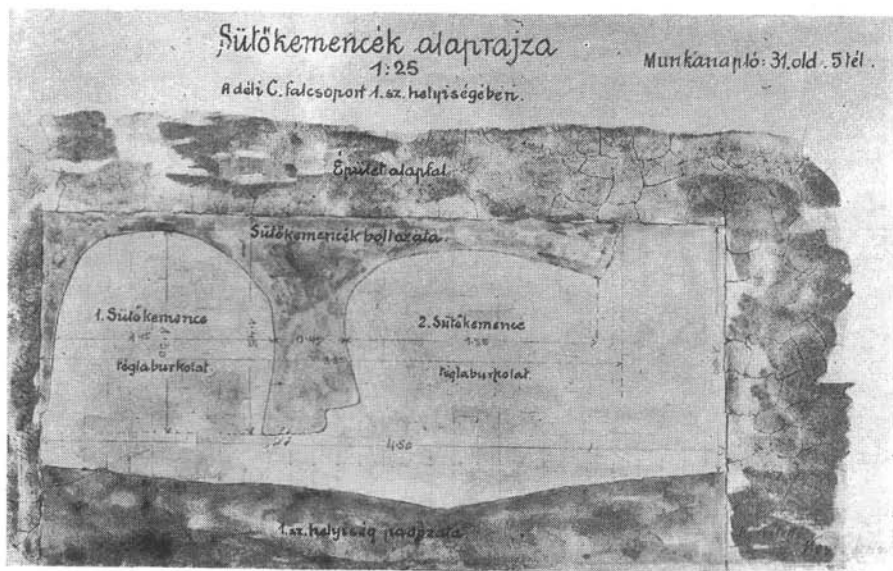
nem is történt eddig említés... Nagy elferdülést mutat azonban a IV. torony keleti fala. Ez az elferdülés már szabad szemmel is megállapítható, s talán ez is egyik oka volt a torony korábbi pusztulásának. Az elferdülés $7^{\circ} 30'$ az alatta levő alap-, illetve lábazati faltól.”

„A IV. sz. torony elferdülése születési hiba — folytatja —, s talán csak aki az építést annak idején intézte, vette észre a hibát, de már csak akkor, amikor azon már nem lehetett segíteni, s minthogy a kelet és észak felől csatlakozó lakóhelyiségek falaival ezt a hibát úgy ahogy elleplezték és eltakarták, maradt a torony olyannak, amilyenek született, s csak amikor mellőle leomlottak a csatlakozó s takargató falak, tűnt elő a szerkezeti hiba... A feltárt falakról megállapítható, hogy a tornyok falazata szilárdabb, a használt kötőanyag jobb minőségű, mint a csatlakozó falaké, a kövek kötése gondosabb, s különösen a sarkok kiképzése, faragott és nagyolt kövekkel, kifogástalan.”

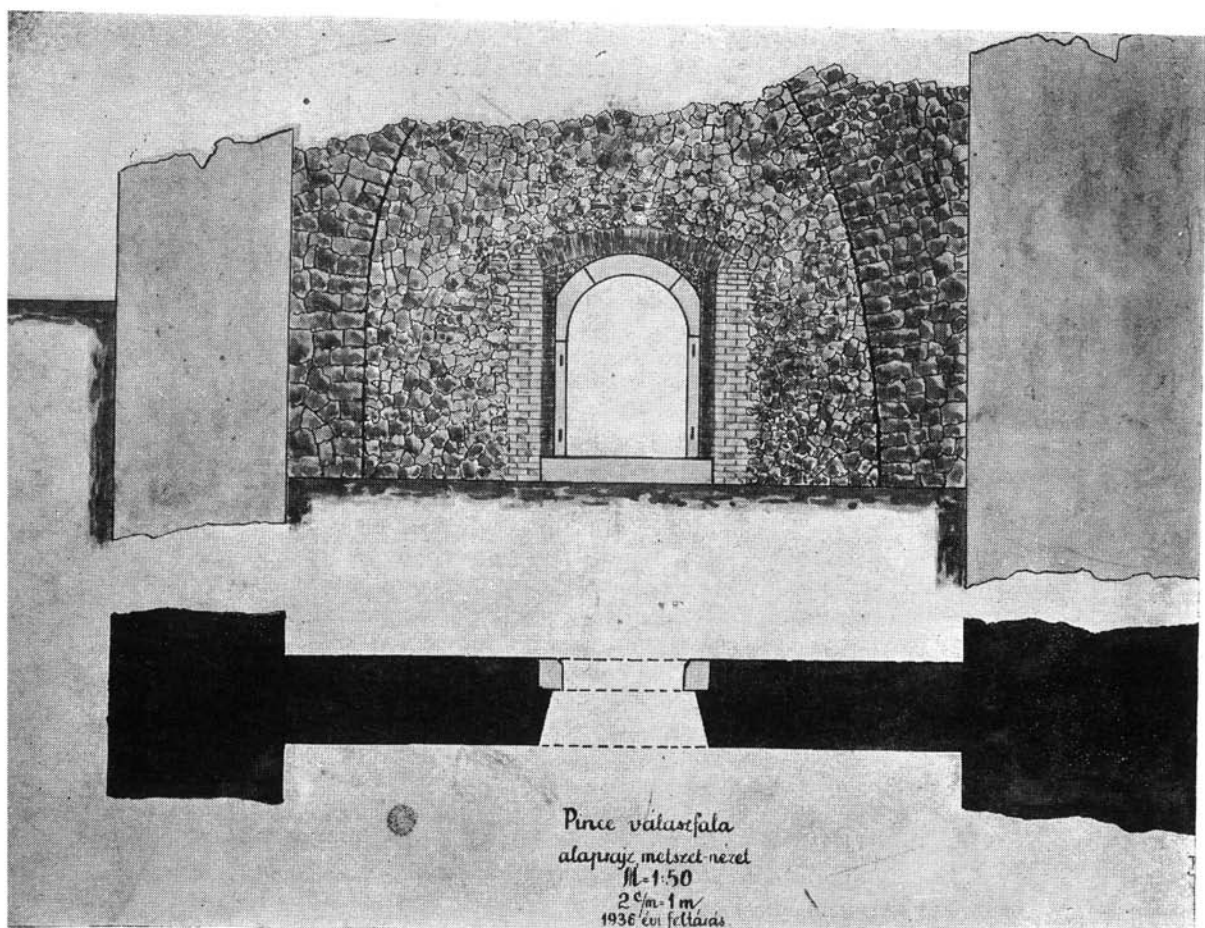
„A tornyoknál használt kötőanyag valószínűleg hidraulikus mészhabarc volt. A falazási mód pedig az, hogy a gondosan kirakott sarkok és külső síkok közötti üregeket kövekkel, minden kötés nélkül kitöltötték és a fentebb említett hígabb hidraulikus mészhabarcossal tele öntötték. Ez a falazási mód a tornyoknál igen jól megfigyelhető. A tornyokat összekötő építmények falainál a kövek kötése észlelhető, legalább a külső síkfelületeken. A falak belseje valószínűleg oly módon készült, mint a tornyoké, azonban csak egyszerű mészhabarc kötőanyaggal.”

„A feltárt falakban található: homokkő, andezit, riolit, riolittufa, mészkő és mésztufa is.”

„A legkevésbé bírta a homokkő... Szilárdnak megmaradt az andezit és riolit, mészkő és mészkőtufa. A faragott kövek többnyire andezitből, riolitból és mészkőtufából készültek, a finomabb munkák — boltozati bordák, záró kövek, faragott oszlopok, fejkövek — andezitből és riolitból, a gyámkövek pedig többnyire mészkőtufából. A burkolati kövek, — ami a lovagterem alagsorában

A Köves-féle ásatás alkalmával, 1934—36-ban feltárt sütőkemencék alaprajza. A déli szárny és a délkeleti torony csatlakozásánál.

A Köves-féle ásatás alkalmával, 1934—36-ban feltárt pince választófala és alaprajza ásatási jelentéséből. Köves János rajza.

látható, — továbbá a lépcsők andezitből készültek. A mészkő, mészkőtufa, a homokkő Miskolc, illetve Diósgyőr-vidéki, — az andezit, riolit és riolittufa valószínűleg Kács vidékéről való.”

„A talált égetett téglá valószínűleg a későbbi javításoknál vagy átalakításoknál, toldásoknál került a várkastély falaiba. E téglák minősége igen jó, gyártása és égetése gondnal történt. Jó fagy- és hóálló. Méreteik: 25x13x5,5, 22x15,5x5,5, 22x17,5x4,5 cm, 26x16,5x4,5 cm.”

„A várudvar terepfelületén sok helyen felbukkan az ősi mészsziikla, és sok helyen, különösen a déli részen látható a lefaragások nyomai, aminek az volt a célja, hogy a várudvar terepe sima, sík felületet adjon. A várudvar burkolásáról nyomokat nem lehet találni.”

Köves a talált leletekről a következőket írja: „Leletekben a feltárás általá-

ban igen szegény volt. A várva várt aranyserlegek, aranymarkolatú kardok (!) s egyéb, főleg aranyat tartalmazó leletek mind elmaradtak (!). Edénycserepek, kandalló-, kályha- és falcsempék, vas-alkatrészek, mint lópatkó, kés, villa, vas-kapulemezek és szegecsek, szablyák, nyílhegyek, vasgolyók (különösen a vár északi külső oldalán), sulyomok, üvegcserepek kerültek napvilágra. Pénzek közül II. Rákóczi Ferenc rézpolturái és egy friesachi dénár. Nagy tömegben vaszögek, amelyek azonban már a múlt században itt tanyázott cigányoktól származnak. Az utolsó egy öreg cigány volt, aki a várkastélyon kívül, az északi lejtőn levő boltozott folyosórész előtt ütötte fel sátrát és itt is halt meg 1860-ban.”

Jelentésében a következőkben írja le azt a három zárókövet, amely ma a miskolci múzeumban látható.

„*Nőfej rózsában.* Boltozati zárókő, faragott andezit. Képpel lefelé fordítva föld- és kötörmelékben volt a felfedezés idején. A törmelék nem ragadt a képhez. A zárókő fölött boltozati bordák kerültek elő. A zárókő magassági fekvése az 1. sz. pince küszöbe felett 30—40 cm volt. Alakja kör, átmérője 40, vastagsága 44 cm. A belőle induló bordarészek hegyesszög alatt metszik egymást, amiből arra lehet következtetni, hogy a helyiség nem négyzet, hanem téglány alakú volt.”

„*Torzfej lombok között.* Faragott trahit. Föld-, kő és kötörmelék között képpel ferdén nyugat felé fordulva került elő. A lomb meglehetősen sérült volt. Környékén sok volt a boltozati borda, szintén faragott trahitból. A kép festékkel (világossárga) volt befestve. Magassági fekvése az 1. sz. pinceküszöb felett 50 cm. Alakja kör, átmérője 50 cm, vastagsága 37 cm. Bordázatának metszése szintén hegyesszög.”

„*Sárkány fészkevel.* Faragott trahit. Két részben került elő, egymástól 40 cm távolságban, földben és törmelékben. Képpel lefelé fordulva a 2. sz. pinceküszöb felett 20 cm magasságban. Felette sok boltozati bordatöredék. A törmelék erősen tapadt a képhez. Alakja kör, átmérője 42 cm, vastagsága 41 cm. Bordázatának metszése hegyesszög. Mindhárom leletnél megállapítható volt, hogy az omlás iránya észak—északnyugat volt.

„Az említett zárókövek felett az elsőnél mintegy 2,20 m, a másodiknál 2,10 m, a harmadiknál 1,80 m omladékréteg feküdt. Ebben a küszöb feletti rétegben a csempe, cserép és egyéb lelet feltűnően kevés volt.”

A szintén a miskolci múzeumban őrzött fiálétöredékről a következőket írja: „*Külső faragott sarokoszlop.* Homokkőből vagy trahitból. Öt részben került elő s estében négy m hosszban terült el. Lelőhelye a várudvar d-vel jelölt pontja a várudvar jelenlegi szintjében, felette 1,40 m omladék föld és kőréteg. Az oszlop faragott része alul volt és csak kis mértékben sérült meg. A sarokoszlop csúcsíves és összeillesztve 1,60 m hosszú. Az oszlop fekvési iránya északkeleti volt, amiből arra lehet következtetni, hogy az omlás iránya is ez volt.”

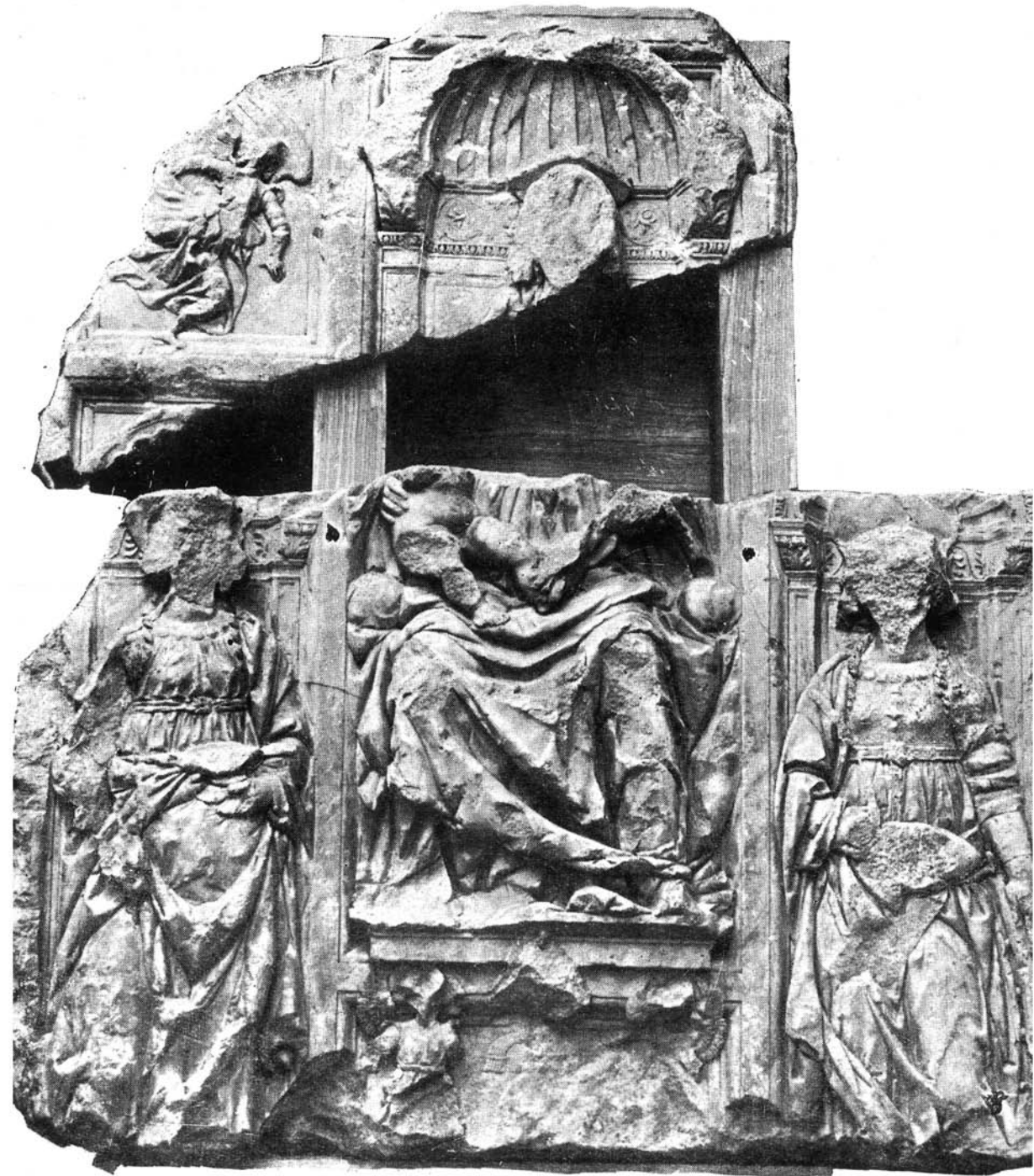
„*Egyéb faragott kövek.* A várkastély területén szinte minden részében került elő faragott kő vagy boltozati borda, kivéve az udvar közepe táját, ahol úgyszólván semmi nem volt földön és köveken kívül. Faragott kőleletekben szegény volt a déli falcsoport is. Szép faragott kövek kerültek elő a lovagterem területéről, továbbá a pincék küszöb feletti rétegében, s faragott mésztufa-gyámkövek különösen a tornyok alatt. A kútból is előkerült néhány faragott kőoszlop, oszlopfaj és gyámkő, a kútból kikerült faragott oszlop külső dísz lehetett. Ezek az I. sz. torony földszinti és a III. sz. torony lábazati helyiségeiben

*Az 1958—59-ben végzett rondella-
ásatás alkalmával előkerült szürke-
mész-kő-töredék. Imádkozó férfi pa-
lástos jobb vállának részletével.*

nyertek elhelyezést." (A kövek közül csupán a három zárókő és a fiálétöredék került a miskolci múzeumba.)

Jelentésében, az elszámolások után megjegyzi: „... a feltárások ügye már 1926-ban került szóba, amikor erre a miskolci erdőigazgatóság tett előterjesztést a földművelésügyi miniszternek. Engedélyezték feltárását, de nem a diós-

A diósgyőri Madonna-relief néven ismert márványoltár két töredéke. A felső rész a rondella-ásatáskor került elő és részben kiegészíti a 74 éve megtalált alsó részt. Giovanni Dalmata műve. (Jelenleg a Szépművészeti Múzeumban kiállítva.)

győri várrombban, hanem a szentléleki zárdaromoknál. Ott végeztek is rövid ideig tartó ásatást, de kevés eredménnyel és — rosszul.” Jelentése végén kéri, hogy a vár és környéke védett területté nyilváníttassék és a „nemzet vagyonának tekintessék.”³⁰

Új összehasonlító megállapítások a várról

Dobroslava Menclová — a közép-európai XIV. és XV. századi szabályos alaprajzú várpalotákkal foglalkozó összehasonlító tanulmányában³¹ teljesen új szempontból veszi vizsgálat alá ezeket a várakat, és ebben Diósgyőrről a következőket írja: „Éppen a XIV. század nyolcvanas éveiben, amikor Csehországban Vencel király udvari műhelyének raffinált művészete bontakozik ki, Magyarországon is két új vár közeledik befejezéséhez. Itt nem elégednek meg a palota eddig elért építészeti megoldásával, új szempontokat találnak. E két új vár az 1370—80 között emelt Zólyom (Zvolen) vára és a vele majdnem egykorú Diósgyőr, 1380 körül. Nemcsak korban, hanem minden részletükben hasonlítanak egymásra. Mindkét vár teljesen szabadon állott külső erődítésében, amellyel építészetileg semmiben sem függött össze. Mindkét vár alaprajza majdnem teljesen szabályos téglalap, melyeknek még a mérete is hasonló (Zólyom kb. 63x42 m, Diósgyőr 55x48 m). Mindkét várnak négy lakószárnya van, melyek közül az egyik belső oldalán széles, a földszinten csúcsíves árkádokkal az udvarra nyíló folyosóvá tágul. A folyosók négyszakaszos keresztboltozatának bordái hasáb alakú pillérekben nyugsznak. Mindkét várpalotának teljesen szabályos, építészetileg tökéletesen kiképzett udvara van, amelyen eredetileg kőből rótt folyosó futott körül. Mindkét palotának teljesen zárt homlokzata volt, melyet csupán az emeletes kápolna kiugró sokszögű szentélye zavart meg. Mindkét palotába boltozott átjárón lehetett bejutni; az átjárók két oldalán ülfülkék voltak, melyeket Diósgyőrött később lefaragtak. A különbség csak annyi, hogy Diósgyőrnek mind a négy sarkán hasáb alakú torony állott, míg Zólyomnak csak két tornya volt.”

Tatát és Várpalotát említve még, megjegyzi, hogy a magyarországi várkastélyok a Luxemburg-kori cseh várakkal azonos alkotási elvből indulnak ki. A homlokzat burka ezek szerint — teljesen egyöntetű, úgyhogy elnyeli a különféle épületrészeket, s megállapítja még fejtegetéseiben, hogy „mindkét várcsoportnak teljesen zárt, építészetileg megoldott belső udvara van, amelyet a körbefutó folyosók szorosan hozzákapcsolnak az úri székely intim életéhez.”

Megállapítja, hogy a cseh típus mellett van egy pregnáns magyarországi típus, amely „a XIV. század döntő jelentőségű hetvenes éveiben egy olyan építészeti szervezettel találkozott, amely ugyan teljesen más adottságokkal, más kulturális környezetből nőtt, de olyan megoldású volt, hogy azt a magyarországi vár képes volt átvenni. *Ez az idegen elem, amely beleszólt a magyar várak térkiképzési fejlődésébe, a szabályos négyszárnyú kastély volt...*”

A csehszlovák szerző érdekes új összehasonlítási szempontokat adott a diósgyőri vár vizsgálatához, s akár elfogadjuk vizsgáldásainak eredményét összességében vagy részleteiben, akár nem, nagyobb összefüggéseket mutató okfejtése mindenképpen gazdagodása a várra vonatkozó irodalmunknak.

Az 1958—59. évi rondella-ásatás

Az Országos Műemléki Felügyelőség 1958-ban adta a megbízást az északi keleti torony rondellájának ásatásához. A munka 1958. június 30-ával kezdődött a tereprajzon I.-gyel jelzett területen, amelyet az építésvezetőség előzőleg állványozás céljából leásott. Éppen ezért profilrajzot készítettünk a kiindulási oldalfalról, egyúttal elkészítettük a felülnézeti rajzot.

1958. július 24-ével kezdődött az I. sz. terület további mélyítése, miután az előző időt az építésvezetőség arra fordította, hogy a toronyból hulló kövekre való tekintettel védőácsolatot készített az ásatási területre. (Jelen beszámolómból mellőzöm azokat a részleteket, amelyek az előkerült nagyszámú tömegkerámiára, vasanyagra vonatkozik. Ezek a részletes jelentésben megtalálhatók.³² Ugyancsak mellőzöm az ásatási jelentés azokat a pontjait, amelyek a legfelsőbb, az újkorban ismételten és ismételten átforgatott rétegek cm-viszonyaira vonatkoznak. Csak ott idézem szó szerint, ahol a rétegek jelentősége, illetve összetétele, a benne talált leletanyaggal már időhatározó tényezővel bír.)

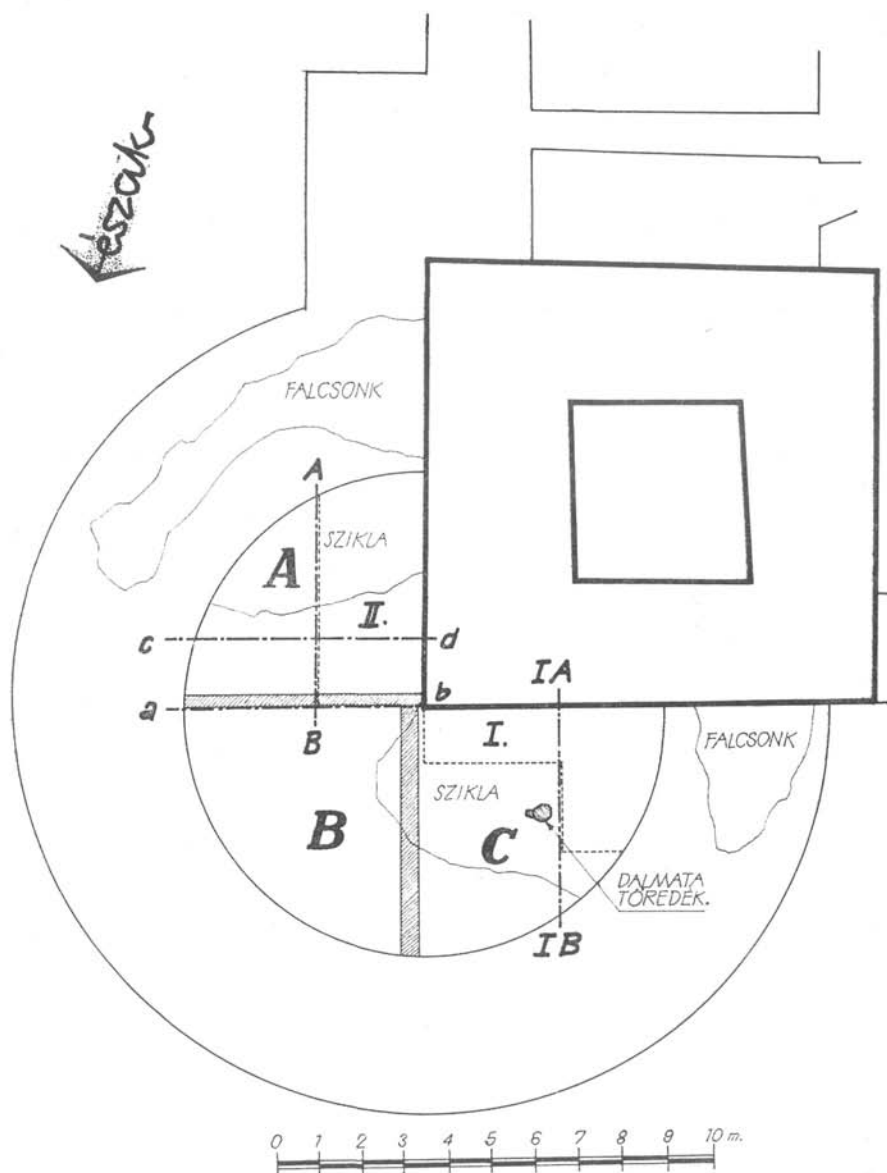
Tovább mélyítve a területet, már törökkori tál-töredékek, kis-ázsiai porcelántöredék, zöldmázas kályhacsempék, padlótégla töredék (17,5x4,7x35) gótikus konzoldarab és gótikus ablakosztóléc került elő, és ugyanitt kétfülű kancsót ábrázoló reneszansz kályhacsempé-sarok került elő, a többször megbolygatott rétegben. Az I. sz. terület vizsgálata elég volt ahhoz, hogy tájékozódjunk a felső rétegek bolygatottságában. A rétegek általában É-i irányban lefelé haladtak, követve a még mélyebben fekvő szikla vonulatát.

Július 28-án kezdtük meg a II. számmal jelölt szelvényünk ásatását. A legfelső feltöltődési, fákkal benőtt réteg eltávolítása után megtaláltuk a rondella földdel elborított, DK felé irányuló ágyúállásának nyílását. Erősen romos állapotban került elő. Mindkét oldalfalán, egymással szemben előtűnt az a gerendafészek, amelyben egykor vízszintes tartógerenda feküdt. E nyílásnak lekövezett padozata volt. Napvilágra került a rondellába levezető lépcsőlejárát kiképezett kapunyílása. A kapuzat tele volt lazán előre omló földdel, sok szeméttel. Benne egy lapos reliefű stilizált levéldíszítésű XVII. századi kályhacsempé-töredék az említésre méltó, sok tetőcserép, barna-zöld-fekete mázú díszáltöredékek, más kerámiával. Ebben a betöltési anyagban II. Ferenc egykrajcárosát találtuk (1800), ami nem bír időhatározó jelleggel.

Az 1958. augusztus 7-ig tartó feltárásban, erősen bolygatott rétegekben a következő, a kevert rétegre jellemző leletanyag volt: díszányér-töredékek, pecsétlőkerékkel benyomott, fogazott díszítésű, zöldmázas edénytöredékek, vékonyfalú, okkersávós hasi töredékek, körömbenyomásos díszítésű töredékek, sárgás alapú, zötétzöld mázzal, barna pettyel díszített kancsótöredékek, levelesindás díszű, zöldmázas kályhacsempék, kör alakú gótikus ablaküvegtárcsák (12 cm átm.), az üveg anyaga lég- és hamuzárványos. Grafitos engobbal bevont sűrű töredékek, okkervörös párhuzamos és hullámvonalas festésű csupor peremtöredékek, túlnyomóan XVI—XVIII. századi kerámiaanyag.

A II. szelvény Ny-i oldalán, a kiszabadított toronyfalazásból előtűnnek a 30x35 cm-es négyzetes gerendafészkek, az egykori rondella-szint tartógerendái.

1958. augusztus 11-én a II. sz. terület rétege változni kezd. A rondella bel-sejét betöltő rétegeződés most túlnyomó részben elűt az előbbi feketés feltöltéstől. Az új réteg — több helyen erősen zavarva — dominánsan sárgás-malteros-

A diósgyőri vár 1958—59. évi rondella-ásatásának helyszínrajza.

homokszemcsés. Benne megtaláljuk az emeleti helyiség ablakából letört gótikus töredéket. Leletanyagban a zöldmázás hálómintás Szent György ábrázolású kályhacsempe-töredék, amely a diósgyőri anyagból már előzőleg ismert, majd cseréppoharak, szürke, okkerfestésű edények töredékei.

Augusztus 15-től szeptember 25-ig folyik az a munka, amellyel a II. sz. szelvényt a D-i oldalon előtűnő sziklafelületig tisztítjuk, majd mellette tovább mélyítjük, az É-felé eső területen. Kiszabadítjuk a rondella-lejáró hatodik lépcsőfokát, ahol a pihenő kezdődik, utána kőkeretes kapuzat. A lejáró falazásban beépített (K-i fal) reneszansz szima- és pálcatagos ablakkerettörödékek.

A további munka a kör alakú rondella belső területén addig a réteggig folyik, amíg az újkori feltöltődés tapasztalható. Ezt azért végezzük, hogy a téli idő utáni munkakezdésnél gyorsabban juthassunk az érdemleges rétegekig.

A következő évben, 1959. május 5-én kezdjük meg ezt a munkát. Az előtűnő réteg-törödékekben még mindig tapasztalható a bolygatás. A vár pusztulása idején, a rondella belsejébe omlott épületkövek, faragott töredékek, humuszfeltöltődés váltakozva építési törmelékanyaggal — egy roncsolt réteg rajzait mutatják.

A május 6 és 18 között végzett munka azonban a mínusz 6,00 és 8,00 m mélységben már a gótikus és reneszansz palotabelső pusztulásának anyagát mutatja. A leletanyagból kiemelkedik ritkaságával egy halványkék és arany-színekben irizáló, spirálisokkal díszített nagyobb üvegserleg töredéke, egy kékeszöld árnyalatban ezüstösen csillogó, arany kontúrokkal megrajzolt velencei üvegserleg oldaltörödéke.

Június 30-án találjuk meg a C-szelvényben, a relatív — 5,40 mélységben azt a fehér márvány-törödéket, amelyről az első pillanatban megállapítható, hogy a Bartalos által megtalált és a diósgyőri Madonna-relief néven nyilvántartott márványoltár felső kiegészítő része. A töredék rétegét gondosan megvizsgáljuk. Hasonló jelenséget mutat a többivel: többszörösen átforgatott humuszos-homokos csomókat mutató épület- és kötőrmelékes rétegyanyag, szemetes és korhadékos, agyagos részekkel váltakozva. Az újkori kőbányászat jelei is kétségtelenül megállapíthatók a rétegben, de nem abból az időből, amikor a töredéket, mint most, öt és fél méter feltöltés védte, hanem még akkor, amikor fölötte csak egy méter körüli védőréteg volt. A márványtörödékek egy részén erősen savas behatást találtunk, és a Madonna-arc már a földbekerüléskor egy nehéz tárggyal le volt csapva.

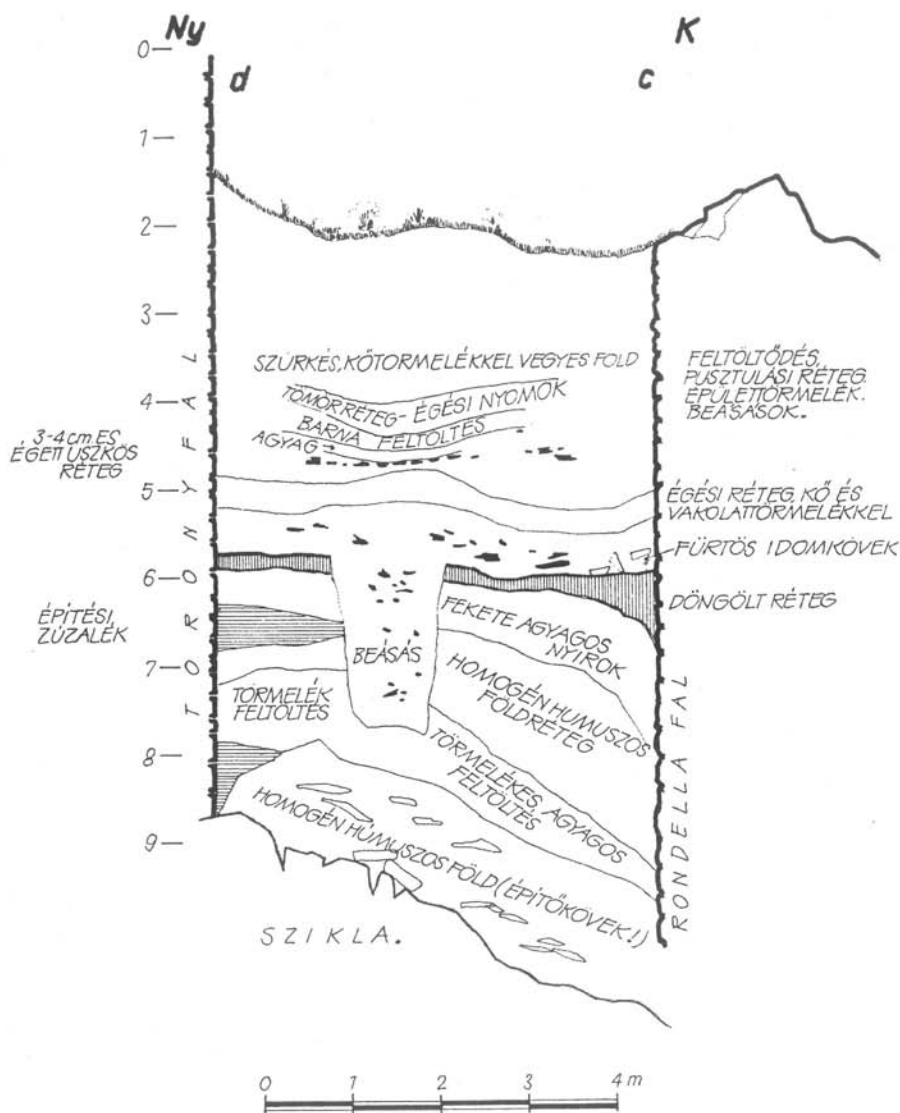
A rétegben egyébként II. Szelim (1566—1574) aranypénzét és egy ezüst karikagyűrűt is találtunk 1600-as évszámmal bevésve.

1959. július 8-án a rondella szomszédos — 6,00—6,60 m-es szintjében nagyobb vasedény darabjait, a csempék között halványzöld mázú, madárdíszű kályhacsempe-törödéket, és egy szürkés márványtörödéket találtunk. A márvány egy köpenyes emberi alak jobb válla, a róla leomló redőzettel. A toronyfal mellől egy vasveder darabjai kerülnek elő.

1959. július 9-én az építkezési munka mellett lehetővé válik, hogy a rondella háromnegyedkör alakú alaprajzán felvehessük a teljes A jelzésű körnegyedét vizsgálódásunk tárgyául. A szűk területen az ásás nehéz körülmények között úgy folyik, hogy az A-szelvényből kitermelt földet, kellő szítálás után, a középső B-vel jelzett körnegyed felszínére dobjuk.

Ebben az A-jelzésű szelvényben megtaláljuk az ÉK-i torony alapfalát, amely a mészkősziklára van alapozva. A leletanyag gazdagabb, vas- és rézlemeztörödékek vannak közte. Az egyikben domborított gyöngysor, közepén bordával és szív alakú díszítés, fehér, vékonyfalú cserépedények, kancsók, poharak, fedők töredékei, a jellegzetes XIV—XV. századi anyagban azonban „hurkatech-

A-SZEKTOR d-c METSZETRAJZA (RÉTEGEK)

A diósgyőri vár 1958—59. évi rondella-ásatása A-szektorából a d—c metszetrajz

nikás" szürke karcolt és hornyolt edénytöredékek is vannak. Ez a réteg sem homogén, a beásások és bolygatások keverték össze az anyagot.

1959. július 11—13 között folyó munka leletanyagában egy csontberakásos villanyél, egy aranyozott öblös üvegserleg hasi töredéke is van, díszítése az aranyvonalak között a velencei Damas-mintát mutatja.

Csupán július 13-án találunk rá arra a legalsó rétegre, amely átlagos 7,20 m mélységben aránylag homogénnek tűnik. Ez 8 m mélységig mutatkozik. Sok benne a barázdált, bordázott, barnásszürke háztartási edénytöredék. Megmunkált trapéz alakú szürke építőkő is van a leletanyag között, és az előtűnt természetes sziklafelület megmunkálás és lefaragás nyomait viseli magán.

Miután a szelvényt lépcsőzetes bontásban nyitjuk, az előző rétegekhez hasonlóan és megfelelően további felületeken a következő érdekesebb leletanyag van: velencei üvegserleg-töredék, szépia-zöld-okker színű Damas-mintázattal, egyes színes sávokat aranyvonalak kontúroznak, a töredéken egy női fej rajza kivehető. Valószínűleg ugyanehhez a töredékhez tartozó újabb üvegtöredék ornamentális díszekkel. Egy aranyozott kontúrú sávos-ornamentális díszű sárga itáliai üvegtöredék, egy velencei szárnyasserleg fenéktöredéke, egy üvegserleg oldaltöredék Damas-mintázattal, állatfejjel.

Ebben a leletanyagban több grafitos szürke kályhacsempe-töredék van, sarkain plasztikus, kötélyszerű díszítéssel. Ugyanez négyszögletes tál formában is.

1959. július 16-án több mint 8,00 m mélyen a lefelé süllyedő sziklafelületre támaszkodó falazás nyomai, a sziklaréteg és a falazás között 6—8 cm-es vastagságú habarcsterítéssel. Ez a falazás laposra faragott, 40x60x15 cm-es és 84x60x23 cm-es köelemekből áll. Közeliükben barna színű bordázott és korai okkersávós cserépedények töredékei vannak. A megmunkált kövek mellett apró töredékkövekkel egyengetett falazás maradványa is látható.

Ugyanebben a szelvényben, a lépcsőzetes bontás folyamán hasáb alakú, füstös idomköveket találunk, amely valószínűleg a rondella felrobbantása alkalmával került oda, a második lórés boltozatának darabjaival együtt, feltehetőleg a rondella padlószíntjén (relatív 5,70—5,90 m).

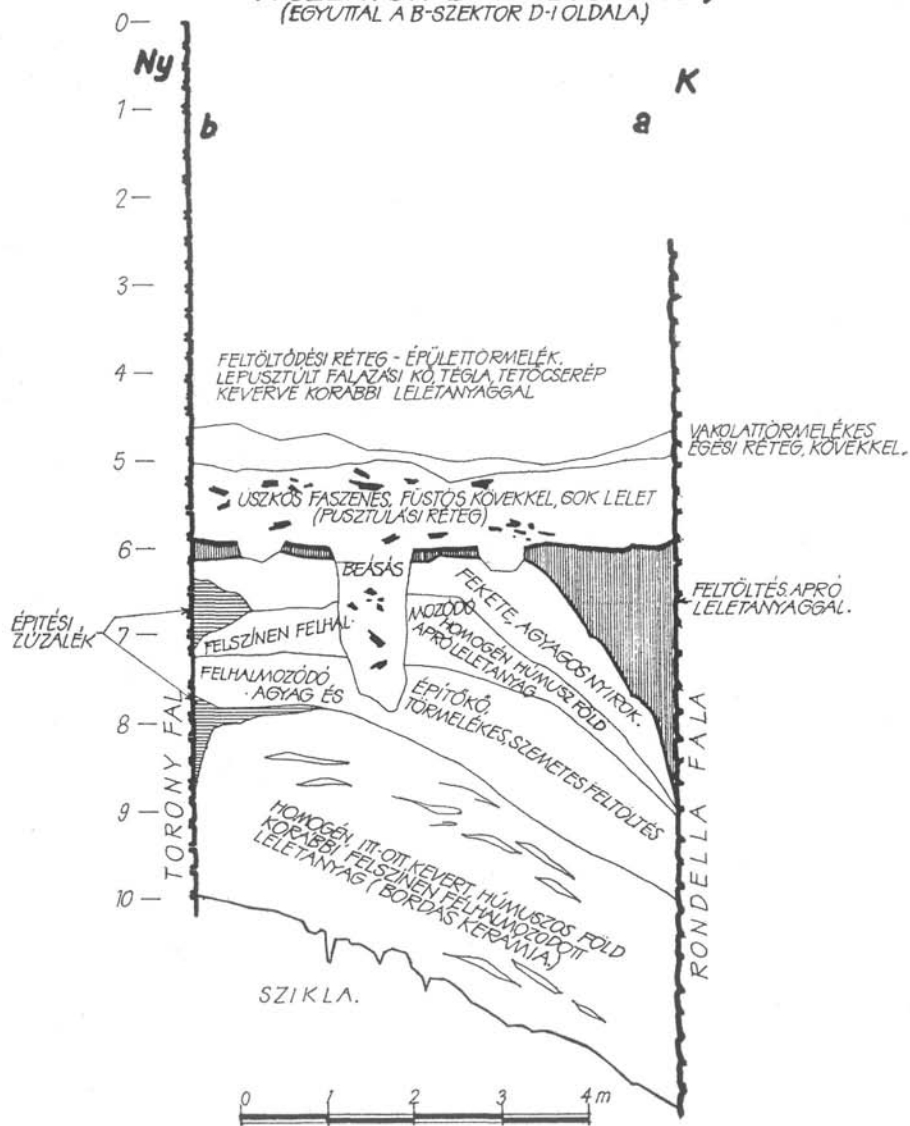
1959. július 29-én vesszük munka alá a B-szektort. A munka a szűk területen nehéz a munkások számára, mert a kitermelt földet az előző szektor területén kell felhalmozni.

A B-szektorban van a relatív 5,93—6,40 m-es szinten egy vékony, de homogén, alaprajzilag kicsiny területű réteg, amely XIV. századi karakterű cserépanyagú. A réteg vékony, 10—20—25 cm között váltakozik, alatta erősen lejárt, ledöngölt vagy letaposott földréteg vonul, és ezen feltűnően kevés a leletanyag. De ebben egy sárgásbarna-zöldmáz, gótikus formaképzésű kályhacsempe-töredék sarokrészét találjuk, rajza egy fiálás fülkében álló kereszttrácsos kapuzat. Hasonló kisebb töredék még előkerül erről a pontról.

Július 31-én a B-szektort teljes északi kiterjedéséig felbontjuk. A terület ÉNy-i sarkában szemégtödröt találunk, benne égett építési köveket, XVI. századi csempetöredékeket, tetőcserepet, sok korommal és faszénnel, zöldmáz tetőcserepekkel. Utána megállapítható, hogy a relatív 6,20—6,40 m mélyen erősen összeállott nyirkos-agyagos föld vonul, amelynek lejtése ÉK-i irányban, az itteni sziklamagaslatnak megfelelően mintegy 30—40°-os lejtésben lefelé vonul.

Egyes részein az 5,92—6,20-as réteg újra erősen kevert, a gótikus mintájú kályhacsempetöredéktől a XVII. századi anyagig.

A SZEKTOR b-a METSZETTRAJZA (EGYUTT A B-SZEKTOR D-I OLDALA)

A diósgyőri vár 1958—59. évi rondella-ásatása A-szektorából a b—a metszetrajz

Augusztus 3-án a B-szektor maradékrészén, 6,40 m-es mélységben tovább bontunk. Nyirkos-agyagos réteg kerül felszínre, majdnem sterilen. Alatta megsz es építési réteg, mázatlan XIII—XIV. századi cserépanyaggal.

Augusztus 5-én relatív 8,12 m mélységben ismét elértük a sziklát, de mellette a területet több mint 9,00 m mélységig bontjuk. A réteg steril.

1959. augusztus 12-én, a munka befejezésekor megállapítható, hogy a kör-rondella falának déli kezdete a szikla felszínre, innen humuszos rétegre, északi folytatásában egy nagy hulladékgyűjtőre van alapozva. A gödör a rondella építését megelőzte. Itt a szabályosan, falegyenben rakott rondellafal kitüremkedést mutat. A rondella északi záródása, ott, ahol a torony északi részéhez záródik, ismét sziklafelületen áll, illetve erre van rakva. A rondella eredetileg kétszintes volt. Alsó szintjére vezetett az ásátás elején feltárt lejáró, itt három lőrés jött elő. A felső szintnek négy lőrése volt.

A feltárás észrevételei

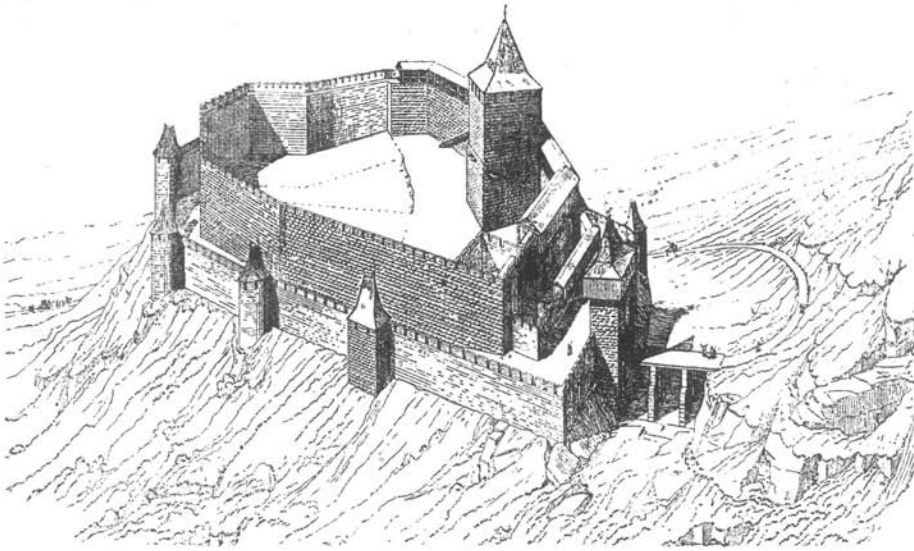
A rondella ásátásánál teljes mélységben előjött az ÉK-i torony északi és keleti oldalfala. A háromnegyed kör alakú rondellafal becsatlakozó vége szintén sziklára van alapozva, a középső harmad kivételével, amelynek teljes mélységét ennél az ásátásnál nem tudtuk elérni. A kör alakú fal belső hosszúsága 26,40 m, a fal vastagsága átlagosan 3,60 m.

Ugyanezen a sziklacsúcson áll a torony északkeleti sarka is. A sziklacsúc ÉK felé fokozatosan tágul és 30—40°-ban lejt. Felezővonalában, lefelé fokozatosan szűkülő sziklahasadék van. Ennek iránya nagyjában megegyezik a toronynégyzet átlójának képzeletbeli meghosszabbításával. Ebben a hasadékból találtuk az ásátási jelentésben említett 40x60x15 cm méretű falazóköveket, amelyek habarcsba rakva, boltozásszerűen hidalták át az ott 90 cm-es távú hasadékot. Ez a leletanyag független volt a torony falazásától, szintje is mélyebben van 30 cm-rel a torony falazásának kezdeténél, amely közvetlenül a sziklafelületen indul. Ennek a régebbi átboltozásnak alapvonala enyhe ívben hajlik befelé. (Vö. az 1959. július 16-i szövegnél.) Úgy tűnik, mintha ez a boltozatmaradvány egy előző épülethez tartozott volna, felső részét lebontották, hogy helyet teremtsenek a jelenlegi torony felhúzásához. A boltozat maradványát a helyszínen hagytuk.

A kiszabadított toronyalaphoz a falazása egységes falazási munkát és anyagot mutat. Hidraulikus mészbe rakott lapos mészkövek, sarkukon gondosan megmunkált négyszöges, satírozott felületű armírozással, sok helyen megmaradt és vakolókanállal történt durva elsimitással. Az armírozás lilás kvarcandezitből, zöldes és sárgás árnyalatú andezittufából már a legalsó sornál kezdődik. A lapos mészkövek a toronyföldszint mennyezetvonaláig tartanak. Onnan, a toronyemelet kezdődő szintjében nagyobb méretű, sok helyen négyszögekben tört homokkő- és mésztufa-falazás kezdődik. A toronyon ezen a keleti és északi falán megtalált gerendafészekek támpontot adtak a rondellaszint rekonstrukciójához.

A sziklafelszínre közvetlenül rárakott toronynak legalul kezdődő armírozása, valamint az ásátási rétegek tanúsága szerint, a sziklacsúc szabadon állott, és a humusz csak az említett sziklamélyedést töltötte ki.

A rondella megépítésének idejére nincs írásos adatunk. Itt feltevésekre va-

Landeck (Klingenmünster) vára eredeti állapotában. XIII. század.

gyunk utalva. A rondella építése, amelynek két csatlakozó végfala nincs be-
kötve a torony falazatába, a XVI. századra tehető.

Nem ad vitathatatlan támpontot a rondella keleti falában 1955-ben meg-
talált és ott építőkőként felhasznált bőségszarus, gyümölcs- és kalászmotívumos
frizzel megfaragott, aranyozott márvány párkánytöredék sem az időmeghatá-
rozáshoz.³³

A rondella megépítésének idejét a legvalószínűbb a Pempflinger-család
várnagyságának, vagy Balassa Zsigmond zálogosbérletének idejére vennünk.
Pempflinger Lénárt 1523-ban, Pempflinger Sebestyén 1526-ban és 1533-ban,
Pempflinger Márk és Sebestyén 1537-ben, Balassa Zsigmond pedig 1540—1560
között volt ura a várnak.

Nem valószínű, hogy az ő — aránylag konszolidált idejükben a palotabelső
olyan mérvű pusztulása következett volna be, hogy elemeiből építőköveket
használjanak fel. Inkább valószínű az, hogy a reneszansz palotabelső pusztulása
az ő idejüknel később következett be és az említett aranyozott márvány pár-
kánytöredék a rondella falazatának ekkor történt javításakor kerülhetett a ron-
della falának külső szintjébe. Erre a feltevésre a XVI. század végi és a XVII.
század eleji kiegészítő építkezések (vö. ágyúállások a várbejárat környékén)
adnak némi támpontot.

Az 1958. június 30-án — a C-szelvényben talált Dalmata-féle Madonna-
relief³⁴ töredéke a — 5,40-es szinten azt mutatja, hogy a reneszansz palota-
belső pusztulása a rondella felépítése után következett be olyan mértékben,
hogy annak a Dalmata-féle Madonna-relief, valamint az előbb említett aranyo-
zott márvány párkánytöredék sok mással együtt esett áldozatul. Ez az a mély-
ségi szint, ahonnan kezdve lefelé, fordultak elő a leletanyagban itáliai üvegser-

legtöredékek, más XV. századvégi lelettel. Az innen kezdődő rétegmáradványokban jelentkezett a kerekperemes, 12 cm átmérőjű gótikus ablaküvegtárcsa, a gótikus és reneszansz stílusú mázas kályhacsempe, a pecsétlős díszű kerámiaanyag. Ez a leletanyag általában 7,20, néhol 8,00 m mélyen jött elő a különféle jellegű rétegmáradványokból.

A rétegződést megosztó döngölt és lejárt rondellapadlózat jelentkezése megállapítható. A padozat-alatti anyagra döntően a XIV—XV. századi leletanyag a jellemző, míg a feltöltésre terített földben a XVI. századi.

Megállapítható volt az is, hogy a vár építéskor csupasz, szabadon álló sziklacsúcsra lassan rakódott rá az a feltöltési réteg az idők folyamán, amelyen a növényzet megkapaszkodott és lassan beborította a lejtőt. Sőt, a várfalak tövében még jóval a rondella megépítésének ideje előtt, körül lehetett járnai a várat, vagy a várnak ezt a részét.

Különösen az *A-szektor b—a metszetrajza* mutatja ezt a folyamatot. Ugyanekkor kitűnik az is, hogy egy alkalommal folyt le a várépületen olyan mérvű külső (valószínűleg belső átalakítással is együtt járt) kőművesmunka, amelynek jelentős nyoma építési maradványként ékelődik be a 6,00 és 7,00 m közötti szintekbe. (Az *A-szektor d—c metszetrajzában* a 8,00 m körüli szinten mutatkozó legalsó építési maradvány a torony építésének idején keletkezett.)

A legalsó rétegben talált barázdált és bordázott barnásszürke háztartási kerámiaanyag, valamint a hurkatechnikás, karcolt és hornyolt szürke edénytöredékek jelentkezése, néhány őskori jellegű edény oldaltöredékével a mai várat megelőző időre utal. Természetesen ezek már olyan kérdések, amelyeket az ásatások további folytatása fog megvilágítani, a vár más részein történő feltárásokkal.

Mindezek után foglalkozunk kissé a rondella alsó rétegében mutatkozó, enyhe ívben húzódó, és az említett sziklahasadékot áthidaló boltozás maradványának problematikájával. A maradvány kétségtelenül egy megelőző építkezésből származik.

Ezt összefüggően is lehet vizsgálni majd azzal a falmaradvánnyal, amely a vár műemlékvédelmi munkálatai közben előkerült, a DK-i torony északi oldalából kiindulóan és amely délnyugatról északkeleti irányba vonulón találkozik a vároldal keleti falával.

Hasonló falmaradvány mutatkozott a DNy-i torony északi falában is, a keleti saroknál található és a toronyfalazat tömegében benne álló 160x190 cm-es nyílás formájában, előtte pedig az a gondosan lefaragott sziklafelület, amelynek rendeltetése a mai várépületnél szükségtelen, és a nyílással együtt úgy tűnik, mintha a mai várat megelőző várépület megsemmisített vagy elhordott falához sziklaalapnak dolgozták volna ki.⁸⁵

Mindehhez számításba vehetjük a mai diósgyőri vár legelpusztultabb toronyának, a DNy-i toronynak a vizsgálatát. Ez a torony „alaprajzilag” nincs benne a négytornyos vár négyszögében. A hozzáfalazott nyugati várfallal nem képez egyenest az oldala. Amint láttuk, már a Köves-féle jelentés is megállapítja ezt a jelenséget. Itt szerkezeti különbözőségről is szó van, és ez veti fel azt a gondolatot, mintha ez a torony nem tartozna szervesen a kitűzött négytornyos, négyszögű vár szerkezetéhez, vagy pedig ennek építése idején számoltak a torony létezésével. Persze, későbbi ásatás fogja eldönteni a kérdést, azt is, hogy állott-e vajon ez a torony a mai vár kitűzése idején, valamint azt is, hogy

ennek a toronynak a rendellenes állása nem régi alapok felhasználásának figyelembevételé miatt mutatkozik-e?

Ha ezeket a pontokat összekötjük, egy szabálytalan alaprajzú középkori vár vonalai mutatkoznak, amelynek a vonalában — ezen a délnyugati részen — állhatott egy régi torony. Ezek a külső- vagy belsőtornyos szabálytalan alaprajzú várak tömeges analógiával szolgáltak úgy hazánkban, mint Európában —, de a mi méretünket figyelembe véve például Landeck (Klingenmünster), Arques (Dieppe), vagy Wineck (Katzenthal) váraira gondolhatunk elsősorban. Feltételezésünket a további ásatások döntenek el.³⁶

Ezt a feltételezett, szabálytalan alaprajzú korábbi várat feltétlenül a mai várat megelőző építménynek kell számításba vennünk. A mai vár kitűzés alapján lett felépítve. Négyszögében megtervezett alaprajzot kiviteleztek. Dercsényi Dezső állapítja meg először (Wenzel Gusztáv csak feltételezi), hogy a várat Nagy Lajos építette és ő kutatta ki annak mesterét Ambrus mester személyében. D. Menclová is ezt az időt jelöli meg a vár megépítésére.

Ehhez hozzátehetném, hogy Ambrus mestert tekintjük a vár megépítőjének, erre a forrásként szolgáló királyi kézirat szövege megnyugtató választ ad. Ebben a szövegben egyébként olyan kép tárul elénk, amelyben a király teljes bizalmát élvező és szakemberként elismert murátor arca rajzolódik ki.³⁷

Az ásatás leletanyagának vizsgálatát, a nagyszámú edény-, kályhacsempe-, üveg-, dísztalak-töredékeinek a vizsgálatát, a restaurálás hosszabb munkája miatt, következő alkalommal fogom elvégezni.

(1961)

KOMÁROMY JÓZSEF

J E G Y Z E T E K

1. Ásatási jelentés a Herman Ottó Múzeum Régészeti Adattára Diósgyőr/352. szám alatt. 1—16. oldal, leletfelsorolás 1—13. oldal, 6 metszetrajz, részletrajzokkal.
2. Wenzel Gusztáv: Diósgyőr egykori történelmi jelentősége. Pest, 1872. Továbbiakban: W e n z e l.
3. Wenzel, 4. p. Az idézetekben az aláhúzásokat én emelem ki. (K. J. J.)
4. Wenzel, 8. p.
5. Kandra Kabos: Diósgyőr vára. Régészettörténelmi tanulmány. Arch. Közl. XIII. k. 1879. — Kandra Kabos: A diósgyőri vár. Arch. Közl. XIX. k. 1895. A továbbiakban: K a n d r a 1879. illetve K a n d r a 1895.
6. Kandra 1879. 31. p.
7. Kandra 1895. 117. p.
8. Kandra 1879. 27. p.
9. Kandra 1879. 28. p.
10. Kandra 1879. 28. p. Idézett rész: Fejér: Cod. dipl. IV. 2. f. 22. p. és uo. IV. 3. f. 35. p.
11. Szendrei János: A diósgyőri vár története. Budapest, 1927. Egy. Ny. és a Hadtört. Közl. 1927. évf. A továbbiakban: S z e n d r e i.
12. Szendrei, 11., 69. pp.
13. Szendrei, 70. p.
14. Szendrei, 70. p.
15. Möller István: Borsod vármegye műemlékeiről címmel írásban is megjelent a Technika 1925. VII. évfolyamában, 10. sz. Adatait részletesebben közlöm, a mű nehéz hozzáférhetősége és adatainak először közölt számszerűsége miatt.
16. Dercsényi Dezső: Nagy Lajos kora. Budapest. É. n. (1942). 45., 96—98. pp.
17. Dercsényi i. m. 96. p.
18. Lux Géza: Diósgyőr vára. Magyar Építőművészet, 1943. február. 40—42. pp.
19. Gerő László: Magyarországi várépítészet. (Vázlat a magyar várépítés fejzeteiről.) Bp. Művelt Nép. 1955. 1—511. pp.
20. Gerő i. m. 219. p.
21. Gerő i. m. 220. p.
22. Gerő i. m. 221. p.

23. Marjalaki Kiss Laios—Vákár Tibor stb.): A diósgyőri vár. Borsodm. Id. forg. Hiv. kiadása. Miskolc, 1954. 1—38 pp.
24. Uo. 6—12. pp.
25. Uo. 32. p.
26. Országos Műemléki Felügyelőség irattára, 223/1921. ügyirat. Tovább: OMF.
27. OMF 321/1926. sz.
28. OMF 90/1934. sz.
29. Herman Ottó Múzeum Régészeti Adattára, „Diósgyőr” gyűjt. és OMF-nél.
30. Természetszerűleg nem foglalkozom azokkal a rövidebb diósgyőri közleményekkel, amelyek az idők folyamán megjelentek, de a kutatók munkáját könnyítendő, itt felsorolom ezeket. Ország Tükre: 1862. évf. 21 p., 1864. évf. 13 p. (képpel). — Hazai és külföldi tud. Kainiczky Gyulától 1869. évf. 29 p. — Lévay József: Még valami Diósgyőr múltjából, 1869. 35 p. — Hunfalvy: Magyarország és Erdély képekben II. k. 196. p. — Henszelmanntól Arch. Er. IV. évf. 1870. 148. p. Arch. Er. VIII. k. 19. p. — Ipolyi Arnold: Műtörténeti tanulmányok, I. k. 506. p. — A vár térrajza Hoppe Lipóttól Arch. Er. 1878. 197. p. — Kandra Kabostól Jelentés a Műeml. Biz. 1873. 109. p. és Jel. a Műeml. Biz. rajzokkal 1878. 39. és 56. pp. — Henszelmanntól Jel. a Műeml. Biz. 1873. 129. és 132. pp. — Wagner János: A vár építőmesteréről, Arch. Er. 1882. 15. p. — Wagner János: A diósgyőri várból a miskolci minorita zarda kerítésfalába került töredékek, Arch. Er. 1883. 14., 39. pp. — Brósz Károly ír a vár történetéről: a miskolci All. polgári iskola 1893/94. évi értesítőjében. Csánki: Magyarország földrajza stb. c. I. k. 164—165. pp. — Hány János: Vasárnap Újság, 1891. évf. 9. számában. — Szehtlo Ottó várfelvételei rajzai, OMF. 1892: 97., 135., 142. 1894: 126., 143., 158. 1895: 341. 1900: 255., 312. sz. — Ezenkívül a miskolci Herman Ottó Múzeumban, HT-gyűjteményben Mikuleczky István anyaga. Ugyancsak nem idézem ezúttal Bálint Alajos 1955-ben történt ásatási jelentését, miután az ásatás XVI—XVII. századi átalakítási munkákkal volt kapcsolatos. Ez utóbbi Ásatási napló a miskolci Herman Ottó Múzeumban, „Diósgyőr.”
31. Dobroslava Menclová: Középeurópai XIV. és XV. századi szabályos alaprajzú várpaloták. Művészettörténeti Értesítő, 1958. VII. évf. 2—3. szám. Az idézett részek 94—95., 96. pp.
32. A Herman Ottó Múzeum, valamint az OMF Adattárában. Jelentés 16 oldal, leletfelsorolás 13 oldal, Alaprajz és metszetrajzok 352. sz. a. Jelzet: *Diósgyőr-Vár, Rondella 1959/1960.* 352. sz. Az ásatási terep egy 5 m rádiuszú háromnegyed kör volt, a rondella belsejében. Ezi három kör-cikkre (A—B—C szelvényekre) osztottuk. De a szűk területen egy-egy szelvény földanyagát a szomszédos másik szelvény területén kellett tárolni. Amint a munkába vett szelvényen egyre mélyebbre hatoltunk, úgy magasodott fölénk a másik szelvényen tárolt földmennyiség. Az A-szektor K-i részén volt idő, amikor 10 m-en túli mélységben dolgozva kellett az ásólapátot használni. A szintkülönbségek miatt az egyes szelvényekben emiatt még lépcsőzetes bontást kellett végezni. A kitermelt földmennyiség tömegei miatt rész-szelvény rajzokkal dolgoztunk, amelyet a munka végén egyesítettünk. A szelvényeket 40 cm-es helyén hagyott földgáttal vettük fel.
33. Komáromy J.: Újonnan előkerült reneszánsz párkánytöredék a diósgyőri várból. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, I. k. 1957. 157—159. pp.
34. Jolán Balogh: Ioannes Duknovich de Tragurio. Acta Hist. Artium, Academiae Scientiarum Hung. 1960. Tom. VII. Fasc. 1—2. 51—78. pp. Dalmata munkásságával foglalkozik és megállapítja, hogy egyedül a diósgyőri Madonna-relief tulajdonítható Dalmata művének, a most feltalált töredék alapján. . . . Di tutte le attribuzioni resta pertanto, come unica opera autentica del Dalmata, il bassorilievo di un altare di Diósgyőr. . . .”
35. Komáromy J.: A diósgyőri várból 1958—1960-ban végzett ásatások régészeti és építéstörténeti vonatkozásai. Borsodi Szemle, 1961. évf. 6. sz. és Múzeumi Füzetek 13. sz. 20 oldal. Ez az ismeretű feldolgozás már számításba vette fejtegetéseinel nemcsak a rondella-ásatás, hanem az ezt követő ENY-i torony-ásatás adatait is, amelyet Évkönyvünk következő, IV. kötetében fogok közreadni.
36. Az összehasonlításokra több analógia található, különösen A. v. Essenwein: Die romanische und die gotische Baukunst című II. rész, 4. kötetében az 54., 55. és 71. oldalakon.
37. Az oklevél Eperjes (Presov) város levéltárában, 49/a szám alatt található. Szövegét kiadta C. Wagner: Diplomatarium Com. Sarosiensis . . . Posoniae et Cassoviae. 1780., valamint Iványi Béla: Eperjes sz. kir. város levéltára. Szeged, 1931. gyűjteményében. Az oklevél szövegéből idézem a rendkívül jellemző következő részt: „. . . praecipimus siquidem Magistro Ambrosio Muratori nostro de Diosgewer, ut ad vos in Eperies veniat, et audiat, quomodo debeat praeparari murus vestrae Civitatis sed volumus, quod turres non muretis, nisi locum pro ipsis turribus dimittatis; et aliud non facturi. . . .”

A diósgyőri vár építőire és építésére vonatkozó eddigi fejtegetések

Szerző	Véleménye a diósgyőri vár építés-történetéről, koráról	A vélemény mire van alapozva?
Wenzel Gusztáv 1872	a) „... valószínűleg I. Lajos király építette...” b) „Ákos nemz.-beli István nádor nemcsak Dgyőr várát bírta...”	Okiratok felhasználása
Kandra Kabos 1879	a) „... a Csörsz-árok nevű védművek építői...” b) „... ha nem egyidejű a Csörsz-árok- kal”, akkor Nagy Károly idejére teendő. c) „... a vár lassan elveszíti gyűrű-övei- ben külső kiterjedését, ... a sátrakat házak, a belső palánkatokat falak és fatoronyházak szorítják ki... X—XI. sz.-ban...” e) „III. Béla korában másik változás és haladás tételezhető fel... A belső sánc tornyos őrfalakat nyer... A vár mint alaprajzunkban áll (1662. évi) hajlandó vagyok ezen korból (1173— 1196) származtatni...” f) „1248—1261 között várunk már nem- csak helyreállítva, de... nagy, majd királyi várként szerepel...”	1662. évi alap- rajz és okiratok
Kandra Kabos 1895	„... Hogy várunk nem a bérczi lovag- várok sorába tartozott volt, hanem sík- vár, szigetvár volt, mely az őseredetű földvárak (győr-ök) egyikéből alakult, korábbi értekezésemhez képest bizvást tekinthetem megvitatott dolognak...”	Sztehlo Ottó 1894. évi felvé- teleinek analí- zise
Szendrei János 1927	a) „Győr várát mint erődöt találták hon- foglaló őseink... Bors vezér sietett újabb védelmi állapotba helyezni... Bors nemz. korában további lassú, ta- lán százados átalakulás... melynek folyamán a belső sánc tornyos őrfal- akat nyert... faépítmények helyét szilárd kőalkotások váltották fel... fő alapberendezése bizonyára e kor- ból származik... főalakja négyszögű, sarkain őrtornyok láthatók...” b) „... a tatárok által elpusztított vá- runkat... még Erne bánnak újból fel kellett építtetnie... (a külső vár- fal) még Erne bán idejében (1270) el- készült, ... a belső várnak jelenté- keny része sem a XIV. sz. második felében, hanem Erne bán alatt még a XIII. sz.-ban, majd befejeztetett Ist- ván nádor alatt a XIV. sz. elején... Nagy Lajos és Mária alatt kiegészítő és ráépítkezések történtek.	Kandra Kabos fejtegetéseinek elfogadása

Szerző	Véleménye a diósgyőri vár építéstörténetéről, koráról	A vélemény mire van alapozva?
Möller István 1926	„... a külső várfalnak az építési kora nem előzhette meg István nádor idejét, a XIII. sz. végét... a felső vár építési módja lényegesen eltér az alsó vártól...” és elrendezését miként az abban az időben Franciaországban általános volt, a XIV. sz. második felére teszi. A terméskőfalak sima faragott kővel való szegélyezéséből, a keretek, párkányok, gyámok, bordák köveiből a felépítés idejét még szorosabbra, a XIV. sz. utolsó negyedére teszi.	Építészeti vizsgálat
Dercsényi Dezső 1942	„A honfoglaláskori földvárát István nádor a XIII. sz.-ban síkföldi várrá építi ki (alsó várfal). ... Nagy Lajos Ambrus mestert küldi ki a szükséges építkezések elvégzésére...” Típusa az angol—norman várépítészettől (keep) a négysaroktornyos erődből származik (Rochester, S. Reina, Narni, Fucecchio, Seravalle)... Ambrus mester francia származású. A várat Nagy Lajos építi fel.	Építészeti vizsgálat és összehasonlító tanulmányok
Lux Géza 1943	Dercsényivel ellentétben, itáliai mintaképet (Ferrara) fogad el.	Építészeti vizsgálat és összehasonlító tanulmányok
Gerő László 1955	„Négy saroktornyos vár” képies, de nem szabatos elnevezés... jobb a „szabályos belsőtornyos vár” kifejezés...” Möller véleményét elfogadja a külső várfalra. A belső vár kiépítését 1343—1395 közé teszi. — Megállapítja a kőgyámsorok anyagának különbözőségét, a négy saroktorony felső, kiemelkedő részének és a védőfolyosók kiszélesítésének idejét egy későbbi időre (Mátyás) teszi. — A kerek rondella Pempflinger-idő.	Építészeti vizsgálat és összehasonlító tanulmányok
M. Kiss Lajos— Vákár Tibor 1954	M. Kiss Lajos: „A vár a honfoglalás idején már állott, és használható állapotban volt. Ezt a várat Böngér kapta... 1261-ben még Naggyőr falu szerepel, de 1271-ben már várként említik... Ernye 1261—1271 közötti években építette a négy sarokbástyával ellátott erősségét... Nagy Lajos a négy tornyot magasabbra húzatta és a tornyok közötti lakosztályokat rakatta... Vákár Tibor: „A román—gót átmeneti stíluskorban a vár külső erődöve épül ki és tornyok nélkül a palota... A tornyok valamivel később kerülnek rá, valószínűleg a XIV. sz.-ban...”	

Szerző	Véleménye a diósgyőri vár építés-történetéről, koráról	A vélemény mire van alapozva?
Dobroslava Menclová 1958	Zólyom és Diósgyőr (majd Tata és Várpalota) mint a magyarországi várkastélyok egyik típusa — a Luxemburg-kori cseh várakkal azonos alkotási elvekből indulnak. A cseh típus mellett van egy pregnáns magyarországi típus, amely a XIV. sz. döntő jelentőségű hetvenes éveiben olyan építészeti szervezettel találkozott, amely a magyar várak térképészeti fejlődésében a „szabályos négyszárnyú kastélyt” hozta magával. A homlokzatok burka egyöntetű, zárt belső udvar, négy vagy kettő hasábalakú torony a sarkokon, boltozott átjáró vezet az udvarba.	Összehasonlító tanulmány teljesen új analógiai vizsgálattal
Jelen rondellaásatás alatt végzett régészeti és építészeti vizsgálatok (1958—1959)	A sziklafennsík felhasználása bronzkori, vagy vaskori erődítés céljára. — Kőrákásos fal- és fapalánkos erődítés a népvándorlaskor végén (szláv?). — Az első falazott kővár, szabálytalan alaprajzzal, 1241 után (IV. Béla), ennek továbbépítése Ernye, majd Ernyefia István alatt (Castrum Novum), két vagy három toronnyal (Landeck, Arques, Wineck). — Nagy Lajos az Ernye-várat lebontatja és felépítteti (Magister Ambrosius) új kitűzés alapján a négysaroktornyos, szabályos alaprajzú várat (1343—1370). — Mátyás alatt építészeti belsők átalakítása (Kassai István), Beatrix reneszansz márvány-ajtókerettel.	Régészeti és építészeti vizsgálat

KOMÁROMY JÓZSEF

A MISKOLCI MOKAN-KOMITÉ DOKUMENTUMAI

A miskolci MOKAN-komité tevékenységének jellemzésével történetírásunk már foglalkozott. Az ellenállási mozgalmak és csoportok a fasisztaellenes harc — mint közös jellemző — azonosságán túl, harci tevékenységben, harci taktikában, a csoporttagok összetételében nagy változatosságot mutatnak.

A miskolci MOKAN-komité (Magyarországi Kommunisták Antináci-komitéja) is több ilyen vonást mutat, de mindez végeredményben a kommunisták leleményességét, edzett harci taktikáját, hidegvérét és bátorságát jellemzi. Mint az eddigiekből látható, a MOKAN szervezése 1944 októberére mutat, ekkor már mintegy kétszáz nyilvántartott taggal, illetve szimpatizánssal rendelkezett. A komité vezetősége a szervezetet négy kategóriára osztotta, valamennyi tagot igazolvánnyal látott el, kivételt a negyedik kategória képezett, ezeknél egy karton volt, ezzel a szöveggel: „A MOKAN védelme alatt áll.”

A szervezeti felosztást a vezetőség abból a meggondolásból követte, hogy

Katonák, munkások, polgárok!

A munkások és parasztok vörös hadserege itt áll városunk falai előtt

Könyörölenül lecsap a német fasiszta rablók tömeggyilkos hordáira, de nem ismer könyörületet azokkal a nyilas uszítókkal és magukról megteledekezett egyenekkel szemben sem, akik kihasználják a zavaros helyzetet és fosztogatásaikkal a tél nyomorának és az éhség gyötrelmeinek teszik ki a város lakosságát.

Mindenkit figyel, mindent számon tart a MOKAN komité a szabadságharcos magyarok szervezete.

Pusztuljanak a német megszállók!

Reszkessenek a háborús bűnösök!

Hajd a fasiszta gyilkosokra!

Halál a német megszállókra!

F e l h í v á s !

Megszűnt a tétlen Messlászvárás kora. Űtött a gyors tettek órája. Minden felszabadulni vágyó ember felszava: Fel a partizánharcra! A német fasiszták elvesztették rablőháborújukat, és most a hazai naci-bérenc nyilas háborus uszítók segítségével teljesen ki akarják fosztani városunkat. Ne tűriétek tovább a fasiszta gyilkosok és naci-bérenc háborus bűnösök garazdalkodását! Vegyete a fel ellenük a harcot, a MOKAN komité szervezeteiben! Minden becsületos katona, munkás és polgár, csatlakozzon a magyar szabadságharcosok fegyveres szervezetéhez!

Pusztuljanak a fasiszta gyilkosok!

Halál a háborus bűnösökre!

egyrészt minél szélesebb tömegeket bevonjon a mozgalomba, másrészt pedig megakadályozza az árulók beépülését a partizánmozgalomba.

Az A/1-es kategóriába tartozó kommunistáknak az is volt a feladata, hogy az A/2-es kategóriába tartozókból négy-öt-hat fős fegyveres csoportokat szervezzenek, de az egyes csoportok tagjai a másik csoport létezéséről semmit sem tudtak. Ilyen konspirációs alapon működő szervezet így a kapcsolatot csupán a csoportparancsnoksággal, vagy a komité parancsnokával tudta tartani. A fegyveres csoportok élelmezése és ellátása a B/2-es, utolsó kategóriában levő — a „MOKAN védelme alatt álló” tagok gondoskodása útján történt.

A MOKAN-komité tevékenységének első időszakát az agitációs, politikai felvilágosító munka töltötte ki, ez a felszabadulás utáni hónapokban is nagy eredményeket ért el. Ennek a munkának nagy jelentősége volt a diósgyőri és ózdi munkásság körében. Ennek eredményeképpen ezekben a hadi fontosságú góccokban fokozódott a szabotázsok száma, s nem egy esetben komoly veszteséget okozott a fasiszta utánpótlás részére.

1944 novemberében a szovjet hadsereg frontjának közeledtével, fokozódtak a MOKAN fegyveres akciói. Ezek egyik eredménye volt két igen fontos hidunk

**Olvasd
és add tovább!**

*Segítség
a németeknek?*

HAZA- ÁRULÁS!

Magyar tisztek és katonák!

Alaptalanul bizakodtok abban, hogy a német hadsereg megsejti benneteket.

A világ minden népe Németország ellen harcol és a hitleristákat mindenütt szétverik.

A háborút Hitler végleg elveszítette.

MOKAN

védelme alatt áll

OTÁRY PÉTER ÉS TÁRSASÁG
BUDAPEST

megmentése a felrobbantástól. Ennek is köszönhető, hogy a diósgyőri üzemekben a visszavonuló hitleristák és nyilasok nem olyan mértékű rombolást végeztek, ahogyan azt tervezték, és így ezek az üzemek a felszabadulás után nem sokkal be tudtak kapcsolódni a termelésbe.

A MOKAN-akciók másik eredménye a szovjet tüzérséggel való összeköttetés megteremtése volt. A szovjet tüzérségi tűz mértani pontossággal csak a német ütegek pontjaira korlátozódott, és ezzel lett elkerülhető a város nagyobb mérvű puszulása. Egy következő eredménye még az volt, hogy a visszavonuló német egységek, elvesztve tüzérségük jelentékeny részét, a visszavonulás „előre tervezett” idejét kénytelenek voltak lényegesen lerövidíteni.

Így segítette elő a miskolci MOKAN-komité működése, tagjainak bátorsága a szovjet egységek gyors és pontos ténykedéseit, s így segítette elő Miskolc felszabadítását.

Egy másik feldolgozásban már foglalkoztam a komité működésével² és részletesen ismertettem annak egyes mozzanatait. Ebben a dolgozatban ezúttal a miskolci múzeum gyűjteményében levő MOKAN-dokumentumok jegyzékét kívánom összefoglalni, hogy a későbbi kutatások és előfordulások ezt majd kiegészíthessék. A másik célom az, hogy az impresszum és egyéb nyomdajelzés nélkül feltalált dokumentumok előállítás helyét megállapítsam az egyes nyomtatványoknál, s így mintegy emléket állítsak azoknak a kommunista és nemzeti érzelmű, nagy részben ismeretlen nyomdászoknak, akik ezeket előállították.

Ennek a kutatásnak az eredményét a felsorolt dokumentumoknál ismertetem, de előbb idézem az ellenállási mozgalom egyik tagjának visszaemlékezését, aki a nyomdászokról így ír: „1944 október közepe táján, már Horthy rádióbeszéde után jelentkezett nálam Vajda Gábor szaktársam és elmondotta, hogy Debrecenből vonult be munkaszolgálatra, de már régebben megszökött, Tiszalúcon tartózkodott, szeretne Miskolcon elhelyezkedni. Váztoltam az itteni helyzetet, hogy a nyilasok vették át itt a megye s a város irányítását, benne vagyunk a frontban, a nyomdákban nincs munka, Miskolc három napilapjából egy maradt meg — a Magyar Élet — a nyilasok orgánuma. De jöjjön holnap, amikor majd hadisegélyt utaltatok ki a részére. Másnap nem, de harmadnap jelentkezett Vajda szaktársam és most már közölte és igazolta, hogy ő a MOKAN-komité tagja, és szeretné, ha én is, meg más szaktárs tagja lennénk és röplapok, falragaszok előállításával segítenénk az ellenállási mozgalom és a közelgő Vörös Hadsereg munkáját. Mindjárt hozott is és bemutatott egy német és magyar nyelvű kéziratot. Így lettünk tagjai mi is a MOKAN-nak. Napról napra nőtt a mozgalom. Megalakult a röplap-szerkesztőség és a propagandaosztály. Ennek tagjai Rác Zoltán és Vajda Gábor voltak. Október 30-án jelent meg az első röpcédula Miskolc falain és a tüzéraktanyában. Felszólította a város minden becsületesen gondolkodó lakosát, hogy csatlakozzék a németellenes mozgalomhoz. Rámutatott a német hadijelentések hazugságaira, közölte a moszkvai és a londoni rádió híreit. Állandósultak a fasiszta és nyilas razziaik és igazoltatások. November 5-én jelent meg a második röpcédula kifogástalan nyomdai előállításban. November 17-én megszűnt a villanyszolgáltatás. A németek elhurcolták vagy részben felrobbantották a nyomdagépeket. Saját hirdetőményeiket is már csak sokszorosították, az ellenállási mozgalom röpcédulái viszont még mindig kifogástalan nyomással jelentek meg. Ezt már végképp nem értették, s amikor november 19-én egész íves plakát jelent meg, a nyomdászok után hajtóvadászat kezdődött. Ennek pedig az volt a titka, hogy Fekete Pál, Fülöp József, Jencsel János, Kubányi Jenő, Novák Béla és Vajda Gábor nyomdászok, Szabados Gizella berakónó készítették a nyomtatványokat a Dózsa György utcai (akkor Werbőczy utca, K. J.) nyomdában. Felváltva szedtek, nyomtak és álltak őrséget. A gépeket kézzel hajtották, mert minden gépszíjat elvittek a németek. Ezt csinálták december 3-ig, amikor reggel 7 órakor már együtt volt az egész miskolci nyomdászsg, hogy most már legálisan, fűtetlen helyiségekben, télikabátban dolgozva, előállítsák a felszabadulás első napilapját, a Szabad Magyarországot...”³

A nyomda: Fekete Pál és Társai könyvnyomdája volt a Werbőczy utca 5. szám alatt. Az említett Szabad Magyarország betűkészlete valóban visszatükrözi az üzemi állapotot. A kézi szedéssel előállított újság betűanyaga a szövegrész-

Katonák, munkások, polgárok!

Végre lehullottak rólunk a fasiszta gyilkosok rablóhadserege által ránk kényszerített rabbillencék!

A német náciak és hazai bérenceik érdekében vágóhídra hasznolt katonák, a német fasiszta hadiepezet és a hazai háborús bűnösök céljaiért szenvedő, nyomorba, nélkülözésbe döntött munkások és háborútól sújtott becsületes polgárok felszabadultak a szörnyű nyomás alól, amit az ötéves háború és a nyolchónapos német-fasiszta megszállás jelentett.

Tudjátok meg! Nem tömeggyilkos rablóbanditák fasiszta hordója, nem egy zsarnokságra törő hódító nemzet terrorista osztagai, hanem a becsületes dolgozók, a megkínzott háborús áldozatok felszabadulását hozó hadsereg

a munkások és paraszton vörös hadserege harcolt a városunk falai között

Katonák, munkások, paraszton, polgárok! Ti láttátok, a saját bőrdőlkön éreztétek hogyan pusztítottak bennünket „szövetéségeink”: a fasiszta gyilkosok. Biztos pusztulásba zavarták a magyar frontkatonák százazreit, elhurcolták, halálra kinnzták a munkásság vezetőrétegét és a háborús nélkülözések legszörnyűbb szenvedéseinek tették ki az üzemek dolgozóit. A falvakban elrabolták a paraszton terményeit, elhajtották állataikat, feldúlták házaikat. Nem ismertek könyörületet az öntudatos magyar érzésű polgársággal szemben sem: megkinnzták, elhurcolták politikai vezetőit, míg a polgárság nagy tömegeit kinnzték az idegen érdekekért folyó háború minden megpróbáltatásának.

Műszert a „győztes” német hadsereg cselekedte! A visszavonuló felrobbantották gyátainkat, felgyújtották gabonarakárainkat lángborították malmainkat, felszakították a vasutvonalakat és kifosztották az országot amerre elvonultak...

Mégis lesz élet ezen a földön! A munkások és paraszton vörös hadserege annyi más magyar város után, falaink közül is kiüldözi a gyűlölt megszállókat!

Csatlakozzatok a **MOKAN** komité harcosszervezeteihez, fegyveresen szálljatok szembe a német fasisztákkal és a náci-bérencnyilas várospusztítókkal!

Fogadjátok barátsággal a szoviet katonákat, mert amikor megszabadítanak bennünket a fasiszta gyilkosok rablóhadseregétől, megadják nekünk a lehetőséget arra, hogy a háborús bűnösök megönnztése után felépítsük

a szabad, független, demokrállikus Magyarországot!

Ehhez a harcoss építő munkához hív minden becsületes igaz magyart, katonát, munkást, paraszton, polgárt a

MOKAN komité

Pusztuljanak a fasiszta gyilkosok, haál a háborús bűnösökre!

ben nem egységes, és azt mutatja, hogy alig állott megfelelő betűkészlet az előállítás rendelkezésére. A nyomda pedig Miskolc egyik korszerűen felszerelt és ellátott üzeme volt. A napilapnak a tűzetes betűtípus vizsgálata fejt meg az egyes illegálisan nyomtatott apró röpcédulák nyomdáját, mint ahogy ennek eredményeképpen lehet megállapítani az impresszum nélkül nyomott nagyobb plakátok eredet helyét is. A nyomás előtti egyengetés is teljesen hiányzik a lapokról, ami a gyors és titokban végzett munkára mutat. Ami általánosságban még megemlítendő (egyes jelenségekre a jegyzék felsorolásánál mutatok rá), hogy a nyomdai betűanyag egy része az Első Magyar Betűöntőde R. T. (Budapest, Dessewfy utca 32.) betűkészletéből, másik része valószínűleg német betűöntődék készletéből rendelődött annak idején, s így típusuk pillanatnyilag nem állapítható meg. A röpcédulák egy része teljesen primitív és valóban magán viseli a veszélyes körülmények között végzett nyomtatás minden hibáját. De feltűnik — az a megemlékezésből is kitetsző nyomdai előállítási javulás —, amely különösen a „Segítség a németeknek? Hazaárulás!” kezdetű kétoldalas röplapon jelentkezik. Azt hiszem, nem túlzó megállapítás az, hogy mindez utal az előállító nyomdászok magabiztosságára, elszántságára és a veszélyben is előtörő szakmai szeretetére.

A primitív, apró röplapok pedig egytípusú, rendkívül kopott képű antikvából szedődtek, más részük pedig egy — a mai Garamond-típusú kenyérírásból, a 20-as években feltűnt Bernhard-antikvának félkövérjéből és az általában használt groteszk vagy blokk-típusból készült.

Ezek után felsorolom a miskolci Herman Ottó Múzeumban eddig őrzött nyomtatott MOKAN-dokumentumok egyes darabjait.

1. Röpcédula. „Katonák, munkások, polgárok! A munkások és parasztok vörös hadserege itt áll városunk falai előtt... Halál a fasiszta gyilkosokra!” szöveggel. Mindenkit figyel, mindent számontart a MOKAN-komité, ... Méret: 9x12 cm. Tégelysajtón, egyengetés nélkül nyomott, kopott antikva-ciceró, nyomdajelzés nélkül. A betűk a Fekete Pál nyomdáját mutatják eredet helyül.

2. Röpcédula. „Halál a német megszállókra! Felhívás... Halál a háborús bűnösökre!” szöveggel. Méret: 11x13 cm. Tégelysajtón, egyengetés nélkül nyomott, kopott antikva-ciceró, azonos az előzővel. Fekete Pál nyomda.

3. Röplap. „Segítség a németeknek? Hazaárulás!... Keressétek az összeköttetést a MOKAN-komitével, mely magyar és orosz nyelvű igazolvánnyal látja el mindazokat, akik csatlakoznak hozzá.” Tégelynyomón, egyengetés nélkül készült. Betűtípusa kevert. 42 pontos — a Fekete-nyomdában használatban volt Garamond-típusú kurzív és Korall-típusú három és fél cicerós fősorral, garmond nagyságú szövegszedéssel, közte Bernhard-antikva félkövér sorokkal. Nyomdajelzés nélkül. A betűkészlet a Fekete-nyomda készletéből származik, ennek a röplapnak már bizonyos nyomdai beosztottsága van. Talán azonos a visszaemlékezésben jelölt, november 5-én megjelent „kifogástalan előállítású” röpcédulával. A nyomás, illetve a szöveg kétoldalas, vágása vágógépen történt.

4. Röplap. „Katonák, munkások, polgárok! Végre lehullottak rólunk a fasiszta gyilkosok rabló hadserege által ránk kényszerített rabbilincsek!... fegyveresen szálljatok szembe a német fasisztákkal... Ehhez a harcoss építőmunkához hív minden becsületes, igaz magyart... a MOKAN-komité.” Méret: 29x15 cm. Tégelysajtón nyomott, egyengetés nélkül. Ugyanaz a kopott és garmond

Éljen a felszabadító dicső Vörös Hadsereg!

MOKAN komité elrendeli:

1. A Mokan komité eddig beszervezett fegyveres tagjai azonnal jelentkezzenek a Mokan Werbőczy-utcai helyiségében. (Pénzügyőrség)
2. A Mokan fegyveres alakulat feltöltése tovább folyik.

A jelentkezés feltételei:

- a) Náci és fasisztaellenes gyűlölet;
- b) Hajlandók részt venni, mint partizánok a németek ellen, ahol azt elrendelik.

A jelentkezés szintén a Mokan helyiségében történik.

A harc tovább folyik a végső győzelemig: a fasiszta-nácik teljes megsemmisítéséig.

Csak azok jelentkezzenek, akik ezt a harcot bárhol, ahol egy fasiszta-náci található, teljes egyéniségükkel végig harcolják.

Éljen a felszabadító dicső Vörös Hadsereg!

Halál a német megszállókra!

Pusztuljanak a háborús bűnösök!

Harcos üdvözlettel: **a MOKAN komité**

Éljen a felszabadító, dicső Vörös Hadsereg!

A MOKAN KOMITÉ HADPARANCSA

A dicső Vörös Hadsereg csapata a Vagyány hazánkba követték. Rövid időn belül városunk felszabadítása is befejeződött.

Felkérlek minden döntetlen és határozatlan munkás, katonát, tiszert, polgárt, hogy szorosan csatlakozzék a Mokan Komité fegyveres csapatához, hogy néző fegyveres fogadásban részesüljön országunkat károsító, rabló, felgyújtó német néki hordók.

Mindenki a házalet gyűjtőnek és parancsnoknak halálbüntetésre ítélt. Mindenki a házalet gyűjtőnek és parancsnoknak halálbüntetésre ítélt. Mindenki a házalet gyűjtőnek és parancsnoknak halálbüntetésre ítélt.

A fegyverek beszedéséhez az árak belül megértésem. Az árak a Mokan Komité és a polgári fegyveres alakulatok által nem tartózkodnak. Felleven a Mokan Komité csapat, hogy ezen Hadseregnek minden vonatkozásban teljesítet.

A felszabadító Vörös Hadsereg fogadására felszabadulásunk örömeinek megjelölésére mindenki a házalet gyűjtőnek és parancsnoknak halálbüntetésre ítélt.

Éljen a felszabadító, dicső Vörös Hadsereg!

**Halál a német megszállókra
és Szalai fábólgyilkos bandájára!**

Pusztuljanak a háborus bűnösök!

A Mokan komité megbízásából:

HADPARANCSOK

Semmilyen hatalom nem képes visszafordítani a történelem kerekét.

Itt az ideje annak, hogy józanul mérlegeljétek a helyzetet. Ha együtt masiroztok a németekkel, velük együtt pusztultok el. Ha szakítottok velük, megmentitek magatokat és hazátokat a pusztulástól. Sok ezer magyar ezt az utat választotta és ezzel megmenekült. **A magyar nép nem akar Németországgal együtt a szakadékhba robbanni, hanem azt követeli, hogy a háborút azonnal fejezzék be és bontsák fel a Hitlerrel való szövetséget.**

Minden magyar, aki Hitlert és a magyar fasisztákat támogatja hazaáruló. Elég volt a labanc hitlerbérencekből. Dobjátok el fegyvereiteket! Jöjjetek át a felszabadító Vörös Hadsereghez, vagy szökjétek meg csapataitoktól és elrejtőzve várjátok be a Vörös Hadsereget, amely már Budapest utcáin harcol.

Egy csepp magyar vért se ontsatok többet a német ügyérré. A német rablók vérezzenek maguk!

Keressétek az összeköttetést a MOKAN komitéval, mely magyar és orosz nyelvű igazolvánnyal látja el mindazokat, akik csatlakoznak hozzá.

nagyságú Garamond-típusú antikva, mint az előzőnél, keverve a garmond nagyságú Bernhard-antikva kövérjével. Az első sor 16 pontos régi blokk-típusú, kóppott kövérből.

5. Plakát. „Éljen a felszabadító dicső Vörös Hadsereg! A MOKAN-komité elrendeli:... Harcos üdvözlettel: a MOKAN-komité.” Nyomdajelzés nélkül.

SZABAD MAGYARORSZÁG

**Parasztoknak a fasizista gyilkosok!
Halál a háborús bűnösökre!**

A felszabadult magyar dolgozó létszámának napilapja

A NOKAI Kormány hivatalos kiadványa

Szabad Magyarország!

Szabad Ukrajna, szabad Olaszország, szabad Jugoszlávia, szabad Franciaország, szabad Görögország és szabad Románia után alakul már, millióit százebből valósgá válik, gyűverek csoportja, vérhullás és lelkes munka kezdődő útjén közben tessék át a mi végünk, a mi szert, élmünk, munkánk eredménye, oly bőven hasznos életrészek értelme, életünk célja: a szabad Magyarország.

Most azután dolgozunk kell és érdemet is dolgozunk. Újja kell építeni mindent, amit tönkre tett a háború, nemcsak a városot, hanem egész Európát. A franciák, olaszok, hollandok, belgák, finnnek, a Baltika térségben népi egyaránt a dolgozó szabad új világot építik már. Egynézetben legyen, a miénkben munkásságuk: harcolnak és dolgoznak. Harcolnak a szabadságért és dolgoznak, hogy a szabad ember szabad világot teremtse. A nagy szövetségek, nyugaton Amerika és Anglia szabad fiai, keleten a munkások és paraszok felszabadító tömegei egyaránt ottan szorultak fel az elnyomott, károsított, lerakott és végdöntés harcoló kis népével, a német fasizmus ideit ráadásból, a szabadság, megítélés világra.

Ha eddig dolgoztunk, nélkülözhetetlen és szerveztünk, nem jettünk azt semkinek, hogy most egy új napot a miénk vége lesz a nélkülözhetetlen, a szerveztünk, a határnak, vagy a munkának. De ha a demokrácia Magyarország, a felszabadító nép szabad ország nem is szüntesse meg egyeztetés az életrészek és ruhahígy és nem öt meg a né hádegytől a háborús halál, nyomorúságtól jól legyen meg mindenki minden megváltozott.

Most is harcolunk, de már nem a fasizista szegélyek rablását, a háborús bűnösök érdekében, hanem a fasizista gyilkosok ellen, a háborús bűnösök letörésére. Most is kezdeny kell dolgozunk, de mostinként most már nem a háborús nyereszkek vagyunk gyarapítva, hanem a becsületet dolgozó életet teszi emberibb, szervezni és nélkülözni a fegyverek meg a most követendő földünk, de még azután a nélkülözés és szervezés örökös sorunk volt, most már tudjuk, hogy csak addig azt, amíg ki nem küszöböljük a fasizmust, amíg meg nem szüntessük a háborús bűnösök zarnoki zsarnokát. Csak így: a fasizista gyilkosok ellen a proletáris végig város harcba és a háborús bűnösök ellen folytatott harczyatában kezd a közönségek, az országunk, a dolgozó nép védelme és boldog Magyarország, szabad dolgozó szabad hazánk.

Szabad Magyarország!

Köszöntés

Köszöntjük a felszabadító Vörös Hadsereget!

A város lakossága örömmünre ébredt az 1944-ik esztendő decemberének első vasárnapján. Az utcákon nem a gyűlölt fasizista német rablóbanda hóhérgénepei járnak már dölyfős tekintettel. Eltűntek a dolgozó nép ellenségei, a náci bérenc nyilas háborús uszítók. A háborús megkínzott, békére vágó dolgozó magyar társadalom felszabadító bevonultak Miskolcra. — A munkások és paraszok Vörös Hadserege közte városunkból a tömeggyilkos hordókat és megteremtette számunkra a szabadságot. A város lakossága szegényen, kifosztva és lerongyolódva, de a lelkesedés őszinte örömevel fogadja a bevonuló hadsereget. Tudjuk jól, hogy nem imperialista rablók bandájával, nem a kímépeket elnyomó, rablás és végdöntés hordóival találunk szemben.

A gyárak munkássága, a kereskedelem és a hivatalok alkalmazottai egyaránt tisztában vannak azzal, hogy a Szocialista Tanácsköztársaságok Szövetségének diadalmai hadserege felszabadítja a kímépeket a fasizista gyilkosok és a fegyvergyártó háborús bűnösök zsarnoksága alól és a szabad emberek örömeivel, a hála érzésével köszöntjük a szabadítót.

Tudjuk, hogy a harc még nem ért véget, tudjuk, hogy a város, az ország és az egész Európa újjáépítése csak most kezdődik. Békés, boldog, emberi életet akarunk és kézzek vagyunk arra, hogy a munkások és paraszok Vörös Hadseregevel együtt harcoljunk a német fasizista gyilkosok végős megsemmisítéséig. Harcos elszántsággal harcolunk a háborús bűnösökkel, való végős lezámolásáért és valljuk a jelszót:

Parasztoknak a fasizista gyilkosok! Halál a háborús bűnösökre!

A fasizista gyilkosok és háborús bűnösök kifosztottak, tönkretettek bennünket, de ami megmaradt, azt megőrzjük a Vörös Hadsereggel. Lakás, élelmiszer, utbiztosítás, mindenennél segítséget örömmel megadunk. Megszervezzük a város újjáépítését: izembe helyezzük a gyárakat és dolgozunk, mert most már a saját országunkat építjük.

A dolgozó szabad Magyarország!

Köszönjük a Vörös Hadseregnek, hogy hozzásegített bennünket sűrűn a kár-élethez, az új világ építéséhez.

Előre a munkások és paraszok Vörös Hadserege!

~~~~~

1. számú parancs

a megszálló Vörös Hadsereg katonai parancsnokától

A normális élet és rend fenntartása végett

Miskolc város területén megparancsokoltam:

1. Az összes végrehajtó közegeknek, hogy kötelességük teljesítését folytassák.
2. A kereskedelmi és ipari vállalatok összes birtokosaiknak, hogy folytassák tevékenységüket.
3. A helyi előjárónak és a polgári lakosságnak, hogy teljes mértékben segítse nek az iskolák, kórházok, ambulatóriumok és a többi kulturális és kommunális intézmények normális munkájának biztosításában.
4. A helyi lakosságnak, hogy a **katonai parancsnok**októl átadja az összes birtokában lévő fegyvereket, municiót, hadianyagot és hadilégjelzőt, valamint a hála levél rádió-készülékeket.
5. Az utcánjárás meg van engedve hajnali 3 órától este 6-ig.
6. Éjjel a helyiségek elsötétítése feltétlen szükséges.

Miskolc, 1944. december 3-án.

A NOKAI Kormánytól

A plakáton alkalmazott ötfajta betűtípus a Fekete-nyomda készlete. Az első sor keskeny groteszk írás, a második keskeny Bernhard-antikva félkövér. A szöveg Garamond-típusú garmond.

6. Plakát. „Éljen a felszabadító, dicső Vörös Hadsereg! A MOKAN-komité hadparancsa: ... A MOKAN-komité megbízásából városparancsnok.” Méret: 59x40 cm. Lapossajtón nyomott. Teljesen azonos betűkészletű az előbbivel, — csupán „A MOKAN-KOMITÉ HADPARANCSA” kettős sorában tűnik fel egy eddig nem használt 8 cicerós és 12 cicerós groteszk-típusú plakátbetű-készlet. Impresszum nélkül. A betűkészlet alapján Fekete-nyomda.

7. Röplap. „A város lakosságához! A Vörös Hadsereg megbízásából a MOKAN-komité az alábbiakat közli: ... Halál a háborús bűnösökre!” Méret: 16x10 cm. Betűkészlete azonos az előzőkkel, ezek alapján a Fekete-nyomdában készült.

8. Kartonlap. Az üzletekre való felragasztás céljára. „MOKAN” védelme alatt áll” alatt cirillbetűs kézinyomda kétsoros szövege. Mérete: 22x31 cm. Nyomdajelzés nélkül. A plakát-groteszkból nyomott MOKAN azonos a 6. pontban felhasznált betűanyaggal. Ennek alapján a Fekete-nyomdában készült.

Egyéb, nem Miskolcon nyomtatott dokumentumok:

9. Röplap. „Magyar rendőr! Magyar csendőr! A nép ellensége vagy, ha a Sztójay labanckormány rendeleteit rákényszeríted a magyar népre ... A Magyar Néphez: Ha ismeresz egy németbarát rendőrt, ragaszd ezt a cédulát az ajtajára! ...” Méret: 20x25 cm. Impresszum nélkül.

10. Röplap. „Ha vasúti csomópont vagy ipari központ közelében van a lakásod ... haladéktalanul költözz falura. Ha ebben megakadályoznak ... akkor már csak önvédelemből is szabotálj! ...” Túloldalán térkép, vasúti csomópontokkal. Méret: 20x13 cm. Impresszum nélkül.

11. Röplap. „Fel magyar Délre! A Petőfi Sándor regiment vár ott rád! ... Túloldalán a befejező szövegscr: Ez a kérdés válasszatok!” Méret 20x13 cm. Impresszum nélkül. Valószínűleg azonos az előző röplap nyomtatóival, a méretük is azonos.

A 9—11. pont alatti röplapok lelőhelye Miskolc, tehát a MOKAN tagjai által szórt nyomtatványokról van szó.

Vizsgálódásunk eredményéhez még hozzáfűzzük, hogy a felszabadító Vörös Hadsereget köszöntő kiáltvány, a város felszabadítása előtt két héttel már ki volt nyomtatva a Fekete-nyomdában. Ebből sajnos, nincs egyetlen példányunk erről csak a visszaemlékezésekből van tudomásunk. Lehet, hogy egy alkalommal mégis előkerül egy példánya.

A felsorolt nyomtatványokat a Herman Ottó Múzeum szocialista dokumentációs adattárában őrzik.

KOMÁROMY JÓZSEF

J E G Y Z E T E K

1. Mucs Sándor: A magyar fegyveres ellenállási mozgalom. Hadtört. Közl. 1957. 1—2. sz. — Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. Szikra, 1955. Bpest. 130. p. — A magyar szabadságért. A Magyar Kommunista Párt vértanúi. Szikra, 1946. 140—141. pp.
2. Dokumentumok a MOKAN-komité működéséről. Borsodi Szenle, 1960. IV. évf. 1—2. sz. 11—23. pp.
3. Kubányi Jenő nyomdász visszaemlékezései a miskolci ellenállási mozgalom epizódjáról. Kézirat. Herman Ottó Múzeum szoc. dok. adattárában.

← A felszabadult Miskolc első újságja. (A MOKAN-komité kiadása.)

MÚZEUMUNK 60 ÉVES

A magyarországi vidéki múzeumok életrehívása a múlt század hetvenes éveiben vett nagyobb lendületet. Miskolcon — bár létesítésének gondolata már 1884-ben felmerült — csak 1899-ben valósult ez meg. Létrejöttét már pár évvel előtte tervezték, de a tervek realizálásához időre volt szükség.

Az évforduló alkalmából illőnek látszik röviden áttekinteni múzeumunk fejlődésének történetét. Indokolja ezt ezenkívül az a körülmény is, hogy az újabb fejlődést is magában foglaló történeti áttekintés még nem készült. Az évforduló jó alkalom arra is, hogy mérlegre tegyük a múzeum eredményeit, hibáit, és értékelhessük az elért eredményeket.

Miskolc város kulturális élete a város gyors ütemű gazdasági fejlődése mellett erősen lemaradt. Így a városi lakosság, de még maga a polgárság sem igényelte az alapítás időpontjában a múzeumot, létrejöttét más tényezőknek köszönhette. A közkönyvtár iránt nagyobb volt az érdeklődés, bár két könyvtár volt a városban (ref. gimnázium és az ev. egyház könyvtára), ezek azonban jellegüknél nem voltak alkalmasak arra, hogy a szélesebb közönség igényeit kielégítsék. Az akkori elképzelések szerint — s ez akkor nyilvánvalóan helyes is volt — a múzeumot és a könyvtárat egy szervezet keretében kívánták megvalósítani.

A múzeum alapításának indítékai között első helyen kell említünk, hogy Miskolc környékén a múlt század utolsó negyedében megindult a régészeti kutatás és igen figyelemreméltó eredményeket hozott. A leletek közül a Herman Ottó által a miskolci Bársony-háznál talált paleolit szakóca például világhírré tett szert. A néprajz területén megindult a kutatás a matyók és palócok tárgyi emlékeinek gyűjtése és feldolgozása. A régészeti feltárások és a néprajzi kutatómunka eredményei felkeltették a szakkörök érdeklődését is Miskolc és környéke iránt. Valószínű tehát, hogy ez a mind élénkebbé váló érdeklődés érlelte meg Gálffy Ignácban és néhány lelkes tanártársában a múzeum alapításának gondolatát. A városi vezetőséget ez a kérdés legfeljebb annyira érdekelte, hogy a szabad királyi városság után áhítottak, és ennek kritériumai között a köztudatban talán a múzeum és közkönyvtár létezése is szerepelt.

A tervezgetéseknek reális alapot adott az a tény, hogy a mai múzeumépületből a református gimnázium a szomszédos új épületébe költözött át. A régi épületet a város megvásárolta és három helyiségét múzeum céljára engedte át.

Abban az időben a vidéki múzeumok többsége kulturális egyesületek keretében valósult meg és működött. Így történt ez nálunk is. Az 1893 óta működő Borsod-Miskolczi Közművelődési Egyesület 1899-ben, az addig működő irodalmi és zenei szakosztálya mellett megalakította a múzeumi szakosztályt is, és nevét

egyidejűleg Borsod-Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület-re változtatta.

A múzeumi szakosztály (vagyis a múzeum és a könyvtár) irányítását az alapszabály szerint a múzeumi bizottság látta el. A bizottságnak az elnökön, a múzeumőrön és a könyvtároson kívül hat közgyűlés által választott tagja volt. Borsod megye és Miskolc város szerény anyagi támogatásban részesítette az új intézményt, és ezért jogukban állt a múzeumi bizottságba 3—3 ellenőrködő tagot küldeni.

A múzeumi bizottság társadalmi összetételét vizsgálva az akkori viszonyokra igen jellemző képet kapunk. Elnöke Petró József ügyvéd, a múzeumőr előbb Buday József, majd Molnár József, mindketten ref. gimnáziumi tanárok, a könyvtáros pedig Brósz Károly felsőkereskedelmi iskolai tanár volt. A bizottság rendes tagjai voltak: Buday József ref. gimnáziumi tanár, a neves botanikus; Csontó József ny. ref. gimnáziumi tanár, Gagy Samu felsőkereskedelmi iskolai tanár, Gálffy Ignác felsőkereskedelmi iskolai igazgató, Hídvégi Benő tanfelügyelő és Kiss Lajos ref. gimnáziumi tanár. A választott tagokból álló bizottság, tehát — az elnököt kivéve — csupa középiskolai tanárból állott. Ez a tény önmagában is garanciát jelentett arra, hogy az új intézmény működése színvonalas és eredményes lesz.

Az akkori közfelfogás azonban a tanárokat és általában az értelmiséget nem tekintette egyenrangúnak a tőke, a földbirtokosság és a papság képviselőivel. A tanárok iránt táplált — talán nem is tudatos — bizalmatlanság indokolja a megye és a város által kiküldött ellenőrködő tagok létezését és még inkább kiválogatásukat. Borsod megyét Koós Soma bankigazgató, id. Orczy Gyula földbirtokos és Zábrátzky György Miskolc-felsővárosi plébános, Miskolc városát pedig Bársony János városi tiszti ügyész, Bizony Ákos országgyűlési képviselő és Soltész Nagy Albert ügyvéd képviselték. Túlzás lenne természetesen azt állítani, hogy ezek az ellenőrködő tagok irányították a múzeumi bizottság, illetve a múzeum munkáját. Kétségtelen azonban, hogy a bizottság tagjai voltak. s adott esetben társadalmi és számbeli súlyuknál fogva érvényesíthették akarataikat a bizottság tanár-tagjaival szemben.

A bizottság munkáját, mint említettük, 1899 végén kezdte meg. Az anyaggyűjtés és a szervezés három éven keresztül folyt, és csak ezt követően — 1902 októberében — került sor a város által rendelkezésre bocsátott három helyiségben — az első kiállítás megnyitására. E kiállításon igyekeztek mindazt bemutatni, amit az alapítás óta eltelt három év alatt sikerült összegyűjteni. Ez a körülmény természetesen a kiállítás egységének és áttekinthetőségének rovására jelentkezett. A három helyiségben levéltári, régészeti, történeti, őslény- és állattani, valamint néprajzi anyagot mutattak be. Egyidejűleg megnyílt a könyvtár is, melynek állománya ekkor 773 kötetet tett ki.

A múzeum működésének anyagi alapját az egyesület, a megye és a város hozzájárulásából, valamint az 1901-től folyósított államsegélyből biztosították. A közületi hozzájárulásból, egészen az államosításig, a legnagyobb részt Miskolc városa vállalta.

A múzeum életében lényeges változást hozott az a tény, hogy a Közművelődési Egyesület 1913-ban kezelésre átadta Borsod megyének és Miskolc városnak. Az átadás gyakorlatilag csak az első világháború után (1920-ban) fejeződött be. Ezután már az irányítást is a megye és a város által delegált tagokból

álló múzeumi bizottság látta el. E bizottságban — szemben a korábbival — a szakszerűséget már csak a két főlevéltáros képviselte, akik hivatalból voltak tagjai.

További lényeges változást és a múzeum gyors fejlődésének kiindulópontját jelentette a múzeumnak 1950-ben bekövetkezett államosítása. A múzeum ennek következtében az addigi társadalmi irányítás helyett teljesen szakmai irányítás alá került. A társadalmi támogatást az 1929-től 1948-ig működött Múzeumpártoló Egyesület, majd az 1952-ben megalakított múzeum bizottság biztosította. Különösen az utóbbi nyújtott jelentős segítséget a múzeum munkájában és népszerűsítésében.

Az államosítás után a Borsod-Miskolci Múzeum Herman Ottó nevét vette fel, akinek miskolci és Miskolc környéki működése jelentős hatása a múzeum megalakítására és fejlesztésére is. Az államosítással csaknem egyidőben a múzeumi közkönyvtár majdnem teljes egészét átadták a városi könyvtárnak, a levéltári anyagot pedig az Állami Levéltárnak.

A múzeum első öre — egészen rövid ideig — Buday József volt. Őt követte Molnár József, aki 1900-tól 1905-ig látta el ezt a tisztelet. 1905-től 1950-ig Leszih Andor volt a múzeum öre, illetve igazgatója. A múzeumi bizottság elnöki tisztelet 1906-ig Petró József, attól kezdve Gálffy Ignác töltötte be. Az 1952-ben alakult múzeumi bizottság elnöke Leszih Andor ny. múzeumigazgató.

Az államosítás után Leszih Andor nyugalmába vonult és dr. Vargha Lászlót nevezte ki a minisztérium a múzeum vezetőjévé (1950—1952). Távozása után, egy éven keresztül Megay Géza látta el, mint megbízott vezető a múzeum irányítását. 1953 szeptemberében Komáromy Józsefet nevezték ki a múzeum igazgatójává.

Kezdetben a múzeumnak nem volt főfoglalkozású alkalmazottja. A múzeumőr csupán tiszteletdíjat kapott, 1905 és 1937 között a létszám a múzeumőrből és egy altisztből állott. 1937-ben a létszámot egy múzeumi segédttel (restaurátorral), majd egy könyvtárossal is bővítették, és ez így is maradt egészen az államosításig. Az államosítást követően úgy a tudományos személyzet, mint a segédszemélyzet létszáma jelentékenyen megnövekedett. A létszám jelenleg 7 tudományos és 7 egyéb alkalmazottból áll.

Sajnálatos, hogy 1960-ban a hét tudományos állás közül kettő nincs betöltve (a régész és a természetrajzos). E státusoknak megfelelő felkészültségű személyekkel való mielőbbi betöltése igen fontos lenne, sok egyéb szempont mellett elsősorban a régészeti és természettudományi gyűjtemények gyarapítása szempontjából.

Ugyancsak fontos és sürgősen orvosolandó hiányt képez, hogy az adattár, a szakkönyvtár és fényképtár kezelése sincs kielégítően megoldva.

Kezdetben a múzeum, mint már említettük, mindössze három helyiséggel rendelkezett. 1905-ben kapott további két helyiséget, és a bizottság ettől kezdve állandóan szorgalmazta az egész épület átadását, mely azonban csak 1930-ban következett be. 1910-ben már komoly formában foglalkoztak a múzeum épületének megfelelő bővítésével és kultúrpalotává alakításával, azonban ez a terv nem került megvalósításra.

Az államosítás időpontjában — a könyvtár elköltözése következtében felszabadult helyiségekkel együtt sem állott a múzeum rendelkezésére elegendő helyiség. Ezen az állapoton kívánt némileg az 1953/54-ben végrehajtott átalakí-

tás segíteni. A munkálatok során a kétszintes kiállítási termet földemmel elválasztották úgy, hogy a földszinten raktárak, az emeleten pedig egy nagy kiállítási terem keletkezett. A régi épülethez pedig egy új laboratóriumot építettek. Az átalakítás következtében helyileg a múzeum úgy rendeződött, hogy a kiállítási termek mind az emeletre kerültek, míg a földszinten a raktárak, irodák, laboratórium és a gondnoki lakás helyezkedtek el.

Ma már nyilvánvaló, hogy a mai elhelyezése nem alkalmas arra sem, hogy a múzeum saját anyagát megfelelően bemutathassa, nem is beszélve az időszakos kiállításokról. Mind a város lakossága, mind az idegenforgalom szempontjából feltétlenül szükséges a múzeum kiállítási helyiségeinek jelentős növelése. A helyi elhelyezési lehetőségek ismeretében vitán felül áll, hogy ezt csak új múzeum építésével lehet kielégítő módon megoldani. A helyzet felismerése vezette a kormányt arra az elhatározásra, hogy a város új terén építendő múzeumot a II. öt éves terv programjába felvegye.

A múzeum anyagának növelését elsősorban a gyűjtőterület régészeti, természettudományi és néprajzi feltárása segíti elő. Az ásások és a rendszeres anyaggyűjtés fontosságát ismerve, már az első években jelentős ásások történtek. A régebbi ásások sorából elsősorban Gálffy Ignác működését kell kiemelnünk, aki a század első éveiben jelentős tevékenységet fejtett ki e téren. Később Leszih Andor, Marjalaki Kiss Lajos, dr. Saád Andor és Megay Géza végeztek ásásokat.

A múzeum kezdeményezésére kezdődött meg 1906-ban Kadič Ottokár és Hillebrand Jenő közreműködésével a bükküi barlangok feltárása, mely rendkívül gazdag anyagot hozott felszínre.

Az utóbbi években a múzeum gyűjtőterületén Párducz Mihály (Óhuta, Nagysánc), Korek József (Szerencs, Hajdúrét), Patay Pál (Bodrogkeresztúr), Komáromy József (Miskolc, Sötétkapu, színház, diósgyőri vár) végeztek jelentősebb ásásokat.

A néprajzi gyűjtést a palócoknál Istvánffy Gyula, a matyóknál Kóris Kálmán kezdte meg, jelenleg pedig Lajos Árpád és Bodgál Ferenc végzik korszerű felkészültséggel.

Múzeumunk kiállítási tevékenysége mindig kétoldalú. Állandó és időszakos kiállítások rendezéséből áll. Korábban a kiállítások hosszú évekre, sőt évtizedekre készültek. Így korábban a kiállított anyag teljes átrendezésére csak 1910-ben, 1927-ben és 1938/39-ben került sor. Az állandó kiállításokon kívül a felszabadulásig mintegy 80 kisebb-nagyobb időszakos kiállítást is rendeztek.

A felszabadulás, helyesebben az államosítás óta a múzeumi kiállítások jellege alapvetően megváltozott. Részben a kiállítási technika rohamos fejlődése, részben a sokkal kedvezőbb anyagi körülmények miatt. Az állandó kiállítások mellett az időszakos kiállítások is fontos szerepet játszanak a múzeum életében. A helyszűke miatt egyes esetekben az a sajnálatos helyzet áll elő múzeumunkban, hogy az állandó kiállítások rovására, nagyobb kiállítások esetén azok teljes megszüntetésével képes csak a múzeum időszakos kiállításoknak helyet biztosítani. Az állandó kiállításoknak ez a háttérbe szorítása különösen idegenforgalmi szempontból kedvezőtlen és ezért sok jogos bírálat érte és éri a múzeumot. Az időszakos kiállítások sorában kétségtelenül több olyan is szerepel, mely jellegénél fogva nem tartozik szorosan a múzeumhoz (képzőművészeti kiállítások, ipari kiállítások stb.), viszont pillanatnyilag a városban más kiállítási he-

lyiség egyáltalán nem áll rendelkezésre. Miskolc kulturális élete szempontjából vitathatatlanul nagy veszteséget jelentett volna, ha pl. a Kínai Iparművészeti Kiállítás, az UNESCO Régi mesterek kiállítása, vagy az országos képzőművészeti kiállítások — helyhiány miatt — Miskolcon nem kerültek volna bemutatásra.

Az államosítást követően állandó régészeti, várostörténeti és természettudományi (a Bükk élővilága) kiállítást rendezett a múzeum. Az időszakos kiállítások sorát a Kínai Iparművészeti Kiállítás nyitotta meg, mely páratlanul gazdag anyagával a város dolgozóinak soha nem látott tömegét vonzotta a múzeumba, és ezzel az általános érdeklődést a múzeum felé irányította. S ez az érdeklődés azóta is megmaradt, sőt növekedett. Ezt öt év alatt több mint 70 időszakos kiállítás követte.

Az államosítást követően a múzeumi gyűjtés olyan területekre is kiterjedt, melyek korábban nem tartoztak a múzeumi anyaghoz. Így munkásmozgalmi adatokra és a szocialista dokumentációkra is.

Ugyancsak jelentős fejlődésként kell regisztrálnunk azt a tényt is, hogy a múzeum önálló kiadványokban hozza nyilvánosságra munkatársainak és a gyűjtőterületre vonatkozó fontosabb — más szerzőktől származó — munkáit is. Míg a múzeum 1899 és 1953 között mindössze három vezetőt és néhány évi jelentést adott ki nyomtatásban, addig 1953 óta megjelent a Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei (4 füzet), a Múzeum Évkönyve (immár 3. kötetben) és ezenkívül a Múzeumi Füzetek című sorozat több füzete is.

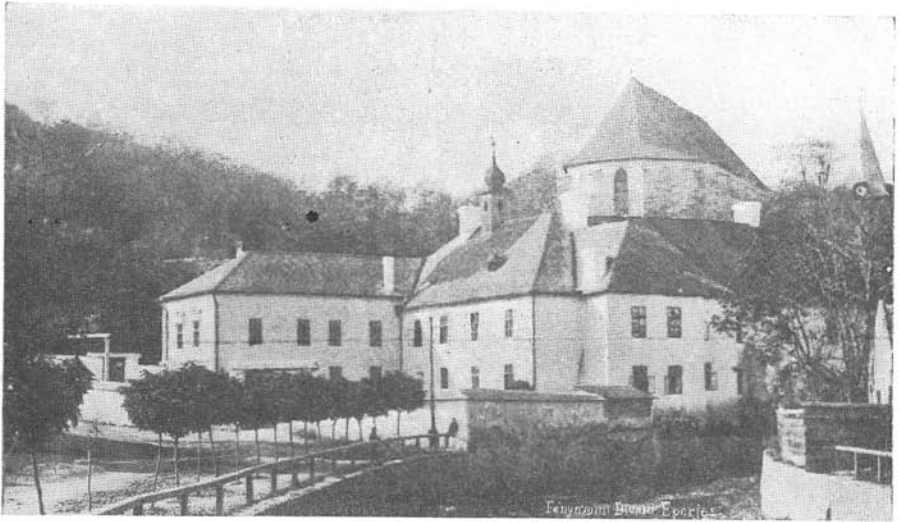
A kiadványoknak mind tartalmi színvonala, mind kiállítása igényesebb lett. Különösen vonatkozik ez a megállapítás az Évkönyvekre.

A múzeum tudományos munkásságának jelentős fokmérője a gyűjtemény anyag rendezésén és a kiállításokon való bemutatáson kívül a tudományos munkatársak tudományos működése is. Ennek bibliográfiáját következő kötetünkben közöljük, a múzeum kezdetétől fogva.

(1960)

KOMÁROMY JÓZSEF

FELVÉTELEK A MÚZEUM
RÉGI KIÁLLÍTÁSAI RÓL

A múzeum épülete a Rákóczi utcai híd felől 1902-ben

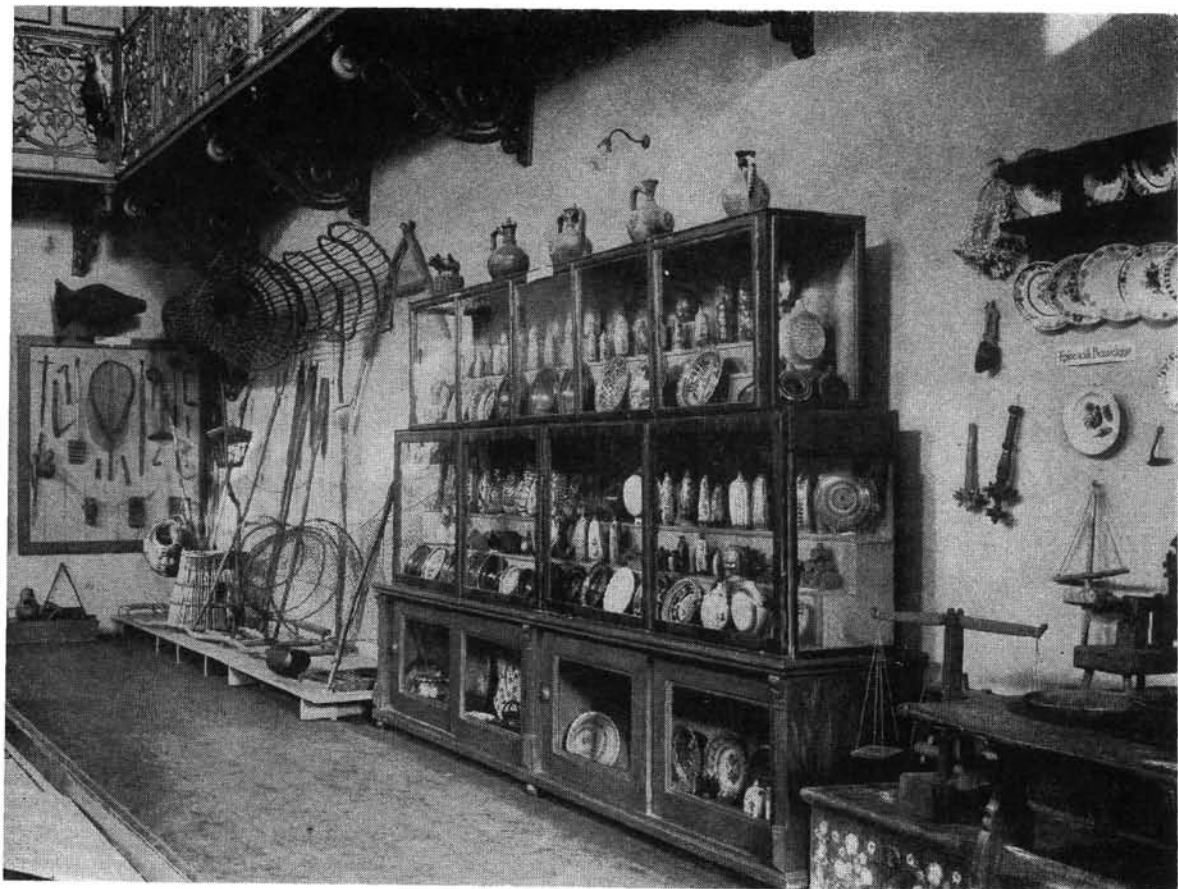

Kiállítási teremrészlet 1930-ból, régészeti anyaggal

Részlet a várostörténeti kiállításból (1930—1943)

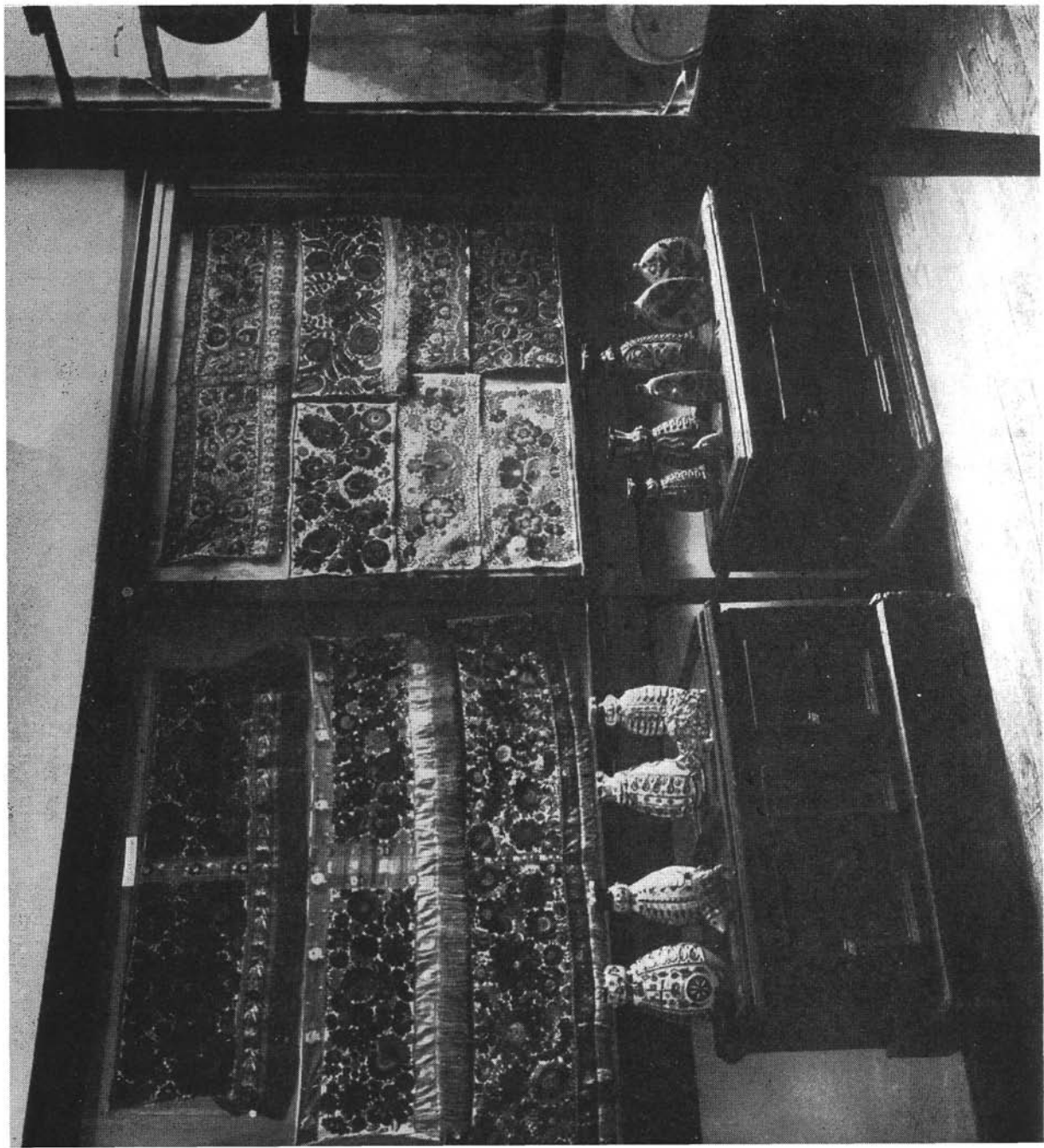

Részlet a néprajzi kiállításból a nagyteremből (1932—1943)

Lévay József emlékszoba részlete 1930—1940-ből

A régi „nagyterem” néprajzi kiállítási részlete (1936) →

NÉPRAJZI MUNKA 1958-BAN

A módszeres néprajzi tudományos munka megindulása múzeumunkban voltaképpen 1952-ben kezdődött. Az adattár megteremtésével, a félévszázad alatt begyűjtött tárgyak korszerű nyilvántartásával és raktározásával 1958-ra elértük, hogy hozzákezdhattünk egész megyénkire kiterjedő rendszeres, több témát felölelő néprajzi gyűjtéshez.

Néprajzi gyűjtést Lajos Árpád Nagybarca, Bánfalva, Dédes, Bántapolcsány, Cserépfalu, Bogács, Tard, Szentistván, Tiszabábolna, Borsodszirák, Kazincbarcika, Sajókaza, Sajóvamos, Sajómercese, Bükkábrány községekben végzett, ahol lakodalmi szokásokat, fonó- és népi játékot, zenefolklore anyagot jegyzett le.

Bodgál Ferenc Bogács, Edelény, Borsodszirák, Kisgyőr, Arnót, Görömböly és Felsőzsolca községekben gyűjtött juhász kampókészítés, állattartás, cigánykovácsok, lakodalom, fafaragásra vonatkozó anyagot. Gyűjtésük eredményeképpen 500 db fényképfelvétel, 300 oldal kézirat és 300 tárgy került a múzeumba. *A tárgyi anyagból kb. 150 db-ot Borsodszirák község lakossága ajándékozott Éliás Lajos eredményes segítsége alapján a múzeumnak.*

Az anyaggyűjtésen kívül Lajos Á. a Sajó-völgyi népi építkezésről, a Bükkvidéki gombagyűjtögetésről, a régi bánvölgyi lagziról és a bükkábrányi szücsökről készített kéziratos tanulmányt.

Bodgál F. a mezőkövesdi járás summáséletére gyűjtött újabb adatokat (summáskönyvek, szerződések, korabeli fényképek stb.), valamint a megírandó Miskolc város monográfiájához készített el *Miskolc és népe* címen 16 oldal terjedelmű beszámolót eddigi eredményeiről. Az edelényi juhász kampó-készítésről írott tanulmánya befejezés előtt áll.

Mindkét kutató a gyűjtött kéziratokat és tárgyakat beletárolta. Az adattár rendezésében több alkalommal segédkezett Kökényesy Katalin. Jelentős volt a kutatók *népművelési munkája* is. A Borsodi Rádióban Bodgál F.: Húsvéti népszokások, Miskolci pasquillus a XVIII. században, Szüreti népszokások, Lajos Á.: Vidróczki Márton, a bükki betyár címen tartott előadást. Az MTH-ban és a miskolci Állami Gazdaságban a TIT szervezésében: A régi céhes ipar emlékei, Téli népszokások címen tartottak előadást. A múzeum munkáját, a megjelent kiadványokat ismertetik és írnak különféle néprajzi témákról az Észak-magyarországi napilapban.

A múzeumi gyűjtemény gyarapításához, egy helytörténeti munkaközösség létrehozásához jelentős anyagi segítséget nyújtott a megyei tanács. A múzeum kutatói közül Lajos Á. a megye hét járásában személyesen szervezte és instruíta a munkát, kiszállásainak eredményeképpen több munkatárs jelentkezett, ezek főleg monografikus gyűjtéssel foglalkoztak. Bodgál F. elsősorban a tudománytörténeti anyagot gyűjtötte össze, így pl. megszerezte *Istvánffy Gyula*

1887—1912 között gyűjtött „Palóc népköltési gyűjtemény” kéziratát, valamint Kolumbán Lajos helytörténeti-néprajzi munkásságára vonatkozó anyagot az 1930-as évekből. Évtizedeken keresztül sok olyan kutató kereste fel megyénket, akik anyagunkat országos intézményeknek adták át, ennek megszerzésére, illetve másolatok készítésére a Néprajzi Múzeum anyagából is sor került.

1958. november 30-án és december 7-én Lajos Á. és Bodgál F. a Borsod megyei népművészetről, illetve a helytörténeti kutatás módszeréről és problémáiról tartott előadást. Ezen a munkaközösség 25, illetve 26 tagja vett részt. A gyűjtő- és feldolgozó munka megkönnyítésére sokszorosított módszertani tájékoztatót állítottak össze. A munka megkönnyítésére Bodgál F. elkészítette „Borsod megye néprajzi irodalma” c. kéziratát 100 oldal terjedelemben. Ezt a Múzeumok Központi Gazdasági Irodája kiadási tervébe vette.

A munkaközösség célkitűzése szerint: *Gyűjteni kell a népi kultúra egészét, parasztágunk tárgyi és szellemi hagyományait. Kutatásunkat ki kell terjeszteni az ipari munkásságra és a város lakosságára is.* Munkaközösségünk — több témakörben — mintegy háromezer oldal kéziratot gyűjtött. Munkatársaink közül tizen vettek részt a Néprajzi Múzeum pályázatán 18 pályamunkával.

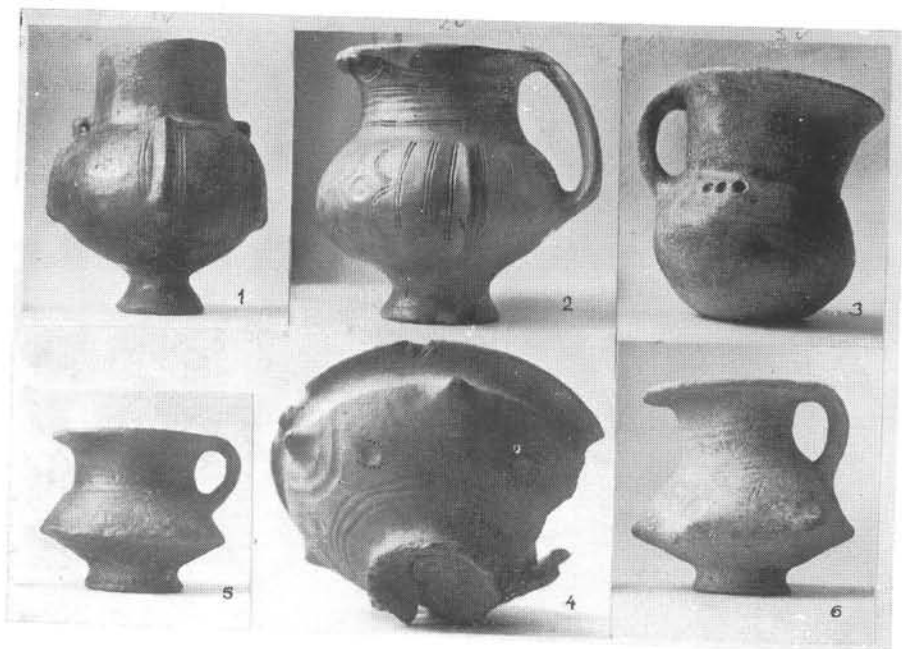
Eddigi munkásságunkat sikeresnek mondhatjuk, s ezt a munkát rendszeresen szeretnénk folytatni tovább. Munkánkat nagymértékben megkönnyítené, ha a múzeum rendelkezne a megfelelő technikai felszerelésekkel (villanólámpa, magnetofon stb.). Szükség volna rendszeres kapcsolatot tartani a központi szervekkel, illetve a többi múzeumokkal, ehhez azonban megfelelő kutatónapok és költségvetés válik szükségessé. Anyagiak és teremhiány következtében egy átfogó néprajzi kiállítást nem tudunk rendezni, pedig annak látogatása különösen a tanulóifjúság körében nagy nevelőhatást fejtene ki és ösztönözné munkaközösségünk tagjait is hasonló tárgyak gyűjtésére.

(1959)

BODGÁL FERENC

T Á B L Á K

I. TÁBLA

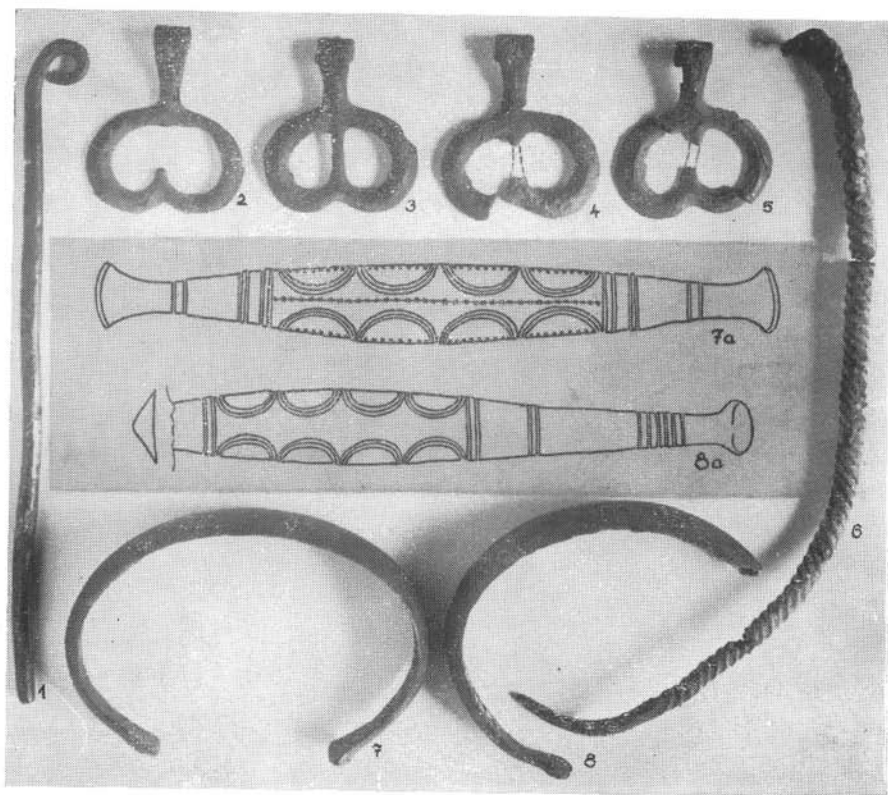

II. TÁBLA

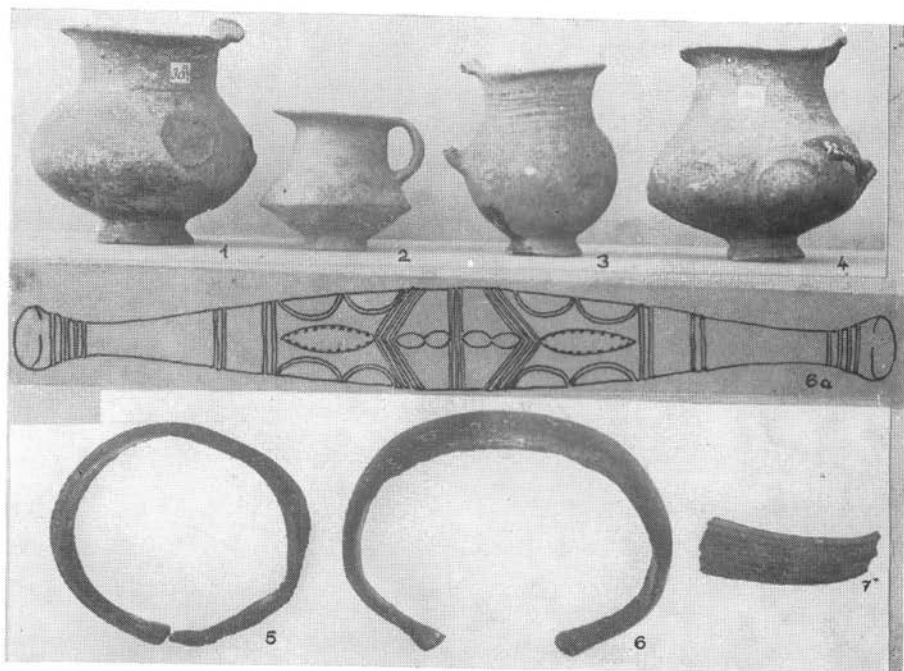

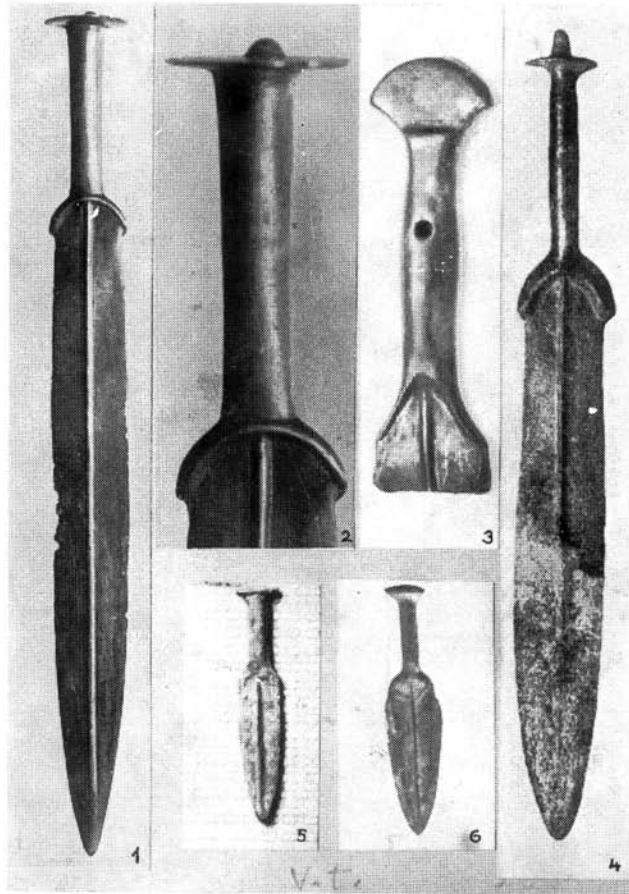
III. TÁBLA

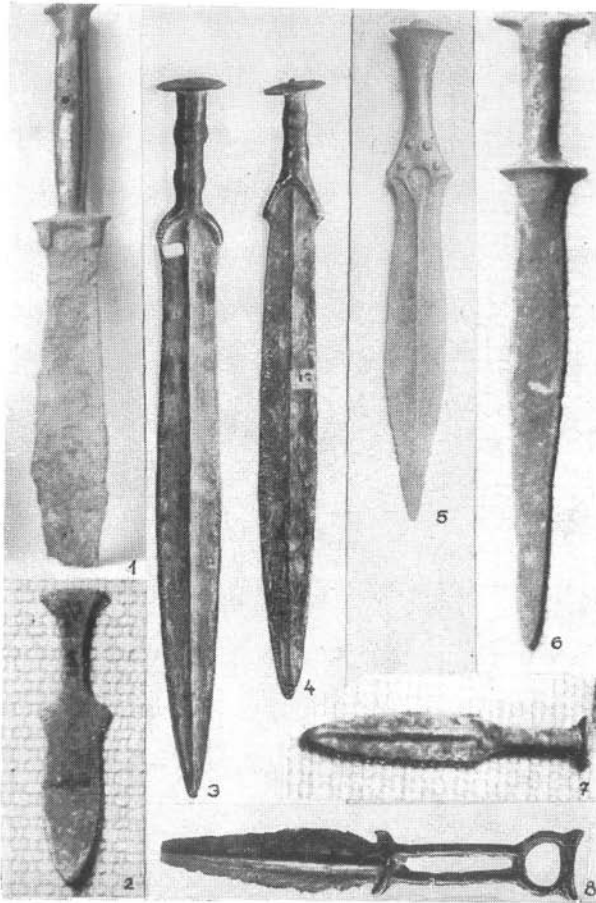
IV. TÁBLA

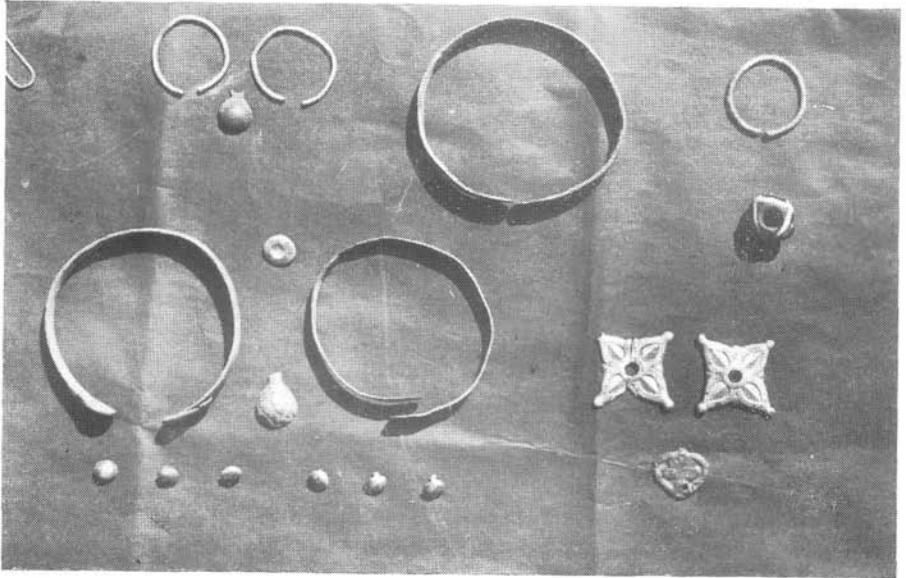
V. TÁBLA

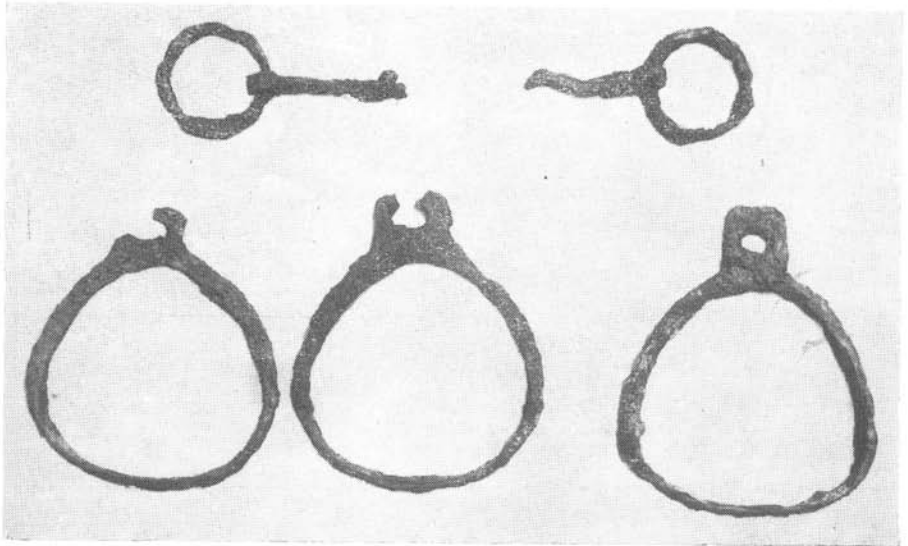
VI. TÁBLA

VII. TÁBLA

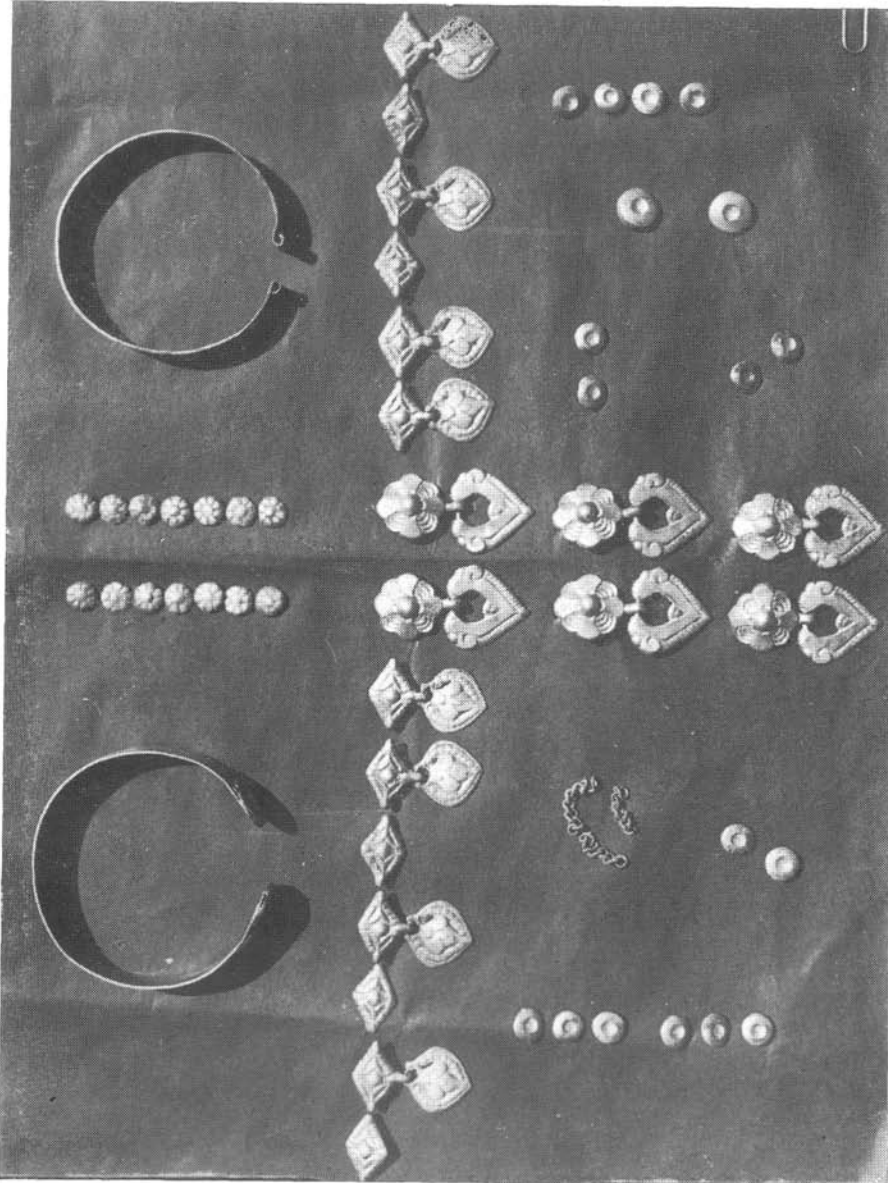

Felső sor, balról jobbra: 2 db nyitott hajkarika és 1 db füles gomb (1. sír), karperec (2. sír), hajkarika (3. sír), gyöngyszem (7. sír). Alsó sor: 2 db karperec, 1 db gombszerű ruhadisz és 6 db domború fejű pityke (10. sír).
Mezőzombor-bálványdombi honfoglaláskori magyar temető.

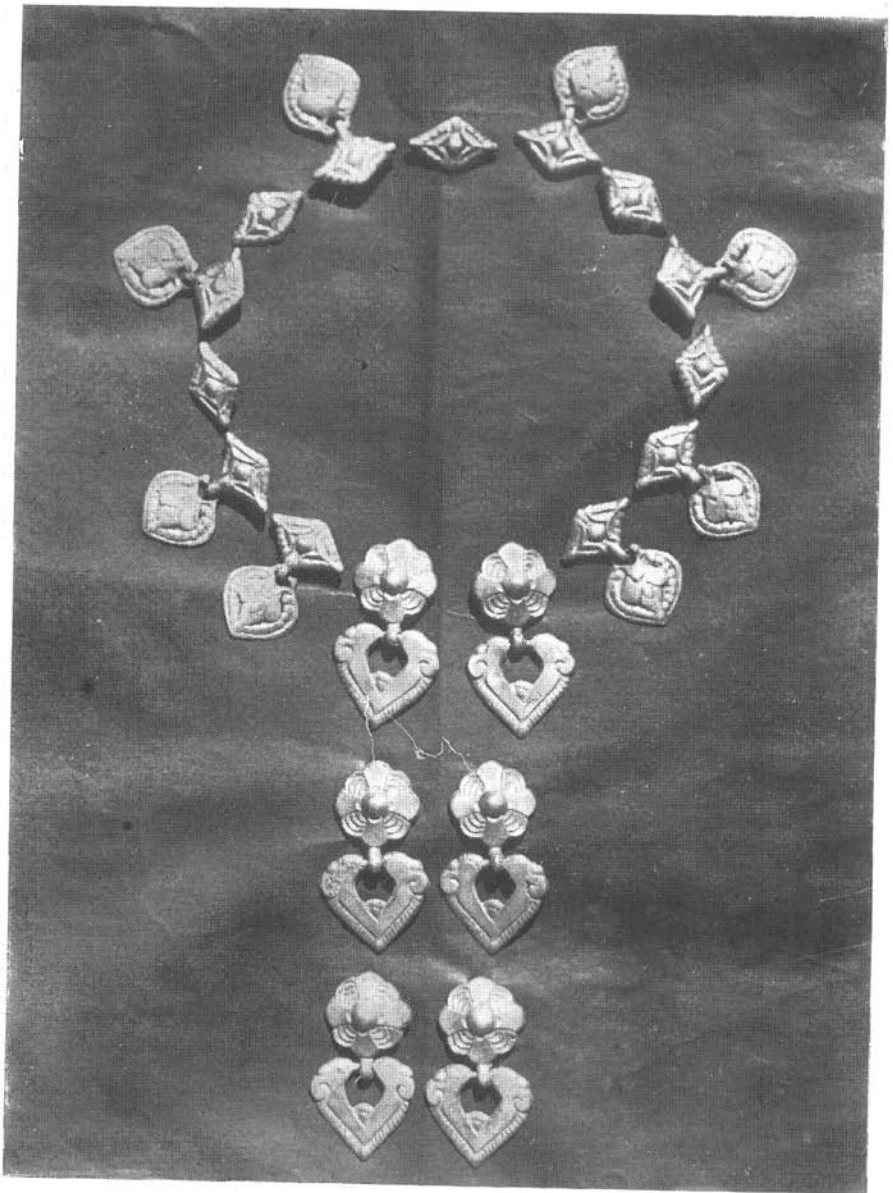
Felső sor: csikózablatöredék a 3. és 12. sírből. Alsó sor: kengyel pár a 3. és kengyel a 9. sírből.
Mezőzombor-bálványdombi honfoglaláskori magyar temető.

VIII. TÁBLA

A Mezőzombor-bálványdombi honfoglaláskori magyar temető 4. sz. női sírjának leletei.

IX. TÁBLA

A Mezőzombor-bálványdombi honfoglaláskori magyar temető 4. sz. női sírjának nyakdíszei az eredeti helyzetnek megfelelően.

X. TÁBLA

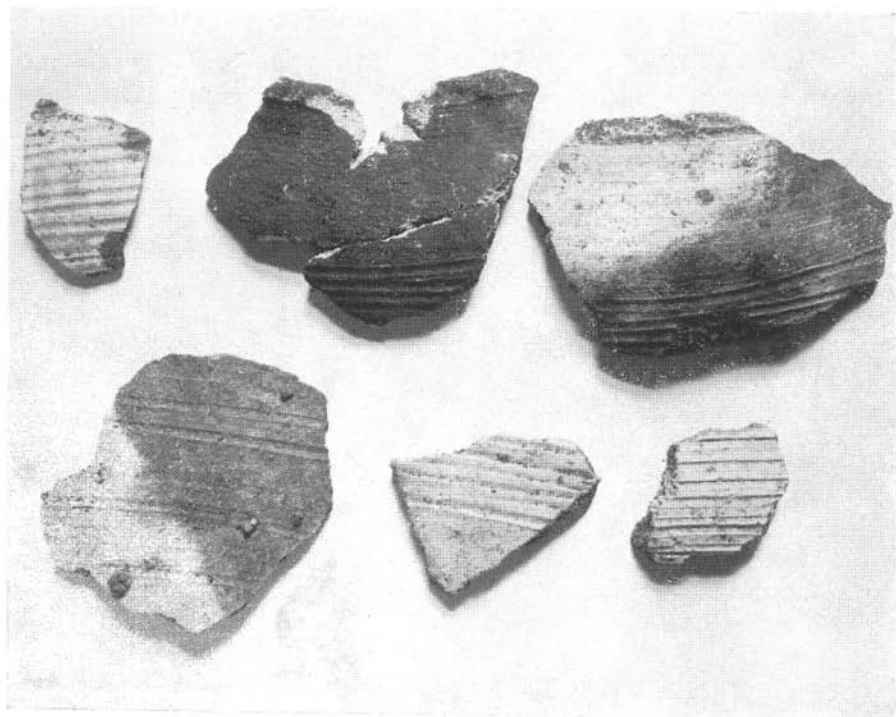

XI. TÁBLA

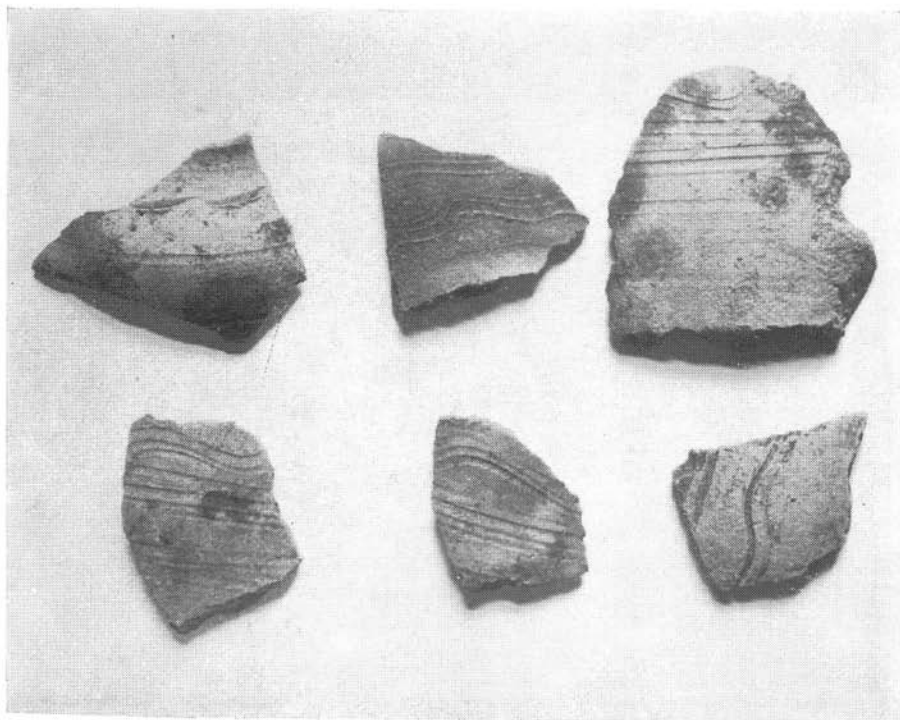

XII. TÁBLA

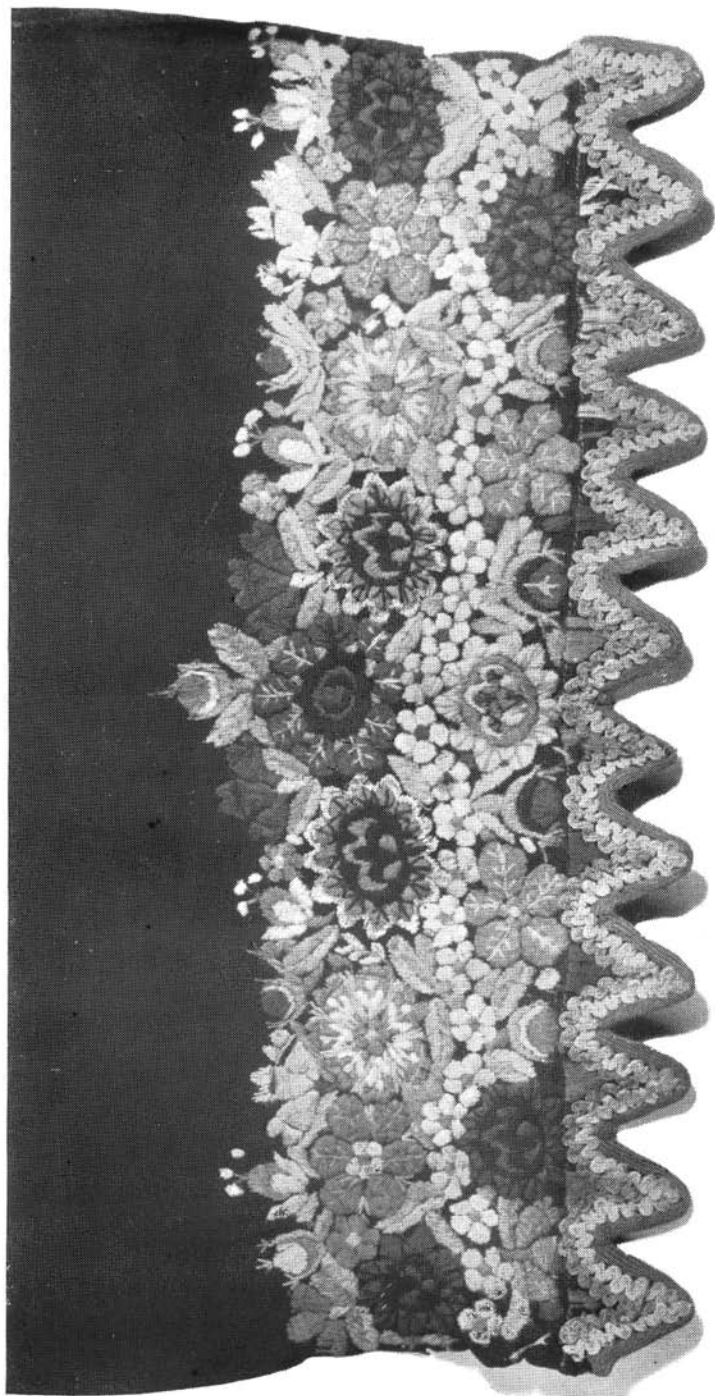

XIII. TÁBLA

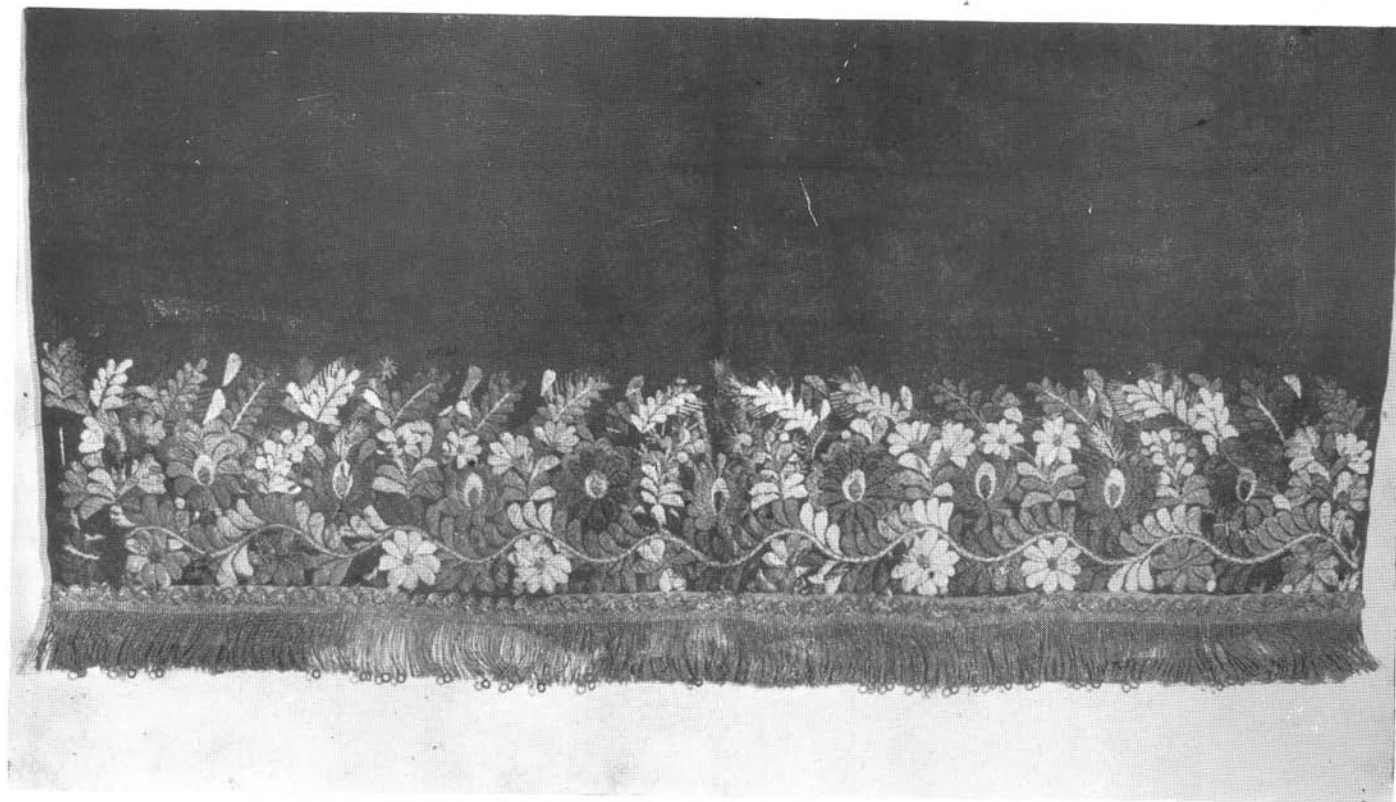

DAJASZÁSZYNE DIETZ VILMA

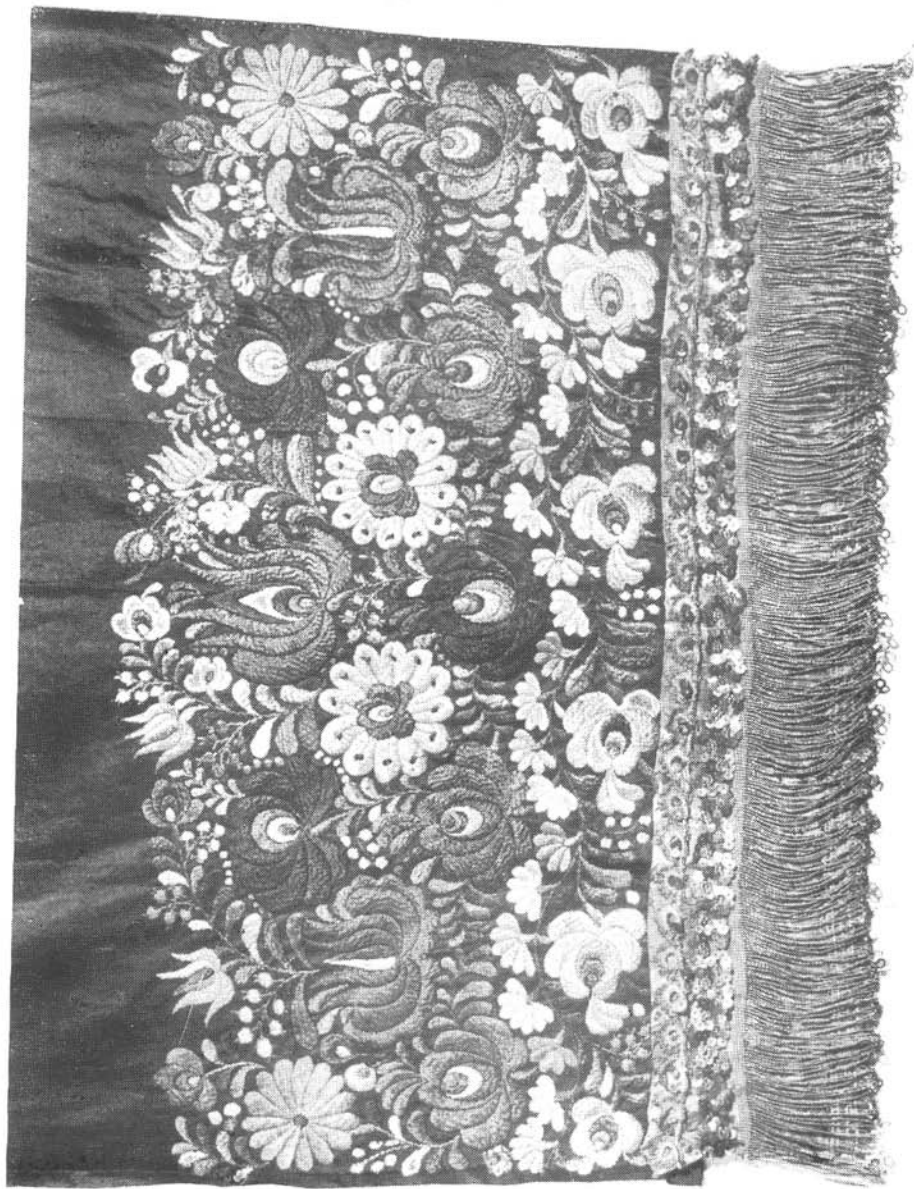
XIV. TÁBLA

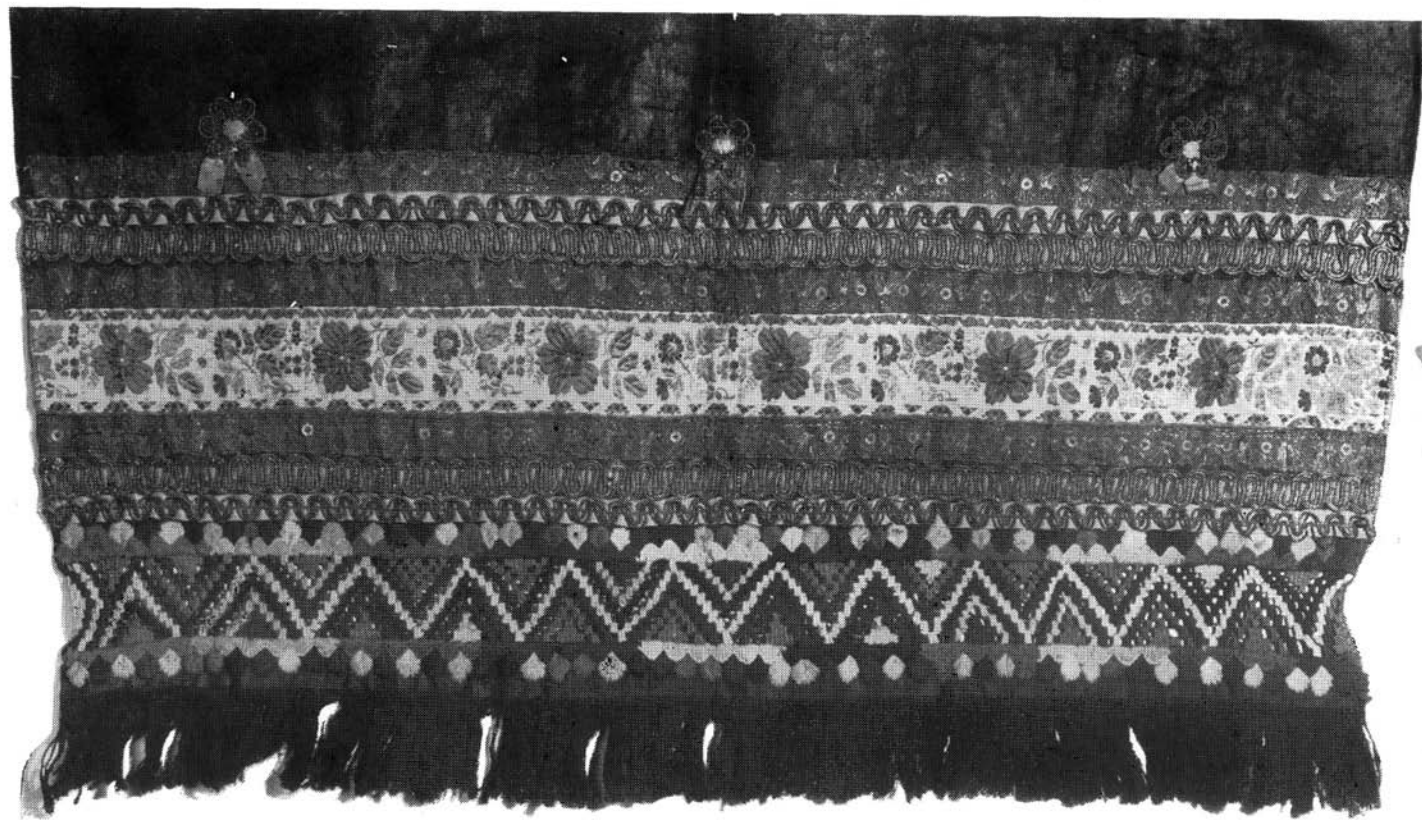
„Csipkés, belinás” gyermeksurc (ONM 96.463 ltsz.)

Szűcsselymes női surc (ONM 142.430) régibb típus.

Szűcselymes legénysure (ONM 132.658 ltsz.) újabb típus.

Női bossókás kékfestő surc. A Milleniumi Kiállítás idejében készült. (ONM 149.863 ltsz.)

képet az egykorú állapotokról. A sajlóádi háromszög-alaprajzú kápolna építészettörténeti adalékot nyújt a megye műemlékeinek összképehez.

Adatokat találunk a miskolci festőcéh megalakulásához és Vámosújfalú településének történetéhez. A tárgyi néprajzban két gazdagon illusztrált tanulmányt olvashatunk a mezőkövesdi gazdag díszítésű kőtételekről és a Hór-völgyi fafaragásról, a szellemi néprajz területéről pedig egy jelenkori anyagfeldolgozás élményszerű soraiban olvashatjuk a valóság és a fantázia mai ötvöződését az izsófalvi „ördögös bányász” személyében.

A diósgyőri vár rondellájában végzett kutatás kezdte meg az európai hírű várpalota rendszeres régészeti feltárását, erről szól egy beszámoló.

A fasiszta-ellenes mozgalomban jelentős szerepet játszott a miskolci MOKAN-komité. A miskolci múzeum őrzi jelenleg ennek legtöbb dokumentumát, ezeknek a leltárát és tipográfiai bírálatát állítja össze egy ismertetés.

A hatvanéves miskolci múzeum életének vázlatos történetével és a végzett néprajzi gyűjtőmunka ismertetésével foglalkozik két közlemény.

